

विविध

4

24A

JAIN PANCHANG PADDHATI

जैन पंचांगपद्धति

101

(194)

By

Muni Darshan Vijay

વિવિધ / 4

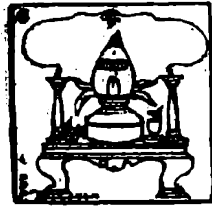
શ્રી ચારિત્રસ્મારક ગ્રંથમાલા નં. ૨૭

જૈન પંચાંગ પદ્ધતિ

લેખક

મુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી

પ્રકાશક

શ્રી ચારિત્રસ્મારક ગ્રંથમાલા
વીરમગામ

વિ. સં.
૧૯૯૩

વીર સંવત
૨૪૬૩

ઈસ્વીસન
૧૯૩૭

મૂલ્ય: વાચન-મનન.

મુ દ્ર ક

શ્રી ઠ દેવચંદ હામલ કુંડલાકર

ધી આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ-ભાવનગર

વંદે વીરમ્ શ્રીચારિત્રમ્

પ્રાક્-કથન

અસદેણ સમાહ્ણં, જં કત્થહ કારણે અસાવજ્ઞં ॥
ન નિવારિયમન્નેહિં ય, બહુગુણમય-મેય-માહ્ણં ॥

—શ્રી મગવતીસૂત્ર ॥

અવલંબિઝ્ણ કજ્ઞં, જં કિંપિ સમાયરંતિ ગીયત્થા ॥
થોવાવરાહણ બહુગુણં, સન્વેસિં તં પમાણં તુ ॥

—શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણ ॥

શ્રી રાજનગરના “ મુનિ સમ્મેલન ” પછી જૈન સમાજમાં શાન્તિનું વાતાવરણ ફેલાયું હતું કિન્તુ એક કાળ ચોઘડીએ સંવત્સરીની ચર્ચા જન્મી અને જૈન સમાજ પુનઃ અશાન્તિની ખડક સાથે અથડાયો છે. વિ. સં. ૧૯૯૨ ના ચોમાસામાં સંવત્સરી પર્વની ચર્ચા ઉપડી અને બે પક્ષ પડ્યા. એક પક્ષે ક્ષયે પૂર્વા ના નિયમે ચાલુ પરંપરા અનુસાર બે પાંચમને બદલે બે ચોથ કરવાનું અને બીજા બે પક્ષે નવીન પ્રણાલિકા રૂપે બે પાંચમને બે પાંચમ તરીકે જ રાખવાનું જાહેર કર્યું. પ્રાચીન આચરણવાલા પક્ષમાં સુવિહિત ગીતાર્થ આચાર્યોની બહુમતિ હતી; જ્યારે નવીન પક્ષ અદ્ય સંખ્યામાં હતો. યદ્યપિ સંવત્સરી પર્વની ચર્ચા એકાદ વર્ષ ચાલી શાંત પડી જશે એવી ધારણા હતી, કિન્તુ નવીન પક્ષે સંવત્સરી સાથે બીજી પર્વતિથિઓની ચર્ચા ભેડી, પર્વતિથિઓની વધઘટ જાહેર કરી આ વસ્તુને મોટું રૂપ આપી દીધું છે. આ સંબંધી મારો અજમેરથી મોકલેલ એક લેખ ગત ચોમાસામાં વીરશાસન પત્રમાં પ્રકટ થયો છે.

ત્યારબાદ આતુર્ભાસની સમાપ્તિ, આ દેશનો લાંબો વિહાર, દિલ્લી થઈ સરધના તરફ આવવાની ઉતાવળ, અને સરધનાના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની શુભ પ્રવૃત્તિ વિગેરે કારણોથી તથા સમય અને સાધનોના અભાવે એ તરફ લક્ષ્ય આપી શકાયું નહીં. એટલે આ વિષયનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરવાનો પ્રસંગ જ ન મળ્યો. પછી પ્રતિષ્ઠાનું

કાચું સમાપ્ત થયું એટલે આ પ્રદેશમાં વિહાર શરૂ કર્યો. પ્રસ્તુત વિષયનો નિષ્પક્ષપણે અભ્યાસ આરંભ્યો અને શ્રી સૂર્યપ્રગ્લભિ, ચંદ્રપ્રગ્લભિ, લોકપ્રકાશ વિગેરે શાસ્ત્રો તથા પ્રસ્તુત ગ્રંથોમાં ઉપયોગી શ્રાદ્ધવિધિ, હીરપ્રક્ષ, સેનપ્રક્ષ, તત્ત્વતરંગિણી, શ્રી વિચારામૃત સંગ્રહ, તિથિવૃદ્ધિ વિગેરે ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું, જેના પરિણામે પ્રાચીન આચરણની સત્યતા અને નવીન પક્ષની નિઃસારતાનો અનુભવ થવા લાગ્યો. જેના નિષ્કોણે પ્રસ્તુત નિબંધનું નિર્માણ થયું છે.

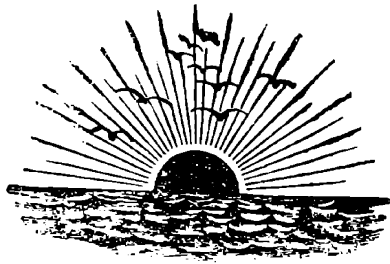
નવીન પક્ષ પોતાના મતના સમર્થમાં શ્રી તત્ત્વતરંગિણીનું નામ આપે છે એટલે તેના મતને તત્ત્વતરંગિણી સિવાય બીજા કોઈ ગ્રંથનો આધાર નથી. કિન્તુ તે જ નવીન પક્ષના એક અગ્રણી પૂ. સુ. શ્રી કલ્યાણવિજય મં તે ગ્રંથના પ્રણેતા માટે કેવી માન્યતા ધરાવે છે તે જાહેર છે. તેઓશ્રી આ ગ્રંથને પ્રમાણિક માનવાને જ તૈયાર નથી. વાસ્તવમાં નવીન પક્ષ પાસે પોતાના મતની સિદ્ધિનાં કોઈ પ્રમાણો જ નથી.

જ્યારે આચરણ પક્ષની સિદ્ધિનાં અનેક પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે, જેને વાંચકો પ્રસ્તુત નિબંધમાં જોઈ શકશે. આ ઉપરાંત રતલામથી પ્રકાશિત “ શાસ્ત્રીય પુરાવા ” માં પણ પ્રમાણોનો સંગ્રહ છે. પ્રસ્તુત નિબંધમાં તેનું પણ અવતરણ કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણો એટલા સબળ અને દૃઢ છે કે કોઈ પણ જિનાજાપ્રેમી ભવભીરૂ સાધક તેની ઉપેક્ષા કરી શકે જ નહીં. નવીન પક્ષના મહાત્માઓ આ વિષયને નિષ્પક્ષપણે અવલોકશે તો તેઓશ્રીને પણ પ્રાચીન પક્ષને સમ્મત શાસ્ત્રાધારો વાંચી સંતોષ થશે, અને પ્રાચીન આચરણ સાચી છે એમ ખાત્રી થશે. હું જેમ જેમ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતો ગયો તેમ તેમ પ્રાચીન આચરણવાળો મત મને વધુ સાચો જણાતો ગયો. મારું તો શાસ્ત્રાધારે દૃઢ મંતવ્ય છે કે-પ્રાચીન આચરણ પક્ષ વધુ સાચો અને સખળ છે.

અંતમાં દરેક જીવ શ્રી જિનવરેન્દ્રની આજ્ઞાનું પાલન કરે અને આત્મકલ્યાણ સાધે એ શુભેચ્છાપૂર્વક વિરમું છું.

વીર નિઃસં ૨૪૬૩ આઠ શુ. ૧૫ શનિવાર
સુ. સરધના (મેરઠ) U. P.

ક્ષિં
મુનિ દર્શનવિજય

જૈન પંચાંગ પદ્ધતિ

અ ને

વર્તમાન સંવત્સરી સંબંધી આગમાનુસાર વિચારણા

પ્રકરણ ૧ હુ. પ્રાચીન જૈન પંચાંગ

શ્રી સૂર્યપ્રસન્નિ, ચંદ્રપ્રસન્નિ, જ્યોતિષ્કરંડક પ્રકાશ્ચંક તથા લોકપ્રકાશ-સર્ગ ૨૮ માં સનાતન જૈન પંચાંગ માટે સર્વ-તોમુખી વિવરણ મળે છે જેના આધારે પ્રાચીન કાળમાં નીચે મુજબ પંચાંગના અંગો તૈયાર થતા હતા.

૧-બૃહસ્પતિસંવત્સર-ગુરનો નક્ષત્રયોગ (૩૨૩ $\frac{૫}{૬}$ ×૧૨=)
૩૯૩૩ $\frac{૬}{૭}$ અહોરાત્ર પ્રભાષ્વકાળ.

૨-યુગસંવત્સર-ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિ-
વર્ધિત એ પાંચ વર્ષનો ૧૨૪ પર્વ ૧૮૩૦ અહોરાત્રપ્રમાણ
કાળ. આરાધ્ય તિથિઓનો આ સંવત્સર સાથે સંબંધ છે.

૩-પ્રમાણસંવત્સર-નક્ષત્ર, ચંદ્ર, કર્મ, સૌર અને અભિવર્ધિત વર્ષોથી ગણાતો પાંચ વર્ષનો ૧૮૩૦ અહોરાત્ર પ્રમાણ કાળ.

૪-લક્ષણસંવત્સર-લક્ષણ પ્રધાન પ્રમાણ સંવત્સર.

प-शनिसंवत्सर-अभिवि आदि नक्षत्रोभां शनियारतो
काण. लगलग ३० वर्ष प्रमाण. (यंद्रप्रज्ञप्ति-प्राबृत, १०)

ત્રીજા પ્રમાણસંવત્સરનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

૧-નક્ષત્રસંવત્સર-૨૭ ફેબ્રુ રાત્રિદિન (૮૧૯૬૭ મુહૂર્ત)
 નો એક નક્ષત્રમાસ, ૩૨૭ ફેબ્રુ રાત્રિદિન (૯૮૩૨૫૭ મુહૂર્ત)
 નું એક નક્ષત્ર વર્ષ

२-न्यद्रसप्तसह—ता एषेसिणं पंचणहं संवच्छराणं
दोषस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे, तीसत्ति मुहुत्तेण २
अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियभेणं आहितेति
वदेज्जा ?

—ता एगूणतीसं राइंदियाइं २९ वत्तीसं बावट्टीभागा
 ३२ राइंदियस्स, राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा ।

प्रश्न-यंद्र वर्षानो यंद्रभास ३० मुहूर्तवाला डेटला रात्रि-
दिननो होय ?

उत्तर-એક ચંદ્રમાસ ત્રીસ મહર્તાવાલા ૨૯૩૨ રાત્રિ-
દિનનો હોય.

ता एसणं अद्धादुवालस खुत्त कडा चंदे संवच्छरे
ता सेणं केवईए राईदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?

—ता तिणि चउप्पन्ने ३५४ राइंदियसये, दुवाल-
स य बावही ३३ भागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं, आहिते०।

भ्रू-तेथी आरगळुं यंद्रवर्ष ते डेटक्षा रात्रिदिननुं होय ?

ઉત્તર-ચંદ્રવર્ષ ૩૫૪૬ રાત્રિદિનનું હોય.

એટલે ($30 \times 51 = 1530 \div 52 = 29 \frac{30}{52}$) 29 $\frac{30}{52}$ મુહુર્તની ($1530 \div 52 \div 30 = 9 \frac{30}{52} = 9 \frac{3}{13}$) તિથિ) એક તિથિ, 29 $\frac{30}{52}$ રાત્રિદિન (29 $\frac{30}{52}$ મુહુર્ત) નો ચંદ્રમાસ, 34 $\frac{30}{52}$ (34 $\frac{30}{52}$ દિન 34 $\frac{30}{52}$ મુન) રાત્રિદિનનું (10 $\frac{30}{52}$ 34 $\frac{30}{52}$ મુહુર્તનું) એક ચંદ્રવર્ષ હોય.

उ-ऋतुसंवत्सर-३० रात्रिदिन(६०० मु०)नो
ऋतुमास. (कर्ममास) उ६० रात्रिदिन(१०८०० मु०)नुं
येक ऋतुवर्ष.

४—आदित्यसंपत्स२—ग्रादिच्चे मासेता तीसं
राइंदियाइं अवड्डभागं च राइंदियस्स ३०१ राइंदियभेणं
आहितेति वदेज्जा ॥

३०^ई रात्रिदिन(८१५ मु०)ने। अेक सौरमास, तेथी
 पारगुला ३६६ रात्रिदिन(१०८८०मु०)नुं अेक सौरवर्ष.

५-अभिवर्धितसंपत्स२-ता एकतीसं राईदियाइं ३१
एगणतीसं च मुहुत्ते २९ सेत्तरस बावट्टीभागे मुहुत्तस
१७ राईदियभगेणं आहितेति वदेज्जा ।
३२

अर्थात्-३१ रात्रिदिन तथा २८६९ मुहूर्त (३१३२१/२८६९ रात्रिदिन अथवा ६५८६९ मु०) नो अेक अन्निवर्धितमास,
३८३ रात्रिदिन, तथा २९६६ मुहूर्त (३८३६६ रात्रिदिन,
के ११५११६६ मुहूर्त) अेक अन्निवर्धित वर्ष. (सूत्र ७२) *

પાંચ વર્ષનો એટલે ૧૮૩૦ રાત્રિદિનનો એક યુગ.
(સૂ. ૭૩)

(સૂચપ્રસંગિત પ્રા.૧૨ સુત્ર ૭૨,૭૩, પૃ. ૨૦૨-૨૦૩-૨૦૬)
લોકપ્રકાશ સર્ગ ૨૮, શ્લો.૦ ૩૦૦ થી ૩૭૪, ૩૪૯,૩૬૪,
૩૬૭, ૪૪૮, ૪૯૯ માં પણ ઉપર પ્રમાણે છે.

६७ नक्षत्र मास, ६२ चंद्रमास, ६१ ऋतुमास अथ
६० सूर्यमासना एक युग थाय. (चंद्रप्रज्ञप्ति, भा० १०)

૬૦ સૌરમાસ, ૬૧ ઋતુમાસ ૬૨ ચંદ્રમાસ, ૬૭ નક્ષત્ર માસ
અને ૭ રાત્રિદિન તથા ૧૧૬૩ મુહૂર્ત અધિક ૫૭ અભિ-
વર્ધિત માસ. દરેકના આરંભ તથા સમાપ્તિ એક સાથે

* अभिवर्द्धितो मुख्यतस्त्रयोदशचंद्रमासप्रमाणः संवत्सरः । परं तत् द्वादशभागप्रमाणो मासोऽपि अवयवे समुदायोपचारादभिवर्द्धितः स चैकत्रिंशदहोरात्राणि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागीकृतस्य चाहोरात्रस्य त्रिकह्वीनं चतुर्विंशतिभागानां भवति, एकविंशमिति भावः॥

—૫૦ શ્રી ક્ષેમકીર્તિસૂરિકૃત બૃહદ્દશપદ્ધતિ ઉં ૨: ખંડ ૨,
ખંભાત ભંડારની પ્રતિ ૫૦ ૧૯૮ (૫૦ ૪૨)

જાણવા. નયની અપેક્ષાએ ચંદ્ર વર્ષ તે ૩૫૪૩૬ રાત્રિદિન પ્રમાણુ એટલે બરાબર ૩૫૪ રાત્રિદિન ૫૬૩ મુહૂર્ત પ્રમાણુ છે. (મુર્ચં પ્રાં ૧૨, સૂં ૭૪.)

ઋતુમાસ-કર્મમાસની ઉપયોગિતા.

ઉપર દર્શાવેલ પાંચ પ્રકારના મહિનાઓ પૈકીના ઋતુ-માસને અંગે પૂં મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયશ્રી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

ઋતુમાસશ્ચ 'પૂર્ણશિશદહોરાત્રાત્મક' इति निर्-
शतया लोकव्यवहारकारक इति । शेषास्तु सूर्योदयो
[सूर्य-चंद्र-नक्षत्र-अभिवर्द्धिताख्याः] मासाः सांश-
तया प्रायो न व्यवहारपथमवतरन्तीति । अत एवाऽय-
मृतुमासः 'कर्ममासः' इत्यपि शास्त्रान्तरेऽभिधीयत,
इति ऋतुमासप्रयोजनम् ।

એટલે ઋતુમાસ સમ્પૂર્ણ ૩૦ રાત્રિદિન પ્રમાણુ છે, જે નિરંશ હોવાથી લોકવ્યવહારમાં ઉપયોગી છે. ખીજા સૌર વિગેરે મહિનાઓ અંશવાળા હોવાથી પ્રાયઃ વ્યવહારમાં આવી શકતા નથી, માટે જ અન્ય શાસ્ત્રોમાં ઋતુમાસને કર્મમાસ તરીકે ઓળખાવે છે. આ રીતે ઋતુમાસની ઉપયોગિતા જાણવી.

(લોકપ્રકાશ, સર્ગ ૨૮, શ્લોક ૩૯૮, તથા શ્લોક ૩૩૬ નો ગણપાઠ પૃષ્ઠ ૩૮૨)

કર્મમાસ વાસ્તવિક રીતે નિરંશ છે કિન્તુ એકેક રૂતુમાં એક અવમરાત્ર કરવાથી ચંદ્રઋતુ અને એક અતિરાત્ર જોડવાથી સૂર્યઋતુ બને છે.

પૂં આં શ્રી મહાવિગિરિશ્રી મહારાજ સાદે ફરમાવે છે કે—

द्विद्विमासप्रमाणाः पट्कृतवः त्रयाणां चतुःपंचाशद-
धिकानां रात्रिद्विचतुशतानां ३५४ षड्भिर्भागि हते लब्धा
एकानवष्टि ५९ अहोरात्रा, द्वादशानां च द्वाषष्टिभागानां
६३ षड्भिर्भागहारे द्वौद्विषष्टिभागौ ६૬ इति । एवं च सति
कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ लौकिकमेकैकं चन्द्र-
मधिकृत्य व्यवहारत एकैकोऽवमरात्रो भवति, कर्म-
संवत्सरे..... (सूर्यप्रज्ञप्ति-वृत्ति पृ. २१७)

यत्विदमवमरात्रातिरात्रप्रतिपादनं तत्परस्परं मास-
चिन्तापेक्षया, तथाहि-कर्ममासमपेक्ष्य चन्द्रमासस्य
चिन्तायां अवमरात्रसंभवः, कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमास-
चिन्तायां अतिरात्रकल्पना । (पृ० २१७)

અવમરાત્ર અને અતિરાત્ર નીચે પ્રમાણુ થાય છે.

૧—સૂર્યપ્રજ્ઞપિશ્ત્ર; પ્રાભુત ૧૨, સૂત્ર ૭૫, પૃષ્ઠ ૨૦૯,
તથા જાલુ રમે ક્ક ઝડ પન્નત્તા, તે જહા—

पाउसे, वरिसारत्ते, सरदे, हेमंते, वसंते, गिम्हे ।
ता सर्वेविणं एण चंदे उऊ दुवे दुवे मासा । तिचउ-
ण्णणेणं २ आदाणेणं गणिज्जमाणे सातिरेगाइं एगुण-
सद्धि ५९ ६३ राइंदियाणं राइंदियणेणं आहितेति वदेज्जा॥

તથા જાલુ રમે ક્ક ઝડ પન્નત્તા, તે જહા—

ततिये पव्वे, सत्तमे पव्वे, एकारस्समे पव्वे, पण्णर-
समे पव्वे, एगुणवीसमे पव्वे, तेवीसमे पव्वे ॥

તથા જાલુ રમે ક્ક અતિરત્તા પન્નત્તા, તે જહા—

चउथे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, दुवालसमे पव्वे, सोल-
समे पव्वे, बीसइमे पव्वे, चउवीसमे पव्वे ॥

ક્ક ચેવ અતિરત્તા આજ્ઞાઓ મવંતિ જાણાહિં ।

ક્ક ચેવ ઓમરત્તા ચંદાહિં મવંતિ જાણાહિં ॥ (પૃ. ૨૦૯)

પૂં શ્રી વૃત્તિકાર મહારાજ એક રપટીકરણ કરે છે કે—

इहलोके अन्यथाभिधाना क्रतवः प्रसिद्धास्तद्यथा—

प्रावृट्, शरद, हेमन्तः शिशिरो वसन्तो ग्रीष्मश्चेति ।

जिनमते तु यथोक्ताभिधाना एव क्रतवः ।...इह क्रतवो
द्विधा, तद्यथा-सूर्यतवश्चंद्रतवश्च (पृ० २०९)

૨—સ્થાનાંગસૂત્ર, સ્થાં ૬, ઉં ૩, સૂત્ર-૫૨૪

જેમાં ક્ક ઝડ.....ક્ક ઓમરત્તા પં.....ક્ક અદરત્તા
પં.....થી આરંભીને ઉપર પ્રમાણુ પાઠ છે. (પૃષ્ઠ ૩૬૯)

વૃત્તિ:—‘ઓમરત્ત’ સ્તિ અવમા-હીના રાત્રિરવમરાત્રો
દિનક્ષયઃ, ‘પવ્વ’ સ્તિ અમાવાસ્યા પૌર્ણમાસી વા તદુપ-
લક્ષિતઃ પક્ષોઽપિ પર્વ, તત્ર લૌકિકગ્રીષ્મતૌ યત્તતીથ
પર્વ-આષાઢકૃષ્ણપક્ષસ્તત્ર, સત્તમ પર્વ-માદ્રપદકૃષ્ણ-
પક્ષસ્તત્ર એવમેકાન્તરિતમાસાનાં કૃષ્ણપક્ષાઃ સર્વત્ર
પર્વાણીતિ, ઉત્તં ચ—“આસાઢ વહુલ ૦ ૧ ૧ ॥ (ઉત્ત
અં ૨૬, ગાં ૧૫)”

‘અદરત્ત’ સ્તિ અતિરાત્રઃ અધિકદિનં દિનવૃદ્ધિરિતિ
યાવત્ ચતુર્થ પર્વ-આષાઢશુક્લપક્ષઃ. એવમિહૈકાન્ત-
રિતમાસાનાં શુક્લપક્ષાઃ સર્વત્ર પર્વાણીતિ । પૃ૦૩૬૯-૩૭૦

૩-ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, અધ્યયન-૨૬, ગાથા-૧૫

આસાઢવહુલપક્ષે, મદ્વણ કત્તિય ય પોસે ય ॥

ફગુણ વડસાહેસુ ય, નાયવા ઓમરત્તાઓ ॥ ૧૫ ॥

वृहद्वृत्तिः—केषु पुनर्मासेषु दिनचतुर्दशकेनापि
पक्षसंभव इत्याह—‘आसाढे’त्यादि, इदमपि सुगममेव
नवरं बहुलपक्ष इति भाद्रपदादिष्वपि प्रत्येकमभिस-
म्बध्यते, ततः ‘आसाढे’ स्ति आषाढे बहुलपक्षे भाद्रप-
दादिषु च बहुलपक्षे ‘ओम’ स्ति ‘अवमा’ गृणा एके-
नेति शेषः ‘रत्त’ स्ति पदैकदेशेऽपि पदप्रयोगदर्शनाद्-
होरात्रा एवं चैकदिनापहारे दिनचतुर्दशकेनैव कृष्णपक्ष
एतेष्विति भावः (पृष्ठ-५३७)

૪-જ્યોતિષકરંડક પ્રકીર્ણકમાં ઉપર પ્રમાણુ સૂચન છે.

૫-લોકપ્રકાશ, સર્ગ ૨૮, શ્લોક ૬૦૯ થી ૬૨૨, શ્લોક
૮૪૫ થી ૮૪૯ માં પણ ઉપર પ્રમાણુ જ વિષયદર્શન છે.

ઉપરના પાઠોમાં સૂચન છે કે—

ઋતુઓ ૬ છે—પ્રાવૃટ્, વર્ષા, શરદ, હેમંત, વસંત અને
ગ્રીષ્મ. તે પૈકી ૬ ચંદ્રઋતુઓ બળે માસ, કિન્તુ ૩૫૪૩૬
રાત્રિદિનવાળા ચંદ્રવર્ષની અપેક્ષા ૫૯૩૬ રાત્રિદિન સુધી
રહે છે.

કર્મસંવત્સરમાં અવમરાત્ર ૬ છે. ૩, ૭, ૧૧, ૧૫,
૧૯ અને ૨૩ મા પક્ષમાં.

કર્મવર્ષમાં અતિરાત્ર ૬ છે. ૪, ૮, ૧૨, ૧૬, ૨૦
અને ૨૪ મા પક્ષમાં.

અહીં સૌરમાસવડે ૬ અધિક રાત્ર થાય છે. (સૂર્ય-ઋતુ)
અને ચંદ્રમાસવડે ૬ અવમરાત્ર થાય છે (ચંદ્રઋતુ)
એમ જાણવું.

પૂં મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયશ્રી મહારાજ અવમ-
રાત્ર તથા અતિરાત્રનું સ્વરૂપ સમજાવે છે કે—

ઋતુ ૬ છે. યુગારંભ પહેલાનો પ્રણિમાંત એક માસ (દિ. અષાઢ) અને પછીનો એક મહિનો (શ્રાવણ) તે પ્રાવટ્ ઋતુ છે. x એ જ રીતે પછીના બે બે મહિનાઓની એક એમ પાંચ ઋતુઓ છે. ઋતુમાસના ૩૦ દિવસો અને ચંદ્રમાસના ૨૯^૩/_૪ દિવસો. આ બંનેના આંતરોની ધડીઓ તે અવમરાત્ર. યુગના આરંભમાં ગ્રીષ્મઋતુના છેલ્લા દિવસથી અવમ ધડીઓ શરૂ થાય છે. હંમેશા ૬૨ મો ભાગ એ લેખે બાસકમા દિવસે સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર અવમદશાને પામે છે.

આઘાષાઢસ્વૈકદિનં ત્રિશત્ત્રિશદ્વિનાત્મકૌ ॥

દ્વિતીયાઽઽષાઢનમસૌ, માદ્રસ્વૈકં દિનં તતઃ ॥૬૧૪॥

સ્યુદ્ધાષ્ટિરેભ્ય ઇકો-ઽવમરાત્રો નિપાત્યતે ॥

ઇકષષ્ટિદિનાત્મેતિ, સૂર્યર્તુઃ(?) પ્રથમો યુગે ॥ ૬૧૫ ॥

પ્ર૦ અષાઢદિન-૧, દિ૦ અષાઢ દિન-૩૦, શ્રાવણ દિન-૩૦
ભાદરવો દિન-૧, કુલદિન-૬૨, તેમાંથી ૧ દિવસ ઓછો કરવાથી ૬૧ દિવસ પ્રમાણ પહેલી ઋતુ જાણવી.

આ ગણનાએ ૬ ઋતુઓનો સમાપ્તિકાળ નીચે મુજબ જાણવો.

	ચં૦	ચં૦	અ૦	ચં૦	અ૦
પ્રાવટ્	ભા૦ ૧૦ ૧	ભા૦ ૧૦ ૧૩	ભા૦ શુ૦ ૧૦	ભા૦ ૧૦ ૭	ભા૦ શુ૦ ૪
વર્ષા	કા૦ ૧૦ ૩	કા૦ ૧૦ ૦))	કા૦ શુ૦ ૧૨	કા૦ ૧૦ ૮	કા૦ શુ૦ ૬
શરદ્	પો૦ ૧૦ ૫	પો૦ શુ૦ ૨	પ્ર. પો૦ શુ૦ ૧૪	પો૦ ૧૦ ૧૧	પો૦ શુ૦ ૮
હિમંત	ફા૦ ૧૦ ૭	ફા૦ શુ૦ ૪	ફા૦ ૧૦ ૧	ફા૦ ૧૦ ૧૩	ફા૦ શુ૦ ૧૦
વસંત	વૈ૦ ૧૦ ૯	વૈ૦ શુ૦ ૬	વૈ૦ ૧૦ ૩	વૈ૦ ૧૦ ૦))	વૈ૦ શુ૦ ૧૨
ગ્રીષ્મ	અ૦ ૧૦ ૧૧	અ૦ શુ૦ ૮	અ૦ ૧૦ ૫	અ૦ શુ૦ ૨	પ્ર૦ અ૦ શુ૦ ૧૪

લોકપ્રકાશ, સર્ગ ૨૮, શ્લોક ૬૦૯ થી ૬૫૪.

ઋતુમાસના ૩૦ દિવસો અને સૌરમાસના ૩૦૧ દિવસો, આ બંનેનો વિશ્લેષ અર્ધ અહોરાત્ર છે. આ લેખે ઋતુ-દીઠ ૧, અને દરેક ચોમાસે ૨ અહોરાત્ર વધે છે.

સૂર્યર્તુપૂર્તિસમયે, કર્મમાસદ્યપેતયા ।

અહોરાત્રઃ સમધિકઃ, સ્યાદેકૈક ઇતિ સ્ફુટમ્ ॥૬૬૧॥

આષાઢે ચ માદ્રપદે, કાર્તિકે પોષ ઇવ ચ ।

ફાલ્ગુને માધવે ચોતિ-રાત્રં નાન્યેષુ કહિંચિત્ ॥ ૬૬૨ ॥

x શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં ૧૪ વસ્તુના કથનમાં પ્રાવટ્નો પ્રારંભ શ્રાવણથી બતાવેલ છે તે યુગાદિના સૂર્યવર્ષની અપેક્ષાએ હોડું સંભવિત છે-લોકપ્રકાશ.

સૂર્યઋતુ પૂરી થાય ત્યારે કર્મમાસમાં એક અહોરાત્ર વધે. એ રીતે અષાઢ, ભાદરવો, કાર્તિક, પોષ, ફાગણ અને વૈશાખમાં અહોરાત્ર આવે છે.

ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ છે કે-ઋતુઓને અંગે બતાવેલ અવમરાત્ર તથા અતિરાત્રનો ચંદ્રવર્ષની તિથિઓ સાથે કશોય સંબંધ નથી; કેમકે-ચંદ્રવર્ષમાં દરવર્ષે ૬ તિથિઓ ઘટે છે જે ઉપર દર્શાવેલ અહોરાત્રથી ભિન્ન છે, જેની યાદી આગળ આપવામાં આવશે. ચંદ્રવર્ષમાં તિથિઓ વધતી જ નથી. તિથિક્ષયને પહેાંચી વળવા માટે મહિનો વધે છે, કિન્તુ તિથિની વૃદ્ધિ થતી નથી જ. જ્યારે કર્મમાસમાં તો અતિરાત્રનું ય વિધાન છે.

આવા આવા ભેદોથી સ્પષ્ટ છે કે-ઉપર બતાવેલ અવમરાત્ર અને અધિક રાત્ર (નહીં કે અધિક તિથિ) ને ચંદ્ર-ઋતુ તથા સૂર્યઋતુને અંગે છે; કિન્તુ તિથિને અંગે નથી. આ વસ્તુ યથાર્થ નહીં જાણવાને લીધે કેટલાએક વિદ્વાનોમાં તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ જૈન આગમાનુસાર હોવાનો ભ્રમ ફેલાયેલ છે. આ ભ્રમના આદિ ઉત્પાદક પૂ૦ મુ૦ શ્રી કલ્યાણ-વિજયજી મ૦ છે. પછી ખીજ લેખકોએ તેને સુર પૂર્યો છે. તે આ પ્રમાણે--

પૂ૦ મુ૦ કલ્યાણવિજયજી મ૦--પર્વતિથિ શાસ્ત્રના પ્રમાણોથી વધે છે છતાં તેને નહિ વધારવાને ખાતર રવિવારે સંવત્સરી કરનારાઓએ શાસ્ત્રને ન ગણતાં પોતાની જુદાસાચી કરી છે એમજ કહેવું પડે છે. (ઉ૦ નં૦ ૫૦)... જ્યારે સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ સૂત્ર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે તો અમને માનવામાં વાંધો શો હોઈ શકે? 'પર્વતિથિ ન વધે કે ઘટે' આવા અભિપ્રાયવાળાએ કોઈ શાસ્ત્રલેખ બતાવવો જોઈએ અને નહિ તો આ 'ગચ્છપરંપરા' ના નામથી ચાલતો ગાડરિયો પ્રવાહ છોડવો જોઈએ. (ઉ. ૮૪) 'સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ' નામ જૈન સૂત્રાનુસારે જો 'પર્વતિથિ' નો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ સિદ્ધ થાય તો આપ માનવાને તૈયાર છો? (પ્રતિપ્રશ્ન ૨) (વીરશાસન, પુ૦ ૧૫, અં૦ ૨; પ૦ ૨૩-૨૪) 'જૈનોમાં પર્વતિથિ વધતી ઘટતી નથી.' આવા પ્રકારની ગેરસમજનું ખંડન થાય છે.....જૈનોમાં પૂર્વકાળથી જ પર્વતિથિઓમાં વધઘટ થતી આવી છે. (વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૧૨, પ૦ ૨૦૫)

મુનિવર જનકવિજયજી--શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી, શ્રી ઠાણુંગજી વિગેરે આગમોમાં જણાવ્યા અનુસાર બાર માસમાં અમુક અમુક પક્ષમાં તિથિવૃદ્ધિ પામતી અને ઘટતી (વી૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૮, પ૦ ૧૨૯)

વીરશાસનના લેખક તંત્રીજી-જ્યારે જૈન પંચાંગો હયાતિ ધરાવતાં હતાં અને જૈન જ્યોતિષ શાસ્ત્ર મુજબ તિથિનો નિર્ણય થતો હતો ત્યારે પણ ધણા પ્રસંગો એવા આવતા કે જે વખતે પર્વતિથિની હાનિ હોય અથવા વૃદ્ધિ હોય. અને વિ૦ સં૦ ૧૯૮૯ માં આ સત્ય, પૂ૦ મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજે, પ્રમાણ આપીને પ્રકટ કર્યું હતું અને શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને પણ તેનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો (વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૮, પ૦ ૧૪૬)

શ્રી જૈન * શાસનને સમજવાને તિથિવૃદ્ધિ અમાન્ય હોય જ નહિ. (અં ૧૦, પૃ ૧૭૪)

મુનિવર કાંતિવિજયજી-જૈન ગણિત મુજબના પંચાંગમાં ય પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ આવે છે એ વાત તો હવે નિર્વિવાદ બની ગઇ છે (વીરં પુ ૧૫, અં ૧૪, પૃ ૨૩૮)

તત્વતરંગિણીના ગુપ્ત અનુવાદકજી-જૈન શાસ્ત્રોમાં દરેક તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થતી હોવાનું કહેલું છે....એકમથી પુનઃ સુધીની તમામ તિથિઓને ક્ષયવૃદ્ધિના રોગમાંથી પસાર થવું પડે છે....જૈન પંચાંગો કે જે ઘણા કાળથી વિચ્છેદ થયેલાં છે તેમાં પણ પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ આવતી હતી તે સિદ્ધ થાય છે....જૈનમત પ્રમાણે પણ પર્વતિથિનો ક્ષય આવે છે અને વૃદ્ધિ ય આદે છે (વીં પુ ૧૫, અં ૧૬, ૨૦, પૃ ૩૧૦, ૩૨૧) શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ, જ્યોતિષકરંડક આદિ શાસ્ત્રો જેમણે જોયાં છે તેમનાથી તો એમ નહિ કહી શકાય કે “ આપણે ત્યાં પર્વતિથિઓનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ થઇ શકે નહિ.” (વીરં પુ ૧૫, અં ૨૩, પૃ ૩૬૦)

સૌ કોઈ સમજી શકશે કે શનિવારની સંવત્સરી કરનારા મહાનુભાવોએ ઉપરના લખાણમાં બહુ ય શાસ્ત્રના નામે ચડાવી દીધું છે.

એ ભૂલથાપના કારણે

ઉપરના લેખકોએ ચંદ્રઋતુ-સૂર્યઋતુ વર્ષના અવમરાત્ર-અતિરાત્રને જ ચંદ્રવર્ષની ક્ષીણતિથિ-વૃદ્ધિતિથિ માનીને આ ભૂલ કરી છે. વળી પૂં શાસ્ત્રકાર મહારાજોએ અવમરાત્ર તથા તિથિહાનિની વચ્ચે આંતર યતાયુ છે તેમજ ભિન્ન ભિન્ન ગણિત અને ક્ષીરટ આખ્યાં છે તે તરફ તેઓએ ધ્યાન આપ્યું નથી.

પ્રશ્ન-તત્વં અનુવાદકે એકમથી પૂનઃ સુધીની તમામ તિથિઓના ક્ષય-વૃદ્ધિ જણાવી છે, તથા ક્ષીણતિથિ અને વૃદ્ધિતિથિ ચંદ્રમાસ અને સૂર્યમાસથી થાય છે એમ જાહેર કર્યું છે એટલે સૌરમાસની અપેક્ષાએ તિથિવૃદ્ધિ માનવી જોઈએ.

ઉત્તર-લેખકે તમામ શબ્દ લંબી પોતાની અજ્ઞાનતા જાહેર કરી છે. જૈન શાસ્ત્રાનુસાર વદિમાં એકા તિથિ-ઓનો તથા સુદિમાં એકા તિથિઓનો કદાપિ ક્ષય થતો જ નથી. બીજી તરફ સૌરમાસ સાથે આરાધ્ય તિથિને કશો ય સંબંધ નથી. તેના ત્રિશાંશો માટે તિથિ એવો સંકેત પણ નથી. તેને સામે રાખી ચંદ્રોત્પન્ન તિથિઓની વૃદ્ધિ યતાવવી આનો અર્થ શો? જૈન આગમના નામે આવું લખનારે પોતાની કલમ ઉપર જરૂર અંકુશ રાખવો જોઈએ; કેમકે જૈન શાસ્ત્રમાં તિથિ-વૃદ્ધિ આદેશી જ નથી.

ખરી વાત એ છે કે-સૂર્યોત્પન્ન તે અહોરાત્ર અને ચંદ્રોત્પન્ન તે તિથિ મનાય છે. અર્ધમુહૂર્તાધિક અહોરાત્ર પરથી

*અહીં તંત્રીજીએ “ પ્રમાણે આપીને પ્રગટ કર્યું છે ” એમ લખ્યું છે તે મૂળ છે. પૂં મું કલ્યાણવિંમ.એ તે લેખમાં તિથિ-ક્ષયનું નાનું લીટ આપ્યું છે જે સપ્રમાણ છે કિન્તુ તિથિવૃદ્ધિનું એક પણ પ્રમાણ ઉલ્લેખ્યું નથી. શ્રદ્ધિ જૈન આગમાનુસાર તિથિ-વૃદ્ધિ થતી જ નથી તો તેઓશ્રી પ્રમાણ ક્યાંથી લાવે ?

એમ માની શકાય કે-ક્ષયની સાથે વૃદ્ધિનું નામ જોડીને જ્યોતિષ શાસ્ત્રને નહીં જાણનારાઓને ભ્રમમાં નાખવાને આ એક જાતની ચેતરજ ખેલાઈ છે. સંભવ છે કે-અહીં પૂં આં શ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજી મંઠા નામનો ઉપયોગ પણ એ જ હેતુથી કરાયેલ છે.

સૌરમાસ તથા સૌરવર્ષ અને છે. તિથિ પરથી ચંદ્રમાસ તથા ચંદ્રવર્ષ અને છે. બંનેની સાથે ઋતુમાસ અને ઋતુવર્ષનો મેળ મેળવવા માટે અતિરાત્ર (દિનવૃદ્ધિ) અને અવમરાત્ર (દિન-ક્ષય)ની કલ્પના કરેલ છે. ઋતુના અધિકારમાં અવમરાત્ર તથા અહોરાત્રનું વર્ણન મળે છે. ચંદ્રવર્ષના ગણિતમાં તિથિવૃદ્ધિ આદેશી જ નથી અને સૌરવર્ષના ગણિતમાં તિથિનો ધંશારો ય નથી. પછી આ દરેકને એક કેમ માની શકાય ?

શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ગાથા ઉપર આપી છે તે પોર-સીના પ્રસંગને અનુલક્ષી છે. પોરસીના પાદ તથા આંગુલની ગણના કર્મમાસના આધારે કરાય છે તેના ઉપરથી જ ચંદ્રમાસમાં કયારે પોરસી આવે ? એ જાણવા માટે અવમ-રાત્રિનો સંસ્કાર આપી ચંદ્ર ઋતુમાસ બનાવવાની પદ્ધતિ ઉપરોક્ત ગાથામાં દર્શાવેલ છે. એટલે અવમરાત્ર શું છે ? તેનો ખુલાસો આ પાઠથી પણ સાધી શકાય છે.

એક જ વર્ષમાં ૬ અવમરાત્ર તેમજ ૬ અતિરાત્ર એક સાથે આવતા હોય તો પરિણામે ૩૬૦ દિવસ જ રહેવાના, પરંતુ તેમ બનતું નથી. એટલે એ પ્રકારના ઋતુવર્ષ બનાવવા માટે જ છ છ દિવસના સંસ્કારો આપવા જોઈએ એ આ વિધાનનું વાસ્તવિક સત્ય છે.

ચંદ્રઋતુના અવમરાત્રથી તથા સૂર્યઋતુના અતિરાત્રથી પણ એ નિયમન થાય છે કે-ચંદ્રવર્ષ ૩૫૪ દિવસનું જ હોય તેમાં તિથિ વધે જ નહિ. સૌર વર્ષ ૩૬૬ દિવસનું જ હોય તેમાં દિનક્ષય થાય જ નહીં આટલું સમજ્યા પછી એમ કોણ કહી શકે કે-જૈન શાસ્ત્રના આધારે તિથિ-વૃદ્ધિ થતી હતી ?

સૌરમાસનો તિથિ સાથે સંબંધ નથી એટલું જ નહીં કિન્તુ સૌરવર્ષના વધતા ૬ અહોરાત્ર જ અભિવર્ધિત વર્ષમાં અધિક માસના બીજા પખવાડિયાના કારણરૂપ બની જાય છે એટલે એક યુગમાં એક અધિકમાસ રૂપે તેઓ પોતાનો ફાળો આપે છે. આ વરતુ પણ તિથિવૃદ્ધિ માનવાના વિપક્ષમાં જાય છે.

લૌકિક એવા ચંડાશ્રુચંદુ વિગેરે ચાલુ પંચાંગમાં હાનિ-વૃદ્ધિના સરખે સરવાળે દરવર્ષે ૬ તિથિઓ ઘટે છે અને ૩૫૪-૩૫૫ દિવસનું વર્ષ થાય છે. આ ગણના પણ સરવાળે તિથિ-વૃદ્ધિની કલ્પના વાસ્તવિક ન હોવાની તરફેણ કરે છે.

તિથિપત્ર માટે

તિથિની વિચારણામાં યુગસંવત્સર પ્રમાણસંવત્સર, તેમાં પણ કર્મવર્ષ, કર્મમાસ, ચંદ્રવર્ષ, ચંદ્રમાસ, અભિવર્ધિત વર્ષ અને અભિવર્ધિત માસ જ ઉપયોગી છે. જ્યારે બીજા વર્ષો તથા મહિનાઓ ઉપયોગી નથી. આરાધનાની દૃષ્ટિએ રોહિણી તપ માટે નક્ષત્રવર્ષ અને નક્ષત્રમાસ પણ ઉપયોગી છે.

તિથિ ચંદ્રોત્પન્ન હોય છે જેનો વ્યવહાર ચંદ્રમાસ તથા અભિવર્ધિત માસમાં કરાય છે. જિનાગમમાં પણ પર્વોના નિર્ણયમાં યત્ર તત્ર ચંદ્ર તથા અભિવર્ધિતના જ ઉલ્લેખો મળે છે, જેમકે—**દુષ્ટે ચંદે સંવચ્છરે ॥** **ઇત્ય અહિમાસઓ ચેવ માસો ગણિજ્ઞાતિ (વૃં કલ્પચૂર્ણ) ॥** **જમ્હા અભિવ-હિદઅવરિસે ગિમ્હે ચેવ સો માસો અતિક્કંતો તમ્હા વીસદિના અણમિગહિઅં કીરદ (નિશોયચૂર્ણ)**

અભિવહિદય વરિસે વીસતિરાપ ગપ ગિહિનાતં કરેતિ, તિસુ ચંદવરિસેસુ સવીસતિરાતે માસે ગતે ગિહિનાતં કરેતિ (નિશોયચૂર્ણ) વિગેરે.

એક યુગના પાંચ વર્ષમાં ૩ ચંદ્ર અને ૨ અભિવર્ધિત વર્ષ આવે એ તો સિદ્ધ જ છે. વર્તમાનકાળના તિથિપત્રો

પણ લગભગ આ શૈલીએ જ તૈયાર કરાય છે, જેનું ગણિત ત્રીજા પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવશે એટલે કે તિથિના નિર્ણયમાં ચંદ્ર અને અભિવર્ધિતને જ પ્રધાન સ્થાન અપાય છે.

સૌરવર્ષ તથા સૌરમાસ ધનાર્ક મીનાર્ક ઇત્યાદિ જ્યોતિષ વિષયમાં સર્વથા ઉપયોગી છે. માત્ર તિથિનિર્ણયમાં નિરૂપયોગી છે. તેમાં પૂનમ કે અમાસ જેવું કંઈ નથી. કેટલીક વાર તો ચાંદ્ર-માસની તિથિ અને સૌરમાસની તેટલામી તારીખની વચ્ચે મોટું આંતર હોય છે. અંગાળમાં ચાલતી પંચાંગ (પંચાંગ) જેવાથી આપણને આ બાબતના પ્રમાણો મળી શકે છે.

જુઓ—પિં એમ બાકચીની સન્ ૧૩૪૨ ની ડાહરેકટરી પંજિકામાં લખ્યું છે કે—મુસ્લીમ યુગમાં સર્વત્ર (અંગાળમાં) હિજરીસન ચાલતો હતો, તેથી હિન્દુઓ નારાજ હતા એટલે સમ્રાટ અકબરે હિજરીમાંથી ૧૦ વર્ષ ઘટાડી અંગલા સન શરૂ કર્યો (૫૦ ૮૭) શ્રાવણ વર્ષ ૩૬૦ દિવસનું હોય છે. આથી ગણિતમાં ૩૬૦ દિવસોનો જ વ્યવહાર થાય છે. ચંદ્ર-માસ વદિ ૧ થી બેસે છે. ફસલીસન આં ૬૦ ૧ થી બેસે છે છતાં ચૈ ૦ શુ ૧ થી શરૂ લખાય છે. ૩૬૫ દિન. ૧૫ ઘડી, ૩૧ પળ, ૨૮ વિપળે સૌરવર્ષ બદલાય છે. અંગાળ શકાબ્દ (સૌરવર્ષ) મહાવિષુવ સંક્રાન્તિથી બેસે છે. અને વિ ૦ સંવત્ ચૈ ૦ શુ ૧ થી બેસે છે (૫૦ ૮૮)

ચાંદ્રમાસ લેવા એ પ્રાચીન માન્યતા છે. સૂર્યસિદ્ધાંતમાં સૌર, ચાંદ્ર, નક્ષત્ર અને શ્રાવણાદિ ચાર મહિનાઓ બતાવ્યા છે. અંગાળમાં મુખ્યતાએ સૌરમાસની પરિપાટી છે જે તે વખતના ચંદ્રમાસના નામથી જ બોલાવાય છે. મેષાકર્થી સૌર વર્ષ અને વૈશાખ માસ ગણાય છે. આ રીતે શકાબ્દ તથા અંગાળનો સૌર વૈશાખથી પ્રારંભ થાય છે. યદ્યપિ આ વૈશાખ વસન્તનો બીજો મહિનો છે કિન્તુ અંગાળમાં તે ગ્રીષ્મનો પહેલો મહિનો જ ગણાય છે એટલે વૈશાખ જેઠની ગ્રીષ્મઋતુ મનાય છે. વિશાખા નક્ષત્ર સાથે જોડાતી પૂનમવાળો મહિનો તે ચાંદ્ર વૈશાખ છે અને મેષસંક્રાન્તિવાલો મહિનો તે સૌર વૈશાખ છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રે વૈશાખમાં આદેશલ વિવાહાદિ સંસ્કાર આ સૌરવૈશાખમાં જ કરવા જોઈએ. (૫૦ ૯૮, ૯૯).

અહીં પર્વાનુષ્ઠાનો ચાંદ્રમાસથી જ આરાધાય છે જેમકે અંગલા સન્ ૧૩૪૨ વૈશાખ તા. ૨૨ રવિવાર શકાબ્દ ૧૮૫૭ તદનુસાર તા. ૫-૫-૧૯૩૫ ઇસ્વીસન અને હિંદી વૈ ૦ શુ ૩ ને દિવસે અક્ષયતૃતીયા પર્વ છે. (૫૪ ૧૧૩) વિગેરે.

વિક્રમસંવત્ ૧૯૯૪ (ચૈત્રી) અંગાલી સન્ ૧૩૪૪ (વૈશાખી)ના અંગાળી પંચાંગમાં સૌરવર્ષ અને ચંદ્રવર્ષના જે ભેદ છે તે પૈકીના થોડા અત્રે નોંધવામાં આવે છે જેથી વાચકને તે બંનેની ભિન્નતાનો યથાર્થ ખ્યાલ આવી શકશે.

સૌરવર્ષ—આ વર્ષ મેષના પ્રથમ ઔદયિક દિવસ (ચંદ્રવર્ષીય ચૈ ૦ શુ ૪ સુધવાર) થી શરૂ થયું છે. જેમાં મહિનાનો આરંભ વૈશાખથી થાય છે અને દિવસોને માટે તારીખ શબ્દ વપરાય છે. જેમ લૌકિક ચંદ્રવર્ષીય પંચાંગમાં તિથિ-વૃદ્ધિ પણ થાય છે તેમ લૌકિક સૌરવર્ષીય પંચાંગમાં તિથિ હાનિ પણ થાય છે એટલે માગશર-પોષની ૨૯, કાર્તિક, મહા અને ફાગણની ૩૦, અશાઢની ૩૨ અને બાહીના ૭ મહિનાની ૩૧ તારિખો છે. એકંદરે આ વર્ષના કુલ ૩૬૬ દિવસો છે જેમાં ૬ અતિરાત્રો છે. આ વર્ષ મોનસંક્રાન્તિના

અંતિમ દિવસે (ચંદ્રવર્ષીય વૈ ૦ ૧૨ કે ૧૩) પુરું થાય છે. આ વર્ષની તારિખોથી પર્વાનુષ્ઠાન કરાતા જ નથી. આ વર્ષમાં શુદ્ધિ વદિનો મેળ પણ રહેતો નથી.

ચંદ્રવર્ષ—આ વર્ષ પૂર્ણિમાન્ત ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧ સોમવારથી બેસે છે. ચૈ ૦ ૧૦ ૦)) પુરું થાય છે. અહીં દિવસોનો વ્યવહાર તિથિ શબ્દથી કરેલ છે. આ વર્ષમાં શુદ્ધિ અને વદિનો અનુરૂપ મેળ છે, ચૈત્રાદિ ૧૨ મહિનાઓ છે, ૧૦ તિથિ વધે છે. ૧૬ તિથિઓ ઘટે છે. એકંદરે વર્ષના ૩૫૪ દિવસો છે. આ વર્ષના મહિના તથા તિથિના આધારે જ પર્વાનુષ્ઠાન કરાય છે. પર્વાનુષ્ઠાનમાં બંને વર્ષોની તારિખોનું આંતર નીચે પ્રમાણે છે.

ચંદ્રવર્ષ	વર્ષો	સૌરવર્ષ
ચૈ ૦ શુ ૦ ૧૫	રવિ	વૈ ૦ તા ૦ ૧૨
વૈ ૦ શુ ૦ ૩	શુક્ર	વૈ ૦ તા ૦ ૩૦
અ ૦ શુ ૦ ૧૪	શુક્ર	શ્રા ૦ તા ૦ ૬
ભા ૦ શુ ૦ દિ ૦ ૫	શુક્ર	ભા ૦ તા ૦ ૨૪
કા ૦ શુ ૦ ૧	શુક્ર	કા ૦ તા ૦ ૧૮

આ ટુંકી નોંધ પરથી સમજી શકાય છે કે—ચંદ્રવર્ષ અને સૌરવર્ષની વચ્ચે આશરે ૧૨ દિવસોનો ફરક રહે છે. તે બંને એક નથી જ. કર્મમાસ આ બંનેની સાથે જોડાવા માટે અવમરાત્ર તથા અતિરાત્રના સંસ્કાર પામે છે; તેમજ સૌરવર્ષ—તિથિનિર્ણય માટે તો સર્વથા નિરૂપયોગી જ છે.

આ અવમરાત્ર અતિરાત્ર વિગેરે વાસ્તવિકકાળની હાનિ-વૃદ્ધિરૂપ નથી કિન્તુ નૈમિત્તિક છે. આ માટે પૂ ૦ આ ૦ શ્રી મલયગિરિજા મહારાજાએ સૂર્યપ્રગટિ ટીકામાં સુંદર સ્વરૂપ-વર્ણન કર્યું છે. અને એ જ વિધાન લોકપ્રકાશમાં પ્રશ્નોત્તરી રૂપે અવતારિત કર્યું છે જે નીચે પ્રમાણે છે.

ન હાનિઃ કાપિ કાલસ્ય, ન ચ વૃદ્ધિઃ સ્વરૂપતઃ ॥
તતોઽન્નાવમરાત્રાઽધિ-માસાદીનાં કથા વૃથા ॥ ૮૪૫ ॥

વિવેચયેતે હાનિ-વૃદ્ધી, કાલસ્ય ન તુ વાસ્તવી ॥
ઘસ્તુતસ્ત્વેષ નિયત-સ્વરૂપઃ પરિવર્તે ॥ ૮૪૭ ॥

તથાહિ-ચન્દ્રમાસવિવક્ષાયાં, કર્મમાસવ્યપેક્ષયા ॥
કાલસ્ય હાનિવૃદ્ધિશ્ચ, સૂર્યમાસવિવક્ષણે ॥ ૮૪૮ ॥

પ્રશ્ન—સ્વરૂપથી કાળની અલપાંશે પણ હાનિ કે વૃદ્ધિ થતી નથી, માટે ક્ષયરાત્રિ અને અધિક મહિનાની વાતો વૃથા છે.

ઉત્તર—વસ્તુતઃ કાળ નિયત સ્વરૂપવાળો છે તેથી કાળની જે હાનિવૃદ્ધિ કરાય છે તે વાસ્તવિક નથી (કિન્તુ આ હાનિ-વૃદ્ધિ પરસ્પરની અપેક્ષાએ મનાતી હોવાથી નૈમિત્તિક છે) જેમકે—કર્મમાસ અને ચંદ્રમાસની અપેક્ષાએ કાળની હાનિ (અવમરાત્ર) તથા કર્મમાસ અને સૌરમાસની અપેક્ષાએ કાળની વૃદ્ધિ (અધિક રાત્ર) થાય છે.

તિથિ-પ્રમાણ

શ્રી જિનાગમમાં ઉદયતિથિ પ્રમાણ મનાય છે. વસ્તુતઃ યુગારંભમાં સૂર્યોદય કાળે જ દરેક કાળ-અંગોની શરૂઆત થાય છે.

ગોઅમા ! ચન્દ્રાદ્યા સંવચ્ચર, દક્ષિણાદ્યા અચચા, પાડસાદ્યા ઉઝ, સાવણાદ્યા માસા, બહુલોદ્યા પક્ષા, દિવસાદ્યા અહોરત્તા, રુદ્ધાદ્યા મુહુત્તા, ચવાદ્યા કરણા, અમિયાદ્યા શકલતા પળત્તા સમણાડસો ? ।

હે જોતમ ! ચંદ્રવર્ષથી વર્ષો, દક્ષિણાયનથી અયનો, પ્રાવૃત્થી ઋતુઓ, શ્રાવણથી મહિનાઓ, વદિથી પખવાડીયા, દિવસથી અહોરાત્ર, રૌદ્રથી મુહુર્તો, બવથી કરણો અને અલિયથી નક્ષત્રો પ્રારંભાય છે. (જમ્બૂદીપપ્રસંગ)

સાવળ વહુલ પડિવળ, બાલવકરણે અમીદ ગજવલ્લે ।
સચ્ચરથ પદમસમળ, જુગસ્સાઈ વિચાળાહિ ॥

શ્રા. ૧૦ ૧ આલવકરણ અભીચનક્ષત્ર અને સર્વાર્થના પ્રથમ સમયે યુગનો પ્રારંભ જાણવો. (જ્યોતિષકરંડક પચત્રો)
બીજા અપાડ શુ. ૧૫ ને અંતે યુગારંભ જાણવો. (લોકપ્રકાશ સર્ગ. ૨૮, શ્લોક ૪૬૩) અર્થાત્ ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રા. ૧૦ ૧ આલવ કરણ અને અભીચ નક્ષત્રમાં યુગારંભ જાણવો. (શ્લોક ૪૬૭-૪૬૮)

યુગ, વર્ષ, અયન, ઋતુ, માસ, પક્ષ, અહોરાત્ર, કરણ, નક્ષત્ર, મુહુર્ત, લવ, રતોડ, પ્રાણ અને શ્વાસોશ્વાસ એ ચોદેનો એક સાથે આરંભ થાય છે. એટલે શ્રા. ૧૦ ૧ આલવ અને અભીચમાં એ ચોદે આરંભાય.

જમ્બૂદીપના ભરત, ઐરવત તથા બન્ને મહાવિદેહમાં સમયાંતરે ચોમાસું બેસે છે. (ભગવતીસૂત્ર, શ. ૫, ઉ. ૧, લોકપ્રકાશ પૃ. ૩૮૬)

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ અહોરાત્ર તથા તિથિને જુદા પાડે છે.

અહોરાત્ર-તિથિનાં ચ, વિશેષોડયમુદીરિતઃ ॥
માનૂત્પન્ના અહોરાત્રા-સ્તિથયઃ પુનરિન્દુજા ॥ ૭૬૧ ॥

અહોરાત્રો ભવેદર્કો-દયાદર્કોદયાડવધિ ॥
દ્વાષ્ટિતમમાગોના-અહોરાત્ર પ્રમિતા તિથિઃ ॥ ૭૬૨ ॥

ઇત્યાદિભિર્વિશેષૈઃ સ્યા-દહોરાત્રાત્ પૃથક્ તિથિઃ ॥
દ્વિધાત્વં ચ ભવેત્તસ્યા, દિનરાત્ર્યંશકલ્પનાત્ ॥ ૭૬૩ ॥

અહોરાત્ર અને તિથિમાં એટલી ભિન્નતા છે કે સૂર્યથી બને છે તે અહોરાત્ર અને ચંદ્રથી નિબપ્ત થાય છે તે તિથિ. એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય સુધીનો કાળ તે અહોરાત્ર, તેથી આસહમા ભાગે ન્યૂનકાળ તે તિથિ. ઇત્યાદિથી બન્નેમાં ભિન્નતા છે. તિથિમાં દિવસ-રાત્રિની કલ્પનાથી પણ ભેદ પડે છે.

યદ્વદેકોડ્યહોરાત્રઃ, સૂર્યજાતો દ્વિધા કૃતઃ ॥
દિન-રાત્રિવિભેદન, સંજ્ઞાભેદપ્રરૂપણાત્ ॥ ૭૬૪ ॥

સૂર્યજાત અહોરાત્રના બે ભાગ કરીએ તો તે દિવસ અને રાત્રિ એવા બેદો પડે છે, જેની જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ છે.

અહીં પૂર્વાંગાદિ ૧૫ દિવસો અને ઉત્તમા આદિ ૧૫ રાત્રિઓ જાણવી.

(સૂર્યપ્રસંગ, પ્રા. ૧૦, પ્રતિ. ૧૪, લોક. સ. ૨૮ શ્લોક ૭૪૯ થી ૭૫૬)

તથૈવ તિથિરેકાપિ, શશિજાતા દ્વિધા કૃતા ।
દિન-રાત્રિવિભેદન, સંજ્ઞાભેદપ્રરૂપણાત્ ॥ ૭૬૫ ॥

ચંદ્રોત્પન્નતિથિ અહોરાત્રની પેઠે બે ભાગમાં વહેંચાઇને દિનતિથિ તથા રાત્રિતિથિ બને છે જે દરેકની ભિન્નભિન્ન સંજ્ઞાઓ છે. દિનતિથિ નંદા, ભદ્રા, જ્યા, રિક્તા (તુચ્છા), પૂર્ણા.

રાત્રિતિથિ-ઉગ્રવતી, ભોગવતી, યશોમતી, સર્વસિદ્ધા, શુભા
(સૂર્યપ્રસંગ પ્રા. ૧૦, પ્રતિ. ૧૫, લોક. સ. ૨૮, શ્લોક. ૭૪૯ થી ૭૫૬)

યુગની આદિમાં અહોરાત્ર અને તિથિ બન્નેનો પ્રારંભ થાય છે પરંતુ તિથિ અહોરાત્રથી નાની હોવાથી નિરંતર ફરે ભાગ (ફરે મુહુર્ત) પ્રમાણ પાછળ હઠતી જાય છે તેને પ્રારંભ કે પૂર્ણતા માટે એક ચોક્કસ સમય રહેતો નથી. આથી તિથિ, પ્રારંભ કે સમાપ્તિનો અપેક્ષાએ 'પ્રમાણ' માની શકાતી નથી, કિન્તુ શરૂ થયા પછી જે દિવસે ઊભતા સૂર્યનો સંબંધ બેડે તે દિવસે તે તિથિ 'પ્રમાણ' મનાય છે. યુગારંભ કે ક્ષીણતિથિ પછી તુરંતની લગભગ ૩૦ તિથિઓ રાત સુધી રહે છે. પછીની ૩૦ તિથિઓ દિવસે એટલે પ્રતિક્રમણના કાળ પહેલાં પૂરી થાય છે, છતાં માત્ર ઔદયિક હોવાથી બીજા દિવસના સૂર્યોદય કાળ સુધી આ તિથિ જ અવસ્થિત મનાય છે. ૬૧ માં દિવસે તો માત્ર ફરે ભાગ પ્રમાણ તિથિ હોવા છતાં સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર એ તિથિનો જ વ્યવહાર કરાય છે.

જેમકે અશાડ વદિ ૧ (પૂર્ણિમાન્ત શ્રા. ૧૦ ૧) ના સૂર્યોદયથી યુગારંભ થયો, પછી ૨૮ ફરે મુહુર્ત (આશરે ૫૯ ઘડી)ની એક તિથિ એ હિસાબે ઓગણપચાસમો દિવસ ઔદયિક ભા. ૧૦ ૪ ના આશરે ઘડી ૧૨, પણ ૩૫ પ્રમાણ રહે છે અને એકસહમો દિવસ ભા. ૧૦ ૧ માત્ર ૫૮ પણ પ્રમાણ રહે છે.

ભા. ૧૦ ૪ દિને બપોર પછી અનૌદયિક પાંચમ છે. અહીં કોઈ પ્રતિક્રમણના સમયે પાંચમનો ભોગ કાળ હોવાથી તે સમ્પૂર્ણ દિવસને પાંચમ માનવાને કહે તો તે જિનાજાને પ્રતિકૂળ મનાય છે, કેમકે સૂર્યપ્રવૃત્તિના આધારે એ ૧૦ ૧ થી ભા. ૧૦ ૧ સુધી કોઈ ક્ષયતિથિ જ નથી તો આજે પાંચમ કંઈ રીતે મનાય ?

પ્રશ્ન-આઠમ આદિ તિથિનો પ્રતિક્રમણના સમય સાથે મેળ મેળવાયો એ વધારે ઠીક મનાય.

ઉત્તર-એમ બની શકતું જ નથી. એ મેળ કોની સાથે મેળવવો ? પ્રાતઃસંધ્યા સાથે ? રાષ્ટ્ર પ્રતિક્રમણના પાઠ સાથે ? મધ્યરાત્રિથી મધ્યાહ્ન સુધીના રાષ્ટ્ર પ્રતિક્રમણના કાળ સાથે ? સાયં સંધ્યા સાથે ? દેવસિક પ્રતિક્રમણના પાઠ સાથે ? કે દેવસિક પ્રતિક્રમણના ટાઈમ સાથે ? આવા અનેક પ્રશ્નો ઊઠે છે, જેનો નિકાલ થઈ શકે તેમ નથી. આથી પૂર્વપુરુષોએ આઠમ ચોદશ આદિ તિથિઓનો સૂર્યોદય પચ્ચક્રખાણના વખત સાથે મેળ અમીટ ગણ્યો છે. આઠમ ચોદશ આદિના નિમિષ કરાતા ઉપવાસ આદિ પચ્ચક્રખાણમાં બોલાતા ઉગ્ગણ સૂરે કે સૂરે ઉગ્ગણ વિગેરે પાઠો તથા પોસહમાં ઉદયને અનુલક્ષીને બોલાતા * જાવ અહોરત્તં કે જાવ દિવસં ના આલાવા વિગેરે ઉપરોક્ત માન્યતાના પુરાવારૂપ છે. પ્રતિક્રમણની અપેક્ષા લઈએ તો પણ રાષ્ટ્રપ્રતિક્રમણનું છેલ્લું આવશ્યક લગભગ સૂર્યોદય સાથે સંગતિ પામે છે આવા પ્રમાણથી માનવું પડે છે કે તિથિની વ્યવસ્થામાં ભોગવટો વિશેષ જોઈએ કે તિથિ પ્રતિક્રમણના સમય સુધી જોઈએ ઇત્યાદિ વિચારણા નિરૂપયોગ છે. ઉત્સર્ગથી તિથિના નિર્ણયમાં માત્ર ઉદયની જ પ્રધાનતા છે.

* સાંજના પોસહમાં જાવ રત્તિ પાઠ બોલાવો નથી કિન્તુ શેષદિવસં જાવ રત્તિ પાઠ બોલાય છે. આથી પણ દિવસ અને દિવસના આરંભકાળની પ્રધાનતા અને રાત્રિના આરંભકાળની ગૌણતા હોવાનું સ્પષ્ટ છે; માટે તિથિનો મેળ દિવસના પ્રારંભ સાથે મેળવવો જોઈએ.

ઉપરની ગણતરી પ્રમાણે ઉદયતિથિ વધુમાં વધુ આશરે ૫૯ ધડી પ્રમાણ (લોક ૦ સં ૨૮, શ્લોક ૭૭ થી ૭૮૨) અને ઓછામાં ઓછી ૫૮ કે ૫૯ પળ પ્રમાણ છે, જે આખા દિવસની તિથિ મનાય છે. એટલે ઔદયિક તિથિ-વાળો અહોરાત્ર જ જિનાગમસમ્મત તિથિ છે.

જિનાગમમાં ઓછામાં ઓછી ૫૯ પળવાળી ઉદયતિથિને પ્રમાણ માની છે. તિથિનું પ્રમાણ નિયત રૂપવાળું હોવાથી આ ૫૯ પળ બતાવવામાં આવી છે. વાસ્તવિક રીતે તો સમય માત્ર પણ ઉદય પ્રમાણભૂત હોવો જોઈએ, કેમકે આરંભના સમયથી જ આવલિકા વિગેરેનો પણ આરંભ મનાય છે.

લૌકિક પંચાંગ પ્રવર્ત્યા પછી ૫૯ પળની મર્યાદા રહી નથી. તેર બેસણાના નિર્ણયમાં ૩૬ પળવાળી ઉદય તિથિને પ્રમાણ માની છે. આ સમય સવારના પચ્ચક્રખાણની અપેક્ષાએ નક્કી કર્યો છે.

દિગમ્બર સમાજમાં ગોષ્ઠામાહિલના સમયથી છઠ્ઠું પચ્ચક્રખાણ આવશ્યક રહે ચવાથી જિનેન્દ્ર પૂજના સમયને પ્રધાન માની ઉદયતિથિની ધડીઓ નક્કી કરી છે. તેમાં ઓછામાં ઓછી ૬ ધડીવાળી ઉદયતિથિ પ્રમાણ મનાય છે. (જૈન. ૧૦ ૩૫, અંક ૧૨)

એટલે દિગમ્બરના મતે ૬ ધડીવાળી ઉદય તિથિવાળો અહોરાત્ર તે તિથિરૂપે છે.

તિથિક્ષય—

૩૦ મુહુર્તનો અહોરાત્ર અને ૨૮૬૩ (આશરે ૫૯ ધડી) મુહુર્તની તિથિ.

આ હિસાબે એક પછી એક દરેક તિથિનો આરંભ અને સમાપ્તિ આશરે એકેક ધડી પાછળ હોય છે. પ્રથમ ચંદ્રવર્ષમાં ગુ. અ. ૧૫ વદિ ૧ થી આરંભીને દરેક તિથિને ૬૨ ભાગ પાછળ હઠાવતાં ગુ. ભા. ૧ ના દિવસે ઉદય એકમ માત્ર આશરે ૫૯ પળ સુધી રહે છે. પછી બીજા શરૂ થાય છે. તેનો ભોગકાળ ૬૩ (૫૯ ધડી) ચાલુ અહોરાત્રમાં આગામી સૂર્યોદય પહેલાં જ સમાપ્ત થાય છે.

ભા. ૧ ના બીજા દિવસે સૂર્યોદય વખતે બીજા પુરી ભોગવાઇ ગઇ છે અને ત્રીજાનો પ્રારંભ થાય છે. અહીં પૂર્વ સૂર્યોદયે એકમ હતી, બીજા સૂર્યોદયે ત્રીજા છે, વચ્ચે બીજા સૂર્યોદયને સ્પર્શ કર્યો નથી, તેથી ભા. ૧ ના ૨ ક્ષયતિથિ મનાય છે.

આ રીતે જૈન પંચાંગમાં ૬૨ અહોરાત્ર સુધી તિથિની વધઘટ થતી નથી. એકસઠા દિવસે એક તિથિ ક્ષય પામે છે.

પૂ. મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ ભોગકાળ સર્ગ ૨૮ માં આ પ્રમાણે ક્ષયવિધિ સમજાવે છે.

હંમેશા અહોરાત્રનો ૬૩ ભાગ, ૬૨ ચંદ્રમાસે આશરે ૩ કર્મ દિવસ, એકસઠા દિવસે ૧ દિવસ, દરવર્ષે ૬ દિવસ અને ગુ. ૩૦ દિવસ ક્ષય પામે છે (શ્લોક ૭૮૩ થી ૭૮૮)

એકસઠા દિવસે સવારે ૬૨ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળી એકમ તિથિ પછી આવેલ ૬૩ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળી બીજા તિથિનો ક્ષય થાય છે. (શ્લોક ૮૦૦-૮૦૧)

एवं च द्वाषष्टितमो, नाप्ता सूर्योदयं तिथिः ॥

पतितेति ततो लोके, शुभकार्येष्वनादृता ॥ ૮૦૩ ॥

एकस्मि (एकसि)अहोरत्ते, दोऽवि तिही जत्थ निहणमेज्जासु ।
सोऽत्थ तिही पारहायइ, सुहुमेण हविज्ज सो चरिमो ॥ ૮૦૪ ॥

એ રીતે બાસઠમી તિથિ ઊગતા સૂર્ય સાથે ન જોડાવાથી પડેલી કહેવાય છે. જે લોકમાં શુભકાર્ય માટે નિષિદ્ધ મનાય છે. જ્યારે એક અહોરાત્રમાં બે તિથિ ભોગવાઇ જાય ત્યારે તિથિનો ક્ષય થાય છે; કેમકે છેલ્લો ભાગ (એકસઠમી તિથિ) સૂક્ષ્મ (૫૮ પળ પ્રમાણ) હોય છે.

હાલમાં ચંદ્રમાસ બે રીતે મનાય છે.

પૂર્ણિમાન્ત—વદિ ૧ થી શરૂ થઇ શુદ્ધિ ૧૫ દિને સમાપ્ત થાય છે જે મારવાડ, પૂર્વદેશ, પંજાબમાં ચાલે છે. આ મહિના આગમોક્ત છે.

અમાસાન્ત—જે પૂર્ણિમાન્ત મહિનાના પંદર દિવસ ગયા પછી શુદ્ધિ ૧ થી વદિ ૦)) સુધી ગણાય છે. આ મહિનાનો વ્યવહાર ગુજરાત તથા મુઘલખલાકા વિગેરેમાં ચાલે છે.

એકંદરે એકયુગ (પાંચ વર્ષ)માં લોકોત્તર યાને પૂર્ણિમાન્ત મહિનાઓની અપેક્ષાએ નીચે મુજબમાં ક્ષયતિથિઓ આવે છે.

(શ્લોક ૮૧૦ થી ૮૧૭)

વર્ષ-૧	આ. ૧૦૨	મા. ૧૦૪	મ. ૧૦૬
„	ચૈ. ૧૦૮	જે. ૧૦૧૦	આ. ૧૦૧૨
વર્ષ-૨	આ. ૧૦૧૪	મા. ૧૦૧૬	મ. ૧૦૧૮
„	ચૈ. ૧૦૫	જે. ૧૦૧૭	આ. ૧૦૧૯
વર્ષ-૩	આ. ૧૦૧૧	મા. ૧૦૧૩	દિ. પો. શુ. ૧૫
„	ચૈ. ૧૦૨	જે. ૧૦૧૪	આ. ૧૦૧૬
વર્ષ-૪	આ. ૧૦૮	મા. ૧૦૧૦	મ. ૧૦૧૨
„	ચૈ. ૧૦૧૪	જે. ૧૦૧૬	આ. ૧૦૧૮
વર્ષ-૫	આ. ૧૦૫	મા. ૧૦૧૭	મ. ૧૦૧૯
„	ચૈ. ૧૦૧૧	જે. ૧૦૧૩	દિ. અ. શુ. ૧૫

શ્રી સૂર્યપ્રસ્પિતની ટીકામાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ ક્ષય વિધાન છે.

શ્રી જ્યોતિષકરંડક પ્રકીર્ણકેનું ક્ષયનિરૂપણ પૂર્વોક્ત કર્મ-માસના અવમને અનુસરે છે જે મતાન્તર રૂપે છે. જુઓ—

तदयस्मि ओमरत्तं, कायव्वं सत्तमस्मि पक्खस्मि ।

वास-हिम-गिम्हकाले, चउ चउ मासे विधोयन्ते ॥

(જ્યોતિષકરંડક)—લોકપ્રકાશ, સર્ગ-૨૮, શ્લોક-૮૦૭

વર્ષા, હેમંત અને ગ્રીષ્મ કાળમાં ચાર ચાર મહિને ત્રીજા સાતમા વિગેરે પર્વોમાં તિથિક્ષય થાય.

અહીં અશાડ આવણની એક ઋતુ એ લેખે પૂર્ણિમાન્ત અ. ૧ થી ગણીએ તો ભા. ૧ ના વિગેરે ક્ષયતિથિઓ આવે, કિન્તુ પૂ. આ. શ્રી મહાયગિરિજી મહારાજ તેની ટીકામાં ખુલાસો કરે છે કે—“આ કથન લૌકિક ઋતુનિયમને અનુલક્ષીને છે. ખરી રીતે પૂર્ણિમાન્ત આ. ૧ થી ચાર ચાર પક્ષ બાદ એકેક ક્ષયતિથિ આવે.” *

પ્રસ્તુત વિચારણાનો નિર્ણય એ છે કે—તિથિક્ષય ૬૧ દિવસ સુધી ન થાય. તિથિવૃદ્ધિ કદાપિ ન થાય. અલ્પ પણ ઉદય તિથિ પ્રમાણ છે.

માસવૃદ્ધિ—

તિથિ ક્ષય થાય છે એટલે માસ-વૃદ્ધિ પણ અનિવાર્ય છે. પૂ. જૈન આગમ મહિનાની વૃદ્ધિને પણ સ્વીકારે છે.

* ગ્રીષ્મનો અંતિમ દિવસ અ. ૧૪ છે. વદિ એ ચૈમાસી ચૈાદશને પ્રધાન માનીને વર્ષા, હિમ અને ગ્રીષ્મનો અર્થ ચૈમાસુ, શિયાળો અને ઉનાળો કરવામાં આવે તો અહીં પણ લોકપ્રકાશ તથા સૂર્યપ્રસ્પિતનાં કથન સાથે એકવાક્યતા બની રહે છે.

પૂ. શ્રી ટીકાકાર મ. ના કથન પ્રમાણે ઋતુના લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે ભાગ પડે છે.

હવે તેનું સ્વરૂપ વિચારીએ.

આપણે બતાવી ગયા છીએ કે-૨૯૩૩ દિવસનો ચંદ્ર માસ, ૩૦ દિવસનો કર્મ માસ, અને ૩૦૩ દિવસનો સૌર માસ હોય છે. આ ચંદ્ર માસ તથા સૌર માસમાં દર મહિને એક દિવસનો વિશ્લેષ છે એ હિસાબે દરવર્ષે ૧૨ દિવસનો, અને અઢી વર્ષે ત્રીશ દિવસનો વિશ્લેષ થાય છે. તે બન્નેને સરખા બનાવવા માટે અઢી વર્ષે એક મહિનો વધારવો જોઈએ. આ રીતે શ્રાવણ માસથી પ્રારંભાએક યુગમાં પૂર્વાર્ધને અંતે પોષ અને ઉત્તરાર્ધને અંતે અષાઢ બેવડાય છે, અર્થાત્ એક યુગનાં પાંચ વર્ષો પૈકીના પહેલા, બીજા તથા ચોથા વર્ષે માહિનાની વૃદ્ધિ થતી નથી. ત્રીજા વર્ષે પોષની અને પાંચમાં વર્ષે અશાઢની વૃદ્ધિ થાય છે. અહીં પોષ અને અશાઢ વૃદ્ધિ-વાળા હોવાથી તે અભિવર્ધિત (અધિક) માસ કહેવાય છે અને ત્રીજું તથા પાંચમું વર્ષ અભિવર્ધિત સંવત્સર તરીકે ઓળખાય છે.

ચંદ્ર વર્ષ ૧૨ મહિનાનું-૩૫૪૩૩ દિવસનું હોય છે જ્યારે અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું-૩૮૩૬૬ દિવસનું હોય છે.

અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું હોવા છતાં ૩૨ દિવસનો એક માસ એ હિસાબે તે બાર મહિનાનું બને છે. (દેવો સૂર્યપ્રગ્નિસૂત્ર, પ્રા. ૧૨, સૂત્ર-૭૨, પૃ ૨૦૩)

એનો જ પ્રતિધ્વનિ શ્રી લોકપ્રકાશ, સર્ગ ૨૮ માં નીચે મુજબ છે.

નક્ષત્ર-ચંદ્ર-કર્મ-ગ્ણકરા-ડમિવર્ધિતાહવયાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

પાંચ જાતના મહિનાઓ છે. પાંચ જાતના સંવત્સરો છે. તેનાં નામ નક્ષત્ર, ચંદ્ર, કર્મ, સૌર અને અભિવર્ધિત.

અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું હોવા છતાં ૩૨ દિવસનો એક માસ એ હિસાબે તે બાર મહિનાનું બને છે. (દેવો સૂર્યપ્રગ્નિસૂત્ર, પ્રા. ૧૨, સૂત્ર-૭૨, પૃ ૨૦૩)

અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું હોવા છતાં ૩૨ દિવસનો એક માસ એ હિસાબે તે બાર મહિનાનું બને છે. (દેવો સૂર્યપ્રગ્નિસૂત્ર, પ્રા. ૧૨, સૂત્ર-૭૨, પૃ ૨૦૩)

અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું હોવા છતાં ૩૨ દિવસનો એક માસ એ હિસાબે તે બાર મહિનાનું બને છે. (દેવો સૂર્યપ્રગ્નિસૂત્ર, પ્રા. ૧૨, સૂત્ર-૭૨, પૃ ૨૦૩)

અભિવર્ધિત વર્ષ ૧૩ મહિનાનું હોવા છતાં ૩૨ દિવસનો એક માસ એ હિસાબે તે બાર મહિનાનું બને છે. (દેવો સૂર્યપ્રગ્નિસૂત્ર, પ્રા. ૧૨, સૂત્ર-૭૨, પૃ ૨૦૩)

અભિવર્ધિત મહિનામાં ૩૧ દિવસ અને એક અહોરાત્રના ૧૨૪ મા ભાગરૂપ ૧૨૧ ભવ પ્રમાણ કાળ જાણવો, અર્થાત્ ૩૧૩૩૩ અહોરાત્ર યાને ૩૧ દિવસ તથા ૨૯૬૬ મુહૂર્ત જાણવા.

આ ગણના પ્રમાણે આ અભિવર્ધિત વર્ષના ૧૨ મહિના અણવાથી સંવત્સરિક પ્રતિકમણનો બાર માસાણું નો પાઠ અર્થસંગત બને છે.

યદિ ૩૨ દિવસના પ્રમાણવાળા અભિવર્ધિત મહિનાઓની પરાવૃત્તિ ગણીએ તો તે યુગને અંતે બીજા મહિનાઓની સાથે આરંભ સમાપ્તિથી સમાન થઈ શકતા નથી એટલે માત્ર યુગના ત્રીજા તથા પાંચમા વર્ષને અભિવર્ધિત બનાવવું અને તેમાં ચંદ્રમાસની વૃદ્ધિ કરવી, એવું પૂ. શાસ્ત્રકારોનું ફરમાન છે.

વર્ષે દ્વાદશમાસાઃ સ્યુ-રિત્યસ્યેયં મતિર્મતા ॥

વર્ધતે તુ વિધોર્માસ, એવ વર્ષેડમિવર્ધિતે ॥ ૩૫૨ ॥

અભિવર્ધિત વર્ષમાં ૧૨ મહિના હોય એ સુદ્ધિનો વિષય છે કિન્તુ અભિવર્ધિત વર્ષમાં એક ચંદ્રમાસ જ વધે છે.

તિથિ-વૃદ્ધિ-માસક્ષય—

શ્રી સૂર્યપ્રગ્નિની ટીકા તથા લોકપ્રકાશ સર્ગ ૨૮ શ્લો ૮ માં વિધાન છે કે-સારમાસ, કર્મમાસ અને ચંદ્રમાસ એ ત્રણે અનાદિ નિયત છે.

આ ઉપરથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે-એ ત્રણે અનાદિ નિયત છે, તેમાં ફેરફાર થતો નથી. તેના વિશ્લેષો અનાદિ છે અને તેમાંથી બનતા તિથિક્ષય માસવૃદ્ધિ વિગેરે નૈમિત્તિક કાળ અંગો પણ અનાદિ જ મનાય. જ્યારે સૂર્યચંદ્રની ગતિ બદલાતી નથી, ત્રણે મહિનાઓ અનિયત બનતા નથી, આંતરું બદલાતું નથી તો પછી તિથિની વૃદ્ધિ અને માસક્ષય થાય કઈ રીતે બને? ૨૯૩૩ મુહૂર્તની એક તિથિ અને ૩૦ મુહૂર્તનો એક અહોરાત્ર. આ દશામાં તિથિ વધીને એ સૂર્યોદયને સ્પર્શી જ કેમ શકે? આથી જૈન આગમમાં તિથિની વૃદ્ધિ માની નથી.

યદ્યપિ પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ વિગેરેએ ઋતુમાસના અધિક રાત્રને તિથિ-વૃદ્ધિ માની શાસ્ત્રાનુસારે તિથિવૃદ્ધિ હોવાનું જાહેર કર્યું છે, એ તેઓનો અનાભોગમાત્ર છે, જે વસ્તુ હું આ પહેલાં લખી ગયો છું. મને આશા છે કે-તેઓ સૂર્યઋતુ-દિનવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિનો ભેદ સમજતાં અવશ્ય સત્યપથમાં આવી ઉભશે.

આ પ્રસંગે પુનઃ યાદ દેવી જરૂરી છે કે-કર્મમાસ અને સૌરમાસની વિવિક્ષામાં જે કાળવૃદ્ધિ બતાવી છે તે ચંદ્રમાસ માટે તો વાસ્તવિક હાનિ જ છે. એ સૌરમાસને પહેાંચી વળવા માટે જ યુગના અંતે બીજો અભિવર્ધિત મહિનો લેવો પડે છે. એટલે કે તિથિની વૃદ્ધિ માનવી એ શાસ્ત્રાનુકૂળ નથી.

લૌકિક પંચાંગમાં કરાતી તિથિવૃદ્ધિ અસત્ છે જે આગળ સ્પષ્ટ કરશે.

તિથિ નાની અને અહોરાત્ર તથા સૌરદિન મોટા એટલે તિથિક્ષય થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ રીતે તુટતા ભાગને પૂરવા માટે એક યુગમાં બે મહિના વધે એ પણ સ્વાભાવિક છે. એટલે તિથિક્ષય થતો હોવાથી માસ-વૃદ્ધિ અનિવાર્ય છે. આ જ ન્યાયે યદિ તિથિ સૌરદિનથી મોટી હોત અને એ જ હિસાબે મહિનો પણ મોટો હોત તો યુગનો મેળ મેળવવા માટે જરૂરીયાત પ્રમાણે માસક્ષય કરવો પડત; કિન્તુ તિથિ ૨૯૬૬ મુહૂર્ત પ્રમાણે નિયત છે, મોટી થતી નથી એટલે મહિનાનો ક્ષય થવાનો સંભવ જ નથી.

સારાંશ-માસક્ષય એ જૈનશાસ્ત્રસમ્મત નથી.

તારવણુ:—

એકંદરે પ્રાચીન જૈન તિથિપત્ર (પંચાંગ)ના ઉપકરણો નીચે મુજબ છે.

શ્રાવણ વદિ એકમથી પંચાંગ-પ્રારંભ

૨૯૩૩ મુહૂર્તની ૧ તિથિ, જે નાના મોટી થાય નહીં.

દર ૬૧ દિવસે ૧ તિથિ ઘટે, કોષ્ટ તિથિ વધે જ નહીં.

ઔદયિકી તિથિ પ્રમાણ જાણવી.

૩૦ મુહૂર્તનો ૧ અહોરાત્ર (રાત્રિદિન, દિવસ)

૧૨-૧૫ દિવસનું પખવાડિયું, ૨૯-૩૦ દિવસનો મહિનો.

યુગના ત્રીજે અને પાંચમે વર્ષે માત્ર પોષ અને અશાઢ મહિનો વધે. બીજા મહિના વધે નહીં, કોષ્ટ મહિનો ઘટે નહીં.

દર વર્ષે ૬ તિથિ ઘટે.

૩૫૪૩૩ દિવસનું ૧ વર્ષ, ૩૮૩૬૬ દિવસનું અધિક માસવાળું ૧ વર્ષ, ૩૬૬ દિવસનું ૧ સૌર વર્ષ.

પાંચ વર્ષનો એટલે ૧૮૩૦ દિવસનો ૧ યુગ.

પ્રકરણ:-૨ વૈદિક પંચાંગ

આ પ્રકરણ લાંબું છે. જેનો વિષય ઉપરને જ અનુસરતો હોવાથી અને પછીના પ્રકરણો તુરત છપાવવા જરૂરી હોવાથી આનું પ્રકાશન અહીં મુલતવી રાખેલ છે. વૈદિક પંચાંગમાં તિથિ-માસ તથા યુગની વ્યવસ્થા પ્રાચીન જૈન પંચાંગ પ્રમાણે જ છે. વિશેષતા એટલી જ છે કે-“ વેદાંગ જ્યોતિષના આધારે અર્ધ યુગે ૧ મહિનો વધે છે તેમ પા યુગે (સવાવર્ષે) એક પખવાડીયું પણ વધે છે.”

આ વૃદ્ધિ ચૈત્ર વદિ કે આસો વદિમાં આવે*

*સંભવ છે કે આ શૈક્ષીને અનુસરીને પંચાંગમાં ચૈત્રથી વર્ષારંભ, પૂર્ણિમાન્ત મહિનો, અમાન્ત મહિનો વિગેરે ફેરફાર થયા હશે.

કોટિલ્ય અર્થશાસ્ત્રમાં જૈન જ્યોતિષને મળતું જ લૌકિક જ્યોતિષનું નિરૂપણ છે.

પ્રકરણ:-૩ લૌકિક પંચાંગ

પૂર્વે દર્શાવેલ જૈન પંચાંગ કે વૈદિક પંચાંગમાં સૂર્ય અને ચંદ્રની ગતિ નિયત સ્વરૂપવાળી મનાતી હતી અને સૌરમાસ વિગેરે પણ નિયમ સ્વરૂપવાળા મનાતા હતા. ધણાં વર્ષો સુધી એ પંચાંગ પ્રમાણે તિથિનિર્ણય થતો હતો, પરંતુ પછીના વિદ્વાનોએ સૂર્ય ચંદ્રની ગતિનું કેંક સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સાધી નવું પંચાંગ બનાવ્યું. આ પંચાંગ પણ કાયમને માટે માન્ય રહી શક્યું નહીં, કારણ કે જેમ જેમ પડિતો ગ્રહગતિના સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મતર સ્વરૂપમાં ઉતરતા ગયા તેમ તેમ પંચાંગ બનાવવાના સિદ્ધાંતો બદલતા ગયા. એટલે પંચાંગ પણ નવા નવા બનવા લાગ્યા. આ પંચાંગોને આપણે લૌકિક પંચાંગ તરિકે ઓળખીએ છીએ.

લૌકિક પંચાંગ, જૈન પંચાંગ કે વૈદિક પંચાંગથી નીચેની આબતોમાં જુદાં પડે છે.

જૈન પંચાંગમાં તિથિનો ભોગવટો નિયત રૂપે આશરે ૫૯ ધડીનો હતો. ૬૧ મા દિવસે એક તિથિ ઘટતી હતી, પણ કોઈ તિથિ વધતી ન હતી. ન્યારે લૌકિક પંચાંગમાં તિથિનો ભોગ અનિયત રૂપે ૫૪ થી ૬૫ સુધી રહે છે તથા દરેક તિથિઓ વધે છે અને ઘટે છે.

તિથિવૃદ્ધિ.

જૈન પંચાંગમાં તિથિ વધતી નથી કિન્તુ લૌકિક પંચાંગમાં અહોરાત્રની ૬૦ ધડીથી પણ મોટી બનતી હોવાથી તિથિ વધે છે. આ રીતે દરવર્ષે ૭-૮ વૃદ્ધિતિથિઓ આવે છે, આ વૃદ્ધિતિથિઓ બે સૂર્યોદયને સ્પર્શ કરે છે

તિથિનું અસલી સ્વરૂપ આશરે ૫૯ ધડી છે એટલે તેની વૃદ્ધિ અવાસ્તવિક છે છતાં આ તિથિ-વૃદ્ધિ કેમ બને છે? માનવું પડે છે કે-તેમાં વધેલી ધડીઓ વાસ્તવિક રીતે નીકટની તિથિની ધડીઓ છે. માત્ર વૃદ્ધિતિથિમાં વિચારબેદ પડે ત્યારે શુદ્ધતિથિ તારવવા માટે આ ધડીઓને આપણે દૂર કરી દઈએ છીએ કે એક સૂર્યોદય આવી જાય છે

જેમકે વિ. સં. ૧૯૯૨ ના બીજા ભાદરવામાં બે ઋષિ પાંચમ છે. શનિવારે ૫૮ ધડી સુધી ચોથ છે. પછી પાંચમ શરૂ થાય છે. છેલ્લી ૨ ધડી પાંચમ છે. રવિવારે સવારથી ૬૦ ધડી પાંચમ છે. સોમવારે પણ સવારથી ૨૧ ધડી સુધી પાંચમ છે. પછી છૂટ શરૂ થાય છે. અહીં પાંચમ ૬૪૧ ધડીની બની શનિ, રવિ અને સોમ એમ ૩ વારને ભોગવે છે તેમજ રવિ અને સોમવારના બે ભોગતા સૂર્યને સ્પર્શ કરે છે. આ રીતે પાંચમ વૃદ્ધિતિથિ મનાય છે.

વળી લૌકિક પંચાંગમાં દરવર્ષે આશરે ૭-૮ તિથિઓ વધે છે પણ આ વૃદ્ધિ કદિપત હોવાથી તેનાથી ૬

સંખ્યા અધિક એટલે આશરે ૧૨ થી ૧૪ તિથિઓ ઘટે છે. એકંદરે વર્ષની આખરે તિથિવૃદ્ધિને સૂચવનારું નિશાન પણ રહેતું નથી. આથી પણ એ સ્વયંસિદ્ધ છે કે તિથિવૃદ્ધિ એ અસત્ જ છે.

લૌકિક પંચાંગના તિથિવિભાગમાં આ એક નવો ઉમેરો થએલ છે જે ગણિતપ્રાપ્ત છે છતાં કલ્પનારૂપ છે.

તિથિ-ક્ષય

જૈન પંચાંગમાં દર વર્ષે ૬ તિથિ ઘટતી હતી. લૌકિક પંચાંગમાં ૧૨ થી ૧૪ તિથિ ઘટે છે, કિન્તુ તે જ વર્ષમાં ૭-૮ તિથિનો જ ક્ષય થાય છે. અને વર્ષ સરખે સરવાળે ૩૫૪-૩૫૫ દિવસનું બની રહે છે.

છેલ્લી સાલવારીના આંકડા પરથી આ વસ્તુ બરાબર સમજી શકાશે. જુઓ-

વિ. સં.	વૃદ્ધિ	ક્ષય	કુલદિન
૧૯૮૬ માં	૭	૧૩	૩૫૪
૧૯૮૮ માં	૭	૧૨	૩૫૫
૧૯૮૯ માં	૮	૧૩	૩૫૫
૧૯૯૦ (ચૈત્રી) ૭	૭	૧૩	૩૫૪
૧૯૯૩ માં	૮	૧૪	૩૫૪

સારાંશ-જૈન પંચાંગ અને લૌકિક પંચાંગના વર્ષના દિવસોની સંખ્યામાં નહોતો ફરક છે.

લૌકિક પંચાંગનું અભિવર્ધિત વર્ષ પ્રાયઃ ૩૮૩ દિવસનું હોય છે.

જૈન પંચાંગમાં શ્રા. ૧૦ ૧ (અષાઢ વદિ ૧)થી વર્ષારંભ થતો હતો. હાલના પંચાંગોમાં ચૈત્ર કે કાર્તિકથી વર્ષારંભ થાય છે.

માસ-વૃદ્ધિ

જૈન પંચાંગમાં ૫ વર્ષે ૨ અને ૨૦ વર્ષે ૮ માસ વધતા હતા. તેમાં ૫ પોષ અને અષાઢ જ વધતા હતા. લૌકિક પંચાંગમાં ૩૨ મહિના ૧૬ દિવસ અને ૪ ધડી જતાં ૧ મહિનો અને ૧૬ વર્ષ જતાં ૮ મહિના વધે છે જેમાં મહા અને કાગણ સિવાયનો કોઈ પણ મહિનો વધે છે.

પોષ અને અષાઢને બદલે બીજો મહિનો વધે, તેનું કારણ ગણિતથી આવેલ બે ચાર સૌરદિન (ત્રિશાંશી)નો ફરક જ છે.

જેમકે, વિ. સં. ૧૯૯૨ ના ચંડાશુચંડુ પંચાંગમાં-

સૂર્ય, જે. ૧૦ ૧૦ દિને મિથુનમાં, અ. ૧૦ ૧૨ રાતે કર્કમાં, શ્રા. ૧૦ ૧૪ દિને સિંહમાં અને પ્રથમ ભાદરવો

છોડીને બીં ૭૦ શુ ૧ દિને કન્યામાં પ્રવેશ કરે છે. અહીં શ્રાં ૧૦ ૧૪ થી બાં ૭૦ ૧ એમ ૩૨ દિવસ સુધી સૂર્યે રાશિપલટો કર્યો નથી એટલે શ્રાવણ ભાદરવાની વચમાં ૩૦ દિવસનો એક મહિનો સૂર્ય સંક્રાન્તિ વગરનો છે.

આ માસ-વૃદ્ધિના ગણિતમાં અમાનત મહિનાનો વ્યવહાર કરાય છે.

યદિ સૂર્ય જેઠ ૧૦ ૧૪ મિથુનમાં અને ત્રીજે મહિને કર્કમાં પ્રવેશ કરતો તો બે અશાડનો સંભવ હતો. બે અંશનો તફાવત હોત તો બે શ્રાવણ થાત, પણ મિથુન સંક્રાન્તિમાં ઉપર પ્રમાણે ચાર અંશનો ફરક રહેવાથી બે ભાદરવા થયા. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે જેમ અધિક તિથિ એ પૂર્વ તિથિનું વિકૃત અંગ છે તેમ અધિક મહિનો પણ પોષ કે અશાડની વૃદ્ધિનું વિકૃત અંગ છે, એટલે કે અષાઢ ન વધવાથી શ્રાવણ કે ભાદરવો વધે છે. જે પૈકીનો પ્રથમ (અમાનત) મહિનો અધિક અને બીજો મહિનો શુદ્ધ મનાય છે. તે તે મહિના સાથે સંબંધ રાખનાર પાન-ખર, વસંત વિગેરે ઋતુઓના લક્ષણો પણ ધણું કરીને બીજા-શુદ્ધ મહિનામાં જ પ્રકટ થાય છે.

લૌકિક પંચાંગ ૨૦ ને બદલે ૧૯ વર્ષમાં ૮ મહિનાની વૃદ્ધિ માને છે જેમાં દર વીશીએ ૬ ઋતુ દિવસનો ફરક પડે છે. તે ફરક વર્ષના ૩૫૪-૩૫૫ દિવસ તથા ક્ષયમાસથી પૂરાં જાય છે.

જેન પંચાંગમાં અધિક મહિનાવાળા વર્ષના ૩૮૩૫૬ દિવસ થતા હતા, લૌકિક પંચાંગમાં અધિક મહિનાવાળા વર્ષના આશરે ૩૮૩ દિવસ હોય છે: (જુઓ, વિં સં ૧૯૯૩ ચૈત્રી વર્ષના ૩૮૩ દિવસ છે) એટલે બંને પંચાંગોનો આ ગણતરીમાં પણ લગભગ સમાનતા છે.

માસહાનિ—

લૌકિક પંચાંગમાં માસહાનિ એ પણ એક જાતની વિશિષ્ટતા છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે તિથિ ઘટે તો માસવૃદ્ધિ અનિવાર્ય છે તેમ તિથિ વધે તો માસક્ષય પણ અનિવાર્ય છે. જેન પંચાંગમાં તો તિથિવૃદ્ધિ અને માસક્ષય થતા જ ન હતા, જ્યારે લૌકિક પંચાંગમાં આ બંને કાળભેદો સ્વીકૃત છે.

લૌકિક પંચાંગમાં ૨૦ ને બદલે ૧૯ વર્ષે ૮ મહિના વધે છે; તિથિ વધે છે અને ૩૫૪ ને બદલે ૩૫૫ દિવસનું વર્ષ હોય છે. આ દરેકના આંતરની વિશિષ્ટ ધડીઓ પોંડરે બનતાં માસક્ષય કરાય છે.

પં. નેમકુશલજી માસક્ષયનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવે છે.

૧૬૦ વર્ષમાં બે મહિના ઘટે છે. ક્ષીણ માસ પછી ૧૪૧ માં વર્ષે ૧ મહિનો ઘટે છે, પછી ૧૯ માં વર્ષે બીજો ૧ મહિનો ઘટે છે. જેમાં કાર્તિક, માગશર કે પોષ જ ઘટે છે અને તે જ વર્ષમાં ક્ષીણ માસની પૂર્વના કે પછીના ત્રણ ત્રણ મહિનાઓ પૈકીનો હરકોઈ એક મહિનો વધે છે. વિં સં ૧૮૯૮ માં માસક્ષય હતો, હવે વિં સં ૨૦૪૦ માં ક્ષીણમાસ આવશે.

એકંદરે ૧૮૮ વર્ષમાં ૭૨ વૃદ્ધિમાસ અને ૨ ક્ષીણમાસ હોય છે

જેમ ૬ થી અધિક સંખ્યામાં થએલ તિથિક્ષય તેટલી સંખ્યાવાળી તિથિવૃદ્ધિને કલ્પનારૂપ બનાવી દે છે તેમ તે જ

વર્ષમાં થતી માસવૃદ્ધિ માસક્ષયની ન્યૂનતાને કેંક અંશે પૂરી કરી દે છે. આ પણ એક કાયડો છે

આમાં ગણિતજન્ય વિશિષ્ટતા છે જે વસ્તુતઃ નહોતી વત્ છે.

ઉદય-તિથિ

લૌકિક તિથિ નિર્ણયમાં ઉદય-તિથિ પ્રમાણ મનાય છે પારાશર સ્મૃતિમાં ઉલ્લેખ છે કે:—

આદિત્યોદયવેલાયાં, યા સ્તોક્ષાપિ તિથિર્ભવેત્ ॥

સા સમ્પૂર્ણેતિ મન્તવ્યા, પ્રમુતા નોદયં વિના ॥ ૧ ॥

સૂર્યોદય સમયે રહેલી થોડી તિથિ પણ સમ્પૂર્ણ જાણવી. ઉદય વિનાનો મોટા પ્રમાણવાળો નહો (શ્રાદ્ધવિધિ પૃ. ૧૫૨)

આ પાઠમાં નીચેનાં વિધાનો છે.

ઉદયતિથિ-સૂર્યોદય સમયે જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ છે.

ભલે તે થોડી હોય-ઉદય પહેલાં ગમે તેટલી ધડીઓ ભોગવાઈ જાય પણ ઉદય પછી માત્ર ૧ ધડી હોય તો પણ તે દિવસે તે ઉદયતિથિ જ પ્રમાણ મનાય છે.

આખો દિવસ તે જ મનાય-ઉદય પાંચમ ૨૫ ધડી છે; પછી પછા ધડીનો ભોગકાળ જાહેર છે છતાં તે આખો દિવસ પાંચમ છે એમ માનવું. આ વિધાનમાં બે કુયુક્તિઓનો પ્રત્યુત્તર છે.

(૧) માનો કે ગુરુવારે બે ધડી પછી ચૌદશ શરૂ થઈ શુક્રવારે એક ધડી પછી પૂનમ બેડી. અહીં એક માને છે કે—હું વિજયપુરાણની આજ્ઞા પ્રમાણે ચૌદશ પાળું છું. તે દિવસે તૈલાભ્યંગ, વિષયસેવન કરતો નથી. ડીક છે, ગુરુવારે બે ધડી સુધીમાં નિષિદ્ધ કાર્ય કરી લઈશ અને શુક્રવારે એક ધડી પછી પૂનમ હોવાથી હું છુટો જ છું.

(૨) બીજો વાદી માને છે કે—તમને ઔદયિક ચૌદશનો આગ્રહ છે તો હું શુક્રવારની સવાર સુધી છુટો છું. ઉદય પછી એક ધડી માત્ર તૈલાભ્યંગ મેંથુન-વર્જવાનો. પછી પૂનમ છે. મને પૂનમની પ્રતિજ્ઞા નથી જ એટલે એક જ ધડી પાળવી જોઈએ.

આ બંને કુયુક્તિઓનો એક જવાબ છે કે શુક્રવારે એક ધડી ચૌદશ છે તો શુક્રવારના સંપૂર્ણ અહોરાત્રને ચૌદશ માનવી.

ઉદય પહેલાંની ધડીઓ અપ્રમાણ છે.

ઉદય ધડી ૨ હોવા માત્રથી ગુરુવારનો આખો દિવસ તેરશ છે. ઉદય ધડી એક હોવા માત્રથી જ શુક્રવારનો સમ્પૂર્ણ દિવસ ચૌદશ છે.

પરંતુ ગુરુવારે તેરશ પછી ૫૮ ધડીઓ ચૌદશની છે અને શુક્રવારે ૧ ધડી ચૌદશ પછી ૫૯ ધડીઓ પૂનમની છે. તેને માટે આ વાક્ય નિયમન કરે છે કે—ઉદય પહેલાંની ગમે તેટલી ધડીઓ હોય પણ તે અપ્રમાણ છે. એટલે તે ધડીઓ ઉદય પામનારી તિથિઓની સંજ્ઞાને પામી શકતી નથી, કિન્તુ પૂર્વની ઉદયતિથિમાં જોડાઈ તેની જ સંજ્ઞાને પામે છે.

આ રીતે ગુરુવારે તેરશ છે, પછીની ચૌદશની ૫૮ ધડીઓ પણ ચૌદશની નથી; તેરશ જ છે. તે દિવસે ચૌદશના ભોમ કાળમાં પણ તેરશનું કર્તવ્ય કરવું જોઈએ. શુક્રવારે ચૌદશ છે. પછીની પૂનમની ૫૯ ધડીઓ પણ ચૌદશ જ છે. આ આખો દિવસ ચૌદશનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. કેવી સરસ વ્યવસ્થા !

અહીં ઉપલક્ષણથી એવો પણ અર્થબળિ નીકળે છે કે—જે ઉદયતિથિ વગરનો કાળ પૂર્વતિથિમાં દાખલ મનાય.

અપિ પાંચમનો ક્ષય થાય ત્યારે ઉદય ચોથમાં પાંચમનો ભોગકાળ હોય છે એટલે આરાધના માટે ચોથ જ પાંચમ અને છે. આથી ઉદય ચોથનો આખો અહોરાત્ર પાંચમ જ મનાય છે* વળી મનુ સ્મૃતિમાં કહ્યું પણ છે કે:-

યાં તિથિ સમનુપાપ્ય સમુદયતિ માસ્કરઃ ।

સા તિથિ સકલા જ્ઞેયા દાનાધ્યયનકર્મસુ ॥ (મનુસ્મૃતિ)

સૂર્ય જે તિથિનો યોગ પામી ઉદય પામે તે તિથિ સંપૂર્ણ જાણવી અને દાન, અધ્યયન તથા અનુષ્ઠાનમાં તે તિથિ લેવી.

વૈષ્ણવ મતમાં ભાગવત અને સ્માર્તનો ભેદ થયા પછી ઉદય અસ્ત માટે પણ માન્યતાભેદ છે.

ક્ષય-વૃદ્ધિનો મર્યાદા—

તિથિની હાનિવૃદ્ધિ થાય ત્યારે ઉદય-તિથિનો નિયમ રહેતો જ નથી. લૌકિક ધર્માનુષ્ઠાનમાં તિથિ ઘટે ત્યારે તે ક્ષીણ તિથિના ભોગવાળો અહોરાત્ર, અને તિથિ વધે ત્યારે તેમાંની પહેલી તિથિ લેવાય છે. મહિનો વધે તો તેમાંનો ખીજો મહિનો શુદ્ધ મનાય છે.

મહિના કે તિથિની વધઘટમાં દેવપૂજા, જાપ, ગુરુદાન, ગાયત્રી, સંધ્યા કે અગ્યારશ તપ વિગેરે કોઈ પણ દિનપ્રતિ-

* “આઠમના ક્ષયે સાતમે આઠમ અને આઠમની વૃદ્ધિમાં બે સાતમ લખાય છે.”

(તંત્રી-વીરશાસન)

પ્રકરણ ૪ : જૈન પંચાંગ (તિથિપત્ર)

હું ઉપર લખી ગયો છું કે પ્રાચીન જૈન પંચાંગ તથા વૈદિક પંચાંગમાં સમાનતા હતી જેમાં પરિવર્તન કરીને લૌકિક પંચાંગ બનેલ છે. જૈનેતર સમાજે, આ પંચાંગને અપનાવ્યું. જૈન સમાજે પણ તેને જૈન જૈનેતરમાં તિથિ સમ્યન્ધી મતભેદ ન થવા પામે એ કે એવા કોઈ ખીજા લક્ષ્યબિન્દુથી સાથ આપ્યો, એટલે લૌકિક પંચાંગને અનુસરવું પસંદ કર્યું. જે કે પ્રાચીન જૈન પંચાંગ અને આ લૌકિક પંચાંગમાં મોટું અંતર છે, કિન્તુ તે પૂર્વાચાર્યોએ સ્વીકારેલ હોયને કોઈક અપેક્ષાએ જૈન પંચાંગ તરીકે પણ મનાય છે. એટલે જેમ પશ્ચાત્કાલીન જૈન આચાર્યોએ આ પંચાંગને અનુસરીને બનાવેલ નારચંદ્ર, આરંભસિદ્ધિ, માનસાગરી પદ્ધતિ વિગેરે ગ્રન્થો જૈન ગ્રન્થો મનાય છે તેમજ અર્વાચીન ગણિત-ગ્રંથના આધારે બનાવેલ, જૈન આચાર્યોના હાથે કે દષ્ટિ નીચે તૈયાર થયેલ પંચાંગ પણ હવે જૈન પંચાંગ મનાય છે.

ચંડાંશુ-ચંડૂ પંચાંગ

સમય જતાં લૌકિક પંચાંગ પણ ગ્રહ, વેધોનો ફરક, અયનાંશ, ચરંતર, અક્ષાંશ, રેખાંશ વિગેરેના સંસ્કારથી અનેક જાતનાં બનવા લાગ્યાં. જૈન મુનિઓ પણ અમુક ગણિતથી જ પંચાંગ બનાવતા હતા જેથી અખિલ જૈન સમાજમાં તિથિ-એક્ય સચવાતું હતું. મુદ્રણયુગના પ્રારંભમાં પં. શ્રીધર શીવલાલે જૈન સમાજમાં પ્રચલિત ગણિતના આધારે ચંડાંશુ ચંડૂ પંચાંગ છાપવું શરૂ કર્યું ત્યારથી જોનારો પણ જૈનતિથિ નિર્ણય માટે આ પંચાંગને જ અપનાવ્યું છે. જૈન સમાજમાં આજસુધી આ ચંડાંશુ ચંડૂ પ્રમાણ મનાય છે, અને તેના આધારે ભીંતીયા પંચાંગો બનાવી જૈન સમાજ એક જ દિવસે અવિભક્ત રૂપે પર્વારાધન કરે છે.

બદ્ધ કે કાળપ્રતિબદ્ધ લૌકિક અનુષ્ઠાન સેવનો નિષેધ નથી. એટલું જ નહીં, કિન્તુ ખરી રીતે જોઈએ તો લૌકિક ધર્માનુષ્ઠાન ક્ષીણ કે વધતી તિથિમાં જ આરાધાય છે, માત્ર વિવાહ, ઉપનયન કે દીક્ષા વિગેરે કે જે ચોમાસું, ગુરુ-શુક્રના ઉદયાસ્ત, ધનાર્ક, મીનાર્ક, સિંહસ્થ ગુરુ અને હુસ્ત સંવત્સરમાં નિષિદ્ધ છે તે જ કાર્યો મહિના કે તિથિની વધઘટમાં વળ્યું મનાય છે.

તારવણુ—

લૌકિક તિથિ પંચાંગના ઉપકરણો નીચે મુજબ છે.

ઉદય તિથિ પ્રમાણ છે. તે તિથિ આખો દિવસ મનાય.

૫૪ થી ૬૫ ઘડીની તિથિ હોય, દર વર્ષે ૭-૮ તિથિ વધે, ૧૨-૧૪ તિથિઓ ઘટે ૧૩-૧૪-૧૫ કે ૧૬ દિવસનું એક પખવાડિયું. ૩૫૪-૩૫૫ દિવસનું એક વર્ષ.

૧૯ વર્ષમાં હરકોઈ આઠ મહિના વધે, ૧૬૦ વર્ષે બે મહિના ઘટે.

આશરે ૩૮૩ દિવસનું અધિક માસવાળું એક વર્ષ.

તિથિ કે મહિનાની હાનિવૃદ્ધિમાં કાળ નિયત કાર્યો કરવાનો નિષેધ નથી જ.

અંલવ છે કે-લૌકિક પંચાંગની પ્રવૃત્તિ પૂ. વ. શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના સમયકાળ જેટલી પુરાણી છે.

❧

અહીં વીરશાસન પત્રના લેખક તંત્રી આ પંચાંગની તરફેણ કરે છે કે-“આપણે સ્થૂલ ગણિત મુજબના પંચાંગને માનીએ છીએ” *“આપણે સ્થૂલ ગણિત મુજબના ચંડાંશુ ચંડૂ પંચાંગને માનીએ છીએ તેને આ રીતે છોડી શકાય નહીં (વી. પુ. ૧૫, અં. ૪, પૃ. ૫૩) છેલ્લાં ધણાં વર્ષોથી જૈન સમાજ, જોધપુરી ચંડાંશુ ચંડૂ પંચાંગને આધાર માનીને પર્વ-તિથિ આદિ સંબંધમાં વર્તી રહ્યો છે. તે પૂર્વે પણ ચંડુજીના ગણિત મુજબ જૈન સમાજનો તિથિનિર્ણય થતો હતો (અં. ૯, પૃ. ૧૪૬). છેલ્લા ધણા વર્ષોથી “ચંડાંશુ ચંડૂ” પંચાંગ જ જૈન સમાજના તિથિનિર્ણયાદિ કાર્યોમાં પ્રમાણ-ભૂત મનાય છે (અં. ૯, પૃ. ૧૬૦)”

પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મ. x(વીર. પુ. ૧૫, અં. ૨, પ્રશ્ન ૧, ૫૧, ૫૨, ૫૩, અંક ૧૩, પૃ. ૨૨૭) મુનિવર કાંતિવિજયજી (અં. ૧૪, પૃ. ૨૩૮) તત્ત્વતરંગિણીના અનુવાદક (અં. ૨૦, પૃ. ૩૨૧) વિગેરે પણ ચંડાંશુ ચંડૂ માનવાને જ જોર આપે છે. માત્ર પંજાબમાં પં. દેવીદયાલ-જીના પંચાંગના આધારે જ જૈન તિથિ નિર્ણય થાય છે.

પરંતુ ચંડાંશુ ચંડુની આવી ખચરદારી કરનાર વીં તંત્રીજી વખત આવ્યે ખીજા ધણાં પંચાંગને પણ વફાદાર બની ગય છે એ લુલ્લુપું ન જોઈએ. જેમકે-પૂ. આ. શ્રી વિજય-દાનસૂરીશ્વર મહારાજએ “ખીજા પંચાંગોમાં ભા. ૦ શુ. ૦ ફનો

* પ્રાચીન ગણિતની અપેક્ષાએ આ ગણિત પણ સૂક્ષ્મ છે.

x તેઓશ્રી તો એમ પણ માને છે કે (પ્ર. ૫૧) ન્યાંસુધી સંધ માન્ય કરે ત્યાંસુધી શ્રીધરના ટીપણને છોડીને ખીજા ટીપણનો આધાર લેવો ન જોઈએ (૫૨) કોઈ કોઈ સાલ કોઈ ટીપણ મનાવું હોય એમ અમારા તો જાણવામાં (?) નથી આવ્યું. વિગેરે

ક્ષય છે” એમ સૂચવી ફનો ક્ષય કરવા આદેશ્યું છે. (વીરં પુ. ૧૧, અં. ૪૧, પૃ. ૬૩૭) પુનઃ પણ “બીજા પંચાંગી, ગુજરાતી વિગેરે પંચાંગમાં શુદ્ધિ ફનો ક્ષય લખ્યો છે” એમ જણાવી બીજા પંચાંગ માનવાને બાર આપ્યો છે. (વં. ૧૧, અં. ૪૪, પૃ. ૬૮૬) અહીં વીં તંત્રી તેઓ-શ્રીને સર્વથા સમ્મત છે (અં. ૪૪ મુખપૃષ્ઠ)

જ્યાં આવું વર્તન હોય ત્યાં સમાજનું એક જ ભ્રમભાવ એ સ્વાભાવિક છે. આવા જ કારણે ગત વર્ષથી જૈનસમાજમાં પર્વારાધનને અંગે મોટી ગડબડ ઊભી થઈ છે.

જૈનો શુદ્ધ ક્ષીણ કે વૃદ્ધિતિથિ તથા માહનાઓને ગણિતથી જે રીતે તૈયાર થાય તે રીતે જ ઉલ્લેખે છે, જે પરથી સંસ્કારવાળું તિથિપત્ર બનાવી તેના આધારે જ પર્વારાધન કરે છે.

યદિ કોઈ મનુષ્ય ગણિતથી તૈયાર થએલ પાંચ અંગ-વાળા અસલ પંચાંગને ભુલ્યે અને તેમાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ દેખે તો તેને પહેલી તકે પર્વના આરાધન માટે અનેક પ્રશ્નો ઊઠે એ સ્વાભાવિક છે. પૂર્વકાળે આવી જાતના અનેક પ્રશ્નોત્તરો થએલ છે અને હાલ પણ થાય છે. (જેની વિચારણા આગળ કરીશ.)

ઉદયતિથિ—

જૈનસમાજમાં પહેલેથી જ ઉદય-તિથિ પ્રમાણ મનાય છે. લૌકિક પંચાંગ સ્વીકાર્યા પછી પણ એ નિયમ જારી છે અર્થાત્ સૂર્યોદય વખતે જે તિથિ ભોગવાતી હોય તે તિથિ તે આખા અહોરાત્ર સુધી પ્રમાણ મનાય છે.

પૂજ્યપાદ આચાર્યપુંગવ શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ કરમાવે છે કે—

તિથિશ્ચ પ્રાતઃ પ્રત્યારવ્યાનવેલાયાં યા સ્યાત્ સા પ્રમાણમ્ । સૂર્યોદયાનુસારેણ લોકેઽપિ દિવસાદિવ્યવહારાત્ (શ્રાદ્ધવિધિ, પ્રકાશ ૩, દ્વાર ૨, પૃ. ૧૫૨)

જે તિથિ સવારે પચ્ચક્રખાણના સમયે વિદ્યમાન હોય તે પ્રમાણ છે. લોકમાં પણ સૂર્યોદય અનુસારે જ દિવસાદિનો વ્યવહાર થાય છે.

અહીં પ્રત્યારવ્યાનવેલાયાં પાઠથી સૂર્યોદયકાળ લેવાય છે, જે નીચેની ગાથાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

આહુરપિ—

ચાઉમ્માસિય વરિસે, પક્કિલય પંચટ્ટમીસુ નોચઠ્ઠા । તાઝો તિહિઓ જાસિ, ઉદેઈ સૂરો ન અન્નાઝો ॥૧॥ પૂઝા પચ્ચક્ષાણં, પડિક્કમણં તહય નિયમગ્ગહણં ય । જોય ઉદેઈ સૂરો, તોઈ તિહીય હુ કાયન્નં ॥૨॥ ઉદયમ્મિ જા તિહી, સા પમાણમિઝરીય કોરમાણીય । આણામંગ-જવઃથા-મિચ્છત્ત-વિરાહણં પાવે ॥૩॥

—(મહાનિશિય સૂત્ર, શ્રાદ્ધવિધિ)

કહ્યું છે કે—ચોમાસી, સંવત્સરી, ચૌદશ, પાંચમ અને આઠમ તિથિઓ તે જ પ્રમાણે છે કે જેમાં સૂર્યનો ઉદય થાય, તેથી ભિન્ન તિથિ પ્રમાણ નથી. જે તિથિમાં સૂર્ય ઊગે તે તિથિમાં પૂજા, પચ્ચક્રખાણ, પ્રતિક્રમણ, તથા નિયમગ્રહણ કરવાં. ઉદયકાળની તિથિ પ્રમાણ છે. અન્યથા કરવાથી આગ્રાભંગ, અનવરથા, મિથ્યાત્વ તથા વિરાધનાના દોષો લાગે.

પારાશરસ્મૃતિમાં કથન છે કે—ઉદય તિથિ થોડી હોય તો પણ તે આખો અહોરાત્ર પ્રમાણ છે. તેની ઉદય પહેલાની સમસ્ત ધડીઓ અપ્રમાણ છે.

આ રીતે ગુરુવારે ઉદય તરશ ૨ ધડી છે, શુક્રવારે ઉદય ચૌદશ ૧ ધડી છે, છતાં ગુરુવારે આખો દિવસ તરશ અને શુક્રવારે આખો દિવસ ચૌદશ જ માનવી; કેમકે તે તે વારે તે બન્ને ઉદય તિથિ છે. જે કે ગુરુવારે તરશ પછી ચૌદશનો ૫૮ ધડી ભોગકાળ છે, જે સૂર્યોદય પછી બે ધડી જતાં શરૂ થાય છે. તે પણ તરશમાં દાખલ માનવો અને આખો અહોરાત્ર તરશ જ માનવી. તેમજ શુક્રવારે આખો દિવસ અને શનિવારના સૂર્યોદય સુધીનો વખત ચૌદશ જ માનવી. અને તે દિવસે પૂજા, ઉપવાસ, પ્રતિક્રમણ વિગેરે ચૌદશનું અનુશાન કરવું જોઈએ.

એ નિયમ જૂલવો ન જોઈએ કે—એક અહોરાત્રમાં એક જ તિથિ માનવાની છે. ઉદય ચૌદશે આખો અહોરાત્ર ચૌદશ માનવાની છે. અહીં ૧ ધડી ચૌદશ પછી પૂનમ માને તો તે પણ આગ્રાભંગ, અનવરથા મિથ્યાત્વ તથા વિરાધનાના દોષોથી લેવાય છે.

તિથિ, નક્ષત્ર, પક્ષ, માસ, ચતુર્માસ, વર્ષ કે યુગ (પાંચ વર્ષ) પ્રતિષ્ઠા પર્વ જેવા કે કલ્યાણક, રોહિણી, ચૌદશ, સંવત્સરી વિગેરેની અવધિ સૂર્યોદયથી અહોરાત્ર પ્રમાણ જાણવી.

એ જ રીતે જુદું, અક્રમ, સમાહ, અકાષ્ઠ, ઝોળી, પક્ષધર, પખવાસો, અક્ષયનિધિ વિગેરે તપ, માસધર, દોઢ માસીધર, ૧૨ પર્વી ૧૨૦ કલ્યાણક, રોહિણી વિગેરેમાં દિવસની મુખ્યતા છે. એટલે તેમાં દર્શાવેલ સંખ્યા પ્રમાણે અહોરાત્ર લેવાય છે. આગળપાછળની એક તિથિનો ફેરફાર કરીને પણ એના દિવસોની સંખ્યાપૂર્તિ કરવામાં આવે છે. આ રીતે તો ચૌદશ પૂનમ છત્યાદિ દરેક પર્વોનો એકેક અહોરાત્ર પ્રમાણકાળ, તે જ તે પર્વોની વાસ્તવિક ઉદય તિથિ છે.

આ ઉદયતિથિના વિધાનથી તિથિપ્રારંભ, તિથિસમાપ્તિ, અસ્તતિથિ, કલ્યાણક પ્રદરતિથિ, પ્રતિક્રમણકાળ—તિથિ વિગેરે માન્યતાઓનું નિરસન થાય છે.

અપવાદ—

અહીં ઉદયતિથિમાં એવ નહિ હોવાથી સર્વ હિ વાક્યં સાવધારણમામનન્તિ એ ન્યાયે અપવાદ વિધાન પણ ઇષ્ટ છે.

તત્વં અનુવાદક જણાવે છે કે—“ઉદયતિથિ માનવાનો નિયમ ઉત્સર્ગિક છે. ઉત્સર્ગને અપવાદના પ્રસંગો હોય છે તેમ આ નિયમને પણ અપવાદ હોઈ શકે છે. અપવાદ તેનું નામ છે કે જે ઉત્સર્ગના હેતુને આધારે નહિ.”

(વીં પુ. ૧૫, અં. ૧૮, પૃ. ૩૦૮)

અહીં અનુવાદકને “ઉત્સર્ગના હેતુને અપાધક-અપવાદ” ઇષ્ટ છે એમ ઉપરના લખાણથી જણાય છે.

ઉદયતિથિનો ઔત્સર્ગિક નિયમ ઇષ્ટ તિથિની વ્યવસ્થા માટે છે અને અપવાદ પણ એવો હોવો જોઈએ કે જે ઇષ્ટ તિથિની વ્યવસ્થા કરે.

પર્વોની વ્યવસ્થા ઔત્સર્ગિક નિયમથી થાય એ ઇચ્છનીય છે તેમ પર્વની વ્યવસ્થા માટે જ અપવાદ લેવો એ પણ ઇચ્છનીય છે. અર્થાત્ આ બન્ને વિધિમાર્ગ છે. પરિણામે પર્વની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ પ્રધાન હેતુ છે. સહસાગા-

રેણું વિગેરેથી લેવાતી જયણા તથા સાપેક્ષપણે કરાતું તિથિ-પરિવર્તન પણ અપવાદમાં જ દાખલ થાય છે.

મહાપુરુષો ઉદયતિથિના નીચે પ્રમાણે અપવાદો કરાવે છે.

પર્વતિથિનો ક્ષય થાય તો પૂર્વની તિથિને પર્વતિથિ બનાવવી.

પર્વતિથિનો લોપ અટકાવવા માટે આ વ્યવસ્થા છે.

પર્વતિથિ વધે તો બીજી તિથિને પર્વતિથિ કરવી.

પર્વની અવ્યવસ્થા દૂર કરવા માટે આ અપવાદ છે.

મહાવીર જ્ઞાન કલ્યાણક લોક માને તે દિવસે કરવું

મહાવીર નિર્વાણ કલ્યાણક લોકના અનુસારે કરવું
અર્થાત્ ઉદય અમાસ મળવા છતાં ઉદય ચૌદશે કે લૌકિક
અધિક અમાસે યાને લોકોત્તર ચૌદશે પણ કરવું

કારણે સત્તિ મિલન્યાં તિથૌ ક્રિયતે શલિણી અને
પંચમીના તપ કારણે મળતી તિથિમાં કરવો (સેનપ્રશ્ન-
ઉં ૩, પ્રં ૪૭, પૃં ૯૮) આ ઉદયતિથિનો અપવાદ છે.
ધ્યાનમાં રાખવું કે અહીં કારણે સત્તિ લખ્યું છે ક્ષયે સત્તિ
લખ્યું નથી, હાલમાં આસ કારણ હોય તો વદ પાંચમે પણ
પંચમી તપ કરાય છે.

ક્ષયપ્રસંગે પૂનમની આરાધના તેરશ ચૌદશે કરવી
(હીરપ્રશ્ન) અથવા ચૌદશ એકમે કરાવી. (હીરપ્રશ્ન). આ
અપવાદ સહસાત્કારને અંગે છે

પાંચમનો ક્ષય થાય તો પૂર્વતિથિએ પાંચમ કરવી.
(હીરપ્રશ્ન)

આ પ્રમાણે ઉદયતિથિની અપવાદ આગ્રહો છે જેમાં
પર્વતિથિને શુદ્ધ કે વ્યાપક રીતે આરાધ્ય બનાવવાનો
હેતુ સમાએલ છે. આ દરેક અપવાદોની વિશેષ ચર્ચા
આગળ મૂળ પાઠ આપીને કરવામાં આવશે.

સારાંશ-ઉદયતિથિ મળે તો ઉદયતિથિએ, ન મળે તો
બીજી તિથિએ પર્વારાધન અવશ્ય થવું જોઈએ. ઉત્સર્ગ અને
અપવાદ બન્ને પર્વારાધનની-છટ્ઠ તિથિની વ્યવસ્થા માટે
ચોખ્ખાં છે.

પ્રશ્ન-વીં તંત્રીએ જાહેર કર્યું છે કે-“ શ્રી દર્શન-
વિજયજીને શાસ્ત્રકારોની આગ્રા મુજબ સ્પષ્ટ ઉદયતિથિનો
આગ્રહ નથી ” એ સાચું છે ? (તા. ૨૭-૧૧-૧૯૩૬
વીરશાસનમાંની “ નોંધ ” ફકરા નં. ૧૩)

ઉત્તર-તંત્રીજીનું આ વાક્ય નીચે પ્રમાણે સુધારો માંગે છે.

“ શ્રી દર્શનવિજયજીને પૂં શાસ્ત્રકારોની આગ્રા મુજબ
સંયુક્ત પર્વની વધઘટ, પર્વક્ષય, વીર જ્ઞાન અને વીર નિર્વાણના
પ્રસંગે સ્પષ્ટ ઉદયતિથિનો આગ્રહ નથી. ”

ઉદયતિથિનો એકાંત આગ્રહ ન હોય પણ આરાધનાનો
અને તેના માટે પર્વતિથિ ન લોપવાનો આગ્રહ હોવો જ
જોઈએ. જ્યારે વીં તંત્રીજીને તો ઉદયતિથિનો ય આગ્રહ
નથી, પર્વની આરાધનાનો ય આગ્રહ નથી. માત્ર સ્વકલ્પિત
સમાપ્તિનો જ આગ્રહ છે. આ શું સમજવું ? તેઓ ઠંઠેરો
પાટે છે કે-“ સૂર્યોદયનો યોગ ન મળે તો ચાલે પણ સમા-
પ્તિનો યોગ અવશ્ય જોઈએ જ ” “ સૂર્યોદય કરતાં પણ
સમાપ્તિ એ મહત્વની વસ્તુ છે. ” (વીરં પું ૧૫, અં ૯,
પૃં ૧૫૦) વીં તંત્રીજીને મન સમાપ્તિ એ મહત્વની
વસ્તુ છે જ્યારે મુમુક્ષુને મન પર્વ એ મહત્વની વસ્તુ
છે. પર્વ વધે કે ઘટે ત્યારે તેની સુંદર વ્યવસ્થા કરનાર યાને

પર્વની તુટીને પુરનારો જે નિયમ તે જ અપવાદ છે, પૂનમની
સ્વતંત્ર તિથિ બનાવવાનું કોઈને પસંદ હોય કે નાપસંદ
હોય પણ ઉત્સર્ગની અશક્તિમાં અપવાદ કે અપવાદાપવાદ
ઝટ દઈને પૂનમનો આરાધ્ય અહોરાત્ર તૈયાર કરી દે છે.

પ્રશ્ન-પરંતુ ઉદય તિથિ જ માનવી જોઈએ એ તો
નક્કર વાત છે ના ?

ઉત્તર-અપવાદની અનુપ સ્થિતિમાં કેમકે ઉત્સર્ગાદિપવાદો
બલવાન મનાય છે. તિથિના નિર્ણયમાં ઉત્સર્ગ અને
અપવાદ બંને એક સાથે કામ કરી શકતા નથી. જ્યાં
આગ્રાથી જ પર્વની વ્યવસ્થા થતી હોય ત્યાં ઉદય સમાપ્તિનો
વ્યામોહ જોડો છે.

પ્રશ્ન-તત્વં અનુવાદકના શબ્દોમાં કહ્યું તો “ નદી ઉતરતાં
સાધુએ જીવદયા પાળવાની જરૂર નથી, ” આ કથન જેમ
અનર્થ કરે છે તેમ ઉપહું કથન પણ અનર્થ કરે છે ” (વીર.
પુ. ૧૫, અં. ૧૯, પૃ. ૩૦૯)

ઉત્તર-અહીં અનુવાદકે આ વાક્યમાં માત્ર શબ્દ વિશ્રમ
ભ્રમો કર્યો છે. તેમણે હીરપ્રશ્ન ઉં ૩, પ્રશ્ન ૩, પૃ. ૨૮,
ઉં ૪, પ્રં ૬, પૃ. ૨૯, અને ઉં ૪, પ્રં ૨૦, પૃ. ૩૪ માં આદેશેલ
યાગના અપવાદો અવશ્ય વિચારવા જોઈએ છતાં તેનો ઉત્તર
તેમના જ પક્ષના એક લેખકના વાક્યમાં જ આપી દઈએ.

જેમ સમાલોચનાકાર અપવાદ વિધિપૂર્વક નદી ઉતરનાર
હિંસક નથી ગણાતો (વીર. પુ. ૧૫, અં. ૨૫, પૃ. ૩૯૧)
માને છે તેમ “ અપવાદ વિધિપૂર્વક ઉદય તેરશે પાક્ષિક
અનુક્રાંત કરનાર વિરાધક નથી ગણાતો. ” એ ધ્યાનમાં
રાખવું જોઈએ. આ બંને કથનમાં બતાવેલ અપવાદ, ઉત્સર્ગનો
બાધક છે કિન્તુ ઉત્સર્ગના કાર્યનો સાધક છે. વાસ્તવિક
રીતે અપવાદની ઉપસ્થિતિમાં ઉત્સર્ગ ગૌણ બની જાય છે.
આ સ્થિતિમાં અપવાદની સાથે ઉત્સર્ગ હોવો જ જોઈએ આવો
આગ્રહ રાખનાર અનવસ્થાને નોતરે છે.

પ્રશ્ન-અપવાદ તેનું નામ કે જે ઉત્સર્ગના હેતુને બાધ
કરે નહિં (પૃ. ૩૦૯)

ઉત્તર-અહીં ઉત્સર્ગનો હેતુ પર્વવ્યવસ્થા છે અને અપવાદ
પણ તે જ કામ કરે છે. એટલે ઉત્સર્ગના હેતુને બાધ
પહોંચવાની આશંકા નકામી છે. હાં, અપવાદ એ સર્વદા
ઉત્સર્ગને બાધક હોય છે તે તો રહેવાનો છતાં પર્વવ્યવસ્થા-
રૂપ કાર્યને જ સાધે છે.

બાકી અપવાદ વિધિમાં ય ઉદયનો આગ્રહ રાખવો, એ
જાતનું સિદ્ધાંતપાલન તે “ ગુરૂને પગનો સ્પર્શ ન થાય એવું
જાણનાર એક બીલ્લે ગુરૂએ મોરપીછાં ન આપ્યાં ત્યારે
તીરકામઠાંથી મારીને લોધાં પણ પગનો સ્પર્શ
કર્યો નહીં ” (વીર. પુ. ૧૫, અં. ૨૫, પૃ. ૩૯૩)
તેના જેવું છે. ” એની દૃષ્ટિએ જેમ ગુરૂને મારવામાં
વાંધો ન હતો પણ પગ લગાડવામાં વાંધો હતો તેમ તમારી
દૃષ્ટિએ પર્વનો લોપ કરવામાં વાંધો નથી મનાતો, કિન્તુ પર્વના
હિસાબે સંસ્કાર કરવા જતાં આવેલ અસમાપ્તિકાળ-તિથિ-
ભોગકાળ લેવામાં વાંધો છે.

પ્રશ્ન-અપવાદવિધિ, ઉદયતિથિના નિયમને ધ્યાનમાં
રાખી ઘડાયેલ છે. (પૃં ૩૦૯)

ઉત્તર-આ માન્યતા વાસ્તવિક નથી. દિવાળીના પ્રસંગે
ઉદય તિથિ કે તિથિભોગસમાપ્તિ એ કોઈ નિયમ રહેતા નથી.

આ રીતે તો તમે ઉદયતિથિ અને પર્વતિથિ એ બંને વાદમાંથી બાતલ થાઓ છો.

પ્રશ્ન—તો તો પછી તત્વઅનુવાદકે બતાવેલ અંતિમ માર્ગ જ શ્રેયસ્કર છે.

“ જે દિવસે તે તિથિ ન હોય અથવા નકામી થએલી હોય (ક્ષીણ થઈ હોય) તે દિવસોએ પણ (સચિત્ત્યાગ, શીલ પાલનાદિ) પાળવા જ જોઈએ એવો નિયમ નથી. ” અર્થાત્ જે તિથિ ક્ષીણ થઈ તે ગઈ. અસલમાં તિથિ જ નથી, પછી આરાધના કોની ?

ઉત્તર—બસ ! અનુવાદકે તો પર્વ પ્રત્યેની આ નિઃશુકતા બતાવીને કમાલ જ કરી છે. આવા સ્વચ્છંદી લેખકોને માટે જ ભગવાન મુનિશ્વરસૂરિ મહારાજને જાહેર કર્યું છે કે—

ગ્રાહ્યમંગાન્તરાયોત્થાનન્તસંસારનિર્મયૈઃ ॥

ઉપગ્રાહ ૧ પ્રતિકાન્તિ ૨ જિનાર્ચા ૩ વિનિષેધતઃ ॥

ન્યૂનિતા દુષ્પમા દોષાત્ પ્રમત્તજનતાપ્રિયઃ ॥

ત્રણ પાયા તો હતા. એથી પાચે પર્વલૂપકે પૂરો કર્યો. જેમ સ્થાનકમાર્ગીઓ અહિંસાના નામે પ્રભુ-પૂજા ઉડાવે છે તેમ કેાષ સમાપ્તિના નામે પૂર્ણિમાદિ પર્વોને ઉડાવે છે. આવા મનુષ્યો દયાને પાત્ર છે.

સારાંશ—અપવાદના પ્રસંગે ઉદય તિથિનો આગ્રહ રાખવો ન જોઈએ.

દિગમ્બર સમાજમાં આર્ય ગોષ્ઠમાહિલના સમયથી પરચખાણુ આવશ્યક નિષિદ્ધ હોવાથી ૬ ઘડી સુધીની ઉદય-તિથિ પ્રમાણુ મનાય છે.

સમાપ્તિ વિચારણુ.

સૂર્યોદય સમયે જે તિથિ વિદ્યમાન હોય તે ઉદયતિથિ મનાય છે. હાલ તેમાં એક નવો અર્થભેદ જાણો કરવામાં આવ્યો છે. તેના મતે ઉદયતિથિ સાથે “ તે જ દિવસે સમાપ્ત થનાર ” એવો પાઠ જોડવામાં આવે છે.

પરંતુ આ કલ્પના અર્વાચીન છે. તેના બાધક પાઠો નીચે પ્રમાણુ છે.

જિનાગમમાં દિવસાદ્યા અહોરત્તા જણાવેલ છે અને ઉદયતિથિ પ્રમાણુ માની છે; સમાપ્તિનો નિર્દેશ નથી.

યુગઆદિ ૧૪ વસ્તુ માટે આરંભ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે; સમાપ્તિ શબ્દનો નહીં.

તિથિના દિવસતિથિ અને રાત્રિતિથિ એવા ભેદ છે કિન્તુ આરંભવતી કે સમાપ્તિવતી એવા ભેદો નથી.

વાસ્તવમાં તિથિ પદ ઘડીની છે. આ રીતે સમાપ્તિ શબ્દ નિરર્થક જ છે. જે કાળવિભાગનો આરંભ તેની સમાપ્તિ એ તો શાસ્ત્રવત નિયમ છે.

જ્યે પૂર્વા માં તિથિભોગની જ પ્રધાનતા છે. જે તેરશને ઔદશ અને ઔદશને પૂનમ બનાવે છે વૃદ્ધૌ ઉત્તરારાને નિયમ સમાપ્તિની પ્રધાનતા હોય તો નિરર્થક છે.

આદિવિધિમાં પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં પાઠ છે. અહીં ઉદય શબ્દજ લખ્યો નથી, પછી સમાપ્તિની આશા જ શી ?

હીરપ્રશ્નમાં પૂનમના ક્ષયે એકમનું પણ વિધાન છે. અહીં પણ સમાપ્તિનો પ્રશ્ન રહેતો જ નથી.

સેનપ્રશ્નમાં ઉમાસ્વાતિવાચકવચનપ્રામાણ્યાદ્ વૃદ્ધૌ

સત્યાં સ્વત્વાપિ અગ્રેતના તિથિઃ પ્રમાણમ્ પાઠ છે. જેમાં પ્રશ્નકર્તા તથા ઉત્તરકર્તા સમાપ્તિ જેવી કેાષ ચીજ જ માનતા નથી. યદિ સમાપ્તિવાળી તિથિ તે દિવસે પ્રમાણુ મનાતી હોય તો અહીં પહેલી આઠમ માનવાની વિનંતિ શા માટે કરવામાં આવે અને સમાપ્તિનું લક્ષણ ન બતાવતાં વૃદ્ધૌ, સ્વત્વા, વચનપ્રામાણ્ય વિગેરે લખાણુ શા માટે કરવામાં આવે ? વળી અહીં ઔદયિકીને સ્થાને અગ્રેતના સંજ્ઞા જ આપી છે.

છટ્ટી અશક્તિમાં એથી પાંચમનો તપ કરવાની આજ્ઞા છે. આમાં પણ ઉદય કે સમાપ્તિ દેખાતા જ નથી.

સા સમ્પૂર્ણેતિ મંતવ્યા આ પાઠ ઉદયતિથિને ખીજ ઉદય તિથિ સુધી સમ્પૂર્ણ માનવાનો પક્ષ કરે છે

પૂં મું શ્રી કલ્યાણુવિજયજી મહારાજ તો બંને તિથિને વૃદ્ધિતિથિ તથા ઉદયતિથિ માને છે (ઉં નં ૧૩, ૧૪, ૧૮, ૩૫, જૈન તા. ૩૦-૭-૩૭ નો લેખ, વીર. પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૂ. ૨૦૬) આથી સમાપ્તિવાળી હોવાથી જ ખીજ તિથિ ઉદયતિથિ છે એમ માનનારને જવાબ મળી જાય છે. વળી તેઓશ્રી સાદ્ સાદ્ જણાવે છે કે—એક જ તિથિ વધીને બે થાય ત્યારે ખીજ વૃદ્ધિ તિથિમાં તેનું કાર્ય કરવું (જૈન). સેનપ્રશ્નમાં અગ્યારશ ઔદયિકી નથી એમ જણાવીને નહીં પણ કલ્પ ગણીને ત્યાજ્ય માની છે (ઉ. નં. ૧૮) વીરશાસન પત્ર પહેલી તિથિને સમાપ્ત નહીં થવાના કારણુ ઉદયતિથિ માનવું નથી જ્યારે તેમના જ પક્ષમાં રહેલ પૂ. મુ. કલ્યાણુવિં પહેલી તિથિને ઉદયતિથિ માને છે તેમજ સમાપ્તિના અભાવે પણ તિથિની ઔદયિકતા તથા તિથિની પ્રમાણુકતાને સ્વીકારે છે. એકરથાને તો પ્રથમ પૂનમે વ્રત કરવાનું પણ આદેશ છે. તેઓશ્રીને માત્ર કલ્પનો દોષ ખટકે છે.

આ સ્થિતિમાં સમાપ્તિની વાતો કેટલે અંશે ઠીક છે તે વિચારવું ઘટે.

તત્વં અનુવાદક નવું જ પ્રકાશે છે. ૧—તે દિવસે તે તિથિનો ભોગવટો જે સમ્પૂર્ણ થતો હોય તો જ તમારાથી તે દિવસે તે તિથિ માનીને આરાધી શકાય (વીં પુ ૧૫, અં ૨૭, પૂ ૪૨૦) ૨—તેરશ જુલાય તો તેના તપ પડવે પણ કરવાનું નથી કહ્યું ? (અં. ૨૪) અર્થાત્ પડવો માનીએ તો ઉદય કે સમાપ્તિનો અભાવ જ રહેવાનો. ૩—સ્વતંત્ર (ઉદય) પંચમીનો તપ પણ જે ઉપરોક્ત રીતે સંવત્સરીના તપ ભેગો (એથી) આવી શકે છે... (વીરં અં ૨૬, પૂ ૪૦૬) અર્થાત્ અહીં સમાપ્તિની કલ્પના પણ આવી શકતી જ નથી.

ઉપરનાં ત્રણે રૂઢાંગો અનુવાદકજીની એક જ કલમથી ઘડાયેલાં છે. તેઓ એક લખાણુમાં સમાપ્તિનો પક્ષ કરે છે અને ખીજ તથા ત્રીજ લખાણુમાં સમાપ્તિને હવામાં ઉડાડી મુકે છે એટલે તેમણે માનેલી સમાપ્તિની કિંમત શી છે ? એ તેમના લખાણુથી જ સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

તત્વં અનુવાદકજી એક સ્થાને તિથિસમાપ્તિને જ પ્રમાણુ માનવા માટે ત્રંચસમાપ્તિનો દાખલો આપે છે (વી. પુ. ૧૫, અં. ૩૫, પૂ. ૫૩૯) પરંતુ ખીજ બાણુ તેઓ “ આદર્યા અધુરાં રહે ” એ રીતે અધુરાં રહેલ તત્વાર્થ ટીકા વગેરે ત્રંચોને આમ વચન તુલ્ય પ્રમાણુ માને છે જ. એટલે આવી ગમમતી દિવાલોથી સિદ્ધ કરાતી તિથિસમાપ્તિની વાતો આકાશપુખ્પ

જેવી બની જાય છે. એકંદરે જીવપ્રદેશવાદની જેમ તિથિ-સમાપ્તિવાદ પણ ગેરવ્યાજબી જ રહે છે.

સારાંશ સમાપ્તિની કલ્પના એ માત્ર કલ્પના જ છે. અહીં ઉદય સમાપ્તિના અભાવે વિરાધના માનનાર (વી. ૫. ૫૧) શાંતભાવે વિચારે.

પર્વતિથિ—

પર્વતિથિઓ ૨, ૫, ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૫ (૦)) એમ બાર છે. ઉદય પર્વતિથિનો સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર પર્વ મનાય છે એટલે પર્વ એ તિથિ પ્રતિબદ્ધ છે તેમજ અહોરાત્ર પ્રતિબદ્ધ છે. પર્વારાધનામાં માત્ર ઉદયતિથિ જોઈએ. પછી તો આખો અહોરાત્ર પર્વરૂપ મનાય છે.

વાદી ૧-વિ. સં. ૧૯૯૩ માં મૌન અગ્યારસ સોમવારે ૭ ધડી પછી બેસે છે, મંગળવારે ૩ ધડી પછી ઉતરે છે અને બારશ બેસે છે. હવે હું સોમવારે સવારે ખાંડ લખશ અને મંગળવારે ૩ ધડી પછી બારશના ભાગમાં ખાવાનો તો હું પર્વારાધક ખરો ને?

વાદી ૨-માનો કે સોમવારની રાત્રે ૧૧ વાગે પાંચમ બેસે છે, મંગળવારની રાત્રે ૧૧ વાગે ઉતરે છે, હું સોમવારે ૧૦ વાગે અવ્રત સેવીશ અને મંગળવારે ૧૧ વાગ્યા પછી છટ્ટના વખતમાં અવ્રત સેવીશ. એટલે મને પાંચમનાં શીલની પ્રતિષ્ઠા છે તે પાળી કહેવાશે?

વાદી ૩-ઉદય ચૌદશ માત્ર ૧ ધડી છે સાંસુધી માત્ર સચિત્ત્યાગ કરીશ. પૂનમ બેસતાં સચિત્તની છૂટ કરીશ. એટલે ચૌદશનું આરાધન થશે?

આ ત્રણે વાદીઓ ખાવામાં, શીલમાં તથા સચિત્ત-ત્યાગમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા બચાવવા પળાઈએ એમ કદાચ માની લ્યે કિન્તુ વાસ્તવિકરીતે તો તેઓ છૂટાના છૂટા જ છે. આ અનવસ્થાને દૂર કરવા માટે ઉદયતિથિનો અહોરાત્ર તે તિથિરૂપે માનવો એ જ સુંદરતમ માર્ગ છે અને તિથિ પ્રતિબદ્ધ પર્વ સર્વથા દિન પ્રતિબદ્ધ જ હોય છે, એમ માનવામાં જ ઉદય-તિથિની સફળતા છે.

પૂજ્ય મહાપુરુષોએ નીચે પ્રમાણે પર્વતિથિ આદેશી છે.

ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રસૂરિમહારાજ-ચતુષ્પર્વી અષ્ટમી ચતુર્દશી પૂર્ણિમાવાસ્યા લક્ષણા । ૮, ૧૪, ૧૫, અને ૦)) એ ચતુષ્પર્વી છે (યોગ ૦ પ્ર. ૩, શ્લોક ૮૫ ની વૃત્તિ પૃ. ૧૭૮)

પૂ. આ. શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ—

૨, ૫, ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૦)), ૭ અઠ્ઠાઈઓ, પાંચ કલ્યાણકો ચૌમાસી, સંવત્સરી, પાખી.

જેનેતર પણ માને છે કે—

ચતુર્દશ્યષ્ટમી ચૈવ, અમાવાસ્યા ચ પૂર્ણિમા ।

પર્વાણ્યેતાનિ રાજેન્દ્ર-રવિ સંક્રાન્તિરેવ ચ ॥વિષ્ણુઃ॥

અમાવાસ્યામષ્ટમી ચ, પૌર્ણમાસી ચતુર્દશી ।

બ્રહ્મચારી મહેન્દ્રિય-મમૃતૌ સ્નાતકોદ્ધિજઃ ॥ મનુ ॥

અર્થાત્ ૮, ૧૪, ૧૫, ૦)) વિગેરે પર્વ છે. (શ્રાદ્ધવિધિ પ્ર. ૩, ૬૧૦ ૨, ૫૦ ૧૫૨-૧૫૩)

પૂ. આ. શ્રી આનંદવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજ—

એક મહિનામાં ૨, ૫, ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૦)) એમ ૧૨ પર્વતિથિઓ છે.

(સં. ૧૫૮૩ નો સાધુમર્યાદાપટ્ટક, બોલ ૯)

અખાત્રીજ વિગેરે પણ પર્વતિથિઓ છે.

પૂનમ અને પાંચમ એ જોણુ પર્વ નથી.

ઉપર ચતુષ્પર્વીમાં પૂનમ અને અમાસને ખાસ પર્વ તરીકે જણાવેલ છે છતાં “ ભા. ૦ શુ. ૪ ની સંવત્સરી થયા પછી ભા. ૦ શુ. ૫, તથા પૂનમ કે અમાસ એ પર્વતિથિ નથી, તેનો ક્ષય થાય તો ચલાવી લેવું.” એમ માનવાની કોઈ ભૂલ ન કરી બેસે એટલા ખાતર પૂર્વે મહાપુરુષોએ અનેક નિર્ણયો આપ્યા છે. હાલમાં એ પૂનમ, અમાસ તથા ભા. ૦ શુ. ૫ ને લોપવાનો બહુ સફાઈપૂર્વક પ્રયત્ન ચાલુ થયો છે, પરંતુ એ તિથિઓ શાશ્વત પર્વો છે એ પ્રતીતિ કરાવવા માટે પૂજ્ય મહાપુરુષોના ફરમાનો નીચે આપવામાં આવે છે.

પૂ. જગદ્ગુરુ આ. ૦ શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

“ માસમ્મિ પવ્વઙ્કઙ્કં તિણ્ણિઅ પવ્વાઈ પક્કલમ્મિ ”

इति गायोक्तैव चतुष्पर्वी सर्वश्राद्धानां, न तु लेपश्राद्धा-धिकारोक्तैति । (हीरप्रश्न प्र. ૧ પ્ર. ૧૬ પૃ. ૨)

“ મહિનામાં ૧૨ અને પખવાડિયામાં ૮, ૧૪, ૧૫ એમ ૩ પર્વ હોય ”

આ ગાથામાં કહેલ ચતુષ્પર્વી દરેક શ્રાવક માટે છે. કિન્તુ લેપશ્રાવકના અધિકારમાં (શ્રી સૂત્રકૃતાંજ સૂત્રજીમાં) જણાવી છે તે નહીં.

પ્રશ્ન:-પૂર્ણિમાસ્તિસ્ત્વ એવ પર્વત્વેન સંગીર્યન્તે, સર્વ્વા અપિ વા પર્વતયાંડગોકાર્યા? इति श्राद्धाभूयोभूयःपृच्छन्ति ।

શ્રાવકો વારંવાર પૂછે છે કે ત્રણ પૂનમ જ પર્વ છે કે દરેક પૂનમ ?

उत्तरम्-“ ऋणं तिहीण मज्झमि का तिहो अज्ज-वासरे ” इत्याद्यागमानुसारेण अविच्छिन्नवृद्ध परंपरया च सर्व्वा अपि पूर्णिमाः पर्वत्वेन मान्या एवेति ।

(હીરપ્રશ્ન, પ્ર. ૧, પ્ર. ૨, પૃ. ૫)

“આજ ૭ પર્વ પૈકીની કઈ તિથિ છે ?” ઇત્યાદિ આગ-મથી અને અવિચ્છિન્ન વૃદ્ધપરંપરાથી દરેક પૂનમને પર્વ તરીકે માનવી જ જોઈએ.

वष्टतपविधाने दिननैयत्यं नास्ति । (हीर. प्र. ૩, પ્ર. ૧૭, પૃ. ૧૮.)

અમાસ એકમ વિગેરે તિથિઓની હાનિકૃત્તિમાં જ કલ્પધરનો ક્યારે કરવો તેનો નિયમ રહી શકતો નથી.

આ પાઠની ઉપયોગિતા વિગેરે વિચારણા ક્ષય અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે કરીશ. અહીં એટલું કહેવું પર્યાપ્ત છે કે આ પાઠ અમાસને પર્વ માનવાની તરફેણમાં છે અને આગળ જણાવશે તેમ જ કૃત્તવના કારણે અમાસને જોણુપર્વ બતાવવા ઇચ્છતા હોય તેને જવાબ આપે છે.

ભા. ૦ શુ. ૪ તથા ૫ નો જ કૃત્તવો જોઈએ, શક્તિ ન હોય તો જુદી વાત. (હીરપ્રશ્ન. પ્ર. ૧, પ્ર. ૭, ૫૦૪, સેનપ્રશ્ન ૭૦૨, પ્ર. ૮૧, ૫૦ ૨૮)

પાંચમ લીધી હોય તેણે મુખ્યવૃત્તિએ ભા. ૦ શુ. ૩, ૪, ૫ નો અકૃત્ત કરવો. (હીરપ્રશ્ન પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૪૫૦ ૩૦)

પૂ. પા. આચાર્યેવ શ્રી વિજયસેનસૂરિ મહારાજ પર્વ સંબંધે વિસ્તૃત વ્યાખ્યાન કરે છે.

પ્રશ્ન-શ્રાવકાશ્રતુર્પર્વ્યાં ચતુર્થાદિકં કુર્વન્તિ, સા કા ચતુર્ણર્વાતિ ? (સેન. ૩૦ ૩, પ્ર. ૮, પૃ. ૪૩, ૪૪)

શ્રી શુભવિજયજી મહારાજનો પ્રશ્ન-શ્રાવકો ચતુર્ણર્વામાં ઉપવાસ વિગેરે કરે છે તે ચતુર્ણર્વા કય ?

ઉત્તરમ્—ચતુર્દશી અષ્ટમી અમાવાસ્યા પૂર્ણમા પન્નાશ્વતસ્પત્યુર્ણ્યમ્ ઇતિ યોગશાસ્ત્રવૃત્તૌ ‘ચતુર્ણર્વા-ચતુર્થાદિ’ તત્ શ્લોકવ્યાખ્યાને, તથા પ્રવચનસારો-દ્વારવૃત્તૌ ચતુર્ણર્વા અષ્ટમી ચતુર્દશ્યમાવાસ્યા-પૂર્ણમા લક્ષણા ઉક્તાઃ । તથા પર્વાણિ ચૈવમૂચુઃ-અટ્ટમી ચાઽ-દ્વદશિસ પુર્ણિમા ય તદ્ અમાવાસ્યા હવદ્ પર્વ । માસંમિ પર્વદ્ધર્મં તિન્નિ અ પર્વાદ્ પર્વમ્ ॥ ૧ ॥ વીઆ પંચમી અટ્ટમી ઇગારસી ચઽદસી પળ તિહીઓ । પઞ્ચમી સુદ્ધ તિહીઓ ગોઅમ ગણહારિણા મળિઆ ॥ ૨ ॥ વીઆ દુવિદ્ધે ધમ્મે પંચમી નાળેસુ અટ્ટમી કમ્મે । પગારસી અંગાણં ચઽદસી ચઽદપુવ્વાણં ॥ ૩ ॥ એવં પંચપર્વી પૂર્ણિમા-માવાસ્યામ્યાં વટ્પવ્વી ‘ચ પ્રતિપત્તમુત્કુષ્ઠતઃ સ્યાદિતિ શ્રાદ્ધવિધૌ પ્રતિકમણસૂત્રવૃત્તૌ ચ ।

તથા શ્રીભગવતીવૃત્તૌ “ ચાઽદ્વદસદ્મુદ્ધિદ્ધ પુર્ણિમાસીસુ ” *ઇત્યત્રોદ્દિષ્ટા-અમાવાસ્યા પ્રોક્તાઽસ્તિ, વિપાકવૃત્તાવપિ તથૈવ કિ ચ “ સંતે વલે વીરિઅ પુરિસક્કાર પરકમે અટ્ટમી ચઽદ્વદસી નાળપંચમીપજ્ઞોસવણા ચાઽ-મ્માસિણસુ ચઽત્યદ્વદ્ધમે ન કરિજ્ઞા પચ્છિત્ત “ મિત્યેકોન-વિશપંચાશકવૃત્ત્યાદિશ્વનેકપ્રશ્નેષુ પંચમી મળિતાસ્તિ । પંચમ્યાઃ પર્વત્વં મહાનિશીથેઽપ્યુક્તમસ્તિ । નન્વેવં સતિ ત્રિપલ્વી ‘ચતુર્ણર્વા’, પંચપર્વી વટ્પવ્વી વા તપઃ શીલા-વિનાઽઽરાધનોયોચ્યતે, સ્વશક્યપેક્ષં સર્વામિકાં વા તામારાધયતાં નકચ્છિદ્ધોપઃ । તથા ‘ઢ્ઢ્ઠં તિહીણ મઝ્ઢ્ઠમિ, કા તિહી અજ્ઞવાસરે’ ? ઇત્યાદિ ગાથા શ્રાદ્ધદિનકૃત્યસૂત્રેઽસ્તિ તદ્વ્યાખ્યાનં ચ ૮-૧૪-૧૬ પતાઃ સિતેતરમેદાત્પદ્ધિથય ઇતિ । ઇત્યાદિ ગ્રન્થાનુસરિણાવિક્ષિપ્તપરમ્પરયા ચ સર્વા અપિ અમાવાસ્યા પૂર્ણિમાદિતિથયઃ પર્વત્વેનારાધ્યા જ્ઞેવેતિ । અથ ચ ‘ચાઽદ્વદસદ્મુદ્ધિદ્ધ પુર્ણિમાસિણીસુ પઢ્ધિપુણ્ણ’ મિત્યસ્ય વ્યાખ્યા-ચતુર્દશ્યદ્મ્યો પ્રતીતે, ડ્ધિદ્ધિણસુ-મહાકલ્યાણકસંવંધિતયા પુણ્યતિથિત્વેન પ્રત્યાતાસુ, પૂર્ણિમાસીપુ તિસ્ટુ ચર્તુમાસકસમ્બન્ધિ-નોષ્વિતિ સૂત્રકૃતાંગે દ્વિતીયં શ્રુતસ્કન્ધસૂત્રવૃત્તૌ લેપ-શ્રાવકાધિકારે-ઇત્યેતત્પર્વારંધ્રનં ચરિતાનુવાદરૂપં, શતવારં પંચમશ્રાદ્ધપ્રતિમાવાહકકાર્તિકશ્રેષ્ઠવ્રતનુ વિધિવાદરૂપં, તલ્લક્ષણં પુનરેકેન કેનચિદ્ધક્રિયાનુષ્ઠાનમાચરિતં સચરિતા-નુવાદઃ, સર્વૈરપિ યત્ક્રિયાનુષ્ઠાનં ક્રિયતે સવિધિવાદસ્તુ સર્વૈરપિ સ્વીકર્તવ્ય એવ, ન તુ ચરિતાનુવાદ ઇતિ ॥ ૮ ॥

શ્રી યોગશાસ્ત્રવૃત્તિમાં ૮, ૧૪, ૦)), ૧૫; પ્રવચન-આરોહારમાં ૮, ૧૪, ૦)), ૧૫; શ્રાદ્ધવિધિમાં તથા શ્રાદ્ધ-પ્રતિકમણસૂત્રવૃત્તિમાં ૮, ૧૪, ૦)), ૧૫ તથા ૨, ૫, ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૫; શ્રી ભગવતીજીસૂત્રમાં ૧૪, ૮, ૦)), ૧૫; શ્રી વિપાકસૂત્રમાં ૧૪, ૮, ૦)) ૧૫; પંચાશક ૧૬માંની

* “ ચાઽદ્વદસદ્મુદ્ધિદ્ધ પૂર્ણિમાસીસુ પઢ્ધિપુણ્ણં પોસદ્ધં સમ્મં અણુપાલેમાણા. ” મગ્ગવત્તાં શ. ૧ ” (ઇતિ વિચારામૃતસંગ્રહે સુદ્રિતપત્ર ૨૦) વીરશાસન પુ. ૧૫, અ. ૧૭, પૃ. ૨૭૮.

વૃત્તિમાં ૮, ૧૪; જ્ઞાનપાંચમ, સંવત્સરી, ચોમાસીને પર્વ-તિથિ માનેલ છે. અનેક ગ્રન્થોમાં તથા શ્રી મહાનિશિથસૂત્રમાં પાંચમને પર્વરૂપે સ્વીકારી છે. આ દરેક પર્વતિથિઓની શીલાદિ પાળવાવડે આરાધના કરવી નોંધએ. યથાશક્તિ દરેક અથવા એક પર્વતિથિને આરાધવામાં દોષ નથી.

શ્રાદ્ધદિનકૃત્યમાં “આજ છ પર્વ પૈકી કય તિથિ છે ?” આ ગાથાના વિવરણમાં ૮, ૧૪, ૧૫. ૮, ૧૪, ૦)) (ચતુર્ણર્વા)ને પર્વ માને છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રોના પ્રમાણોથી તેમજ સુવિહિતપરંપરા અનુસારે દરેક અમાસ તથા પૂનમ વિગેરે પર્વ તરીકે આરાધ્ય જ છે.

જે કે શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર શ્રુતરકંધ બીજીની વૃત્તિમાં લેપ શ્રાવકના અધિકારમાં ૧૪, ૮, ઉદ્ધિ-પૂનમ-ની વ્યાખ્યામાં ૧૪, ૮, મહાકલ્યાણક તથા ત્રણ ચોમાસી પૂનમને પર્વ તરીકે લખે છે તે લખાણ કાર્તિક શેઠની પાંચમી શ્રાવક પ્રતિ-માની જેમ ચરિતાનુવાદ છે કિન્તુ વિધિવાદ નથી, કોઈ એક વ્યક્તિનું ક્રિયાનુષ્ઠાન ચરિતાનુવાદ મનાય છે અને દરેકે આચરેલ ક્રિયાનુષ્ઠાન વિધિવાદ મનાય છે. ચરિતાનુવાદ સ્વીકારવો જ એવો નિયમ નથી કિન્તુ વિધિવાદનો સ્વીકાર કરવો જ નોંધએ.

ઉત્તરમ્—સૂત્રકૃતાંગવૃત્તિ-રાજપ્રશ્નોયવૃત્તિ વ્યા-ખ્યાનં “ચરિતાનુવાદપરં ન ચ તત્ સાધકં બાધકં વા ભવતિ । મગ્ગવતિવૃત્તિયોગશાસ્ત્રવૃત્ત્યાદૌ ચતુર્ણર્વ-ધિકારે સામાન્યતઃ પૂર્ણિમાઽમાવાસ્યે ઉક્તેસ્ત ઇત્યત્ર શ્રાવકાણાં તત્ર તે જ્ઞેયે ઇતિ (સેન. ૩૦ ૩, પ્ર. ૩૩૯, પૃ. ૮૪)

શ્રી સૂત્રકૃતાંગની વૃત્તિ તેમજ રાયપસેણી સૂત્રની વૃત્તિમાં દર્શા-વેલ તિથિઓ ચરિતાનુવાદ રૂપ હોવાથી પરંપરામાં સાધક-બાધક નથી. શ્રી ભગવતીજીની વૃત્તિ તથા યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિમાં ચતુર્ણર્વાના પ્રસંગે દરેક પૂનમ તથા અમાસને પર્વ તરીકે દર્શાવેલ છે, માટે અહીં શ્રાવકને આ ચતુર્ણર્વા આરાધ્ય જાણવી. ત્યાંની ચતુર્ણર્વા તે શ્રાવકોએ આચરી છે એમ સમજવું.

આ દરેક પાઠોથી નક્કી છે કે પર્વતિથિ ૧૨ છે જેમાં ૮, ૧૪, ૧૫. ૦)) એ ચતુર્ણર્વા પ્રધાનપર્વો છે.

આગમ તો કવચિત્ ચૌદશ કરતાં પણ અમાસને વિશેષ મહત્તા આપે છે. અને પ્રશ્નમાં ભા. ૦ શુ. ૦ ચોથને અપર્વ તરીકે બતાવે છે. જેમકે-અમાવાસ્યા ઉવવાસં કાઽ અટ્ટમી માઽસુ ઉવવાસં કાઽ પારણ સાહુણં દાઽ પરિજહ (પર્ય. ૦ ચૂર્ણિ. ૩૨)

અમાસે ઉપવાસ કરી અથવા આઠમ વિગેરેનો ઉપવાસ કરી મુનિને પડિલાભી પારણ કરવું.

કહં ચઽત્થીય અપવ્વે પજ્ઞોસવિજ્ઞતિ ? (નિશિથચૂર્ણિ)

શનિવારની સંવત્સરી કરનાર પણ કબૂલે છે કે—

પૂ. મુ. ૦ કલ્યાણવિજયજી મહારાજ—

પૂનમ ચોમાસીને કારણે જ નહિ પણ ‘ચારિત્રતિથિ’ હોવાના કારણે તીર્થંદરકાળથી જ આરાધનીય છે (ઉ. ૩૦)

તત્ત્વ. ૦ અનુવાદક—પાંચમ પર્વતિથિ છે. ભા. ૦ શુ. ૫ ની સંવત્સરી પલટાવા છતાં તેનું પર્વતિથિપણું પલટાયું નથી. આ વાતની કોણ ના પાડે છે ? (વી. ૦ પુ. ૧૫, અંક. ૨૫, પૃ. ૩૬૨)

આવા સખળ પ્રમાણેની હૈયાતીમાં પૂનમ કે પાંચમના પર્વપણાનો સીધી રીતે ઇન્કાર કરવો તે બની શકે તેમ નથી એટલે આજના શનિવારે સંવત્સરી કરનારા તેના પર્વપણાનો આડકતરી રીતે ઇન્કાર કરે છે અને કોઈ સીધી રીતે પણ ઇન્કાર કરે છે.

આગળ બતાવવામાં આવશે કે પર્વતિથિ ઘટે ત્યારે તેના અનુષ્ઠાન માટે પૂર્વતિથિનો અહોરાત્ર લેવાય છે અને તે સમૂર્ણ અહોરાત્ર ક્ષીણ પર્વતિથિનો મનાય છે. તત્ત્વઅનુવાદક પણ દરેક પર્વ માટે એ વાતને સ્વીકારે છે. માત્ર પૂનમ ઘટે તો તેમને ઉપરનો નિયમ સ્વીકાર્ય નથી. લખે છે કે—“ પૂનમનું દૈવસિક અનુષ્ઠાન તે ચૌદશ ભેદનું જ આવી જાય છે ” “ ચૌદશ ભેગી પૂર્ણિમા થઈ ગઈ ” “ પ્રાયશ્ચિતાદિ વિધિમાં ચૌદશની મુખ્યતા હોવાથી તેના ક્ષયે કરાતી તેરશને ચૌદશનું નામ અપાય છે; જ્યારે પૂર્ણિમા એટલી મુખ્ય નહીં હોવાથી તેના ક્ષય ચૌદશમાં અંગીકાર કર્યા છતાં તે દિવસને પૂર્ણિમાથી નહીં કહેતાં ચૌદશથી જ કહેવામાં આવે છે. ” (વીં પુ. ૧૫, ૫૦ ૩૭૪, અં. ૨૫)

પૂનમને પર્વપૂનમ નહીં માનવાને કેવો સફાઈપૂર્વકનો ઇન્કાર ?

વળી પણ લખે છે કે—“ સંવત્સરી બા. શુ. ૪ની તિથિએ નિયત થવાથી પાંચમ કરતાં ચોથ મહોટી તિથિ છે. તેની આરળ પાંચમ તો મરેલી માતા તુલ્ય છે. ” (વીં પુ. ૧૫, અં. ૨૫, ૫ ૩૬૨)

અહીં અનુવાદકનો આશય એવો લાગે છે કે “ મરી ગઈ તે ગઈ, ” પરંતુ તે પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ પણ મરી જાય કે ?

તેમના ઉપરના લખાણથી અજ્ઞાન લોક એમ જ માનવાના કે “ પર્વતિથિ ક્ષીણ થઈ એટલે નાશ પામી ” પછી આરાધના કોની ?

આ પ્રમાણે તો પૂનમનો લોપ જ થાય છે. પછી તેની આરાધનની વાતો તો મૃગજળ જેવી જ છે.

એકંદરે અનુવાદક ક્ષીણ તિથિના અનુષ્ઠાનનો જ સાફ નિષેધ કરે છે. “ સચિત ત્યાગ, શીલપાલન આદિ તે તે તિથિના નિયમે, તે તે તિથિએ જે દિવસે હોય તે દિવસે પાળવા એટલો નિયમ છે પરંતુ જે દિવસે તે તિથિ ન હોય અથવા નકામી થએલી હોય તે દિવસોએ પણ પાળવા જ એવો નિયમ નથી. ” (વિં પુ. ૧૫, અં. ૨૬, ૫૦ ૪૦૭)

અનુવાદક એમ માને છે કે ૫૦ જ. ૦ શ્રી વિજયહીર-સૂરીશ્વરજી મહારાજએ ઉદય ચોથે પાંચમનો ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા આપી છે તે ઠીક નહીં, કેમકે તે દિવસે તો ઉદય ચોથ જ છે અને બીજે દિવસે જ ઉદય પાંચમ છે. બીજું ક્ષયે પૂર્વાનો નિયમ પણ ઠીક નથી કેમકે તે પર્વતિથિ નકામી થઈ ગઈ છે; માટે તે દિવસમાં સચિત ત્યાગાદિ પાળવા એવો નિયમ નથી વિગેરે.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર, શ્રી વિપાક સૂત્ર, શ્રી યોગશાસ્ત્ર વિગેરેમાં ઉપર લખ્યા મુજબ (૮, ૧૪, ૦) ૧૫ ને. જ અતુષ્પર્વો માની છે છતાં અનુવાદજી વ્યાખ્યાનાં ચરમા પહેરી નવી અતુષ્પર્વો ઊભી કરે છે. આગમોક્ત અતુષ્પર્વોને પટપર્વો તરિકે ઓળખાવે છે. આગમોક્ત અતુષ્પર્વો આરાધવા ઇચ્છનારની સામે શબ્દ જળ ઊભી કરે છે અને પૂનમને સદંતર ઉડાડી મૂકે છે. જુઓ.

“ અહીં ચાતુર્માસિક તથા સાંવત્સરિક પર્વો સિવાય દરેક માસમાં શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષની બે આઠમ તથા બે ચૌદશ મળી ચાર પર્વો આવે છે તેની સાથે દરેક માસની શુકલ પાંચમી ભેળવતાં પાંચ પર્વો થાય છે. શ્રી જૈનદર્શનની આ અતુષ્પર્વો કિંવા પાંચપર્વો કહેવાય છે. ” (વીરં પુ. ૦, અં. ૧૭, ૫૦ ૨૭૮)

અનુવાદકજીએ દર્શાવેલ આ અતુષ્પર્વો આગમોક્ત નથી.

“ વિચારામૃતસંગ્રહમાં આ પટપર્વો વિષે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનું પ્રામાણ્ય પણ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં અતુ. દર્શી-અષ્ટમી-અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાને પટપર્વો તરિકે ઓળખાવી છે ” (૫૦ ૨૭૮) આ ફકરામાં અનુવાદકજી શાસ્ત્રોક્ત અતુષ્પર્વોનું નામ પટપર્વો રાખે છે.

આ લખાણો પરથી અનુવાદકજીની પૂનમ માટે કયી મનોદશા વર્તે છે તે બરાબર સમજી શકાશે.

સારાંશ-પૂનમ અને પાંચમ એ આગમોક્ત પર્વતિથિ છે, તે સામાન્ય તિથિ નથી, તેની આરાધના સ્વતંત્ર અહોરાત્રમાં કરવી જોઈએ.

પર્વોનાં અનુષ્ઠાનો—

આ પર્વમાં નીચે પ્રમાણે અનુષ્ઠાનો કરવાં જોઈએ.

ચતુષ્પર્વ્યાં ચતુર્થાદિકુવ્યાપારસ્ય નિષેધનં ॥

બ્રહ્મચર્યક્રિયાસ્નાના-દિત્યાગઃ પૌષઘવ્રતમ્ ॥૮૫॥

ઘૃત્તિઃ-તસ્યાં ચતુર્થાદિકં તપઃ કુવ્યાપારસ્ય-સાવઘ-વ્યાપારસ્ય નિષેધઃ બ્રહ્મચર્યક્રિયા-બ્રહ્મચર્યસ્ય કરણં સ્નાનાદેઃ-શરીરસત્કારસ્ય ત્યાગઃ । આદિશબ્દાત્ ઉદ્વર્તનવર્ણ-કલ્પિતેપનપુષ્પાંધવિશિષ્ટવસ્ત્રાભરણાદિ પરિગ્રહઃ । પોષ-પુષ્ટિ પ્રક્રમાર્દ્રમસ્ય ઘૃત્તે પૌષઘઃ, સ એવ વ્રતમ્-સર્વતઃ પૌષઘ હત્યર્થઃ । (યોગશાસ્ત્ર પ્ર. ૩, સ્ત્રો. ૮૫, ૫૦ ૧૭૮)

(૮, ૧૪, ૦), ૧૫ આ અતુષ્પર્વોમાં તપ, સાવઘ વ્યાપાર ત્યાગ, શીલપાલન, સ્નાન-વ્યાયામ-પીડી યોગવી, તથા પુષ્પાદિ-નું ધારણ વિગેરેનો ત્યાગ અને પૌષઘ વ્રત કરવાં જોઈએ.

શ્રી ભગવતીજી વિગેરે સૂત્રોમાં અતુષ્પર્વોમાં અષ્ટપ્રહરી પૌષધની આજ્ઞા છે (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૭ ૫. ૨૭૮, સેન-પ્રમ ૫. ૪૪)

આરાધ્યાવિશદધ્યાન-તપોદાનાદિભિઃ સદા ॥ ૧૩ ॥

ઉપદેશકૃત્પવહ્ની પૃ. ૧૧

પર્વતિથિ તથા કલ્યાણકના દિવસો સધ્યાન તપ તથા ધાનાદિથી આરાધવા.

પરમેસુ પોસહાદ્ બંધ અણારંભ તવ વિસેસાદ્ ॥

આસો ય ચિત્ત અઢાહિય પમુહેસુ વિસેસેણ ॥ મૂ. ૧૧ ॥

પર્વના દિવસે પૌષધ, બ્રહ્મચર્ય, આરંભત્યાગ તથા તપ વિશેષ વિગેરે કરવાં જો આસો તથા ચૈત્રની અઠાધમાં વિશેષ રીતે કરવાં. જો કે આ નિયમે સર્વદા વિધેય છે એટલે યથાશક્તિ પર્વના દિવસે અવશ્ય પાળવાં જ જોઈએ.

૧૨ પર્વો ૬ અઠાધ ૧૨૦ કલ્યાણકના દિવસોમાં આરંભ સમારંભ મહારંભ સચિતભક્ષણ સ્નાન વસ્ત્રધાપન વિગેરે વર્ણવાં, તથા અત્યંત પ્રીતિથી પૂજા તપ અને ગુણોને આરાધવા.

વિષ્ણુપુરાણ તથા મનુસ્મૃતિમાં પણ (૧૪, ૮, ૦) ૧૫ અને સંક્રાન્તિના દિવસે તૈલાભ્યંગ, સ્નાન અને માંસ-

લક્ષણ વર્ણ્ય બતાવ્યાં છે. બ્રહ્મચારી રહેવા સૂચ્યું છે. જેનેતરે પણ આ ચતુષ્પર્વને પ્રધાન પર્વ માને છે. અને આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરી આરાધે છે. (આદ્યવિધિ. પ્રકાશ ૩, દ્વાર. ૨, પૃ. ૧૫૨)

૧૨ પર્વના દિવસે તપ તથા શીલપાલન વિગેરેની આરાધના કરવી જોઈએ (સેન પ્રશ્ન પૃ. ૪૪).

આ પાઠોમાં સાદ સાદ આરાધા છે કે પર્વની તથા કલ્યાણકોની આરાધના કેવળ બોલવા માત્રથી થતી નથી નિન્તુ અનુષ્ઠાન કરવાથી થાય છે એટલે તે દિવસે પૂજા, પ્રત્યાખ્યાન, (તપ) પ્રતિક્રમણ, નિયમગ્રહણ (સચિત્ત્યાગાદિ), પૌષ્પ શીલપાલન, અનારંભ તથા તપ વિગેરે આચરવાં જોઈએ. તે પર્વનિમિત્તની વિશિષ્ટ ક્રિયા કરવી જોઈએ. આ રીતે અનુષ્ઠાનમાં પ્રત્યાખ્યાન, પૌષ્પ, શીલપાલન, સચિત્ત્યાગ. આરંભ-સમારંભનો નિર્ધેષ અને તપસ્યા વિગેરે (પૂનમના દેવવંદન, ઓળી, પૂજા, યાત્રા)નો સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન—વીં તંત્રી માને છે કે-તપ અને આરાધનાનો શાસ્ત્રકાર મહારાજને પાડેલ ભેદ પણ શ્રી દર્શનવિજયજીએ સમજવાની જરૂર છે (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૮, પૃ. ૧૩૫)

ઉત્તર—પરમ આરાધ્ય શુરદેવની કૃપાથી જ હું સમજ્યો છું તે મેં ઉપર લખ્યું છે, વીં તંત્રીજીના હાથમાં કલમ છે એટલે કાલે તેમ લખી શકે છે, કિન્તુ એક દિવસે ચૌદશ-પૂનમ માનનારે ઉપર દશવિદ્ય દરેક આરાધના ક્યારે કરવી ? અને ચૌમાસીના પ્રાયશ્ચિત્ત છઠ્ઠું થું કરવું ? એ શાંતભાવે વિચારે.

પ્રશ્ન—શાસ્ત્રકાર મહારાજ એકમાં જ બે તિથિઓનો સમાવેશ કરીને જુદો દિવસ લેવાની ના પાડે છે (વીં ૧૫, અં. ૨૨, પૃ. ૩૪૭)

ઉત્તર—એક વધારે દિવસ છૂટા રહેવું આરંભ સમારંભ થાય, મૈથુન સેવાય, પૌષ્પ છોડાય, ચોથી પ્રતિમાધારી છતી શક્તિએ છૂટ, તેમજ ચોવીહાર પૌષ્પ ન કરે અને એક પર્વ શુભ થાય એમાં પૂં શાસ્ત્રકાર મહારાજની સમ્મતિ ન હોય.

પ્રશ્ન—તત્વં અનુવાદક પ્રમાણે આપે છે કે “ ત્રણ પાખી ઓછી થઈ ગઈ તેવું થું ? ” અર્થાત્ જેમ ત્રણ પ્રતિક્રમણ ઓછાં થયાં અને ચલાવી લીધું તેમ એક દિવસમાં બે પર્વતિથિ ભેગી મળે તેમ ચલાવી લેવું એમાં સચિત્તાદિ ત્યાગ, શીલપાલન વિગેરેની વિચારણા કરવાની ન હોય.

ઉત્તર—તમને બોળ ગોળની પરીક્ષા નથી. માત્ર પીળું પીળું એટલું સોતું જ માનો છો.

પ્રશ્ન—એમ કેમ ?

ઉત્તર—અનેને સરખાવો એટલે આપોઆપ ખ્યાલ આવી જશે. જુઓ યુગપ્રધાન પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજશ્રી કાલિકાચાર્યજીએ તો સાતવાહન રાજની વિગતિથી ચોથની સંવત્સરી કરી અને શ્રી સંધે તે સ્વીકારી છે, જે અઘાવધિ ચાલુ છે. હવે તમે ચૌદશમાં પૂર્ણિમા મેળવવા ઇચ્છો છો, એક દિવસમાં બે પર્વ માનવા ઇચ્છો છો, તેમાં નથી કોઈ રાજની વિનંતિ કે નથી કોઈ યુગપ્રધાન આચાર્યની આચરણ; તેમજ શુર્વાદિકની પરંપરા પ્રમાણે અને શાસ્ત્રોના આધારે પણ ચૌદશ પૂર્ણિમાને એક કરવાનું પ્રમાણ નથી. શાસ્ત્રકાર મહારાજ તો ખાસ ચતુષ્પર્વમાં પૂર્ણિમાની ભિન્ન આરાધના કરવાનું જણાવે છે. પછી તમે

કયા આધારે, કઈ આચારણથી ચૌદશમાં પૂર્ણિમાનો સમાવેશ કરવા તૈયાર થયા છો ? એ વિચારો આજ તો સમસ્ત શ્રી સંધ શાસ્ત્રાધારે ચૌદશ અને પૂર્ણિમાની આરાધના જુદી જુદી કરે છે. પછી તમે એવો આગ્રહ શા આધારે રાખો છો કે ચૌદશમાં પૂર્ણિમા સમાઈ જાય છે ?

પ્રશ્ન—સંવત્સરી મહાપર્વના ૫૦ અને ૭૦ દિવસોનો મેળ મેળવવા ચૌદશ ચૌમાસી સ્થાપી તેમ અમે પણ એક દિવસમાં બે તિથિ સ્થાપીએ છીએ એમાં વાંધો કયાં છે ?

ઉત્તર—આમ કરવામાં કોઈ રાજની વિનંતિ નથી; તેમજ કોઈ ત્રીજા મહાપર્વનો મેળ મેળવવાનું નિમિત્ત પણ નથી કે જેથી એક દિવસમાં બે પર્વો સ્થાપવા પડે. વળી પૂ. આચાર્ય મહારાજ યુગપ્રધાન શ્રી કાલિકાચાર્યજી મહારાજ ચૌદશ ચૌમાસી લાવ્યા છે કિન્તુ પૂનમ નથી લાવ્યા. અર્થાત્ પૂર્ણિમાને અપર્વ નથી મનાવી કે પૂર્ણિમાનું પર્વત્વ લેશ પણ નથી ઘટાડ્યું. તે પર્વ દિવસે વ્રતાદિ, શીલપાલનાદિ, સચિત્ત્યાગ વગેરે તો બરાબર પાળવાનાં જ છે. એટલે યોગશાસ્ત્રમાં પૂ. ક. સ. આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજએ ચતુષ્પર્વમાં પૂર્ણિમા ગણાવી અને તે દિવસ આરાધવાનું જણાવ્યું છે જ્યારે તમારા મતે તો પૂર્ણિમાની આરાધના જ ભીડી જાય છે. ચૌદશમાં પૂર્ણિમા મનાવીને તમે તો શાસ્ત્રસિદ્ધ ચતુષ્પર્વી ઉડાવવાના પાપના ભાગીદાર બનો છો. હવે વિચારો કે તમારું કહેવું કેટલું બ્યાજખી છે ?

પ્રશ્ન—ત્રણ પખી પ્રતિક્રમણ ધણ્યું તેવું થું ?

ઉત્તર—એક ચૌમાસીમાં આઠ પાખીની શુદ્ધિ છે એટલે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણમાં પખી પ્રતિક્રમણ મળી જાય એ સ્પૃક્તિ છે. તેમજ એક પાખીમાં પંદર દૈવસિકની શુદ્ધિ છે એટલે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં દૈવસિક પ્રતિક્રમણ સામેલ થાય એ પણ સ્પૃક્તિ છે. આવી જ રીતે તેરશનું પ્રતિક્રમણ પણ પાક્ષિકમાં મેળવી શકાય.

પ્રશ્ન—વાહવાહ ! આપે તો ખુબ કહ્યું. અમે પણ એમ કરીશું કે પૂનમનું પ્રતિક્રમણ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં મેળવીશું.

ઉત્તર—મહાનુભાવ, પ્રતિક્રમણ ભૂતકાળની શુદ્ધિ કરે છે. જ્યારે તમે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણમાં ભવિષ્ય કાળનો પૂર્ણિમાની શુદ્ધિ કરવા મથો છો એ કયા ન્યાયે ? તેમજ તમે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ વર્તવાના ભાગીદાર બનો છો એનો પણ કાંઈ ખ્યાલ આવે છે ખરો ? કારણ કે તમે તો ઉદય સમયે થોડી પણ જે તિથિ હોય તે પ્રમાણુ છે એમ માનો છો. હવે ઉદય ચૌદશ છે. તમે પણ ચૌદશ જ માનો છો, પછી ચૌદશ ભેગી પૂર્ણિમા પણ થઈ ગઈ એમ માનવું એ એ તો ભગારે બ્યાજખી ન કહેવાય.

ચૌદશ ચૌમાસી અને ચોથે સંવત્સરી સ્થાપી તેમાંય ઉદય પૂનમ અને ઉદય પાંચમનો નિયમ જળવાયો જ નથી.

ઉત્તર—આગાથી પરિવર્તિત થયેલ અનુષ્ઠાનમાં ઔદયિકનો આગ્રહ રાખવો એ વ્યામોહ બોટો છે. એવો આગ્રહ રાખવાથી અનુષ્ઠાનના દિવસો ઘટે છે અને સાવલ ક્રિયાના દિવસો વધે છે. મુખ્યવૃત્તિ એ તો કાયમને માટે અનુષ્ઠાનો સેવવાં જોઈએ અને તેમ ન બની શકે તો અધિકાધિક અનુષ્ઠાનો તો જરૂર સેવવાં જ જોઈએ. બીજું ચૌદશમાં પૂર્ણિમા માનવાથી તમે “ ઉદ્યમિ જાતિહિ ” ની આરાધના

ભંગ કરો છો. એક બાબુ તમે ઉદયનો આગ્રહ રાખો છો અને બીજી બાબુ “ ઉદયમિ જા તિહિ ” નો છડેચો ભંગ થાય છે એનો વિચાર કેમ નથી કરતા ? મહાનુભાવ, તમારી સ્વચ્છંદ માન્યતા ખાતર શાસ્ત્રજ્ઞાનો ભંગ ન કરાય એનો બરાબર ખ્યાલ રાખશો.

પ્રશ્ન—અમે દર મહિને ૧૨ એમ બાર મહિને ૧૪૪ પર્વો માનીએ છીએ. પછી વાંધો ક્યાં છે ? શાસ્ત્રજ્ઞાનો ભંગ ક્યાં થાય છે ?

ઉત્તર—ચોથની સંવત્સરી આવવાથી ૧૪૫ પર્વ થયાં. હવે તમે પૂનમ અમાસને ચૌદશમાં મેળવો અને ભા. શુ. પાંચમને ચોથમાં મેળવો એટલે એકદમ ૨૫ પર્વના સંવર દિવસો લોપાશે, ૨૫ આશ્રવ દિવસો વધશે અને ઉદય ચૌદશે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા; તથા ઉદય ચોથે પાંચમ માનવાથી “ ઉદયમિ જા તિહિ ” ની આજ્ઞાનો તમારા મતે છડેચો ભંગ થશે એ તો ભૂલી જ ગયો છો. પ્રતિક્રમણ આજ્ઞાનુસાર ફેરવાયેલ છે. પૂ. પા. શ્રી યુગપ્રધાનજી મહારાજને આજ્ઞાનું પાલન કર્યું છે. તમે તો આજ્ઞાનો ભંગ કરો છો. પૂ. પા. શ્રી યુગપ્રધાન કાલિકાચાર્યજી મહારાજને આજ્ઞાનુસાર પ્રતિક્રમણ તિથિ બદલી છે કિન્તુ જે તિથિ પર્વરૂપ હતી તેને બદલી નથી. એને સ્વતંત્ર પર્વતિથિ કાયમ રાખી છે. એ જ વસ્તુ પૂ. પા. ક. ક. સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજને તથા પૂ. પા. જગદ્ગુરૂશ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજને સૂચવી છે અને (૧૪-૧૫, ૦) ને ચતુષ્પર્વી કહી તેનું આરાધન કરવાનું કહ્યું છે જ્યારે તમે એક પર્વ જ ઉડાવો છો.

મહાનુભાવ, ખરો રીતે આચરણને તર્કની કોટીમાં લાવી શકાય જ નહિં. તેનું આલંબન લઇને બીજી સ્વચ્છંદ માન્યતાઓ ન પોષી શકાય.

પ્રશ્ન—પણ આચરણ તો આગમરૂપ છે, તેની મિશાલ બીજે પણ કેમ ન અપાય ?

ઉત્તર—મહાનુભાવ, સાંભળો એક ત્રીજો વાદી એમ કહે છે કે પૂ. પા. શ્રી કાલિકાચાર્ય યુગપ્રધાનજી મહારાજને એમ પાંચમ ઉદય હતી છતાં સંવત્સરી ચોથે કરો છે તો અમે ઉદય ચોથ હોવા છતાં ત્રીજની સંવત્સરી કરીશું. ત્યાં તમારે મૌન રહેવું પડશે.

પ્રશ્ન—પૂ. પા. મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજ તો આ ચોથને શાશ્વત વાર્ષિક તિથિ માને છે માટે એમાં તો ફેરફાર ન થઈ શકે.

ઉત્તર—જેમ પાંચમનું પર્વ ચોથે આવે છે તેમ ચોથનું પર્વ ત્રીજે આવે તો તેને આપણે શી રીતે રોકી શકશું ?

પ્રશ્ન—પાંચમનું પર્વ ચોથે માનવું એ આચરણ છે, તેની સામે ત્રીજે મહાપર્વ લાવવાની તર્કણ કરવી એ તો તદ્દન અનુચિત છે, આચરણનું આલંબન લઈ પોતાની કલ્પનાને પ્રમાણિત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અનિચ્છનીય છે,

ઉત્તર—બસ ! હવે તમે ઠેકાણે આવ્યા. અમે એ જ કહીએ છીએ કે પાંચમની ચોથે સંવત્સરી આવી; પૂર્ણિમાની ચોમાસી પાખી ચૌદશે આવી એ આચરણ છે, પરંતુ પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા કે પંચમીની પર્વતિથિ ઉડાવવી એ કોઈ

રીતે આચરણ નથી તેમજ ઉદય ચૌદશે પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા માનવી, ઉદય ચોથે પંચમી માનવી એમાં તમારા જ મતે “ ઉદયમિ જા તિહિ ” ની આજ્ઞાભંગનો દોષ આવશે, અર્થાત્ ઉદય ચૌદશે પૂર્ણિમા, ઉદય ચોથે પાંચમ માનવાની આચરણ નથી અને તમારી માન્યતાનુસાર આજ્ઞાભંગ પણ થાય છે. આ બે મહાન દોષો આવે છે માટે તમારી કલ્પના કોઈ રીતે ઉચિત નથી.

પ્રશ્ન—આ વાત તો અમારી કલ્પનામાં જ નહોતી. તમે યુક્તિ અને શાસ્ત્રાધારે સત્ય સમજાવ્યું. હજી બીજું દૃષ્ટાન્ત આપી સમજાવો તો ઉપકાર થશે.

ઉ૦—સાંભળો ત્યારે. પૌષધમાં એકાસણું, આયબિલ આદિકરી આહાર લઈ શકાય છે તેમ કોઈ એવી કલ્પના કરે કે યદિ પૌષધમાં ખાવા-પીવાની છૂટ છે તો સામાયિકમાં શું વાંધો છે ?

પ્ર૦—પૌષધમાં ખાવાપીવાની છૂટ લેવાય છે. તેનો દાખલો લઈ કોઈ શ્રાવક સામાયિકમાં પણ ખાવા લાગે તો તે તો ગળજી જ થઈ જાય ને? વસ્તુતઃ આચરણમાં દેખાતું પરિવર્તન આજ્ઞારૂપ હોવાથી તે સ્વીકાર્ય છે. તે આજ્ઞાનું બાનુ ધરી જ્યાં ત્યાં પરાવર્તન ન કરી શકાય એ તો હું તમારા કથનથી સમજ્યો છું તેવી જ રીતે અહીં પૌષધની આજ્ઞાનું અનુકરણ કરી સામાયિકમાં કોઈ તેવું કરવા-ખાવાપીવા બેસી જાય એ તો તદ્દન અનુચિત જ કહેવાય.

ઉ૦—હા, હવે તમે મારા કહેવાનો આશય બરાબર સમજી જ ગયા છો. હવે તમે જ વિચારો કે “ જેમ હું પૌષધમાં ખાઉં છું તેમ સામાયિકમાં ખાવામાં શો વાંધો છે ? ” એવી દલીલ આપી એક બાલક પણ સામાયિકનો વિનાશ નથી ઇચ્છતું, તો પછી વિવેકી મનુષ્યો “ સામાયિકમાં ખાવાથી શું બગડી જવાનું છે ? ” એવી અધાર્મિક દલીલ આપવા તત્પર ન જ થાય.

આ જ પ્રમાણે આચરણથી પરાવર્તિત ત્રણ પ્રતિક્રમણની દલીલ આપી સચિત્તત્યાગ, શીલપાલન, પૌષધવ્રતાદિ પાલનરૂપ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ નકામી છે એમ કોઈ પણ વિચારશીલ ભવભીર મનુષ્ય ન જ કહી શકે; છતાંય વિચારશીલ મનુષ્યો પણ આવી ભૂલ કરવા કટિબદ્ધ થાય તે તો સર્વથા અનિચ્છનીય જ છે. એટલે જ હું કહું છું કે આચરણની દલીલ આપી અનાચરણને પણ સાચી ઠરાવવા મથવું એ તો ગોળ બોળને એક કરવા બરાબર છે. વાસ્તવિક રીતે ચૌદશમાં પૂર્ણિમા માનવાની આચરણ નથી. તેવો શાસ્ત્રાધાર પણ નથી, બિલકુલ ઉદય ચૌદશે પૂર્ણિમા માનવામાં તમારા મતે આજ્ઞાભંગનો દોષ આવે છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ ચતુષ્પર્વીમાંથી એક પર્વ ઘટે છે; એક આશ્રવ દિવસ વધે છે. આ બધી વાતનો વિચાર કરી, ડાહ્યો પુરૂષ-શાસ્ત્રજ્ઞ મુજબ ચાલવામાં માનનાર પુરૂષ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કદી પણ ન જ કરે. આરાધ્યતિથિનો એક પણ દિવસ અનારાધ્ય બને; અપર્વ બને એવું શાસ્ત્રકાર મહારાજ કદી પણ ન જ ફરમાવે.

પ્રશ્ન—એક દિવસે બે પર્વ માનનારા તો ભાર દઇને કહે છે કે અમે આ બધું શાસ્ત્રના આધારે જ જાહેર કરીએ છીએ. આથી સંભવ છે કે પૂં શાસ્ત્રકાર મહારાજને પણ આરાધ્ય તિથિના ક્ષયવૃદ્ધિ યાને પર્વભોપ વિગેરે ઇષ્ટ હશે.

ઉત્તર—જે પૂં મહાપુરૂષોને આરાધ્ય તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ઇષ્ટ હોત તો કદાપિ “ ક્ષયે પૂર્વા ” “ અહર્જઈ કહવિ

ન લભ્ય” છતાં નિયમ કે જેની વિચારણા આગળ કરાશે તેને બનાવત જ નહીં.

પ્રશ્ન—એ પાઠ તો અમને પણ સ્વીકાર્ય છે. પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિમ્બમ જણાવે છે કે—“ પર્વની તિથિ આરાધના ઉડાવાય નહિ તેમ બેવડાય નહિ, એટલા માટે જ તિથિક્ષયમાં પૂર્વતિથિએ અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિએ તેનું કૃત્ય કરવાનો આદેશ અપાયો છે.” (ઉત્તર ૪)

વી. તંત્રીજ પણ એમજ માને છે—ક્ષય પ્રસંગે આરાધનાનો વિલોપ ન થાય અને વૃદ્ધિ પ્રસંગે બેવડાય નહિ એ હેતુથી આ ક્ષયે પૂર્વા, વૃદ્ધિ ઉત્તરા તો નિયમ ચોળ્યો છે. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૫, પૃ. ૭૫.)

એટલે અમને એ પાઠ માન્ય છે. માત્ર ક્ષીણ પૂનમ હોય ત્યારે તેને સ્વતંત્ર દિવસ આપી શકાતો નથી.

ઉત્તર—પાઠ માનવો અને બીજી તરફ પર્વના અનુષ્ઠાન માટે ભિન્ન દિવસ લેવાની ના પાડવી (પૂ. ૩૪૭) એ તો મળ્ય છે ના? પૂજ્યપાદ જગદ્ગુરુજી તો સાફ ફરમાવે છે કે—પૂનમનો ક્ષય થાય ત્યારે તેનું તપ એટલે જ છૂટ વિગેરે સમ્પૂર્ણ અનુષ્ઠાન તેરશ-ચૌદશે કરવું. ચૌદશે પૂનમ મનાય અને તેરશે ચૌદશ મનાય આ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે અર્થાત્ પૂનમનું તપ લોપાય નહીં.

પ્ર. —તપ એ અનુષ્ઠાનનો એક ભાગ છે (વીર. ૧૦ ૧૫, પૂ. ૩૭૫) એટલે કે—તપ માટે પૂર્વ તિથિ લેવાય પણ બીજા અનુષ્ઠાન માટે ભિન્ન દિવસ લેવો નિર્ણયક છે. જુઓ તે હીરપ્રશ્નના પાઠમાં પણ તપનું વિધાન છે. બીજા અનુષ્ઠાનનું વિધાન નથી.

ઉ. —ચતુષ્પર્વમાં પૌષધની આજ્ઞા છે એટલે ચૌદશ-પૂનમે પૌષધ કરવાનું તો સ્વતઃ સિદ્ધ છે, છતાં અહીં ચૌમાસી છૂટ કરનારને માટે તપની સાથે પૌષધનું વિધાન નથી એમ આ આધારે માનવું? પૂ. આ. જગદ્ગુરુ મહારાજએ પાંચમ તુટે તો તેનું તપ ચોથે કરવાને ફરમાવ્યું છે. હાં તપ શબ્દથી પાંચમનું સમસ્ત અનુષ્ઠાન જ લેવાય છે. અને તેથી જ કા. શુ. ૫ નો ક્ષય થાય ત્યારે જ્ઞાનપંચમીનું બધું અનુષ્ઠાન ચોથે કરાય છે જ. પૂ. મુ. આ. શ્રીકાલિકાસ્તોત્ર મહારાજના સમય પહેલાં અં. શુ. ૧૫ ના ક્ષયે તેનું અનુષ્ઠાન ચૌદશે અને ચૌદશનું પાક્ષિક અનુષ્ઠાન તેરશે કરાતું હતું; તેથી જ પૂ. આ. જગદ્ગુરુ મહારાજએ પૂનમ ઘટે ત્યારે ચૌદશ પૂનમનું અનુષ્ઠાન તેરશ ચૌદશે ફરમાવ્યું છે. એટલે આ બંને પર્વોનાં તપ, પૂજા, પ્રતિક્રમણ, સચિત્ત્યાગાદિ દરેક અનુષ્ઠાન ભિન્ન ભિન્ન બે દિવસમાં સેવાય છે.

આ રીતે દરેક સ્થાને “તપ” ના સંકેતથી તત્સંબંધી દરેક અનુષ્ઠાનોની આજ્ઞા છે.

શ્રી સેનપ્રશ્ન પૃષ્ઠ ૧૦૫ના મુખ્યવૃત્ત્યા પાક્ષિક-પૂર્ણિમયોશ્વતુર્વિધાહારણ પદ કૃતો યુજ્યતે પાઠમાંના તપ-પૌષધના વિધાનથી દરેક અનુષ્ઠાનો સ્વીકારાય છે તેમ સર્વત્ર તપ શબ્દથી તે પર્વનાં અનુષ્ઠાન પણ લેવાય જ.

પૂ. મુ. કલ્યાણવિજયજી મહારાજ આધાવાર આવવાથી કે નહીં આવવા માત્રથી પર્વની વિરાધકતા અને આરાધકતા બહેર કરે છે. જુઓ—“બીજ તિથિએ આધાવાર ન આવવાથી બીજની આરાધના થઈ” (ઉ. ૭૮) “બીજ તિથિએ આધાવાર આવવાથી શુદ્ધ બીજની વિરાધના કરી”

“પંચમીના દિવસે પારણાં કરીને પંચમીના આરાધકાએ પંચમીના પણ વિરાધના કરી વિગેરે” (ઉ. ૭૯) છતાં વી. તંત્રી તપને એકાંશી અનુષ્ઠાન માને છે.

પ્રશ્ન—વી. તંત્રીનો એવો ય મત છે કે “તપ વિના પણ આરાધના ન જ થઈ શકે એમ નથી” (વી. પુ. ૧૫, અં. ૯, પૂ. ૧૫૨) પહેલાં શીલપાલન વિગેરેની મના બતાવી ગયા હોય. આ લખાણમાં તપની પણ મના સ્પષ્ટ છે. પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિમ્બમ પણ અધિક પૂનમે ઉપવાસ આદેશી બીજ પૂનમે વગર ઉપવાસે આરાધના માને છે (પૂ. ૨૦૭) બસ! તપ જ ન રહ્યું એટલે બીજાં આરાધન તો સુતરાં ન જ રહ્યું.

ઉત્તર—આ ઉપરથી તો તમારી આરાધનાનો કે અર્થ નથી. આરાધના અને વિરાધના કયાં માનવી અને કયાં ન માનવી એ તમારી પસંદગી પર રહ્યું “આરાધના” એમ રટવા માત્રથી શું થાય. કાંઈ કરવું તો જોઈએ ના? પૂ. જગદ્ગુરુદેવે તો પૂનમના ક્ષયે પૂનમ ન લોપાય અને તેનું અનુષ્ઠાન ન લોપાય એટલા ખાતર જ ચૌદશ તેરશે કુંડલે કનક-રત્નજ્ઞાન ની પેઠે આગળ જણાવાશે તેમ અનુક્રમે પૂનમ ચૌદશનો ભોગકાળ હોવાથી તેનું તપ કરવાની આજ્ઞા પ્રવર્તાવી છે.

સારાંશ—આર પર્વનું સ્વતંત્ર અહોરાત્રી અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ, પર્વલોપ કરવો ઇષ્ટ નથી.

અશક્તિમાં જયણા—

ચતુષ્પર્વો વિગેરે દરેક પર્વોમાં પૌષધ તપ વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન સેવવું જોઈએ. શક્તિ ન હોય તો જયણા, કિન્તુ અશક્તિ આદિ નિમિત્તે અપાયેલ આજ્ઞાને પ્રધાન માની તે પર્વ તિથિ જ ગૌણ છે એવી જૂઠી કલ્પના કરવી નહીં.

અનુષ્ઠાનમાં અશક્તિ આદિ કારણો નીચે મુજબ અપવાદો છે.

મુખ્યવૃત્ત્યા તૃતીયાતોષ્ઠમઃ કાર્યઃ

(હીરપ્રશ્ન પ્ર. ૪, પ્ર. ૧૪, પૂ. ૩૦) ખાસ કરીને ભા. શુ. ૩, ૪, ૫ નો અઠમ કરવો. ગૌણ વૃત્તિએ આ દિવસોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે.

પર્યુષણોપવાસઃ વષ્ટકરણસામર્થ્યાભાવે પંચમીમધ્યે ગણ્યતે, નાન્યથા (હીર. પ્ર. ૧, પ્ર. ૭, પૂ. ૪)

છટ્ટની શક્તિ ન હોય તો સંવત્સરીનો ઉપવાસ પાંચમમાં ગણવો. શક્તિ હોય તો તેનો છૂટ કરવો.

કારણે તુ મિલન્યાં તિથૌ ક્રિયતે

(સેન. ૩૦૩ પ્ર. ૪૭૭ પૂ. ૯૮)

કારણે પાંચમનો ઉપવાસ મળતી તિથિએ કરવો.

છટ્ટઅકુમ કરવાની તાકાત ન હોય તો પાખી વિગેરે પર્વતિથિએ આંબેલ કરવું અને કલ્યાણકનું તપ પરંપરા પ્રમાણે આરાધવું. (હીરપ્રશ્ન પૂ. ૨૯)

સર્વથા છટ્ટની શક્તિ ન હોય તો સંવત્સરી, પાખી, આઠમ, જ્ઞાનપાંચમ, રાહિણી વિગેરે તપમાંથી જે પહેલું આવે તે આરાધવું; બાકી રહે તેને પછી વાળી દેવું. (હીર. ૪-૩૪ પૂ. ૩૬)

છટ્ટની શક્તિ ન હોય તો પાંચમનો ઉપવાસ સંવત્સરીમાં લેખાય એમ હીરપ્રશ્નમાં આજ્ઞા છે. (સેન. ૩૦૨, પ્ર. ૮૧ પૂ. ૨૮)

સ્વશક્ત્યપેક્તં સર્વામેકાં વા તામરાધયતાં ન કદિચ-
હોષઃ (સેન૦ ૩૦ ૩, પ્ર૦ ૮, પૃ૦ ૪૩-૪૪)

યથાશક્તિ દરેક નહીં તો એક પર્વતિથિ આરાધનારને
કોષ દોષ નથી.

છક્તિયા ઉપધાનમાં સાતમે દિવસે ઉપવાસ કરવો જ
જોઈએ. યદિ છઠે દિવસે જાવજીવ ઉચ્ચરેલી પાંચમ આવે તો
છઠ કરવો. શક્તિ ન હોય તો તેની પ્રવેશતિથિ બદલવી.
(સેન૦ ૫૦ ૧૧)

અદ્યશક્તિવાળો પાક્ષિક છઠને જાન મહાવીરના
છઠમાં ગણે તો ય ચાલે, પરંતુ પાક્ષિક તપ તુરત ઉપવાસ-
દિથી વાળી દેવું (સેન૦ ૭૦ ૪, પ્ર૦ ૩૬, પૃ. ૧૦૫)

પ્રતિમાધારક શ્રાવક શ્રાવિકી ચોથી પ્રતિમાથી આરં-

ભીને ચતુષ્પર્વીમાં જોવધ કરે છે. તેમાં મુખ્યવૃત્તિએ
પાક્ષિક-પૂર્ણિમાનો ચોવિહારો છઠ કરવો જોઈએ;
પરંતુ સર્વથા શક્તિ ન હોય તો પૂનમે આયંબિલ કે
નિવિ કરે એવી સમાચારી ગ્રન્થની આજ્ઞા છે. એકાસણું ન
કરાય. (સેન૦ ૭૦ ૪, પ્ર૦ ૪૨, પૃ૦ ૧૦૫)

શક્તિ ન હોય તો ચૌદશના ઉપવાસને બદલે આંબેલ
સ્વાધ્યાય વિગેરેની આજ્ઞા છે. આથી ચૌદશ આદિને પર્વ
ન માનવું એવો અર્થ નીકળતો નથી.

અહાં અશક્તિને કારણે અપવાદ આદેશ્યા છે. આવા
પાઠોથી પૂનમ વિગેરેની પર્વેષણાને કેં હાનિ પહોંચતી નથી.

પ્રકરણ ૫ : ક્ષય અને વૃદ્ધિ

પ્રાચીન જૈન પંચાંગ અનુસાર માત્ર માસવૃદ્ધિ તથા
તિથિક્ષય જ થતા હતા. હવે લૌકિક પંચાંગના આધારે તિથિ
અને મહિનાની વૃદ્ધિ તથા હાનિ બન્ને થાય છે એટલે પર્વ-
તિથિની તથા પર્વપ્રધાન માસની પણ વધઘટ થાય છે. બીજી
તરફ પર્વની આરાધના કરવી એ તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે, તો
વધઘટના પ્રસંગે પર્વારાધન માટે શું કરવું? એ સવાલ
ઉઠવાનો. પૂન મહાપુરુષોએ તેનો ગણિતથી નિર્ણય કરી પર્વોની
સુંદર વ્યવસ્થા કરી છે.

મહિનાનો વૃદ્ધિ

પ્રાચીન પંચાંગમાં પાંચ વર્ષે પોષ અને અશાઠ એ, એ લેખે
દર વીશ વર્ષમાં ૪ પોષ અને ૪ અશાઠ એમ કુલ ૮ મહિના
વધતા હતા. હાલમાં ૧૯ વર્ષમાં હરકોષ આઠ મહિના વધે છે.

શુદ્ધિ ૧ થી શરૂ થતો મહિનો અમાન્ત અને વદિ ૧
થી શરૂ થતો મહિનો પૂર્ણિમાન્ત મનાય છે. અધિક મહિનો
અમાન્તની અપેક્ષાએ લેવાય છે. સૂર્ય ચંદ્રની યુતિ (અમાસ)
પછી સૂર્યસંક્રાન્તિ ન થાય અને બીજી યુતિ આવે તો તે બે
યુતિ વચ્ચેનો કાળ “કાલચૂલા” તરીકે મનાય છે. આ
સૂર્યચંદ્રની યુતિનો દિવસ તે અમાસ જ છે.

સૂર્ય જે મહિનામાં રાશિ ન પલટે તે મહિનો વધે છે
જેને પછીના મહિનાનું નામ અપાય છે; જેમકે-વિં સં.
૧૯૯૨ માં શ્રાવ ૧૦ ૧૪ દિને સિંહનો સૂર્ય થયો હતો. પછી
૩૨ મા દિવસે જાન શુભ ૧ દિને કન્યાનો સૂર્ય થયો હતો.
વચલા ત્રીશ દિવસનો એક મહિનો વધ્યો જેનું નામ
“પ્રથમ ભાદરવો” છે.

આ રીતે અભિવર્ધિત થએલ મહિનો પોતાના માસ પ્રતિ-
બદ્ધ કાર્ય માટે નિષિદ્ધ છે.

મહિનો બેવડાય ત્યારે તેના કાર્યો બે વાર કરાય નહીં,
માટે પૂન આં શ્રી વિજયસેનસુરિ મહારાજ અધિક માસની
વ્યવસ્થા કરે છે કે-

પ્રથમ ચૈત્રસિત-દ્વિતીયચૈત્રસિત-પક્ષાભ્યાં ચૈત્રમાસ-
સંબંધં કલ્યાણકાવિતપઃ શ્રીતાતપાદૈરપિકાર્યમાણં દૃઢમસ્તિ
તેન તથૈવ કાર્યં । અન્યથા ભાદ્રપદવૃદ્ધૌ માસક્ષણાદિ
તર્પાસિ કુત્ર ક્રિયન્તે ? इति ॥

(સેન૦ ૩૦ ૩ પ્ર૦ ૧૧૭, પૃ૦ ૫૨)

પૂજ્યપાદ શ્રીગુરુદેવ ચૈત્ર માસનાં કલ્યાણકાદિ તપ પ્રથમ
ચૈત્ર વદિ અને બીજી ચૈત્ર શુદ્ધિમાં કરતા હતા; તેથી આપણે
પણ તેમજ કરવું. વિગેરે વિગેરે

આ વિધાન પૂર્ણિમાન્ત ચૈત્ર મહિનાની અપેક્ષાએ છે.
અમાન્તમાસની અપેક્ષાએ તો વદિના ૧૫ દિવસો ફાગણમાં
જોડાય છે એટલે તે દિવસો શુદ્ધ માસમાં દાખલ થઈ જાય
છે. શુદ્ધિના ૧૫ દિવસો બીજી શુદ્ધ માસમાં આવે છે. એટલે
તે પણ આરાધ્ય બને છે. આ રીતે અમાન્ત માને ગુજરાતી
પ્રથમ મહિનો અભિવર્ધિત અને બીજો શુદ્ધ કહેવાય છે.

અધિક માસમાં વૃદ્ધૌ ઉત્તરા નો નિયમ લાગુ પડતો
નથી કિન્તુ અમાસાન્તને ઉદેશીને વૃદ્ધૌ કાર્યસ્તથોત્તરઃ
નિયમ લાગુ પડવામાં આવે તો અનુચિત પણ નથી.

માસપ્રતિબદ્ધ કાર્ય પોતાની કાલચૂલામાં ન કરવા,
બીજી (શુદ્ધ) મહિનામાં કરવાં. એ નિયમે જ્ઞાનપંચમી,
કાર્તિકી ચૌમાસી, કાર્તિકી પૂનમ દિવસ કાર્તિકમાં, મૌન
એકાદશી દિવસ માગશરમાં, શીતચૌમાસી દિવસ ફાગણમાં, ઓળી,
મહાવીર જયન્તિ દિવસ ચૈત્રમાં, અક્ષયત્રીજ દિવસ વૈશાખમાં,
ત્રીભંજચૌમાસી દિવસ અશાઠમાં, સંવત્સરી દિવસ ભાદરવામાં
અને ઓળી (દિવાળી) દિવસ આસોમાં માનવામાં આવે છે.
અવિભક્ત જૈન સંઘમાં આ નિયમ એક સરખો પળાય છે.

પ્રશ્ન—માત્ર સંવત્સરી માટે કેંક ભિન્નતા છે ?

ઉત્તર—હા, વિક્રમની ૧૧-૧૨ સદીથી દિવસ શ્રાવણ
તથા પ્રભાતમાં સંવત્સરી કરવાનો ગચ્છભેદ છે.
ગૃહિણા તથા પર્યુષણ મહાપર્વના વારતવિક ભેદને ન
સમજવાને કારણે એ ભેદ પડેલ છે.

પ્રશ્ન—ગ્રીષ્મ ચૌમાસી પછી ૫૦ મા દિવસે સંવત્સરી
કરવી એ હિસાબે તો દિવસ શ્રાવણ કે પ્રભાતમાં સંવત્સરી
આવે એ ઠીક છે.

ઉત્તર—શ્રી સમવાયાંગી સૂત્રમાં અષાઢી ચૌમાસીથી
૫૦ દિવસે સંવત્સરી અને સંવત્સરીથી ૭૦ મા દિવસે
કાર્તિકી ચૌમાસી કરવાની આજ્ઞા છે. આ ૫૦ અને ૭૦
બન્ને દિવસોનો મેળ મળવો જ જોઈએ. દિવસ શ્રાવણ કે પ્રભાત
ભાદરવામાં સંવત્સરી કરીએ તો પછી ૧૦૦ દિવસે કાર્તિકી
ચૌમાસી આવશે, એટલે ૭૦ નો હિસાબ ન રહ્યો. જો કે
આસોમાં ચૌમાસી કરીએ તો ૭૦ દિવસ થશે પણ
મહિનો જ બદલી જવાનો પરિણામે હિજરી સન ઠીક
માનવો પડે. આથી શ્રી સમવાયાંગી સૂત્રની આજ્ઞાને
યથાર્થ પાળવાને માટે પ્રધાન માર્ગ એક જ છે કે-શ્રાવણ,
ભાદરવો, આસો કે કાર્તિક પૈકીનો કોઈ પણ મહિનો વધે
તો તેના અધિક મહિનાના દિવસો ગણવા નહીં એટલે ૫૦

તથા ૭૦ નો ઠીક મેળ મળી રહેશે અને ઉપરોક્ત ગચ્છએદ નિરર્થક લાગશે.

પ્રશ્ન—દિવસો ૧૫૦ છે છતાં અધિક મહિનાના ૩૦ દિવસ વળીને ૧૨૦ દિવસો માનવા એ કેમ અને ?

ઉત્તર—એ તો બનવું આવ્યું છે. ચૌમાસું ચાર મહિનાનું હોય કે પાંચ મહિનાનું હોય પણ તે કહેવાશે ચૌમાસું. તેને કોઈ પંચમાસું કહીને બોલાવતા નથી. આગમમાં અષાઢ વધે ત્યારે કાગણ ચૌમાસી પછી પાંચમે માસે આવતી અષાઢ ચૌમાસીને પણ ચૌમાસી તરીકે જ કહેવાય છે, કિન્તુ પંચ-માસી તરીકે લખી નથી. આથી નિર્વિવાદ છે કે અધિક મહિનાવાળા પાંચ માસ જવા છતાં તે ચતુર્માસ જ કહેવાય અને અધિક મહિનો કાલચૂકા લેખાય.

યદિ પાંચ મહિને ચૌમાસી અને તેર મહિને સંવત્સરી કરીએ તો આગાહગનો દોષ લાગે છે, અને દર માસ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે એકેક મહિનો પાછળ હટાવીએ તો પણ આગાહ-ભંગ થાય છે; માટે અભિવર્ધિત મહિનાને “કાલચૂકા” ગણી, ચાર મહિને ચૌમાસી અને ચાર મહિને સંવત્સરી કરવી એ જ આગાહપાલનનો સરળ માર્ગ છે.

આગાહ કરાએલ દિવસોનો મેળ મેળવવા માટે તથા આરાધના માટે એમ કરવું જ જોઈએ.

જેમ પક્ષમાં ૧૩, ૧૪, ૧૫ કે ૧૬ દિવસો હોવા છતાં પંદર દિવસ લેખાય છે અને પન્નરસ રાઢંદિયાણં પાઠ બોલાય છે તેમ ચૌમાસી તથા સંવત્સરીમાં મહિનાની તિથિ-ઓની સંખ્યા અલ્પાધિક હોવા છતાં ચારમાસાણં ચાર-માસાણં વિગેરે પાઠ બોલાય.

પ્ર૦—યદિ અધિક મહિનાના દિવસો સ્વતંત્ર ગણીએ તો ?

ઉ૦—ઉપરના લખ્યા પ્રમાણે દિવસોનો મેળ રહે નહીં, ખામણના પાઠમાં અનવસ્થા આવે અથવા હિજરી સનની પેઠે દર અભિવર્ધિત વર્ષે એકેક મહિનો પાછળ હટાવવો પડે. ઋતુઓનો સંબંધ પણ ન રહે.

પ્ર૦—પ્રાચીન પંચાંગમાં ભાદરવો વધતો ન હતો, લૌકિક પંચાંગમાં ભાદરવો વધે છે. આમાં આપણે શું કરી શકીએ ?

ઉત્તર—પ્રાચીન પંચાંગમાં પૌષ તથા અશાઢ વધતા હતા ત્યારે ય તેનો પ્રથમ માસ કાલચૂકા જ મનાતો હતો, આ વાત તો દરેકને કબુલ છે. હવે લૌકિક પંચાંગમાં શ્રાવણ કે ભાદરવો વધે છે તે અશાઢને બદલે વખ્યા છે એમ માની લઈએ અથવા બે અશાઢ છે એમ કહી લઈએ તો ખીજ ભાદરવામાં સંવત્સરી વાર્ષિક પર્વ આવી મળશે. આ કલ્પના ૫૦ અને ૭૦ દિવસોનો મેળ મેળવવા માટે ઉપયુક્ત છે.

વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાનપંચમી વિગેરે પર્વો વૃદ્ધિ પ્રસંગે ખીજ માસમાં સેવાય છે તેમ સંવત્સરી મહાપર્વ મહાવય-જુજ્ઞ પંચમીય પજ્ઞોસવિજ્ઞ એ આગાથી ભાદ્રપદ યુક્ત (ભાદ્રમાસ પ્રતિબદ્ધ) હોવાથી શુદ્ધ ભાદરવામાં આરાધવું જોઈએ.

પ્રાચીન ૮૪ ગચ્છો એ નિશ્ચિત પાઠની આગા પ્રમાણે પર્વને આરાધતા હતા, દિગમ્બર સમાજ પણ દશલક્ષ્મી પર્વ ખીજ ભાદરવામાં કરે છે. અજૈનો પણ ગણેશ ચોથ (સંવત્સરીની નિશાએ પ્રવર્તેલ લૌકિક પર્વ) ખીજ ભાદરવામાં પાળે છે.

તેર ખેસણાં, પાયચંદગચ્છ, લોકામત, વિજયમત, સ્થાનિક-માર્ગીના ૪ ટોળાં વિગેરે પણ ખીજ ભાદરવામાં વાર્ષિક પર્વ સાધે છે.

સારાંશ—નિયતદિનપ્રતિબદ્ધ વર્ષપ્રતિબદ્ધ અખાતીજ દિવાળી સંવત્સરી વિગેરેનું અનુધાન અભિવર્ધિતમાં વર્જવું (કલ્પદીપિકા)

અભિવર્ધિતમાં સામાયિક, પૂજા, પૌષ તપ, ૧૨ પર્વો, રોહિણી, યોગોદ્વહન વિગેરે કોઈ અનુધાનો નિષિદ્ધ નથી. માત્ર માસ નિયતકાર્યો મહિનાની વૃદ્ધિના પ્રસંગે ખીજ મહિનામાં આરાધવા જોઈએ.

તિથિની વધઘટમાં શું કરવું ?

એક મનુષ્ય પર્વોની યથાવિધિ આરાધના કરે છે, પરંતુ ઇષ્ટ તિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય ત્યારે તે જરૂર વિમાસણમાં પડે છે કે હવે શું કરવું ? અને નીચે પ્રમાણે અનેક તર્કણાઓ કરી ખેસે છે.

તર્કણા ૧—કુદરતે તિથિ ઘટી ગઈ એટલે તેની આરાધના કરવાનું પણ રહેવું નથી. તિથિ નથી પછી આરાધના કોની ?

જેમકે પૂ૦ મુ૦ શ્રી કલ્યાણવિ૦ મ૦ જાહેર કયું છે કે—

“જ્યારે કુદરતે જ પંચમી ચતુર્થીમાં આવી મળેલી છે તો એના તપનો સમાવેશ ચતુર્થીમાં કરી લેવાનો ફરો જ વાધો નથી” (તા. ૩૦-૭-૧૯૩૩ જૈન વર્ષ ૩૧, અંક ૩૦) અર્થાત્-પંચમીનો ક્ષય થયો, તેથી તેનું સ્વતંત્ર અનુધાન પણ ન કરવું. ખાસ પાંચમને અંગે કે ન કરવા છતાં, મેં અનુધાન કયું છે એમ મનથી માની લેવું. આ વાક્યનો પરંપરા-અર્થ એ જ થવાનો કે પર્વતિથિ નથી એટલે એનું સ્વતંત્ર અનુધાન પણ નથી.

યદિ પૂજ્ય મુનિવર્ધ આવું માને તો પછી અન્યને માટે તો પ્રશ્ન જ શો ?

જો કે આ માન્યતા સંયુક્ત પર્વતિથિને અંગે છે પણ પર્વને અંગે જ છે. આથી હરકોઈ મનુષ્ય દરેક પર્વના ક્ષયમાં આ નિયમ લાગુ પાડે તો તેને કાણ રોકી શકે ? દરેક તિથિઓ ઘટે છે જ એટલે જેવું ક્ષીણ પૂનમને માટે તેવું ક્ષીણ ચૌદશ માટે બનવાનું. આમાં કોઈ બચાવ રહેવાનો નથી. વસ્તુતઃ એ વાક્યમાં ક્ષીણ પર્વનો લોપ જ સૂચવ્યો છે.

તર્કણા ૨—તિથિ ઘટી ગઈ છે એટલે એનું અનુધાન કરે તોય ઠીક, ન કરે તોય ઠીક.

જેમકે-તપ તે તિથિએ સેવવા લાયક અનુધાનનો એક ભાગ છે તેની બચવસ્થા કારણસર જુદી કરવામાં આવે તેટલા ઉપરથી તિથિના સમગ્ર અનુધાન માટે જુદો દિવસ લેવાનું ઠરવું નથી (વીર૦ પુ૦ ૧૫, પૃ૦ ૩૭૫) અર્થાત્-પર્વ ઘટે તો પૂર્વતિથિએ તપ કરી લેવું પણ સચિત્ત્યાગ વિગેરે અનુધાનો બીજો દિવસે કરવાની જરૂર નથી. વિગેરે

તર્કણા ૩—તિથિ વધે ત્યારે પહેલી કે બીજી ગમે તે એક તિથિ આરાધવી.

જેમકે—“ચૌમાસી ૭૪ ચૌદશ અને પ્રથમ પૂર્ણિમાએ લખવો” વિગેરે

તર્કણા ૪—તિથિ વધે ત્યારે પહેલી અને બીજી બન્ને તિથિ આરાધવી.

આવી આવી તર્કણાઓ ઉઠવા જ ન પામે એટલા માટે પૂ૦ વાયકવર્ધ શ્રી ઉમાસ્વાતિજ મહારાજ વિધાન કરે છે કે—

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ॥

શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં, કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ॥ ૧ ॥

ઉપદેશકલ્પવલ્લી પૃ૦ ૨૧. શ્રાદ્ધવિધિ પૃ૦...॥

ભિન્ન ભિન્ન લેખકો આ શ્લોકના પૂર્વાર્થનો નીચે મુજબ અર્થ કરે છે-

વી૦ તંત્રી-“ પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની તિથિનો ક્ષય કરવો અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ઉત્તરા તિથિની વૃદ્ધિ કરવી. ” આવો અર્થ તે અર્થ કરનારને પલવે તેમ નથી. એનો સાચો ભાવાર્થ એટલો જ છે કે-જ્યારે પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેના પર્વની આરાધના પૂર્વના સૂર્યોદયને સ્પર્શેલી તિથિએ કરવી અને જ્યારે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેના પર્વની આરાધના પહેલાં સૂર્યોદયવાળી ફલ્ગુ તિથિને છોડીને બીજા સૂર્યોદયવાળી ઉત્તરા તિથિએ કરવી. (વીરશાસન વર્ષ ૧૫, અંક ૧૪, પૃ. ૧૪૬-૧૪૭)

ક્ષયમાં પૂર્વ તિથિ લેવી અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર તિથિ લેવી. (વી. પુ. ૧૫, અંક ૪, પૃ. ૫૦)

આગળ તંત્રીજી એક સ્થાને કાર્યા શબ્દથી મુંઝાપને પ્રશ્ન કરે છે કે-

જ્ઞ-વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા એમ જણાવ્યું પણ પૂર્વની વૃદ્ધિ કેમ જણાવી નહિ? (વી. પુ. ૧૫, અં. ૬-૭, પૃ. ૧૧૬)

મુનિવર જનકવિજયજી મ.-પર્વતિથિનો ક્ષય છતે પૂર્વ તિથિએ પર્વારાધન કરવું (વી. પુ. ૧૫, અં. ૬, પૃ. ૧૬૪)

પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વ તિથિએ તેના પર્વની આરાધના કરવી. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૪, પૃ. ૨૩૯)

મુનિવર નિપુણવિજયજી મ.-ક્ષયમાં પહેલાંની તિથિ કરવી એટલે પર્વતિથિનો ક્ષય આવે ત્યારે પૂર્વતિથિનો કરવો અને વૃદ્ધિ આવે ત્યારે બીજીને પર્વતિથિ કરવી. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૬-૭ પૃ. ૧૧૭)

ઉમાસ્વાતિજીના પ્રધોષથી પૂર્વ તિથિનો ક્ષય કરાય અને વૃદ્ધિએ પર્વ તિથિ વધારાય નહિ પણ અપર્વ તિથિ વધારાય. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૪, પૃ. ૨૩૯)

ન્યા. ન્યા. ન્યા. વિ. મહારાજ-પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનું ધર્મકૃત્ય આગલી તિથિએ કરવું. અને પર્વ તિથિ એ હોય ત્યારે તેનું ધર્મકૃત્ય પહેલીએ નહિ પણ બીજીએ કરવું. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૪, પૃ. ૬૧)

પૂ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મ.-ઉક્ત વાક્ય તે કેં તિથિના ક્ષયવૃદ્ધિનું નિર્વામક નથી, પણ પર્વ તિથિના ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનું કૃત્ય ક્યાં કરવું એની વ્યવસ્થા આપનાર છે. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૃ. ૨૦૫)

તેનો અર્થ “ પર્વતિથિના ક્ષયમાં તેનું કૃત્ય તેની પૂર્વની તિથિમાં કરવું અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર તિથિમાં ” એટલો જ થાય છે. (પૃ૦ ૨૦૫, ૨૦૬)

જે તિથિનો ક્ષય થાય તે તિથિનું કાર્ય તેની પૂર્વની તિથિમાં કરી લેવું, અને જ્યારે એક જ તિથિ વધીને એ થાય ત્યારે બીજી વૃદ્ધિ તિથિમાં તેનું કાર્ય કરવું. (તા. ૩૦-૭-૧૯૩૩ જૈન)

મુનિવર કાન્તિવિગ્ન-ક્ષયવૃદ્ધિ વખતે પર્વતિથિની આરાધના માટેનો દિવસ નક્કી કરવાને માટે જ તે પ્રધોષ જરૂરી છે. (પૃ. ૨૩૮)

“ ક્ષયે પૂર્વાતિથિઃ કાર્યા નો અર્થ પર્વતિથેઃ ક્ષયે પૂર્વતિથેઃ ક્ષયઃ કાર્યઃ કરાય તો વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા નો અર્થ પર્વતિથેઃ વૃદ્ધૌ ઉત્તરાતિથેઃ વૃદ્ધિઃ કાર્યા કરવો પડે. ” “ પણ ઉત્તરાર્ધનો તે રીતે અર્થ કરતા નથી. ” કાર્યા પદ વિધિસૂચક છે એટલે આગ્રાસૂચક છે, એ વાતમાં મતભેદ છે જ નહિ પરંતુ હાનિ વૃદ્ધિ બન્ને માટે કાર્યા પદ જ વાપરેલું છે, તો એ બેનો એક જ પદ્ધતિએ અર્થ કેમ કરાતો નથી ?..... પ્રધોષનો વાસ્તવિક ભાવ એ જ છે કે- પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વતિથિએ તે પર્વની આરાધના કરવી અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિએ-તે જ તિથિની ઉત્તર તિથિએ તેના પર્વની આરાધના કરવી. ”

(વી૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૧૪, પૃ૦ ૨૩૯)

તત્ત્વરંગિણીના અનુવાદક-તિથિ પડી હોય તો પૂર્વની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી.

(વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં. ૨૦, પૃ૦ ૩૨૧)

કાર્યા શબ્દ તો તિથિનું વિશેષણ છે. અને તે ‘ ક્ષયમાં પૂર્વતિથિએ અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર તિથિએ તિથિનું આરાધન કરવાનું જણાવે છે.....’ ક્ષયે પૂર્વાં વૃદ્ધૌ આ બે વાક્યમાં પડેલો કાર્યા શબ્દ પણ તે તે દિવસે ફક્ત તે તે તિથિની આરાધના સૂચવવા માટે જ વપરાયો છે.

(વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૩૧, પૃ૦ ૪૭૮)

આ લેખકોએ કરેલ શ્લોકના અર્થમાં ક્યાંક શબ્દનો, ક્યાંક વ્યાખ્યાનો અને ક્યાંક અર્થવિકાસનો ફરક છે. દરેક લેખકે શબ્દાર્થ ન લખતાં ભાવાર્થ લખ્યો છે. આનું કારણ શ્લોકમાં વપરાયેલ કાર્યા પદ છે.

પ્રશ્ન-અહીં કાર્યાને સ્થાને ગ્રાહ્યા, સાધ્યા કે શુભા ઇત્યાદિ પ્રયોગ દાખલ કર્યો હોત તો ઠીક થાત.

ઉત્તર-મહાનુભાવ, આ શ્લોકના વિષાતા પૂર્વધર છે. તેઓશ્રીએ આ પ્રધોષમાં કાર્યા શબ્દથી તિથિની સર્વતો-મુખી વ્યવસ્થા કરી છે, અને કર્તુન્ યોગ્યા-કાર્યા એ વિવક્ષાને બરાબર વિચાર્યા પછી તમને લાગશે કે અહીં ગ્રાહ્યા વિગેરે પાઠો નકામા છે.

વળી ઉપરના લેખકો પૈકીના ઘણાએ ભિન્ન ભિન્ન વલણ પકડી તિથિને બદલે અનુષ્ઠાન ઉપર ભાર મૂક્યો છે તથા તે અર્થને સાધવા માટે જ તિથિ સાથે સાતમી વિભક્તિનો પ્રયોગ કર્યો છે, પરંતુ આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે-પૂ૦ શ્રી વાચકજી મહારાજજીએ અનુષ્ઠાનને હટાવવાને માટે નહીં કિન્તુ પર્વતિથિની હાનિ અને વૃદ્ધિને હટાવવા માટે જ આ સૂત્ર બનાવ્યું છે. યદિ તેઓશ્રીને અનુષ્ઠાનની પરાવૃત્તિ ઇષ્ટ હોત તો તેઓશ્રી ક્ષયે પૂર્વતિથૌ ક્રિયા । આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરત. પરંતુ તેમ કરવાથી પરિણામે પર્વના અનુષ્ઠાનનો લોપ જ થવાનો સંભવ છે, માટે તેઓશ્રીએ અનુષ્ઠાનને અનુલક્ષીને કેં આગ્રા આપી નથી કિન્તુ તિથિને અનુલક્ષીને જ ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એમ તિથિ પરાવર્તનની આગ્રા આપી છે. આ રીતે વધ-ઘટ હટાવવાથી પર્વતિથિ અને તેનું અનુષ્ઠાન કાયમ રહે છે.

અરતરંગજીમાં પણ પર્વના દિવસે જ પૌષધ કરવો, આવી સાંપ્રદાયિક પરંપરાને અનુસરવા માટે આઠમના ક્ષયે સાતમનો ક્ષય કરી, આઠમને પર્વરૂપે કાયમ રાખી, તે અપર્વ સાતમે નહીં કિન્તુ આરોપિત ઉદયવાળી આઠમે જ પૌષધાદિ અભીષ્ટ બનાય છે.

પ્રસ્તુત શ્લોકમાં તિથિ: કર્મ છે, કાર્યા કુદન્ત છે અને કર્મણી પ્રયોગ હોવાથી કર્મમાં પ્રથમા વિભક્તિ છે. આ વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી અર્થ કરીએ તો કાર્યાનો બન્ને પ્રસંગને અનુલક્ષીને એક જ પદ્ધતિએ અર્થ થાય છે.

અર્થાત્ પૂ. વા. શ્રી ઉમાસ્વાતિજ મહારાજના પ્રધાનમાં વધધટને હટાવી પર્વતિથિને વ્યવસ્થિત કરવાનું જ વિધાન છે.

શ્લોકનો અર્થ આ પ્રમાણે સાધી શકાય છે—

ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ કરવી (માનવી), * વૃદ્ધિમાં પછીની તિથિ કરવી (માનવી) તથા ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના જ્ઞાન નિર્વાણ લૌકિક માન્યતાએ કરવાં.

વિસ્તારાર્થ—ક્ષય પ્રસંગે ક્ષીણને બદલે પૂર્વતિથિ લેવી યોગ્ય છે—સ્વીકાર્ય છે. વૃદ્ધિપ્રસંગે બે પૈકી ઉત્તરતિથિ લેવી યોગ્ય છે—સ્વીકાર્ય છે, અને ભ. શ્રી મહાવીર પ્રભુના જ્ઞાન તથા નિર્વાણ લોકાનુવૃત્તિએ (લૌકિક પંચાંગમાં હોય તે અનુસારે) કરવા યોગ્ય છે.

અર્થાત્—આઠમ ઘટે તો સાતમ આઠમ બને, આઠમ વધે તો બીજી આઠમ આઠમ બને, વૈ. શુ. ૧૦ અને આ. ૧૦. ૦)નું અનુષ્ઠાન લોકો જે વારે તે પર્વ માને તે વારે કરાય.

આ અપવાદ સૂત્ર છે. હંમેશાં અપવાદ એ ઉત્સર્ગથી બળવાન હોય છે. અપવાદ વિધાનમાં ઉત્સર્ગને લાવી દાખલ કરવો એ એક જાતનું અજ્ઞાન છે. આ શ્લોક સૂત્રરૂપ છે. એટલે જેમ તે અપવાદરૂપ છે તેમ અપવાદાપવાદરૂપ પણ છે.

એકંદરે આ શ્લોક ક્ષીણ અને વૃદ્ધિતિથિની સુંદરતમ વ્યવસ્થા કરે છે. આ શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં ઉદયતિથિનો અપવાદ છે અને લૌકિક માન્યતાનો પ્રતિકાર છે. ઉત્તરાર્ધમાં ઉદયતિથિ અને વૃદ્ધૌ ઉત્તરનો અપવાદ છે.

પૂ. વાચકજી મહારાજએ આ શ્લોકથી એક આજ્ઞા કરી છે અથવા મુશ્કેલીનો માત્ર તોડ કાઢ્યો છે એવું નથી, કિન્તુ તેઓશ્રીએ વાસ્તવમાં ગણિતથી જે થવું જોઈએ તે જ નિષ્કર્ષ આ શ્લોકમાં બતાવ્યો છે. જુઓ.

૧-વિ. સં. ૧૯૯૪ના પોષ વદિમાં સોમવારે પડવો ધડી ૧, પળ ૪૯ છે, પછી બીજ બેસે છે. તે જ રાત્રે ધ. ૫૭, પળ ૩૬ જતાં બીજ પુરી થાય છે અને ત્રીજ બેસે છે. મંગળવારે પ્રાતઃકાલે ત્રીજ ઉદયતિથિ છે. અહીં બીજનો સ્વતંત્ર ભોગકાળ ધ. ૫૫, પળ ૪૭ છે; કિન્તુ તે ભિન્નતા સ્થાને દેખાતી નથી માટે બીજનો ક્ષય મનાય છે. તે દિવસે સોમવારે ધ. ૧, પળ ૪૯ થી ધ. ૫૭, પળ ૩૬ સુધી બીજનો ભોગકાળ છે. આથી સોમનો અહોરાત્ર બીજનું અનુષ્ઠાન કરવાને યોગ્ય માનવો જોઈએ.

બીજી રીતે તપાસીએ તો તિથિનો શુદ્ધ ભોગકાળ ૫૯ ધડી (૨૯૩૬૩ મુહૂર્ત) છે છતાં અહીં બીજ ૫૬ ધડીની બની ગઈ છે. તેને જ ૫૯ ધડી પ્રમાણ કદપીએ એટલે શરૂમાં ૩ ધડી વધારીએ તો સોમવારે ઉદયકાળે બીજનું અસ્તિત્વ દેખાશે. આ રીતે પણ સોમવારે બીજ સાધ્ય છે.

* જ્ઞે—તિથે: જ્ઞે, જ્ઞે સતિ વા, કાર્યા—ક્ષીણાયા: સ્થાને તત્તિથિત્વેન કર્તું યોગ્યા, પૂર્વાતિથિ:—પૂર્વસ્થિતા તિથિરેવ । કોડર્ય: ? ઋષ્ટમ્યા: ક્ષયે ઉપસ્થિતે ઋષ્ટમીસમ્બન્ધી કાર્યકરણ-સમર્થા પૂર્વસ્થિતા સમ્પ્રીતિ । સમ્પ્રયેવાદમીત્યર્થ: ।

દિગમ્બર મતમાં હંમેશાં ૬ ધડી સુધી રહેતી ઉદય તિથિ પ્રમાણ મનાય છે. આ નિયમ વાસ્તવિક રીતે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે જ ઉપયોગી છે. તિથિનો શુદ્ધકાળ ૫૯ ધડી જ છે જેમાં ૬ ધડીની વધધટ કરવાથી ૬૫ અને ૫૪ ધડીઓ આવે છે જે ભોગકાળ લૌકિક તિથિઓમાં સ્વીકારાય છે, એટલે ૫૯ ધડી પ્રમાણ શુદ્ધ તિથિને સ્પષ્ટ કરવા માટે આ પણ એક બીજ પ્રકારની રીત છે. આ રીતે પો. ૧૦. ૧ માત્ર પોણા બે ધડીના છે તે ઝોજામાં ઝોજી ૬ ધડીની હોત તો જ સોમવારે તે પ્રમાણ મનાત. તો દિગમ્બરીય મતે સોમવારે તે એકમ નથી કિન્તુ બીજ છે.

પ્ર. ૫૯ ધડીની તિથિ, એ સ્થુલ ગણિત હતું. આ વિદ્યાના યુગમાં એ સ્થુલ ગણિતની વાતો ન ચાલે.

ઉ. ૭-ભાઈ, સાયનગણિત જ સુક્ષ્મ છે, બાકી નિરયન ગણિત કે જેને આપણે માનીએ છીએ તે તો સ્થુલ જ છે. વી. તંત્રી પણ જણાવે છે કે—“સ્થુલ માન જ ઘણા જ્યોતિર્વિદોને સમ્મત છે માટે અમે પણ સ્થુલ માનનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ.” તો પછી તિથિની ગડબડમાં આગમોક્ત-સ્થુલ ગણિતથી તિથિ શુદ્ધ કરવામાં આવે તો ખોટું શું છે ? જલ્લવું ન જોઈએ કે ક્ષયે પૂર્વાં નો નિયમ પણ સ્થુલ વિધિ જ છે. અત્યારે મનાતી અંગ્રેજી મહિનાની તારીખો પણ સ્થુલ ગણિતરૂપ જ છે, તો સ્થુલ ગણિત સોમવારે બીજ હોવાની તરફેણમાં છે.

અહીં પૂ. વાચકજી મહારાજની એ જ આજ્ઞા છે કે—ક્ષીણ બીજના અનુષ્ઠાન માટે પૂર્વ તિથિ-સોમવારી એકમ યોગ્ય જ છે.

કેવો સરસ સમન્વય છે ?

૨-વિ. સં. ૧૯૯૩ માં ભા. ૧૦ શુ. ૪ બુધવારે ધ. ૫૭, પળ ૪૬ છે પાંચમ ગુરવારે ૬૦ ધડી સુધી છે, શુક્રવારે પણ પાંચમ લાંબો થઇને ધ. ૨, પ. ૨૨ સુધી છે પછી છટ્ટોના પ્રારંભ થાય છે. આ પાંચમ બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર એમ ત્રણ વારને ભોગવે છે. ગુરૂ શુક્રના બે સૂર્યોદયને સ્પર્શે છે માટે પાંચમ વૃદ્ધિ તિથિ છે.

પાંચમ ગુરૂવારે છે તેમ શુક્રવારે છે. બેમાંની એક પાંચમ નકલી છે, બીજી અસલી છે, તેમાં નકલી કંઈ અને અસલી કંઈ ? એ તારવવું હોય તો તેની તોડનેડ તપાસવી પડે છે. તે આ પ્રમાણે—અસલમાં તિથિનો ભોગ ૫૯ ધડી હોય છે જ્યારે અહીં પાંચમ ૬૪ ધડીની બની ગઈ છે, એટલે હોવી જોઈએ તેના કરતાં વિશેષ ભોગવાતી પાંચ ધડીઓ અભિવર્ધિત છે. આ ધડીઓ પાંચમની નથી, પાંચમને નામે ઐપ-ચારિક-ચરેલી છે. શુદ્ધ પાંચમ તારવવા માટે આ પારકી મુડીને દૂર કરીએ એટલે ૫૯ ધડી પ્રમાણ શુદ્ધ પાંચમ રહેશે.

માસવૃદ્ધિમાં પહેલો મહિનો અભિવર્ધિત છે તેમ તિથિ-વૃદ્ધિમાં પહેલી તિથિ અભિવર્ધિત છે. બીજી રીતે કહીએ તો “સૂર્યોદય પહેલાની ધડીઓવાળો ભાગ અપ્રમાણ મનાય છે.” આ ન્યાયે પાંચમની શરૂની પાંચ ધડીઓ ઔપચારિક છે, નકલી છે અને પછીનો કાળ એટલે ગુરૂવારની ધડી ૩ થી શુક્રવારની ધડી ૨ સુધીનો વખત વાસ્તવિક પાંચમ છે એટલે શુક્રવારની પાંચમ એ અસલી પાંચમ છે. પૂર્વની પાંચ ધડીઓ વસ્તુતઃ પૂર્વતિથિનું અંગ છે જે ગણિતની ભાંજગડમાં પાંચમનું અંગ બની ગઈ છે.

પ્ર૦—શુક્રવારે ૫૮ ધડી ચોથ છે તે ચોથ છે, શુક્રવારે પાંચમ છે તે પાંચમ છે, હવે ગુરુવારની ધડીઓ છે તેનું શું કરવું ?

ઉ૦—એ અધિક પાંચમ છે. સા સમ્પૂર્ણેતિનો વ્યાપક અર્થ કરીએ તો શુક્રવાર પહેલાનો અનુદિત પાંચમનો પ્રભુત ભોગકાળ પૂર્વની ઉદયતિથિમાં દાખલ મનાય, કેમ કે ગુરુવારની ઉદય સમયની ધડીઓ વાસ્તવિક પાંચમ નથી, ઉદય ચોથનું સંયુક્ત અંગ છે. ખીજી રીતે કહીએ તો એ ઉદય પાંચમનું અનન્તર પૂર્વાંગ છે. અનન્તરતાનું તથ્ય સ્વરૂપ સંવત્સરી પ્રકરણમાં બતાવાશે.

પ્ર૦—ગુરુવારની પાંચ ધડીઓ ખીજી તિથિની છે એ કેમ મનાય ?

ઉ૦—જેમ ચાર સમાન ભાગીદારોમાંની એક પાસે ચોથા-છની વધુ રકમ હોય તો તે તેણે ખીજની મુડી હડપ કરી છે એમ મનાય છે તેમ અહીં તિથિને અંગે પણ તેવું જ છે. બહા, ૫૮ ને બદલે ૬૫ ધડીની તિથિ બની જાય તે પારકી મુડીથી નહીં તો શાથી ?

પ્ર૦—આ તિથિશુદ્ધિની વાતો કલ્પનારૂપ છે.

ઉ૦—મહાનુભાવ, વસ્તુતઃ ૫૮ ધડીની (૨૯ ફૂરે મુહૂર્ત) તિથિ એ શાશ્વત સિદ્ધાંત છે અને તિથિવૃદ્ધિ એ જ કલ્પના છે. આ કલ્પનાનો ઉત્તર ગણિત જ આપે છે.

આપણે લૌકિક પંચાંગ, દરવર્ષે ૬ ને ૧૩ કે ૧૪ તિથિ-ઓની હાનિ અને જિનાગમમાં નહિં આદેશલ તિથિવૃદ્ધિ, એ બધું પૂ. મહાપુરુષોને પગલે પગલે આચરણરૂપ સ્વીકારીએ છીએ, કિન્તુ તેમાંની કલ્પિત વૃદ્ધિતિથિની આરંભનાના નામે જ નમારે અશાન્તિ ઉઠે ત્યારે આપણે તેની અભિવાર્ધિત ધડી-ઓને જુદી કરી અસલી તિથિ પાસે યાને લૌકિકમાંથી લોકોત્તરમાં જવું જ જોઈએ. લૌકિક અશાન્તિથી બચવા માટે લોકોત્તર માર્ગનું જ શરણ લેવાય છે. એ લોકોત્તર પદ્ધતિ-દ્વારા જ પૂર્વની પાંચમ તે વાસ્તવિક પાંચમ નથી એમ નક્કી કરવું જોઈએ.

પ્ર૦—દિગંબરમતમાં વૃદ્ધિ માટે શી વ્યવસ્થા છે ?

ઉ૦—તેઓ ૬ ધડીની ઉદયતિથિ માને છે જેથી તેમની માન્યતામાં ઉત્તરાતિથિ અપ્રમાણ બની જાય છે. તેમને ૫૮ ધડીની શુદ્ધતિથિનું ગણિત કબુલ છે; ઔપચારિક ૬ ધડીઓ દૂર કરવાનું પણ સ્વીકાર્ય છે, માત્ર તેઓ તિથિની પ્રારંભને બદલે અંતિમ ધડીઓને અશુદ્ધ માને છે. જે હિસાબે તમે એ કલ્પ માનેલ તિથિ જ તેમના મતમાં પ્રમાણ બની જાય છે. વળી લૌકિકમાં તો પૂર્વતની તિથિ પ્રમાણ મનાય છે, જે હું આગળ કહી ગયો છું.

પ્ર૦—આપણે લૌકિક પંચાંગને માનીએ છીએ પણ તેની દરેક રીતિને કેમ અનુસરતા નથી ?

ઉ૦—સામાન્ય રીતે ઉદય પહેલાની તિથિઓ પરવિદ્ધ હોવાથી પૂર્વની તિથિમાં દાખલ મનાય છે. લૌકિક એકાદશી મહાત્મ્યમાં વૃદ્ધિ તિથિની ગત ધડીઓને નેષ્ટ બતાવી છે. અહીં સુધી તો આપણે અને લૌકિકનો એક મત છે. પછી પણ આ જ નિયમે તિથિની આરંભની ધડીઓ તે તિથિરૂપે અપ્રમાણ મનાવી જોઈએ એટલા ખાતર આપણે પૂર્વતની તિથિને અપ્રમાણ માનીએ છીએ; જ્યારે લૌકિકમાં ૬૦ ધડીની છે, જેથી એકાદશી દાન માટે ઘણા વખત રહે

છે એ લોકો પૂર્વતની તિથિ પ્રમાણ મનાય છે. દિગંબરીય તિથિ વ્યવસ્થા પણ આ લૌકિકને જ અનુસરે છે. જ્યારે આપણે શરૂની ધડીઓને તે તિથિરૂપે અપ્રમાણ માની તેને પૂર્વતિથિની સંજ્ઞા આપી ઉત્તરા તિથિને પ્રમાણતાની કાઠીમાં સ્થાપિત કરીએ છીએ.

પ્ર૦—લૌકિક, દિગંબર અને સ્થાનકમાર્ગો એ દરેક વૃદ્ધિમાં પ્રથમ તિથિને સ્વીકારે છે અને આપણે ઉત્તરાને સ્વીકારીએ છીએ તો આપણે તેમનાથી જુદા કેમ પડીએ છીએ ?

ઉ૦—આ ગણિતનો વિષય છે. આમાં મતભેદ રહેવાનો જ. લૌકિકમાં પણ સ્માત (શૈવ) તથા ભાગવતો (વૈષ્ણવો) માંય તિથિને અંગે માન્યતાભેદ ચાલ્યા જ કરે છે. આ રીતે જોનામાં પણ લૌકિક રીતિને અનુસરનારા અને પૂ. વાય-કવચ શ્રી ઉમાસ્વામિજીની આજ્ઞાનુસાર લોકોત્તર રીતિને અનુસરનારામાં તિથિભેદ રહેવાનો જ. સામાન્ય રીતે એ તિથિના જોડાણમાં પૂર્વ તિથિની વેધક અને ઉત્તરા તિથિની વિદ્ધ સંજ્ઞા છે, આ સ્થિતિમાં ઉત્તરાતિથિની વિધાતી (ભેદાતી) ધડીઓ ઉત્તરાતિથિની સંજ્ઞાને પામી શકતી નથી. જે ધડીઓ શરૂઆતમાં જ હોય છે. એટલે અભિવર્ધિત ધડીઓને સંસ્કાર આપવો હોય ત્યારે આ વિદ્ધ ગણાતી શરૂની ધડી-ઓને જ આપવો જોઈએ. આ ગણિત પ્રધાન રીતિને જ જૈન સમાજ પ્રચારે માને છે.

વાસ્તવિક રીતે લૌકિક અને જોનામાં આ ગણિતભેદ છે અને તે ભેદ રહેવાનો જ.

પ્ર૦—અધાય પહેલી ચૌદશને જ ચૌદશ માને, ચૌદશ તરીકે તેને આરાધે, આપણે પણ તેને ચૌદશની છાપ લગાવીએ અને પુનઃ ખીજે દિવસે શુદ્ધ ચૌદશ માનીએ એ સાધક માટે તો બહુ અટપટી વ્યવસ્થા છે. નાના કે મોટા કોષ્ટ પહેલી ચૌદશ કે ખીજી ચૌદશનો ભેદ સમજી શકશે નહિં અને આજે ચૌદશ છે યા આજે છે તો ચાદશ ના ? એમ માની વ્યામોહમાં પડશે. કાંઈ ખીજી ચૌદશે પૂનમ લેખશે અર્થાત્ તમારો લોકોત્તર તિથિ આરાધનાનો હેતુ સફળ થશે નહિં.

ઉ૦—આવો વ્યામોહ ન થાય એટલા ખાતર હું આગળ સપ્રમાણ જણાવીશ તેમ પ્રથમ ચૌદશ તેરશ બને છે. બસ ચૌદશ બે હોતી નથી; પછી વ્યામોહનું કારણ જ નહીં રહે.

કલ્પિત તિથિવૃદ્ધિની આરાધનાના નામે અશાન્તિ ઉઠે એટલા ખાતર ૫૮ ધડીનો સંસ્કાર તથા તિથિસંજ્ઞા પરાવર્તન વગેરે વિધેય જ છે, પરન્તુ જ્યાં અશાન્તિનું કારણ ન હોય યાને હાનિ વૃદ્ધિ નિમિત્તે પર્વારાધનની ગુચ્છ ન હોય ત્યાં આ સંસ્કારની આવશ્યકતાય નથી.

પ્રશ્ન—સ્થાનકમાર્ગીય તિથિપત્રમાં દરેક વૃદ્ધિ અને તેટલી જ સંખ્યાવાળી ક્ષયતિથિ ન માનવાનો સંસ્કાર અપાય છે જે તમારા આ કથનને અનુસરતો હોવાથી કીક છે એમ માનવું પડશે.

ઉત્તર—ભાઈ, એમાં તો પ્રાચીન જૈન તિથિસ્વરૂપ હોતું નથી અને સદાને માટે જગતથી જુદા ને જુદા જ રહેવું પડે છે એટલે એ પણ પાલવે તેમ નથી. એ અપેક્ષાએ તો પ્રાચીન ગણિત પ્રમાણે તિથિપત્ર બનાવવું એ વધુ હિતકર છે.

અહીં તો જેમ અભિવર્ધિત વર્ષમાં ૫૭ મહિના અભિવર્ધન દશાને યોગ્ય છતાં માત્ર આદિષ્ટ મહિનો જ વધારાય છે તેમ દરેક તિથિ ૫૮ ધડીના સંસ્કારને યોગ્ય હોવા છતાં આદિષ્ટ ચતુષ્પર્વો વિગેરે પર્વતિથિને જ સંસ્કાર

અપાય. આ ગણિતનો વિષય છે જેના વડે પહેલી પાંચમ અપ્રમાણ અને બીજી પાંચમ વાસ્તવિક પાંચમ બને છે. યદિ પ્રાચીન જૈન પંચાંગ હોત તો પ્રાયઃ આ પ્રમાણે તિથિ-ભોગ આવત.

સારાંશ-૫૬ ધડીનો સંસ્કાર આપવાથી શુદ્ધ થએલ શુક્રવારની પાંચમ જ પાંચમના અનુષ્ઠાન માટે યોગ્ય મનાય.

પૂજ્યપાદ વાચકજી મહારાજ દ્વારા છે કે:-

પાંચમના અનુષ્ઠાન માટે ઉત્તરતિથિ શુક્રવાર પાંચમ જ યોગ્ય છે.

વિ. સં. ૧૯૬૨ માં શુક્ર-શનિવારે કા. શુ. ૧૪ છે વીરશાસન પત્ર પર્વવૃદ્ધિ લખવાની તરફેણમાં છે છતાં તેની તા. ૨૮-૨-૭૬ ના પુ. ૧૪, અં. ૨૨ માં ગુરુવારે તથા શુક્રવારે તેરશ માની છે અને દ્વિ. તેરશ શુક્રવારે સિદ્ધાચળની છ ગાઉની પ્રદક્ષિણા આરાધવા સૂચવ્યું છે. અહીં ઉપરોક્ત નિયમે જ પ્રથમ ચૈદશને તેરશનું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

હવે રહી શ્લોકમાં રહેલ શ્રીવીર જ્ઞાન અને નિર્વાણની વાત. તે પણ સાથે જ વિચારી લઈએ.

૩-વૈ. શુ. ૧૦ ના દિવસે લ. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું કેવળજ્ઞાન કલ્યાણક છે જે દિવસ પ્રાચીન કાળમાં લોકવ્યાપી પર્વરૂપે ઉજવાતો હશે. તેના પર્વારાધનમાં લોકમાન્ય દિવસ ક્ષેત્રે એમ પૂ. વાચકજી મહારાજની આજ્ઞા છે. આમાં ઉદય કે સમાપ્તિનો આગ્રહ રાખ્યો ન પાલવે.

૪-કા. ૧૦ ૦)) ના દિવસે લ. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું નિર્વાણ થયું છે. સ્વાસ્થી આ દિવસ લોકવ્યાપી (લૌકિક તથા લોકોત્તર) પર્વ તરીકે મનાય છે જેને આપણે દિવાળી તરીકે ઓળખીએ છીએ.

દિવાળી એ લોકોત્તર પર્વ છે, છતાં જનતા તેને માને છે. નિર્વાણના કાળને કે દીપમાળા કરવાના વખતને પ્રધાન માની જનતા ચૈદશે, પ્રથમ અમાસે યાને લોકોત્તર ચૈદશે કે ઉદય અમાસે દિવાળી માને અને આપણે ઉદય અમાસનું બાનું લઈ તેનાથી જુદા પડીએ એ ઉચિત નથી, પ્રાચીન પંચાંગમાં તો આસો શુ. ૧૧ થી કાર્તિક ૪ સુધીની કોષ્ટ તિથિ ધટતી જ ન હતી એટલે ધણી વાર સવારથી સાંજ સુધી અમાસનો ભોગ રહેતો હશે અને જૈન જૈનેતરમાં એક દિવસે દિવાળી પર્વ કરાવતું હશે. હાલ લૌકિક પંચાંગમાં તો દિવાળી ય ધટી જાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આપણે એવા પંચાંગની ઉદય તિથિને વળગી રહી જનતાથી જુદા પડીએ, એ પૂ. મહાપુરુષોને ઇષ્ટ નથી.

પ્રશ્ન-ઉદય ચૈદશે દિવાળી કરવી એ તો ઠીક નથી. ઉદયમ્મિ જા તિહીમાં બતાવેલ દોષો લાગે.

ઉત્તર-મહાનુભાવ, જ્યાં ત્યાં ઉદય સમાપ્તિને આગળ ધરવા એ એક જાતની ખીમારી છે. અપવાદમાં ઉત્સવ ન લેવાય છતાં દરેક સ્થાને ઉદય સમાપ્તિને આગળ કરી અભાવિત દોષ બતાવવા લાગવું એ વસ્તુતઃ “અભાવિત પ્રશ્ન” રૂપે દોષ જ છે. વસ્તુતઃ આ આજ્ઞાએ ઉદય સમાપ્તિના આગ્રહીઓને જવાબ જ છે. સાફ વાત છે કે પંચાંગમાં લૌકિક અનુકરણ છે તેમ દિવાળીમાં ય લોકોને અનુસરવું. અહીં ઉદયનો નિયમ ગૌણ બની જાય છે.

પૂ. વાચકજી મહારાજ અવિભક્ત રીતે પર્વસેવન થાય એ હિદયથી દિવાળી માટે લોકને અનુસરવાની આજ્ઞા આપે છે

પૂજ્યપાદ જગદ્ગુરૂશ્રી હોરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ પશુ દ્વારા છે કે-

દેવોગરિસંઘકૃતપ્રશ્ન-શ્રીમદ્દાવીરસ્ય નિર્વાણસમયે-ડમાવાસ્યા તિથિઃ સ્વાતિનક્ષત્રં ચામૃતામ્, દીપાલિકા સમ્બન્ધિગુણનસમયે ચ કસ્મિન્શ્ચિદ્વર્ષે તે ભવતઃ કસ્મિન્શ્ચિદ્વર્ષે નેતિ । એતદુપરિ કેચનેત્યં કથયન્તિ યદ્ યદા સ્વાત્યમાવાસ્યે ભવતસ્તદા ગુણનીયમ્, અન્યે ચ યસ્મિન્ દિને ‘મેરઘ્યાં’ ઇતિ લોકપ્રસિદ્ધઃ ક્રિયાવિશેષઃ તસ્મિન્દિને ગુણનીયમિતિ । તન્ન ‘મેરઘ્યાં’ કરણે મેદો ભવતિ -એતદેશમધ્યે ચે ગુર્જરલોકાઃ સન્તિ તૈઃ પાત્તિકદિને તાનિ કૃતાનિ, એતદેશીયૈસ્તુ દ્વિતીયવાસરે । તતઃ કિમ્ સ્વદેશાનુસારેણ મેરઘ્યાંકરણદિને ગુણનીયમ્ ? ઉત્તર-ગુર્જરદેશાનુસારેણ ? ઇતિ.

પ્રશ્ન-ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ સમયે અમાસ તિથિ અને સ્વાતિ નક્ષત્ર હતાં, કોષ્ટક વર્ષે દિવાળીના ગુણના સમયે તે બંને હોય છે અને કોષ્ટક વર્ષે હોતા નથી. વળી કેટલાએક એમ માને છે કે જ્યારે અમાસ અને સ્વાતિનો યોગ મળે ત્યારે ગુણવૃં ગણવું, ખીમ્મો કહે છે કે જે દિવસે “મેરઘ્યાં” નામની લોકપ્રસિદ્ધ ક્રિયા કરાય તે દિવસે ગણવું. મેરઘ્યાં કરવામાં ય જુદો જુદો દિવસ લેવાય છે. અહીં વસતા ગુજરાતીઓએ ચૈદશે મેરઘ્યાં કર્યાં અને અહીંની પ્રજાએ ખીમ્ દિવસે. તો જે દેશમાં હોય છે તે દેશના મેરઘ્યાના દિવસે ગણવું કે ગુજરાતના મેરઘ્યાના દિવસે ?

ઉત્તર-દીપાલિકાગુણનમાશ્રિત્ય સ્વસ્વદેશીય-લોકો યસ્મિન્દિને દીપાલિકાં કુર્વન્તિ, તસ્મિન્ દિવે ગુણનીયમિતિ (હોર. પ્ર. ૪, પ્ર. ૩, પૃ. ૩૧)

ઉત્તર-તે તે દેશના લોકો જે દિવસે દિવાળી કરે તે દિવસે ગણવું ગણવું.

પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. જણાવે છે કે-પર્વતિથિ ઉદયવાળી પ્રાપ્ત થતી હોય પણ કોષ્ટક કરણથી ઉદયવાળી પર્વતિથિ ન લઈ શકાય તો તેના ભોગવટાવાળી પર્વતિથિ કરવી.*

(વીર. પુ. ૧૫, અં. ૧૧, પૃ. ૧૮૮)

પ્ર. ૦-દિગંબર સમાજમાં દિવાળીની વ્યવસ્થા કઈ રીતે છે ?

ઉ. ૦-જૈનો તથા અજૈનો અમાસની રાતે દિવાળી માને છે. આપણે અમાસની રાતે ચોથા પ્રહરે લ. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું નિર્વાણ માનીએ છીએ એટલે અમાસે દિવાળી કરવી જોઈએ; કિન્તુ પુ. શાસ્ત્રકાર મહારાજની આજ્ઞાથી લૌકિક પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે ચૈદશે, પ્રથમ અમાસે (લોકોત્તર ચૈદશે) કે અમાસે દિવાળી કરવાની છે.

અને દિગંબરો આસો ૧૦ ૧૪ ની રાતે ચોથા પ્રહરે વીર-નિર્વાણ માને છે. આથી તેમને લૌકિક દિવાળી સાથે કશો ય સંબંધ નથી.

શ્રી પાતાપુરી તીર્થક્ષેત્રમાં તો આપણે અમાસે જ (રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે) દિવાળી પર્વ માનીએ છીએ; ઉજવીએ છીએ. અહીં નિવાણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ પ્રવૃત્તિ છે.

* આ વિષયમાં વી. તંત્રીજી પ્રમાણે મારું છે, જે તેઓને મારા ઉપરના તથા સંયુક્ત પર્વ પ્રકરણમાં આવનારા લખાણથી મળી રહેશે. (વી. તંત્રી તિથિના ભોગવટાને “ તિથિના ભાગ ” તરીકે પણ ઓળખાવે છે. પુ. ૧૫, પૃ. ૫૧)

યાદ રાખવું કે જેમ ઉદય ભા. ૦ શુ. ૫ હોવા છતાં ભા. ૦ શુ. ૪ દિને તપ કરવાની સકારણ આજ્ઞા છે તેમ અહીં પણ ઉદય અમાસ હોવા છતાં ચૌદશ કે પ્રથમ અમાસે યાને સોડાતર ચૌદશે દિવાળી કરવાની આજ્ઞા છે. બાકી ક્ષયના પ્રસંગમાં તો ક્ષીણુ તિથિનું સ્થાન પૂર્વ તિથિ હોય એ પહેલાં કહેવાઈ ચૂક્યું છે.

એકંદરે પૂજ્યપાદ વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજને આ શ્લોકમાં જે અપવાદિક વિધાન કયું છે તે વાસ્તવિક રીતે ગણિતનો તાલો જ મેળવ્યો છે.

આ શ્લોક તિથિની જેમ નક્ષત્રની પણ વ્યવસ્થા કરે છે; એટલે રોહિણી નક્ષત્રનો ક્ષય હોય, ઊગતા સૂર્યને ન દેખતું હોય તો રોહિણી તપ કૃતિકામાં થાય અને રોહિણી વધે તો રોહિણી તપ બીજે દિવસે થાય.

ક્ષયમાં તેરશે ચૌદશ માનો

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે-તિથિક્ષયના પ્રસંગે ક્ષીણુ તિથિના અનુદાન માટે પૂર્વ તિથિ લેવાય છે પણ એ તિથિને કયા નામે ઓળખવી? એનો પણ નિર્ણય થવો જોઈએ.

પ્ર-ક્ષય પામતી તિથિ પૂર્વતિથિમાં મળી જાય છે. ક્ષીણુ તિથિનું અનુદાન પણ પૂર્વતિથિમાં સંધાય છે પણ તે તિથિનું નામ શું?

ઉ-તમે શું માનો છો, તે તો જાહેર કરો.

પ્ર-ક્ષીણુ ચૌદશ તેરશમાં મળે છે જરૂર કિન્તુ તે દિવસે ઉદય તેરશ છે માટે અમે એને તેરશ કહીશું. અષાઠ શુદ્ધિ ૧૫ થતે તો ચૌદશમાં મળે એને પણ અમે ચૌદશ કહીશું. પૂ. ૦ મુ. ૦ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ ઉ. ૦ નં. ૫ થા ૧૧, ૧૬, ૧૯, ૪૮ વિગેરેમાં પણ એમજ જાહેર કરે છે. જુઓ (૫) પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેની પહેલી તિથિ પૂર્વની તિથિના નામે બોલવાની આધુનિક રૂઢિ માત્ર છે. આમાં શાસ્ત્રનું પ્રમાણ નથી અને પ્રાચીન પરંપરા પણ સહાયક નથી. (૮) બીજ આદિના ક્ષયે એકમ આદિનો ક્ષય કહેવો તે 'મૃષાવાદ' છે. એકમને બીજ કહેવાની જરૂર નથી પણ તે દિવસે બીજનું કૃત્ય કરવાની જરૂર છે. (૯) એકમ આદિના દિવસે આદ્યિક એકમ આદિ હોવાથી એકમ આદિ જ માનવી જોઈએ. (૧૦) બીજ આદિ પર્વના દિવસો સૂર્યના ઉદયવાળા ન હોય તો તત્સંબંધી કૃત્ય પર્વની તિથિમાં કરવાં પણ તેને બીજ આદિ કહેવી તે મિથ્યા માન્યતા છે. (૧૬) બીજ આદિના ક્ષયમાં એકમ આદિને અપર્વતિથિ ગણી તેનો ક્ષય માનવો એમાં શાસ્ત્રનો આધાર નથી તેમજ આવી પ્રાચીન પરંપરા પણ નથી; માટે આવી આધુનિક રૂઢિ ત્યાજ્ય હોવી જોઈએ.

(તા. ૨૪-૯-૩૬ દિને લખેલ, તા. ૯-૧૦-૩૬ વી. ૦ પુ. ૧૫, અં. ૨, પૃ. ૨૧ માં મુદ્રિત)

બીજ આદિના ક્ષયમાં એકમ આદિનો ક્ષય કહેવો અથવા બીજ આદિની વૃદ્ધિએ એકમ આદિની વૃદ્ધિ કહેવી તે 'મૃષાવાદ' છે. (વી. ૦ પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૃ. ૨૦૬)

મુનિવર કાંતિવિં મં. ૫ પણ પૂછે છે કે-પૂર્વાચાર્યનો એવો ઉત્તર બતાવો કે જેમાં બે આઠમને બદલે બે સાતમ માનવાનું અને આઠમનો ક્ષય હોય ત્યારે સાતમનો ક્ષય માનવાનું ફરમાવ્યું હોય (વી. ૦ પુ. ૧૫, અં. ૧૪, પૃ. ૨૩૯)

ઉ-તમારી આ માન્યતા શાસ્ત્રથી પ્રતિકૂળ છે. આના વિરૂદ્ધમાં તમારા જ પક્ષકારોના ઉલ્લેખો છે છતાં તમારા કથન

પ્રમાણે માની લઇએ તો નીચે લખ્યા મુજબ આજ્ઞાભંગ વિગેરે દોષો લાગશે.

૧-અષાઠ શુદ્ધિ ૧૪ અને ૧૩ મળેલાં છે. તે દિવસને ૧૩ માનશે તો તે દિવસે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ વિગેરે નહીં કરી શકો. કારણ? તેરશે ચૌમાસી ન કરાય અને તે દિવસે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરશે તો તેરશે ચૌમાસી કરવાનો દોષ લાગશે. પછીની દરેક પાખી પંદર પંદર દિવસે કરવાની છે. એ હિસાબે પુનઃ પુનઃ તેરશે પાખી તથા ચૌમાસી આવશે. તેરશે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કર્યું છે તો પચાસમે દિવસે ભા. ૦ શુ. ૩ દિને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવું પડે. કદાચ અશાદી ચૌદશ નથી એ અપેક્ષાએ પચાસમે દિવસે સંવત્સરી કરવાનો નિયમ પણ દુઃખસાધ્ય થઈ પડે.

૨-ભાદરવા શુદ્ધ ૪નો ક્ષય છે એટલે ચોથ અને ત્રીજ મળેલા છે. તેને ત્રીજ માનશે તો તે દિવસે સંવત્સરી કરાશે જ નહીં. વળી તે દિવસે અષાઠી ચૌમાસીથી ૪૯ દિવસ થશે. પછી કાર્તિક ચૌમાસી ૭૧મા દિવસે આવશે. યદિ ૫૦ અને ૭૦ દિવસોનો મેળ મેળવવો હોય તો અશાદી ચૌમાસી એકેક દિવસ પાછળ હટાવવી પડશે, અથવા નવી ચોથ બનાવવી પડશે. પરિણામે અરાકળતા વ્યાપશે. કદાચ સા સમ્પૂર્ણેતિ ના નિયમે આખો અહોરાત્ર ત્રીજ માનવામાં આવે તો સંવત્સરી ચોથ પર્વનો લોપ થશે.

૩-કા. ૦ શુ. ૧૪ અને ૧૩ મળેલાં છે. તેને ૧૩ માની ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરશે તો અવિધિ વિગેરે દોષ લાગશે. પછીની પાખી અને ચૌમાસીના દિવસો બદલવા પડશે. તથા સંવત્સરીથી ૬૯મા દિવસે ચૌમાસી પૂરું થશે.

પ્રશ્ન-આ રીતે તો મોટો ગોટાળો થાય. શું કરવું?

ઉત્તર-આ તર્કબળને છેલ્લા માટે જ પૂ. ૦ શ્રી વાચકજી મહારાજને તે શ્લોકમાં કાર્યોનો પ્રયોગ કરેલ છે, જેના આધારે ઉપર દર્શાવેલ દિવસે ચૌદશ છે, ચોથ છે, એમ માનવું તે જ યથાર્થ છે.

વસ્તુતઃ ચૌદશનો ક્ષય થાય તો તેરશ જ ચૌદશ બને છે અર્થાત્ ચૌદશ અક્ષીણુ બનાય અને તેરશ ક્ષીણુ-તિથિ બનાય.

પ્રશ્ન-આ તો એક પ્રકારનો અર્થવિભ્રમ છે.

ઉત્તર-પૂ. ૦ શાસ્ત્રકાર મહારાજોની એ આજ્ઞા છે. એમાં અર્થવિભ્રમ જેવું કશું નથી.

પ્રશ્ન-પ્રમાણ બતાવશે કે?

ઉત્તર-હા, જુઓ, સાંભળો.

૧-પૂ. ૦ વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (તિથેઃ ક્ષયે તત્સ્થાને તત્ તિથિત્વેન વા કર્તુ યોગ્યા પૂર્વા તિથિઃ) તિથિનો ક્ષય થાય ત્યારે તેના સ્થાને પૂર્વતિથિ સ્વીકાર્ય છે. આ આજ્ઞા પ્રમાણે તેરશ જ ચૌદશ બને છે. ચૌદશને ૫૯ ધડી પ્રમાણ કલ્પવાથી પણ આ વસ્તુ વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે યાને તે દિવસે ઉદય ચૌદશ હોય એવો મેળ મળી રહે છે.

૨-અહ જહ કહવિ ન લભંતિ, તામ્રો સુરમામેળ જુતાઓ॥

તા અવરવિદ્ અવરાવિ, હુઝન હુ પુવ્વ તવિવિદ્લા॥૧॥

માનો કે પૂર્વોક્ત પર્વતિથિઓ કોઈ રીતે સૂર્યોદયવાળી મળતી નથી, તો અપર (તેની પહેલાની) તિથિઓ પણ

અપરવિદ્ધ (ક્ષીણ) મનાય છે; કિન્તુ પૂર્વોક્ત તિથિઓ ક્ષીણ મનાતી નથી. અથવા એ ક્ષીણતિથિ પોતાની પૂર્વ સંજ્ઞામાં રહેતી નથી. (આ ગાથા ક્ષયે પૂર્વાનો જ આબેહુલ પડશે પાડે છે.)

અહીં ભાવાર્થ એ છે કે-ચૌદશ સૂર્યોદયવાળી ન મળે ત્યારે તેરશને ચૌદશથી વિંધાએલ ગણી તેરશનો ક્ષય માનતો. આ સ્થિતિમાં તેરશ તેરશ તરીકે ઓળખાતી નથી કિન્તુ ચૌદશનું નામ ધારણ કરે છે. સારાંશ-ચૌદશનો ક્ષય થાય ત્યારે તે દિવસે તેરશ નથી પણ ચૌદશ છે એમ માનવું.

આ પાઠના આધારે પ્રાચીન કાળથી ‘ પર્વતિથિની હાનિ વૃદ્ધિ ન થાય ’ એવી માન્યતા ચાલી આવે છે.

આ પ્રવૃત્તિને ૪૦ વર્ષનો કલ્પિત રવૈયો માનનારા શાસ્ત્ર આગ્રાથી કેટલા દૂર છે એ હવે સમજવવાનું રહેલું નથી. હવે તો તેઓ મધ્યસ્થભાવે પુનઃ વિચાર કરી બૂલ સુધારે એ જ પ્રયત્ન થાય છે.

૩-તત્ત્વતરંગિણીનો અમુદ્રિત મનાતો પાઠ છે કે—

“ અથ ”—યદિ કથમપિતાઃ-પૂર્વોક્તાઃ સૂર્યોદગમેન યુક્તાઃ-અવાપ્તસૂર્યોદયા ઇતિ યાવત્ ન લભ્યન્તે, તા-તર્હિ “ અવરવિદ્ધત્તિ, ” અવરવિદ્ધા-ક્ષીણતિથિમિવિદ્ધા અર્થાત્ પ્રાચીનાસ્તિથયઃ । અપરા અપિ-ક્ષીણતિથિસંજ્ઞિકા અપિ પ્રાકૃતસ્વાત્ બહુવર્થે એકવચનં, હુજ્જતિ-મવેયુઃ ॥

અતિરેકમાહ-ન હુત્તિ, હુરેવાર્થે વ્યવહિતઃ સમ્બધ્યતે, તદ્વિદ્ધા સત્યો, ન, પૂર્વા એવ-પૂર્વતિથિનામન્ય એવ, મવેયુઃ, કિન્તુ ઉત્તરસંજ્ઞિકા અપિ ઇતિ ભાવઃ ।

વીર. પુ. ૧૫, અં. ૯, પૃ. ૧૬૪, અં. ૨૦, પૃ. ૩૨૨.

અર્થ—હવે કોઇ કારણે તે-પૂર્વોક્ત તિથિઓ સૂર્યોદય-વાળી-સૂર્યોદય સહિત ન મળે તો અપરવિદ્ધ-ક્ષીણતિથિથી ભેદાએલી પૂર્વની તિથિઓ અપરવિદ્ધ-ક્ષીણસંજ્ઞાવાળી બને.

અતિરેક જણાવે છે કે-તિદ્વિદ્ધા-તેનાથી ભેદાએલ તિથિઓ (તેરશ વિગેરે) પૂર્વતિથિના નામે રહેતી નથી, કિન્તુ ઉત્તર તિથિ (ચૌદશ વિગેરે) ની સંજ્ઞાવાળી પણ બને છે.

અહીં પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજ અન્વય-અતિરેકથી પર્વતિથિની વ્યવસ્થા કરે છે. આથી એ પણ નક્કી થાય છે કે-જે પર્વતિથિ હોય તે અક્ષીણ હોય, જે અક્ષીણ ન હોય તે પર્વતિથિ ન હોય.

વળી ૨૫૪ જણાવે છે કે—

મુખ્યતયા ચતુર્વિદ્યા એવ વ્યપદેશો યુક્તઃ ।..... અન્યથા ક્ષીણાષ્ટમીકૃત્યં સપ્તમ્યાં ક્રિયમાણં અષ્ટમીકૃત્ય વ્યપદેશં ન લભેત, ન ચેષ્ટાપત્તિઃ આબાલગોપાલં પ્રતીતમેવ અઘાષ્ટમ્યાઃ પૌષધોઽસ્માકમિતિ, એતદ્વચનવક્તૃ-પુરુષા-જુષ્ટાયમાના-ડનુષ્ઠાના-ડપલાપિત્વેનૌન્મત્યપ્રસંગાત્ ॥

અર્થ—મુખ્યતાએ તેરશે ચૌદશનો જ વ્યપદેશ બ્યાજખી છે, નહીં તો ક્ષીણ આઠમનું અનુષ્ઠાન સાતમે કરવાથી “ આ આઠમનું અનુષ્ઠાન છે ” એવી સંજ્ઞાને નહિં પામે. અહીં ઇષ્ટાપત્તિ પણ નથી, કેમકે આબાલગોપાલમાં પ્રસિદ્ધ છે કે આજે અમેને આઠમનો પૌષધ છે. આવી રીતે બોલનાર પુરુષે આચરેલ અનુષ્ઠાનનો “ આજે સાતમ છે ” એમ કહી અપલાપ કરવાથી તમે ગાંડા ગણાશો.

પુનઃ તેને જ પુષ્ટ કરે છે કે—

નનુ ઔદયિકતિથિસ્વીકારાડન્યતિથિતિસ્કાર-પ્રવળયોરાવયોઃ કથં ત્રયોદશ્યા અપિ ચતુર્દશીત્વેન સ્વી-કારો યુક્ત ઇતિ ચેત્ સત્યં, તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશસ્યા-વ્યસંભવાત્, કિન્તુ પ્રાચીનશ્ચિત્તાવિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપદિશ્ય માનસ્વાત્ ।

(સિદ્ધ વ. ૫, અં. ૮, પૃ. ૨૦૦)

અરતરગચ્છ પ્રશ્ન—આપણે (તપગચ્છ અને અર-તરગચ્છવાળા) બન્ને ઉદય તિથિને માનીએ છીએ અને અનૌદયિક તિથિને નિષેધોએ છીએ તો ક્ષયપ્રસંગે ઉદય તેરશને તે દિવસે ઉદય ચૌદશ ન હોવા છતાં ચૌદશરૂપે કેમ માની શકીએ ?

ઉત્તર—તારી વાત સાચી છે કિન્તુ ક્ષયે પૂર્વાથી ચૌદશની સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થએલી તેરશ તેરશરૂપે ઓળખાતી જ નથી; કેમકે તે પ્રાચીન વિધિમાં એટલે પ્રતિક્રમણ પૌષધ આદિ કાર્યમાં ચૌદશરૂપે જ મનાય છે.

અર્થાત્ ચૌદશ ઘટે ત્યારે તેરશ જ ચૌદશ બને છે અને ક્ષય ચૌદશને બદલે તેરશનો જ ક્ષય મનાય છે-કરાય છે.

૪-પૂ. પા. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ લખે છે કે “ પર્વતિથિના ક્ષય વખતે પૂર્વતિથિનો જ ક્ષય મનાય અને લખાય, પણ પર્વતિથિવાળો ક્ષય લખાય પણ નહિ, મનાય પણ નહિ. ”

૫-એક વાર “ બીજ આદિના ક્ષયે એકમને બીજ (તેરશને ચૌદશ) કહેવાની જરૂર નથી ” એમ નિરૂપનાર પૂ. શ્રી કલ્યાણુવિ. મહારાજ પણ જાહેર સ્વીકારે છે કે “ પર્વ-તિથિના ક્ષયે તેનું કૃત્ય પૂર્વતિથિમાં પર્વનો વ્યપદેશ કરીને કરવાનો તો લેખ છે. ”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૨, પૃ. ૨૪)

૬-મુનિવર નિપુણવિજયજી જણાવે છે કે “ જે આઠ-મનો ક્ષય આવે તો સાતમનો ક્ષય કરવો જોઈએ. ”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૬-૭, પૃ. ૧૧૭)

૭-મુનિવર જનકવિજયજી પૂર્વોક્ત પાઠના અનુવાદમાં લખે છે કે “ એવી રીતે ક્ષય તિથિ (ક્ષીણ ચૌદશ) યુક્ત પર્વતિથિ (તેરશ) ક્ષય તિથિની સંજ્ઞાવાળી (ચૌદશ) થાય છે. પહેલાં ચૌદશ એ પ્રમાણે કહેલી જ છે x x નહિં તો ક્ષય જે અષ્ટમીનું કાર્ય સાતમમાં કરાતાં છતાં આઠમનું કાર્ય છે એ પ્રમાણેની સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત નહિં કરે. ”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૬, પૃ. ૧૬૪)

૮ શ્રીયુત અગરચંદ્રજી નાહટાનો (૧) પ્રશ્ન— “ પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્ણિમા ને ચતુર્દશી બન્ને દિવસે લીલોતરી ખાવાના પર્યખાણ હોવાથી ન ખાનાર શી રીતે પાળે ? ”

શેઠ કુંવરજી આણંદજીનો ઉત્તર “ ત્રયોદશીનો ક્ષય કરી ચૌદશ તેમજ પુનમ એ દિવસ લીલોતરી ન ખાય. ”

(જૈનધર્મ પ્રકાશ, પુ. ૪૯, અં. ૧, પૃ. ૨૭)

૯-વી. તંત્રીજી બાંહેધરી આપે છે કે આઠમના ક્ષયે સાતમે આઠમ અને આઠમની વૃદ્ધિમાં એ સાતમ લખાય છે. ”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૫, પૃ. ૭૬)

૧૦-તત્ત્વતરંગિણીના ગ્રન્થ અનુવાદક પુનઃ પુનઃ કબૂલે છે કે (ચ) હવે જે કદાપિ તે તિથિઓ સૂર્યોદયથી યુક્ત ન મળે તો ક્ષીણતિથિ યુક્ત પૂર્વની તિથિ ક્ષીણતિથિની સંજ્ઞા-

વાળી પણ બને છે. ક્ષીણતીથિ યુક્ત પૂર્વની તિથિ પૂર્વની તિથિના નામવાળી જ રહે એમ નહીં પણ ઉત્તર તિથિ એટલે ક્ષીણ તિથિની સંજ્ઞા પણ અપાય છે.”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૨૦, પૃ. ૩૨૨)

(બ) તેના (ચૌદશના) ક્ષયે કરાતી તેરશને ચૌદશનું નામ અપાય છે.

(વીરં પુ. ૧૫.)

બેનેતર એકાદશી મહાત્મ્યમાં કથન છે કે—

(અ)—एकादशी यदा नष्टा परतो द्वादशी भवेत् ।

उपोष्या दशमी विद्धा मुनिर्दुर्दालकोऽब्रवीत् ॥૧॥

ઉદાલક મુનિ કહે છે કે એકાદશી ઘટે અને બીજે દિવસે ખારશ આવે તો દશમી વિદ્યા એકાદશી ઉપવાસ કરવાને યોગ્ય છે (મનુસ્મૃતિ).

(બ)—एकादशीं परित्यज्य, यैः कृतं द्वादशोव्रतम् ।

पारणं च त्रयोदश्यां, तैः कृतं कोटिगोवधम् ॥૨॥

એકાદશી વીતાવી ખારશે એકાદશીનું વ્રત કરે અને તેરશે પારણું કરે તેને કોટ ગાયોની હલા લાગે (સંભવિત છે કે નીંખાઈ મતવાળા માટે લાગે આ રીતે વ્રત કરે છે.)

(ક) एकादशी यदा काचित्, दशम्यां दुषिका तिथिः ।

वृद्धिकाले भवेद् दोषः, क्षयपक्षे तु पुण्यदा ॥ ૩ ॥

અગ્યારશ કદાચ દશમમાં દુષિત બને (દશમી વિદ્ધ હોય) તો વૃદ્ધિમાં દોષરૂપ છે (દશમી વિદ્ધ તેમજ વૃદ્ધિ પામેલ અગ્યારશ દુષ્ટ છે) અને ક્ષયમાં પુણ્યપ્રદ છે (ક્ષીણ થઈ દશમમાં મળેલી અગ્યારશ પુણ્યદાયી છે).

વાસ્તવમાં દશમી વિદ્ધ અગ્યારશ તે અગ્યારશ જ છે.

એક અશુદ્ધ ગાથા

૫૦—એક ગાથામાં તો તેરશે પાખીની જ મના છે. તમે ઉપર જે પ્રમાણુ ટાંક્યા છે તે બધા ય ક્ષયપ્રસંગે ચૌદશે તેરશ કરવાનું આદેશ છે અને તર્કણુ પણ એ જ વસ્તુને સ્વીકારે છે; છતાં એક ગાથા તેના વિરુદ્ધમાં પડે છે તેના ખુલાસો અવશ્ય થવો જોઈએ. તે ગાથા આ છે:—

छट्टीसहियं न अट्टमी, तेरससहियं न पक्खियं होइ ॥

पाँडेवे सहियं न कयावि, इयं भणियं जिणवरिंदेहि ॥૧॥

છટ્ટે આઠમ, તેરશે પાખી અને એકમે પાખી ન થાય, એમ શ્રી જિનવરેન્દ્રનું વચન છે. (પ્રવચનપરીક્ષા પૃ. ૩૨૨)

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૧, પૃ. ૧૩૫)

આ ગાથાનું સમાધાન થઈ જાય એટલે આ વિષયનો સર્વથા ઊકેલ આવે.

ઉ૦—આ ગાથાને ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિએ તપાસીએ એટલે તેનો પરમાર્થ સ્વયં ખ્યાલમાં આવી જશે.

૧—ગાથાકાર છટ્ટે આઠમ કરવાની મના કરે છે. સાતમ આઠમ કરવાની મના કરતા નથી એટલે અહીં તેઓ ક્ષયે પૂર્વાનો નિયમ બરાબર સ્વીકારે છે.

૨—પાખી શાશ્વતકાળથી ચૌદશે જ આરાધાય છે. તેનો ક્ષય થાય ત્યારે તેરશ જ ચૌદશ બને છે. બ્યારે ગાથાકાર તેરશે ચૌદશ કરવાની મના કરે છે એટલે અહીં ક્ષયે પૂર્વાનો જ નિષેધ કરે છે કિન્તુ ચૌદશ ઘટે ત્યારે તેનું અનુષ્ઠાન ક્યારે કરવું? તે માટે આ ગાથામાં કેં સૂચન નથી. વાસ્તવિક રીતે જેને ચૌદશનું અનુષ્ઠાન કરવું છે તેના માટે આ ગાથા નિરૂપયોગી છે.

૩—યદિ પૂનમે પાખી કલ્પવામાં આવે તો આ ગાથા બંધમેસતી થાય, કિન્તુ જિનાગમમાં પૂનમની પાખી આદેશી જ નથી, છતાં આ ગાથાકારને પૂનમે પાખી માનવાને પક્ષ કે ભ્રમ હોય અને એ ખ્યાલથી તેરસસહિયં પાઠ લખ્યો હોય એ બનવાબેગ છે. એ રીતે તો પૂનમે પાખી થાય એવું માનનારા જ આ પાઠનો વિશ્વાસ કરી શકે (જુઓ રત્નસંચયપ્રકરણ ગાથા ૨૮૪)

૪—આ કથન ચૌમાસીને અંગે પણ નથી કેમકે ગાથામાં પક્ખિયં શબ્દનો પ્રયોગ કયો છે. વળી ચૌમાસીનો ક્ષય થાય ત્યારે શું કરવું? તેનો ખુલાસો આ ગાથામાં નથી. અર્થાપત્તિથી કોઈ એમ પણ માનશે કે તેરશે પાખી ન કરવી અર્થાત્ તેરશે ચૌમાસી કરવી.

૫—અંકાર એકમે પાખી કરવાની મના કરે છે, એટલે તેમના મતે ચૌદશે અને ચૌદશ ઘટે તો પૂનમે પાખી કરવાની વ્યવસ્થા હોય એમ પણ કલ્પી શકાય છે.

૬—પ્રાચીન કાળથી ચોથે સંવત્સરી, ચૌદશે ચૌમાસી અને ચૌદશે પાખી કરાય છે. પ્રસ્તુત ગાથાકાર આઠમની વ્યવસ્થા કરે છે, પાખી માટે નિષેધ કરે છે; બ્યારે સંવત્સરી તથા ચૌમાસી માટે મૌન છે.

આ દરેક વિચારણાનો નિષ્કર્ષ એ જ છે કે—ચૌદશની પાખીના નિષેધમાં પૂનમની પાખીના પક્ષમાં કે ચૌદશના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ કરવાના નિષેધમાં આ ગાથા છે, જે આરા વિરુદ્ધ હોવાથી પ્રમાણુભૂત નથી.

પ્રશ્ન—આ ગાથા “તિથિક્ષય વૃદ્ધિવિચાર” માં તથા મુનિવર્ય જનકવિજયજીના લેખમાં પોતાના પક્ષના સમર્થન માટે ઉક્ત કરવામાં આવી છે.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૧, પૃ. ૧૮૫)

એટલે તેમને તો પ્રમાણુભૂત છે, પછી અપ્રમાણુરૂપ કેમ મનાય ?

ઉત્તર—મહાનુભાવ ! તેઓ પણ આ ગાથાને પ્રમાણુભૂત માની ન જ શકે. કદાચ બીજાની સામે ધરવામાં આ ગાથાનો ભલે ઉપયોગ કરવામાં હોય, કિન્તુ પોતાની જ માન્યતાના વિરુદ્ધમાં જતી આ ગાથાને તેઓ કે બીજા કોઈ પણ પ્રમાણુભૂત માનવાને ન જ લલચાય. આ ગાથાનો અર્થ પુનઃ વિચારો એટલે તમારા ખ્યાલમાં બરાબર આવી જશે.

છટ્ટે આઠમ ન થાય એટલે છટ્ટ પછી સાતમ અને ત્યારપછી આઠમ હોય છે. આ સ્થિતિમાં સાતમે આઠમ આવે કિન્તુ છટ્ટે આઠમ ન જ આવે એ તો મુદ્દાની વાત છે.

તેરશે પાખી ન થાય, એટલે પાખી ચૌદશ ઘટે ત્યારે તેનો ભોગકાળ તેરશે છે. જ્ઞયે પૂર્વાનો નિયમે તેરશે પાખી માનવી જોઈએ. પ્રસ્તુત પાઠ તેનો નિષેધ કરે છે બ્યારે ઉપરના લેખકો ચૌદશ ઘટે ત્યારે ઉદય તેરશે જ ચૌદશ કરે છે. કહો, આ ગાથા તેઓના પ્રક્ષમાં પણ પ્રમાણુભૂત છે ? સર્વથા નહીં.

પડવે પાખી ન થાય એટલે ચૌદશનું અનુષ્ઠાન ચૌદશે થાય. ચૌદશ ઘટે તો તેનું અનુષ્ઠાન એકમે થાય જ નહીં, કારણ કે વચમાં પૂનમ છે. આ રીતે ચૌદશના અનુષ્ઠાન માટે એકમની મના કરવી એ તો બ્યાબજી છે કિન્તુ ચૌદશનો ક્ષય થાય ત્યારે પૂનમે અનુષ્ઠાન કરી શકાય એમ આ

પાઠથી નક્કી છે. શું તિથિ ક્ષયવૃદ્ધિ વિચારકાર કે મુનિ-વર્ચ જનકવિજયજી ચૌદશ ઘટે તો પૂનમે પાખી કરવાને તૈયાર છે ? નહીં જ, તો આ પાઠ પણ તેઓની વિરૂદ્ધમાં છે. ન માલૂમ તેઓ કયા કારણે આવા પાઠોને રજૂ કરતા હશે ?

પ્રશ્ન—તમે આ ગાથાને ક્ષયના પ્રસંગમાં નકામી બતાવી કિન્તુ આ ગાથા ઉદયતિથિની વિચારણામાં જ ઉપયોગી છે જે હિસાબે અહીં “ઉદય આઠમ હોય તો છટે, ઉદય ચૌદશ હોય તો તેરશે કે પડવે તેનું અનુષ્ઠાન ન કરાય” એવો અર્થ થાય છે. ઉપરના લેખકો પણ એવા આશયથી આ પાઠ રજૂ કરે છે

ઉત્તર—મહાનુભાવ ! આ અર્થ તો તમને બહુ જ ભારે પડશે. જુઓ, ઉદય આઠમ હોય તો તેનું અનુષ્ઠાન છટે ન કરવું, એટલે ઉદય આઠમ હોય છતાં તેનું અનુષ્ઠાન સાતમે થાય એમ આ ગાથાથી માનવું પડશે. છટ્ટેનો નિષેધ થશે કિન્તુ સાતમની છૂટ જ રહેશે. શું તેઓ આ રીતે કરવામાં સમ્મત થશે ?

ઉદય ચૌદશ હોય તો તેનું અનુષ્ઠાન પડવે કરવું. એટલે ઉદય ચૌદશ હોવા છતાં તેનું અનુષ્ઠાન પૂનમે થાય એમ આ ગાથાથી માનવું પડશે. તેઓ જ્યારે આ રીતિને અપનાવે ત્યારે જ આ ગાથાને પ્રમાણુતાની કાટીમાં સ્થાપી શકે.

જો કે તેઓ ઉદય તેરશે ચૌદશ માનવાના પક્ષને દુષિત કરવા આ ગાથાનું શરણું લ્યે છે પરન્તુ તેમ કરવા જતાં પોતે જ દુષિત પક્ષકાર બની જાય છે. ક્ષયે પૂર્વાના નિયમ અનુસાર તેરશ જ ચૌદશ બને છે ત્યાં તો તેરસસહિયં નો પાઠ નિરૂપયોગી છે, કિન્તુ ચાલુ વર્ષમાં વીરશાસનના ભીંતિયા પંચાંગમાં રૂઝે એમ લખવાનું શરૂ કર્યું છે એટલે તેઓ ચૌદશે નહીં કિન્તુ તેરશે જ પક્ષી માને છે. કહેવું જોઈએ કે તે નવીન પંચાંગકાર આ પાઠથી તેરશની સંજ્ઞા આપવાનું મોકુફ રાખે તો ય ઉપરના મુ. જનકવિ. વિગેરે લેખકોનો આ પ્રયાસ અદ્વાંશે સફળ છે એમ માની શકીએ.

વાસ્તવમાં તેઓએ આ ગાથાથી પોતાના પક્ષનું સમર્થન માન્યું છે તેમાં જ થાપ બાધી છે.

પૂજ્ય પ્રવચનપરીક્ષાકારના કહેવા મુજબ સાચી વાત તો એ જ છે કે—

આ અને આવી ગણુતી (રત્નસંચય ગા. ૨૮૦ થી ૨૮૮ વિગેરે) ગાથાઓ પૂનમિયા મતવાળાએ જોડી કાઢી છે.

(પ્રવચનપરીક્ષા ૫૦ ૩૨૨)

યદિ આ ગાથાના બીજા ચરણમાં લેખનદોષથી લા ને અદલે તે થઈ ગયો છે એવું માનીએ તો આ ગાથા પ્રમાણુ-ભૂત માનવામાં કશો ય વાધો નથી. જે પ્રમાણુ લૌકિક પ્રથમ પૂનમ ચૌદશ તથા તેરશે પાખીની આજ્ઞા મળે છે.

પુનઃ કહેવાની જરૂર નથી કે—પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજની આજ્ઞાનુસાર તેરશ તથા પૂનમ ચૌદશ બને છે અને ચૌદશે પાખી કરાય છે, જેના પ્રમાણુ હું પહેલા આપી ચૂક્યો છું.

આથી એ નિર્વાદ સિદ્ધ છે કે—ક્ષીય ચૌદશ હોય ત્યારે તેરસ ચૌદશ બને છે.

પ્રશ્ન—આ બધાં પ્રમાણુ જે તમે આપ્યાં છે એથી તો મને બરાબર ખાતરી થઈ ગઈ કે ચૌદશના ક્ષયે તેરશનો જ ક્ષય કરાય; તે તેરશને ચૌદશ જ કહેવાય, તે દિવસને વેરશ ન મનાય—ન કહેવાય. તેમજ પૂ. પા. મહોપાધ્યાયજી

શ્રી ધર્મસાગરજી મ. પણ જ્યારે સાફ લખે છે કે તેરશ ચૌદશ બને, તેને તેરશ ન કહેવાય ત્યારે તો મને બરાબર વિશ્વાસ બેસી ગયો છે કે ચૌદશના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરી તેને ચૌદશ જ માનવી.

ઉત્તર—હા બાઈ, હા. હવે તમે સત્ય સમજ્યા બરા. આ પ્રમાણુ કાંઈ નવાં નથી. તેમજ પૂ. પા. મહોપાધ્યાયજી શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજે પણ કાંઈ નવું નથી કહ્યું. કિન્તુ પૂ. પા. વાચકવર્ચ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજે જે “ક્ષયે પૂર્વા” કહ્યું છે તે ગણુતનો તાળો મેળવીને જ કહ્યું છે—એક સત્ય-સિદ્ધ ગણુત જ રજૂ કર્યું છે. આજે “જૈન પર્વતિથિ ઘટે નહિ કે વધે નહિ” આવી જે પરંપરા છે તેનું મૂળ વાચક-વર્ચજનાં વાક્યો જ છે, જેને અદ્વાવધિ પૂ. પા. જૈનાચાર્યો અને શ્રી સંઘ અનુસરી રહેલ છે.

આ ઉપરથી તમને તો બરાબર નિર્ણય થઈ જ ગયો હશે કે આપણી વર્તમાનપરંપરા કેટલી અધી સત્ય અને પ્રાચીન છે. વર્તમાન પરંપરાને, આચરણને અર્વાચીન કે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ માનનારા મહાનુભાવો માધ્યસ્થ ભાવે વિચારી સત્ય સ્વીકારે એ જરૂરી છે.

વૃદ્ધિમાં પહેલી ચૌદશને તેરશનો માને

પ્રશ્ન—તમારી ક્ષય તિથિની વાત તો હું બરાબર સમજી ગયો. હવે વૃદ્ધિ તિથિની વાત પણ સમજાવો; જેમકે ચૌદશ બે છે તો તે બનેને કયા નામે ઓળખવી ?

ઉત્તર—પહેલી ચૌદશને ઔપચારિક ચૌદશ અર્થાત્ તેરશ માનવી અને બીજી ચૌદશને જ શુદ્ધ ચૌદશ માનવી; તેમજ ક્ષયમાં જે કોયડો હતો તે અહીં લગાવો એટલે એ વસ્તુ તમે જલ્દી સમજી જશો.

પ્રશ્ન—કેવી રીતે ? એ બરાબર સમજાવો.

ઉત્તર—જે ક્ષયે તેરશનો ક્ષય માની તે દિવસે ચૌદશ જ માનીએ છીએ તેમ બે ચૌદશ હોય ત્યારે પ્રથમ ચૌદશને તેરશ માનવી; અને આ વસ્તુ ગણુતાનુસાર બરાબર છે એ આગળ આવી ગયું છે.

પ્રશ્ન—થોડો વધુ ખુલાસો આપો.

ઉત્તર—જુઓ જૈન પંચાંગ અનુસાર પદ ઘડી પ્રમાણુ શુદ્ધતિથિ માનેલી છે, જેની ચર્ચા આમળ આવી ગઈ છે. જૈન પંચાંગના અનુસારે તો તિથિ કદાપિ વધે જ નહિ, એટલે તિથિની વૃદ્ધિ તો લૌકિક પંચાંગના અનુસારે જ થાય છે. હવે જ્યારે આરાધના માટે મતભેદ પડે ત્યારે શું કરવું ? આ પ્રશ્ન જોડે ત્યારે આપણે મૂળ જૈન પંચાંગ પાસે જ પહોંચવું પડે અને એ નિયમાનુસાર પદ ઘડી પ્રમાણુ શુદ્ધ તિથિવાળો અહોરાત્ર જ પ્રમાણુ માનવો જોઈએ. આ રીતે વૃદ્ધિતિથિની શરૂઆતની ધડીઓ નહિ ગણુવાથી બીજા સૂર્યોદયવાળા અહોરાત્રમાં જ વાસ્તવિક તિથિકાળ આવશે અને અભિવર્ધિત તિથિના સૂર્યોદય સમયે તેની પૂર્વતિથિનો ભોગકાળ આવશે, એટલે કે પ્રથમ ચૌદશે તેરશનો ભોગકાળ આવશે. અર્થાત્ એ હિસાબે પ્રથમ ચૌદશના સૂર્યોદય સમયે તેરશની ધડીઓ છે. અને પૂ. પા. વાચકવર્ચ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજાએ પણ “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” માં એ જ આજ્ઞા આપી છે.

પ્રશ્ન—તમે કહો છો એ ભને સાચું હોય, પરન્તુ તમારા કથનના બાધક પાઠો પણ મળે છે. જુઓ:—

(૧) પૂર્ણિમાડમાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ ઔદયિકયેવ તિથિરાધ્ય-
ત્વેન વિજ્ઞેયા । (હીરપ્રશ્ન પ્ર૦ ૩, પ૦ ૧, પૃ. ૧૪)

સ્વલ્પાપિ અગ્રેતના તિથિઃ પ્રમાણમિતિ ॥ ૧૮૫ ॥
(સેનપ્રશ્ન ૩૦ ૩, પ્ર૦ ૧૮૫, પૃ૦ ૬૭)

ઔદયિકયેકાદશ્યાં શ્રીહીરવિજયસૂરિનિર્વાણપૌલ-
ધાદિવિધેયમિતિ (સેનપ્રશ્ન ૩૦ ૩, પ્ર૦ ૩૬૩, પૃ૦ ૮૭)

ઉ૦—આ વૃદ્ધિ કે ક્ષયના દરેક પ્રશ્નો ગણિતથી તૈયાર થયેલા લૌકિક પંચાંગને અનુલક્ષીને જ પુછાયેલા છે. યદિ સંસ્કારવાળું આરાધ્યરૂપક તૈયાર કરીને તેના આધારે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવે તો કદાપિ નિર્ણય થઈ શકતો જ નથી, માટે પ્રશ્નોત્તરમાં તિથિઓનું અસલી ગણિતવાળું સ્વરૂપ જ ધરવું પડે છે; કિન્તુ આરાધના તિથિઓમાં એ રીતે મનાવું—સ્વીકારાવું નથી

પ્ર૦—એનું કારણ ?

ઉ૦—લૌકિક પંચાંગમાં તો તેરશ અખંડ લખી હોય અને ચૌદશનો ક્ષય લખ્યો હોય છતાં આપણે આરાધનામાં તો તેરશનો ક્ષય માનીએ છીએ. આ તો તમે પણ સ્વીકારો છો ને ?

પ્ર૦—એ તો શાસ્ત્રાસાના પાલન માટે સ્વીકારવું જ પડે તેમ છે, નહિં તો પર્વતિથિના અપલાપનો દોષ આવે છે અને આખાલગોપાલ અમને પાગલ ગણી કાઢે માટે પણ એ તો માનવું પડે તેવું છે.

ઉ૦—અસ, એવી રીતે લૌકિક પંચાંગમાં ચૌદશ બે લખી છે. આરાધનામાં બીજી ચૌદશ માનનાર મહાનુભાવોને બે ચૌદશ જોઈ ભ્રમ થવાનો સંભવ છે. પ્રથમ ચૌદશને ચૌદશ જ માનવાથી તેને પણ આરાધવાનો પ્રસંગ ઊભો થઈ જાય, તેમજ પૂર્વોક્ત દોષ તો ઊભા જ છે માટે ભ્રમનું નિવારણ કરવા અને દોષ ટાળવા બીજી ચૌદશને જ ચૌદશ માનવી અને પહેલી ચૌદશને તેરશ માનવી એ વ્યવસ્થા સાર્થક અને સાચી છે.

પ્ર૦—તમારી વાત તો યથાર્થ લાગે છે. લૌકિક પંચાંગ જોઈને સામાન્ય મનુષ્યોને તો ભ્રમ થાય. મુનિવર જનક-વિજયજી પણ વીરશાસન પુ. ૧૫, અ. ૫, પૃ. ૧૬૫ માં સ્વીકારે છે કે “ પં. પદ્માનંદજી ગણિતર જેવા પણ પહેલી આઠમે આરાધના કેમ ન કરવી એ પ્રકારનો પ્રશ્ન કરે અને ખુલાસો મેળવી બીજી આઠમ આરાધે. ” આ ઉપરથી તમારું કથન તો ખરાબર છે કે લૌકિક પંચાંગ જોઈ ભ્રમ તો થાય જ છે.

ઉ૦—ત્યારે તમે જે પાઠો આપ્યા છે તે લૌકિક પંચાંગને અનુલક્ષીને જ પુછાયા છે એ માફ કર્યું તમે ખરાબર સમજી જ ગયા છો. હવે એના જવાબોમાંયે લૌકિક પંચાંગના અનુસાર જ જવાબ અપાય એટલે એ વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખીને જ પૂ. જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજે અને પૂ. શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજે જવાબ આપ્યા કે “ ઔદયિકી તિથિ ” અર્થાત બીજી તિથિ આરાધનીય છે. હવે સમજ્યા ? જોલો હજી કોઈ બીજો પાઠ પણ બાધક હોય તો જણાવી દો.

પ્ર૦—હજી બાધક પાઠો છે. જૂઓ પુ. આચાર્ય શ્રી આણંદવિમલસૂરિજી મહારાજ દ્રમભાવે છે કે—

“ તિથિ ઘોષદ્વિતિહાં એક દિન વિગદ ન વહિરવિ ”

(વિ. સં. ૧૫૮૩ નો સાધુમર્યાદા પટક બોલ ૧૦)

ઉ૦—મહાનુભાવ ! આ તો પુનર્વિધાન સૂત્ર છે. અહીં પણ લૌકિક પંચાંગના અનુસારે જ બે તિથિ નિર્ણય છે. તમે એ મર્યાદાપટકમાં જોયું હશે કે નવમા બોલમાં બાર પર્વની આરાધના આદેશી છે પરંતુ વક્ર અને જડ પ્રકૃતિવાલા ભવિષ્ય કાળના માનવીઓ વ્યામોહન પામે માટે આ દશમા બોલમાં વૃદ્ધિપ્રસંગેનો પણ નિયમ બાંધ્યો છે. બાકી બે પૈકીની કઈ તિથિ આરાધવી ? એ માટે તો પૂ. પા. શ્રી આણંદવિમલસૂરિશ્રવરજી મહારાજ પાસે પૂ. વાયકવર્ધ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજનો “ વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ” નો પાઠ મેળુદ જ હતો અને તે નિયમ પ્રમાણે જ તે કાર્ય કરવાનું હતું; કિન્તુ લૌકિક પંચાંગાનુસાર પર્વતિથિ બે આવી ત્યારે કોઈને વ્યામોહ થઈ જાય તેના નિવારણ માટે મર્યાદાપટકના પાલન માટે ફરજિયાત જણાવ્યું કે એક તિથિ વિગત ન વાપરવી. યદિ અહીં કોઈ પ્રશ્ન પૂછતું કે કઈ તિથિ આરાધવી ? તો આ. શ્રી આણંદવિમલસૂરિજી મહારાજ સાદ્ જણાવત કે પૂ. શ્રી. વાયકવર્ધજીના પ્રયોધાનુસાર વર્તવું. એટલે આ કથન પણ માત્ર લૌકિક પંચાંગાનુસાર જ ઘડાયેલ છે.

આ પ્રશ્નો પૂછનાર મહાત્માઓએ લૌકિક પંચાંગ સામે રાખીને જ પ્રશ્નો પુછ્યા છે તેમ જ “ પૂર્ણિમાયાં જૂટિતાર્યા ” વગેરે ક્ષય પ્રશ્નો પુછાયા છે. અર્થાત્ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિનાં પ્રશ્નો જે મળે છે તે લૌકિક પંચાંગને અનુલક્ષીને છે અને જવાબો પણ લૌકિક પંચાંગને અનુલક્ષીને ઘડાયેલા છે. હજી પણ બીજાં કોઈ બાધક પ્રમાણ હોય તો રજૂ કરી દો.

પ્રશ્ન—હા, હજી બાધક પાઠ છે ખરો. એનો પણ ખુલાસો આપી દો તો ઘણું સમાધાન થઈ જશે. જુઓ, આ રહ્યો તે બાધક પાઠ. તે પાઠ હીરપ્રશ્ન, પ્રકાશ ત્રીજો, પૃ. ૧૮ માં પ્રશ્નોત્તરરૂપે છે. પ્રશ્નકાર છે પૂ. પં. શ્રી નગર્ષિગણિજી મહારાજ:—

પ્રશ્ન૦—યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે, અમાવાસ્યાદિ-
વૃદ્ધોવાડમાવાસ્યાયાં પ્રતિપદિ વાકલ્પો વાચ્યતે તદા વષ્ટતપઃ
ક્વ વિધેયમ્ ? इति प्रश्नोऽत्रोत्तरम्—वषट्तपोविधाने दिननैय-
त्यं नास्तीति यथारुचि तद्विधेयतामिति कोऽत्राग्रहः ? ”

એટલે કે ચૌદશે કલ્પસૂત્રોનો પ્રારંભ થાય અથવા અમા-વાસ્યાદિની વૃદ્ધિમાં અમાસે કે એકમે કલ્પસૂત્ર આરંભાય તો છઠ્ઠ કયારે કરવો ? તેનો ખુલાસો એ છે કે—છઠ્ઠ તપ માટે દિવસનો નિયમ નથી. યથારુચિ કરો, આમાં આગ્રહ શનો ?

આ પાઠનો વિસ્તારથી ખુલાસો આપવાની જરૂર છે. આ પાઠ ધણાને વિશ્રમમાં નાખ્યા છે. જુઓ—પૂ. મુ. ૦ કલ્પા-ભુવિજયજી મહારાજએ પણ ઉ. નં. ૨૩ માં વ્યક્ત કર્યું છે કે—અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ ન માનવાથી જ એ છઠ્ઠનો પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. આજની માફક જો તે વખતે પણ ચૌદશ અમાવાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરાતી હોત અથવા મનાતી હોત તો શ્રી વિજયહીરસૂરિજીનો પાસે આ છઠ્ઠનો પ્રશ્ન આવત જ નહીં. આથી સિદ્ધ થાય છે કે તે સમયમાં ચૌદશ અમાવાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાની રીત ન હતી.

ઉત્તર—અહીં પણ પ્રશ્નકાર લૌકિક ગણિતથી તૈયાર થએલ તિથિ સ્વરૂપને સામે રાખીને જ પ્રશ્ન કરે છે. આ સાદ વાત

હોવા છતાં તેમાં ઔદેશિક અર્થની સિદ્ધિ માટે નવી કલ્પના કરવી તે સર્વથા અસંગત છે. શું પૂઠ આંત્રી વિજયસેન-સૂરીશ્વર મહારાજ પાસે પહેલી આઠમ માનવાનો પ્રશ્ન આંત્રી એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તે સમયમાં પ્રથમ આઠમ જ માનવાની રીત હતી !

પ્ર૦—ત્યાં તો પૂ. પં. શ્રી પદ્માનંદ ગણીજી મહારાજ જણાવ્યા માટે પૂછે છે.

ઉ૦—તેવું જ આ પ્રશ્નોત્તરમાં સમજાવ્યો. આ પ્રશ્ન પણ મણિવંશજી આવેલ તિથિને સામે રાખીને જ પુછાયો છે.

હવે પ્રશ્નપાઠ વિચારીએ તો જેમ પ્રશ્નકાર મહાપુરુષે લૌકિક તિથિઓ સામે રાખી છે તેમ જૈન પર્વતિથિ માટેના નિયમ તરફ પણ અચૂક લક્ષ્ય રાખ્યું છે એમ માનવું જ પડશે.

જેમકે—અહીં પ્રશ્નનું ઉત્થાન ચૌદશથી છે. યદિ અમાસના ક્ષયે ચૌદશે અમાસ તથા કલ્પધર મનાતા હોત તો અમાવાસ્યાવિદ્યુએ એવો હેતુ સામે રાખી પ્રશ્નનું ઉત્થાન થાત. વળી અહીં પ્રશ્નકાર મહાત્મા અમાવાસ્યાવિદ્યુએ એ હેતુને સામે ધરે છે. અહીં દેહલીદીપક ન્યાયથી અમાસની વૃદ્ધિ પણ ચૌદશના કલ્પના હેતુરૂપ છે એમ સૂચન છે. બાકી અમાસના ક્ષયે ચૌદશે કલ્પધર આવે એ વસ્તુને પ્રશ્નકાર મહાત્મા સ્વીકારતા જ નથી. આથી પ્રશ્નકાર સ્પષ્ટ માને છે કે અમાસની વૃદ્ધિમાં કે એકમ આદિના ક્ષયમાં જ ચૌદશે કલ્પધર આવે છે. અને અમાસ આદિ વધે તો અમાસ કે એકમે કલ્પધર આવે છે. યદિ આ વસ્તુ યથાર્થ સમજાય તો પૂ. શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મં. ના સમયમાં અમાસનો ક્ષય કિંવા અમાસનો ચૌદશમાં સમાવેશ થતો હતો આવી જૂલ આપોઆપ સુધરી જાય.

પ્રશ્નકાર અમાવાસ્યાયાં પાઠ આપે છે કિન્તુ પૂર્વતત્ત્વ્યાં અમાવાસ્યાં લખતા નથી. આથી પણ નક્કી છે કે તેઓશ્રીના સમયમાં કલ્પધરના અંગે પહેલી અમાસ પ્રથમ અમાસરૂપે રહેતી જ ન હતી પણ ચૌદશ બની જતી હતી. આ કારણે તેઓશ્રીએ અમાવાસ્યાયાં પાઠ જ આપ્યો છે.

પૂઠ જગદ્ગુરુજીએ પણ પ્રથમ અમાસ, બીજી અમાસ કે ચૌદશનો ઇશારો કર્યા વિના જ માત્ર છટ્ટની અનિવાર્યતા તથા તેની તિથિને અંગે અનિયતતા જણાવી છે.

આમાં સાધકતા આધકતાનો વિચાર જ નિર્મૂળ છે છતાં એ વિચાર કરવો હોય તો આ પાઠ “ પર્વતિથિ વધે તો પહેલી તિથિ પૂર્વ સંચાને પામે ” એ વાતની જ તરફેણ કરે છે.

પ્ર૦—એ અમાસ હોય ત્યારે જ ચૌદશ તથા અમાસની વચ્ચે એક દિવસ વધવાથી છટ્ટનો પ્રશ્ન ઊઠે છે, કેમકે વી. પુ. ૧૫, અ. ૧૨, પૂ. ૨૦૬ માં તથા પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણ-વિ. મ. ૭૦ નં. ૨૨ માં એ જ સૂચન છે કે—“ પણ પાક્ષિક અને કલ્પ એક દિવસે આવવાથી અથવા તો બન્નેની વચ્ચે એક દિવસનું અંતર પાડવાથી જ એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવી શકે છે. ”

ઉ૦—આ પ્રશ્ન ઊઠ્યો છે તે બ્યાજબી છે, કિન્તુ એ અમાસ માનવાથી કે ચૌદશમાં અમાસ જોડવાથી જ આ પ્રશ્ન ઊઠી શકે એમ શા આધારે કહી શકાય ? માત્ર ચૌદશ તથા કલ્પધર એક :થવાથી અથવા ચૌદશ અને કલ્પની વચ્ચે એક દિવસનું અંતર પાડવાથી જ આ પ્રશ્ન ઊઠી શકે છે એ કથન સાચું છે.

પ્ર૦—તો લૌકિક પંચાંગમાં કષ્ટ તિથિની વધધટ હોય તો આ પ્રશ્ન ઊઠે, એ જ ખુલાસો કરો ને ?

ઉ૦—નીચે પ્રમાણે તિથિઓ હોય તો ચૌદશ, અમાસ તથા પડવે કલ્પધર આવે છે.

૧—બા. શુ. ૧ વિગેરે (બા. શુ. એકમથી પાંચમ સુધી) કાષ્ટ તિથિ ધટે તો ચૌદશે કલ્પધર આવે. અમાસ વધે અને એકમ વિગેરે કાષ્ટ તિથિ ધટે તો ય ચૌદશે યાને લૌકિક પ્રથમ અમાસે કલ્પધર આવે.

૨—અમાસથી પાંચમ સુધીની કાષ્ટ તિથિ વધે નહીં, ધટે નહીં અથવા અમાસ વધે અથવા અમાસ ધટે અથવા એકમ વિગેરેમાં ઠરકાષ્ટ એકેક તિથિની યુગપત્ વધધટ થાય તો અમાસે કલ્પધર આવે.

૩—એકમ આદિ વધે તો પહેલી એકમે અથવા ઉદ્ય એકમે કલ્પધર આવે.

હવે લૌકિક પ્રથમ અમાસે કે ચૌદશે કલ્પધર છે, તો પાક્ષિક તથા કલ્પ એક દિવસે હોવાથી છટ્ટ ક્યારે કરવો ? તેમજ એકમે કલ્પધર છે, એટલે પાક્ષિક તથા કલ્પધરની વચ્ચે એક દિવસનું આંતર છે તો અઠ્યાધર તથા પાક્ષિકનો છટ્ટ કરી લેવો કે અમાસ એકમનો ? મતલબ, આ સ્થિતિમાં ઉપરોક્ત પ્રશ્ન ઊઠે છે.

ગત સાલમાં તથા ચાલુ સાલમાં એકમે કલ્પધર છે ત્યાં આ પ્રશ્નને અવકાશ છે. અહીં અમાસની વૃદ્ધિ કે ઢાલિને લીધે આ પ્રશ્નનો ઉઠાવ માનવો એ એક ઔદેશિક કલ્પના જ છે.

પૂઠ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પણ ઉત્તરમાં થોડા શબ્દોમાં અનેકવિધ પ્રશ્નોનો ખુલાસો કર્યો છે.

શું ચૌદશમાં કલ્પધર મળેલો છે એમ કલ્પી ચૌદશ-કલ્પધરનો છટ્ટ ન કરવો ? શું તેરશ-ચૌદશનો છટ્ટ, અમાસે આધાવાર અને એકમે કલ્પધરનો ઉપવાસ કરવો ? શું તેરશે ઉપવાસ, ચૌદશે આધાવાર અને અમાસ એકમનો છટ્ટ કરવો ? છત્યાદિ પ્રશ્નોનો જગદ્ગુરુ મહારાજએ એક જ ઉત્તર આપ્યો છે. છટ્ટ કરવો જ જોઈએ કિન્તુ તેની તિથિ અનિયત છે.

અર્થાત્ પાક્ષિકમાં કલ્પધર કે અમાસ મળી ગયા છે એમ માનવું નહીં, એકમે કલ્પ હોય ત્યારે ચૌદશ કે અમાસ એ બેમાંથી એક પર્વતિથિએ આધાવાર આવવાનો જ અને એક તિથિ તપમાં રહેવાની જ. એટલે અહીં અમુક દિવસે જ આધાવાર લેવો છત્યાદિ આગ્રહ રાખવો નહીં. બન્ને પર્વો છે, એટલે યથાર્થ આરાધન કરો.

યદિ કાઈ અકલ્પધર કે જન્મવાચનના યોગે અમાસને અપર્વ માને તો તેને દિનનૈયત્વ નાસ્તિ નો પાઠ સખ્ત જવાબ આપે છે કે તે પર્વ હોવાથી જ છટ્ટ માટે તિથિની અનિયતતા આદેશી છે. યદિ અમાસ પર્વ ન હોત તો માત્ર ચૌદશ અને કલ્પધર સાધવાની જ નિયત આગ્રા આપી હોત.

કોડગ્રાગ્રહ : ? આ પાઠ ચૌદશે કલ્પધર મળ્યો છે એમ કહી પર્વ લોપ કરનાર તથા અમાસ અપર્વ છે માટે તે દિવસે જ આધાવાર લેવો જોઈએ એમ જીદ કરનારને માટે લાલબત્તી રૂપ છે.

પ્ર૦—આ રીતે તો કખૂલ કરવું પડે છે કે અમાસ આદિની વૃદ્ધિમાં અને એકમ આદિના ક્ષયમાં આ પ્રશ્ન ઊઠી શકે છે. પ્રશ્નકાર મહારાજના પ્રશ્નમાં એ જ આશયના

શબ્દો વપરાયા છે. હવે બરાબર સમજવામાં આવે છે. અમાસ ધટે અને ચૌદશે કલ્પધર આવે એ વાત તો આ પાઠમાં કોઈએ સ્વીકારી જ નથી, છતાં હાલ ચૌદશમાં પૂનમ તથા અમાસ મળી જાય એમ કહેવાય છે તે શું સમજવું?

ઉ૦—પૂનમ તથા અમાસની ચર્ચા સંયુક્ત પર્વ પ્રકરણમાં કરવામાં આવશે. અહીં તો એટલું જ વિચારવાનું છે કે યદા ચતુર્વિંશતિ વાળો પાઠ “ક્ષીણ અમાસ કે કલ્પધરનું” અનુષ્ઠાન ચૌદશમાં મળી જાય છે” એ માન્યતાનો સાફ ઇન્કાર કરે છે, અને અમાસ એ ચતુર્વિંશતિમાં પર્વ છે. લૌકિક પંચાંગમાં તેની હાનિ-વૃદ્ધિ હોય કિન્તુ છઠ્ઠ વિગેરે તપ આરાધનામાં તેની વધધટ થતી નથી એ વાત ખ્યાલમાં રાખીને જ લૌકિક પંચાંગના આધારે પ્રસ્તુત પ્રશ્નોત્તર થાય છે.

આથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે તે સમયમાં ચૌદશ અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાની આચરણા હતી.

પ્રશ્ન—વર્તમાન નવીન મતાનુસાર તો વૃદ્ધિતિથિને દ્રુત્યુ તિથિ બતાવેલ હોવાથી તમે પૂર્વે જે વ્યાખ્યાન થવાની સંભાવના બતાવી ગયા છો તે ઠીક નથી. એમના મતાનુસાર તો પ્રથમ ચાદશ દ્રુત્યુતિથિ હોવાથી વ્યાખ્યાન થવાનો સંભવ નથી.

ઉત્તર—ઠીક છે બાપ, તમે પ્રથમ તિથિને દ્રુત્યુતિથિ ગણી જે દૃષ્ટિ બતાવે છે એવો દોષ પૂં આં શ્રી વિજય-સેનસૂરિય મહારાજએ તો બતાવ્યો નથી. જુઓ, આ રહ્યો તે પાઠ. પ્રશ્નકાર પૂં પં. શ્રી પદ્માનંદગણિય મહારાજ, અને ઉત્તર આપનાર છે પૂં આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજય-સેનસૂરિય મહારાજ.

પ્રશ્ન—તથા અષ્ટમ્યાદિતિથિવૃદ્ધિ અપ્રેતમ્યાં આરાધનં ક્રિયતે યતસ્તદ્દિને પ્રત્યારખ્યાનવેલાયાં ઘટિકા-ઘટિકા વા ભવતિ તાવત્યા પવારાધનં ભવતિ તદુ-પરિ નવમ્યાદીનાં ભવનાત્ સમ્પૂર્ણા યાસ્તુ વિરાધનં જાતં પૂર્વદિને ભવનાત્ અથ યદિ પ્રત્યારખ્યાનવેલાયાં વિલો-ક્ષ્યતે તદા તુ પૂર્વદિને દ્વિતીયમપ્યસ્તિ પ્રત્યારખ્યાનવેલાયાં સમગ્રદિનેડપીતિ સુષ્ટુ આરાધનં ભવતીતિ ॥

ઉત્તર—‘ક્ષયે પૂર્વાતિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધી કાર્યા તથોત્તરા’
इति ढमास्वातिवाचकवचनप्रामाण्यमिति ॥ ૧૮૫ ॥

સેનપ્રશ્ન, ૩૦ ૩, પૃ. ૬૭.

આ પ્રશ્નોત્તરનો ભાવાર્થ એ છે કે પૂં પં. શ્રી પદ્માનંદગણિય મહારાજે પહેલી આઠમે અનુષ્ઠાનમાં વિશેષ લાભ બતાવી તેનું આરાધન કરવાની તરફેણ કરી છે; બ્યારે પૂં આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયસેનસૂરિય મં. જવાબમાં માત્ર પૂં પાં વાચકવર્ત્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિય મહારાજની આજ્ઞાનુસાર તેની આરાધના કરવાનું ફરમાવે છે.

અહીં પ્રશ્નકાર અને ઉત્તરદાતા બન્ને જ્ઞાની પુરૂષો છે, એટલે આ વસ્તુમાત્ર પ્રશ્નોત્તરરૂપે આપણી સામે આવી છે; પરંતુ આજના અલ્પજ્ઞ મનુષ્યો આવા વ્યાખ્યાનમાં ફસે અને ઉપરોક્ત પ્રમાણની અજ્ઞાનતામાં પહેલી આઠમને પ્રમાણ માનવા લલચાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

આ પાઠ જોતાં માદ રાખવાની જરૂર છે કે પ્રશ્નકાર વિદ્વાન પંડિતગણિયવર પ્રથમ તિથિને દ્રુત્યુ નથી માનતા. દ્રુત્યુ ગણી તેને નકામી કે દુષ્ટ પણ નથી કહેતા. તેઓશ્રી તો પ્રથમ તિથિ આખી પરિપૂર્ણ હોવાથી તેની આરાધના

કરવામાં શું દોષ છે એમ પૂછે છે. ઉત્તરદાતા પૂં આચાર્ય મહારાજ પણ પ્રથમ તિથિને દ્રુત્યુ હોવાથી દૃષ્ટિ કે નકામી છે એમ પણ નથી કહેતા. તેઓશ્રી તો ઉત્તરમાં પૂં પૂર્વાચાર્ય મહારાજના પ્રધોપાનુસાર ચાલવાનું ફરમાવે છે. આ ઉપરથી એટલું તો બરાબર સિદ્ધ થાય છે કે પ્રથમ તિથિને દ્રુત્યુ માની દૃષ્ટિ ગણવી તે એક કલ્પનામાત્ર છે. દ્રુત્યુતિથિ ધર્મારાધનમાં નિષિદ્ધ અથવા વર્જ્ય નથી જેની ચર્ચા આગળ ઉપર સપ્રમાણ કરવામાં આવશે.

પ્ર૦—તમે પ્રથમ જણાવી ગયા છો કે-લૌકિક તથા દિગંબરોમાં વૃદ્ધિ તિથિમાં પહેલી તિથિ પ્રમાણ મનાય છે. વળી તમે ઉપર કહી ગયા અને આગળ ઉપર પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવાના છો તે મુજબ પહેલી દ્રુત્યુતિથિ ધર્મારાધનમાં નિષિદ્ધ અથવા દુષ્ટિત નથી, તો પછી પ્રથમ વૃદ્ધિતિથિમાં અનુષ્ઠાન કરવામાં શું બાધ છે?

ઉ૦—તમને ખબર જ હશે કે જૈનશાસન આજ્ઞાપ્રધાન છે. મહાનુભાવ, પ્રથમ તિથિએ અનુષ્ઠાન કરવા જતાં મહાન પૂર્વવિત વાચકવર્ત્ય પૂં શ્રી ઉમાસ્વાતિય મહારાજની આજ્ઞા ભંગનો દોષ આવે છે. શું આ જેવો તેવો બાધ છે? પૂં વાચક મહારાજની આજ્ઞા છે કે “वद्धौ कार्या तथोत्तरा” ખસ. આજ્ઞાધારી જીવોને માટે આ આજ્ઞા પ્રમાણ જ તિથિની આરાધના કરવી ઉચિત છે.

પ્ર૦—એવી આજ્ઞા આપવાનું શું કારણ હશે?

ઉ૦—ગણિતથી જે સત્ય છે તે જ આ આજ્ઞામાં વ્યક્ત કર્યું છે. તેનું ગણિત આગળ ઉપર આવી ગયું છે, એટલે પૂં પાં. શ્રી વાચક મહારાજની આજ્ઞાનુસાર ઉત્તરાતિથિ જ પ્રમાણ મનાય છે.

પ્રશ્ન—વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા એમ જણાવ્યું, પણ “પૂર્વની વૃદ્ધિ” કેમ જણાવી નહિં?

ઉત્તર—ભાગ્યશાળી, એ શ્લોક લગાર વિચારપૂર્વક વાંચો એટલે આપોઆપ તમારી ગુચ્ચણ નીકળી જશે. જુઓ, હું સમજાવું. ક્ષયમાં પૂર્વા સ્વીકાર્ય છે એમ જણાવ્યું છે, કિન્તુ પૂર્વાનો ક્ષય કરવો એમ નથી લખ્યું. એવી જ રીતે વૃદ્ધિ તિથિમાં ઉત્તરાતિથિ સ્વીકારવા યોગ્ય છે એમ વિધાન કર્યું છે. આ આખો શ્લોક જ વિધાનાત્મક છે. અહીં પૂર્વાની વૃદ્ધિ થાય એ તો કાર્યા શબ્દથી આપોઆપ આવી જ જાય છે.

જેમકે ચૌદશના ક્ષયે મુખ્યપણે તેરશનો જ ક્ષય થાય એમ તમે માનો છો, તમને એ વસ્તુ મંજુર છે તેમ વૃદ્ધિમાં મુખ્યપણે જે ચૌદશ હોય તો જે તેરશ જ થવાની. તમે શ્લોકના પ્રથમ ચરણમાં તો પૂર્વાનો ક્ષય માની લ્યો અને ઉત્તર ચરણમાં પૂર્વાની વૃદ્ધિ ન માનો એ ઉચિત કેમ કહેવાય? પૂર્વ ચરણમાં પૂર્વાનો ક્ષય નથી લખ્યો છતાં મુખ્યપણે પૂર્વા ક્ષીણ માની તેમ ઉત્તર ચરણમાં પૂર્વાની વૃદ્ધિ નથી લખી છતાં પૂર્વાની વૃદ્ધિ માનો તો જ તે સમન્વિત કહેવાય. આ નિયમાનુસાર જે ચૌદશમાંની પ્રથમ ચૌદશ તેરશ બને, એ સર્વથા ઉચિત છે.

પ્રશ્ન—તમારું આ કથન કેટલીક રીતે તો મને પણ ઠીક લાગે છે, કારણ કે હમણાં નવીન પ્રથા માનવાવાળાઓમાં જે આઠમ, જે ચૌદશ એમ મનાવા માંડ્યું છે પણ તેમાં વ્યાખ્યાન થવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે. કારણ? શૈવો જે પર્વાતિથિ હોય તો પ્રથમ તિથિને અનુષ્ઠાન યોગ્ય માને છે.

જેમકે પાંચમ એ છે. તેમાં પ્રથમ પાંચમને અનુષ્ઠાન યોગ્ય ગણી છે અને બીજે દિવસે સૂર્યોદય પછી પહેલી ધડી પાંચમ હોય છે ત્યાંસુધી તેનું વ્રત રાખે છે. પછી છઠ્ઠું બેસતાં પારણું કરે છે અને તેને છઠ્ઠું માને છે. દિગંબરોમાં પણ આવું જ છે. હવે જ્યારે આપણા નવીન મતવાળાઓ લૌકિક પંચાંગાનુસાર એ પાંચમ, એ ચૌદશ લખવા માંડશે એટલે ત્યાં પણ વ્યામોહ થવાનો પ્રસંગ આવશે એમ લાગે છે.

૬૦—તમારી વાત તદ્દન સાચી છે. મેં તો પહેલાં પણ કહ્યું જ હતું કે અહીં વ્યામોહ થવાનો ભય છે. હવે એ વ્યામોહ ટાળવા માટે જ આપણે તો પૂ. પા. શ્રી વાયકવર્ણ ઉમાસ્વાતિજી મ. ની આજ્ઞાનુસાર ઉત્તરા તિથિ શુદ્ધ માનીએ છીએ અને પહેલી વૃદ્ધિ તિથિને પૂર્વની તિથિનું નામ આપવાના પક્ષમાં છીએ. લૌકિકથી લોકોત્તર તિથિ અલગ સ્વીકાર્ય છે; અને એ જ આજ્ઞા વા. પૂ. પા. વાયકવર્ણની છે તો ઉત્તરાને જ લોકોત્તર તિથિ માનવી અને પૂર્વતની તિથિને પૂર્વે રહેલી તિથિનું નામ આપવું એ પણ તદ્દન ઉચિત જ છે. યદિ ક્ષયમાં તેરશ જ ચૌદશનું નામ ધારણ કરે છે, તો વૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ ચૌદશ તેરશનું નામ ધારણ કરે, એ પણ બરાબર જ છે.

વળી લૌકિકમાં પૂર્વતની તિથિ આરાધ્ય મનાય છે. બીજે દિવસે તે તિથિ માત્ર અમુક ધડી જ છે. પછી પારણામાં એ તિથિ બીજી તિથિની સંજ્ઞાને પામે છે. જેમકે લૌકિક પંચાંગાનુસાર ઋષિ પાંચમ એ છે, તો પ્રથમ પાંચમે વ્રત-અનુષ્ઠાનાદિ કરે છે. બીજી પાંચમ માત્ર એ ધડી છે. એટલે બીજે દિવસે એ ધડી સુધી વ્રત ઉપવાસાદિ રાખે છે. એ ધડી પછી છઠ્ઠું બેસે, એટલે “છઠ્ઠાં પારણું કર્યું” એમ કહી ત્યારથી તેને છઠ્ઠું એવી સંજ્ઞા આપે તો લોકોત્તર તિથિને માનવાવાળાઓએ લોકોત્તર તિથિની આરાધના માટે લૌકિક માન્ય તિથિથી લોકોત્તર તિથિ સ્વતંત્ર છે અને લૌકિક માન્ય તિથિ લોકોત્તર નથી એમ સ્પષ્ટ કરવા ખાતર પ્રથમ પાંચમને ચોથનું જ નામ આપવું જોઈએ અને “બીજી પાંચમ જ પાંચમ છે. તે જ લોકોત્તર છે” એમ પણ માનવું જોઈએ.

લૌકિક રીતિએ પહેલી પાંચમ જ આરાધ્ય પાંચમ રહે છે અને બીજી પાંચમ છઠ્ઠું બને છે; જ્યારે જૈન રીતિએ બીજી પાંચમ જ આખો દિવસ પાંચમ રહે છે અને પહેલી પાંચમ ચોથ બને છે.

૩૦—આ સંબંધમાં કાંઈ પ્રમાણ આપશો ખરા ?

૬૦—હજી પ્રમાણ જોઈએ છીએ ? સાંભળો ત્યારે.

૧—જે પ્રમાણો તેરશને ચૌદશ બનાવે છે તે જ પ્રમાણો સમાનતાના કારણે પ્રથમ ચૌદશને તેરશ બનાવે છે.

૨—આશરે ૫૯ ધડી પ્રમાણ શુદ્ધ તિથિ હોય છે. આ નિયમાનુસાર પ્રથમ ચૌદશમાં તેરશની ધડીઓ આવી છે એટલે પ્રથમ તેરશ બની શકે છે.

૩—વૃદ્ધોં કાર્યા તથોત્તરામાંનો કાર્યા શબ્દ પ્રયોગ પણ પ્રથમ ચૌદશને તેરશ માનવાનું સૂચવે છે.

૪—અન્ય દર્શનકારો અજૈનોમાં એ ચૌદશમાં પ્રથમ ચૌદશને અનુષ્ઠાન યોગ્ય ગણે છે. દિ. પણ તેમજ માને છે. એટલે સૌ કાંઈને વ્યામોહ થવાનો અંશ જ છે, તો એ

વ્યામોહને ટાળવા ખાતર પણ લોકોત્તર તિથિને આરાધ્ય માની, પ્રથમ ચૌદશને તેરશ માનવી હિતાવહ છે.

તેમજ સા સમ્પૂર્ણેતિ શ્લોક પણ તેને સહયોગ આપે છે. આ વિષયમાં બિન્નબિન્ન લેખકો પણ એ જ ઉગ્યારે છે.

૧—પૂ. પા. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ “પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ. જ્યારે પર્વ-તિથિ એ હોય ત્યારે પૂર્વની સાદી તિથિને જ એ બોલવી અને માનવી જોઈએ, પણ પર્વવાળી તિથિને ન તો એ મનાય કે ન તો એ બોલાય. (વી. પૂ. ૧૦૦)

૨—મુનિરાજ શ્રી વિકાસવિજયજી—આઠમની વૃદ્ધિ હોય તો બીજી આઠમને આઠમ તરીકે માને છે અને પહેલી આઠમને સાતમરૂપે ગણે છે.

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૫, પૂ. ૭૫)

૩—મુનિવર શ્રી નિપુણવિજયજી—એ આઠમ આવે ત્યારે બીજી તિથિને આઠમ રાખી છે. પહેલી તિથિને બીજી સાતમ બનાવવી.

૪—શ્રીયુત્તમો. ગી. કાપડિયા ઇન્ટરવ્યુ આપે છે કે—પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થતી હોય તો તેની આઠમ તિથિ એ કરી બીજી તિથિને પર્વતિથિ ગણવી. (વી. પૂ. ૫૪)

૫—વી. તંત્રી—(જ) “પર્વતિથિ એ હોય તો પહેલી તિથિને દૃશ્ય તિથિ—સાદી તિથિ જેવી માનીએ છીએ.”

(વી. પુ. ૧૫, અં. ૦૪, પૂ. ૫૨)

આનો અર્થ આપણે એ જ કરી શકીએ કે—એ ચૌદશ હોય તો પહેલી ચૌદશ તેરશ બને છે. તે દિવસે તેરશનું કાર્ય કરાય છે.

(જ) જોતિયા પંચાંગમાં આરાધના કરનારની સુલ-ભતા ખાતર પંચાંગમાં એ આઠમ હોય તોય એ સાતમો લખાય છે અને બીજી આઠમને આઠમ લખાય છે તે અપે-ક્ષાએ આ વાત સાચી છે. (પૂ. ૫૪)

(ક) આઠમની વૃદ્ધિમાં પહેલી આઠમને સાતમરૂપ માને છે.

(વીર. પુ. ૧૫, અં. ૫, પૂ. ૭૫-૭૬)

૧—શ્રીયુત્તમ અગરચંદ્રજી નહાટાનો પ્રશ્ન (૨) અષ્ટમી વિગેરે કાંઈ એ તિથિ હોય તો કયો દિવસ પાળવો ?

શેઠ કુંવરજી આણંદજીનો જવાબ—ઉત્તર—બીજી અષ્ટમીએ લીલોતરી ન ખાય, પહેલી તિથિને પૂર્વતિથિરૂપ ગણે.

(શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશ, પુ. ૪૯, અં. ૧, પૂ. ૨૭)

પંચાંગમાં પણ તેમજ લખે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે શંકા સમાધાનમાં લૌકિક પંચાંગને આશ્રીને પર્વતિથિનો ક્ષય તથા વૃદ્ધિ લખાય છે, કિન્તુ જૈનતિથિ આરાધવા માટે તો પર્વની પૂર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ મનાય છે. “જેવું માનીએ તેવું લખીએ” આ ન્યાયે જૈનતિથિપત્રમાં પણ પર્વતિથિની હાનિ તથા વૃદ્ધિ લખવી ન જોઈએ.

શ્રાદ્ધનિકૃત્યમાં ગાથા છે કે—

ઘણં તિહોળ મજ્જમિ, કા તિહી અજ્જવાસરે ?

(હીરપ્રમ, પૃ. ૫, સેનપ્રમ, પૃ. ૪૪)

આને ૮, ૧૪, ૧૫, ૮, ૧૪, ૦)) એ ૭ પર્વો પૈકીની કઈ તિથિ છે ?

મુમુક્ષુઓ પ્રાતઃવિચારણામાં કે ગુરૂદેવ પાસે આજે કંઈ તિથિ છે ? એવો પ્રશ્ન કરતા હતા અને સાધુ કે યતિ તેને વ્યામોહ ન થાય એવી રીતે સ્પષ્ટ ઉત્તર દેતા હતા. આજ પણ આ રીતિ પ્રચલિત છે. કેટલાક ભાષ્યો તથા જ્ઞેનો યતિ તથા સાધુ મુનિરાજને પુછીને નિર્ણય કરી દે છે.

કાઈ કાઈ સાધક તો સવારે મંદિરમાં દર્શન કરવા વખતે “ આજે ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ ને સોમવાર અશ્વિની નક્ષત્ર ” ઇત્યાદિ યાદ કરે છે. આ પણ શુદ્ધ પર્વતિથિ જાણવાને માટે યોગ્ય એવી એક ઉપયોગી પ્રવૃત્તિ છે.

ઉત્તર આપનાર ચૌદશના ક્ષય કે વૃદ્ધિ પ્રસંગે આજે તેરશ છે અથવા આજે પહેલી ચૌદશ છે, એમ જણાવે તો સાધક ભૂલ કરી નાખે પરંતુ આજે ચૌદશ છે અથવા બીજી તેરશ છે એમ જણાવે તો આરાધકને ભૂલથાપ ખાવાનો ખિલકુલ સંભવ નથી. વસ્તુતઃ તે બરાબર પર્વારાધન કરી શકે છે. વળી એકને તેરશ કહેવી અને બીજાને ચૌદશ કહેવી આવો ઉત્તરભેદ પણ અનિષ્ટકારક છે માટે આખા જોગાણ દરેકને એક તિથિ જણાવવી જોઈએ. આટલા ખાતર પર્વના હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે ક્ષયે પૂર્વા ના સંસ્કારો આપી ઉત્તર દેવો એ જ વ્યાજબી ઉત્તર છે.

દરેકને પંચાંગનું જ્ઞાન હોતું જ નથી અને પર્વતિથિ જાણવાની પુરી તમન્ના હોય છે ત્યાં ક્ષયે પૂર્વા વિગેરેના સંસ્કારવાળી શુદ્ધ પર્વતિથિ કહેવી માનવી, લખવી અને આરાધવી એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

પ્ર૦—આપણે તેરશને ચૌદશ અને પહેલી ચૌદશને બીજી તેરશ માની શકીએ કિન્તુ તેમ પંચાંગમાં લખી શકાય નહીં; કેમકે માનવું એ જુદી વાત છે અને લખવું એ જુદી વાત છે. એમ લખવાથી મૃષાવાદનો દોષ લાગે.

ઉ૦—મહાનુભાવ, ગણિતનું જે સત્ય છે તે જ મહા-પુરુષોએ આદેશ્યું છે. તેઓશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે પર્વની વ્યવસ્થા માનીએ છીએ, પછી તે પ્રમાણે લખવામાં મૃષાવાદ શેનો ?

જેવું હોય તેવું મનાય અને જેવું મનાય તેવું જ બોધાય તથા લખાય. એ તો શુદ્ધ આચરણ છે, મનાય છે, માનવું કંઈ, બોલવું કંઈ અને લખવું કંઈ, એ આપણને ન પાલવે, માટે જેવું માનવું તેવું લખવું એ જ પ્રશસ્ય માર્ગ છે.

પ્રાચીન કાળમાં ગુરૂનો યોગ ન મળે ત્યાં ગૃહસ્થો અન્ય પાસેથી તિથિજ્ઞાન મેળવી, બાર પર્વોની કે તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના સંસ્કારવાળી નોટ કરી રાખતા હતા. અત્યારે પણ આવી નોટો કરાય છે.

આ ઉપરાંત લગભગ અર્ધી શતાબ્દ પૂર્વેથી આપણામાં ભીંતિયા પંચાંગ છપાય છે. આ ભીંતિયા પંચાંગ તથા બાર પર્વોની ટીપ પણ આ પરંપરાને જ અનુસારે નીકળે છે. જેમાં પૂનમ ચૌદશ વિગેરેની હાનિ-વૃદ્ધિમાં તેરશ વિગેરેની હાનિ વૃદ્ધિ સાફ લખવામાં આવે છે.* જ્યારે પૂં મહા-પુરુષોની આ આજ્ઞા છે ત્યારે આ રીતે લખવામાં જ આજ્ઞા-પાલન છે. આમાં કાંઈ સ્વચ્છંદી તર્કજ્ઞાને અવકાશ નથી.

* દિગંબરીય બાર પર્વોની ટીપોમાં પણ આ રીતે જ લખાય છે. દિગંબરીય તિથિપત્રોમાં નહામી વૃદ્ધિ તિથિનો આંક ન લખતાં તેના સ્થાને + કે ૦ મૂકાય છે.

પ્ર૦—એવું કહેવામાં આવે છે કે પૂર્વની તિથિનો ક્ષય વિગેરે લખવાનો રવૈયો યાજ્ઞશિક વર્ણથી ચાલુ થયો છે.

ઉ૦—જ્યારે મનુષ્ય દહિરાગમાં ખેંચાય છે ત્યારે તેને આવી આવી તર્કજ્ઞાઓ જ સૂઝે છે, શું દિગંબરીય કે સ્થાનકમાર્ગીઓ મુનિઓના વસ્ત્ર ધારણ તથા જિનપ્રતિમાને અર્વાચીન ઠરાવવાને બિનભિન્ન તર્કજ્ઞાઓ નથી કરતા ? કરે છે, અને તેમને વ્યાજબી ઉત્તર મળે તોય પોતાના પક્ષવ્યામોહને છોડતા નથી એટલું જ નહીં કિન્તુ શસ્ત્રના અર્થોને પોતાની કલ્પના પ્રમાણે ખેંચી જાય છે. આ દશાનું સ્વરૂપ પૂં શાસ્ત્રકાર મહારાજના શબ્દોમાં સ્પષ્ટ વર્ણિત છે કે—
આગ્રહી વત નિનીષતિ યુક્તિ, તત્ર યત્ર મતિરસ્ય નિવિષ્ટા ।
પક્ષપાતરહિતસ્ય તુ યુક્તિ-ર્યત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશમ્ ॥૧૧॥

સૂત્ર ૦ અ૦ ૧, ૩૦ ૩, ગા૦ ૧૧, ટોકા, પૃ. ૪૭

અસ્તુ. અનાદિ કાળથી એવું બનતું આવ્યું છે. આવા જ આવેશથી તે લેખકે પ્રાચીન પરંપરાને ૪૦ વર્ષનો રવૈયો માન્યો છે.

પરંતુ હું પહેલાં અવરવિદ્ધઅવગાધિ, મુખ્યતયા ચતુર્દશ્યા એવ વ્યપદેશો યુક્તઃ, તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશ-સ્યાવ્યસંમવાત્ ।

ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી સાબિત કરી ચૂક્યો છું કે ક્ષય પ્રસંગે તેરશે ચૌદશનો જ વ્યપદેશ બરાબર છે. અહીં એવો પ્રયોગ કરીને એ વસ્તુને પૂરેપૂરું જોર આપ્યું છે. આ પાઠને યથાર્થ સમજનાર મનુષ્ય એ પ્રાચીન આચરણને રવૈયો કહેવાની ભૂલ ન જ કરી શકે.

વળી પૂં આરાધ્યપાદ શ્રી મણિવિજયજીદાદા, પૂં પં. રતનવિજયજી મં, પૂં મહાયોગી શ્રી છુદેરાયજી મહારાજ, પૂં ગરુડાધિરાજ શ્રી મૂલચંદ્રજીગણિ મં, પૂં મં શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મં, પૂં આં શ્રી વિજયનાનંદસૂરિજી મં, પૂં શ્રી ઝવેરસાગરજી મં, પૂં મં શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજ વિગેરેના શાસ્ત્ર-નકાળમાં પૂનમ તથા ચૌદશના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો લખવો વિગેરે પ્રધાન માર્ગ હતા, અને આજે ય એ જ પ્રધાન માર્ગ છે. આટલું છતાં ૪૦-૫૦ વર્ષો લખી નાખવા એ ક્યાં સુધી ઠીક મનાય ? આવી ચર્ચામાં કલમનો ઉપયોગ કેમ કરવો એ પણ શિખી લેવું જોઈએ. એટલે સત્યનો પક્ષપાતી તો એમજ કહી શકે કે—એ ૪૦ વર્ષનો રવૈયો નથી, કિન્તુ પ્રાચીન આચરણ છે.

પ્ર૦—વી. તંત્રી જાહેર કરે છે કે—“ ભીંતિયાં પંચાંગમાં જેમ તેમ લખાય છે તે તો અણસમજી વર્ગ પણ મુંઝાય નહીં તે પૂરતું જ લખાય છે. ”

(વીરં પુ૦ ૧૫, અં ૪૦, પૃ ૫૨) મુનિવર જનકવિજયજી (વી૦ પુ૦ ૧૫, અં ૬, પૃ ૬૫) વિગેરે લેખકો પણ પં ૦ શ્રી પદ્માનંદનું નામ દર્શાવી બાળજીવો માટે આ નિયમ હોવાની દલીલ કરે છે.

આ અપેક્ષાએ વી૦ તંત્રી કબૂલે છે કે—“ જ્યારે જ્યારે બે આઠમો આવે ત્યારે ત્યારે બે સાતમો લખીને બીજી આઠમના દિવસે જ માત્ર આઠમ લખવી...જ્યારે જ્યારે ચૌદશનો ક્ષય આવે ત્યારે બારસ પછી સીધી જ ચૌદશ લખવી અને તેરશનો ક્ષય બતાવવો. આવું પણ બાર પર્વ-તિથિઓને અંગે શરૂ કરાયું. (વી૦ પુ૦ ૧૫, અં ૬, પૃ ૧૪૭)

ઉત્તર—આ બાબતમાં વી૦ તંત્રીને સમયધર્મના તંત્રી સણસણતો જવાજ આપે છે. જે અક્ષરશઃ નીચે મુજબ છે.

આ (ઉપરના) લખાણથી નવી કલ્પના માટે બચાવના કાંઈક માર્યા છે અને વીરશાસનમાં આવેલા તિથિઓના લખાણમાંથી છૂટી જવા માટે પ્રયાસ સેવ્યો છે. આ લખાણ જે કે ૬૩૬૩૮૦ જુલાઈ છે છતાં ઘડીભર માની લખ્યો, પણ એ પૂનમ હોય ત્યારે ભીંતિયા પંચાંગમાં જે એ તેરશ લખવામાં આવે છે તે પણ અણસમજી માટે છે એમ માનશો તો જે દિવસે ભીંતિયા પંચાંગમાં ચૌદશ લખી હોય તે દિવસે ચંડાશુચંડુ પંચાંગમાં ચૌદશનો અંશ પણ ન હોય છતાં તે મુજબ ચૌદશ સમજી અને અણસમજી બધા કરતા આવ્યા તેનું કેમ? સમજી માટે આરાધવાની જુદી તિથિ અને અણસમજી માટે જુદીના ભાગલા જુદા પાઝા હોય એવું સાંભળ્યું કે જાણ્યું નથી; માટે ખોટો બચાવ કરવો એ નિર્ણય છે.

(સમયધર્મ, તા. ૨૯-૧-૩૬, વ૦ ૫, અ. ૧૧ પૃ. ૮૫)

આ જવાબમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે-પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય મનાતો આવ્યો છે, લખાતો આવ્યો છે. જેમાં સમજી કે અણસમજી માટે કોઈ જાતનો તિથિભેદ નથી.

હવે આપણે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ લઈએ તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે કે પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વતિથિને પર્વતિથિ માનવી અર્થાત્ પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવો, વિગેરે માત્ર બાળકો માટે નથી; કિન્તુ આબાળગોપાળ માટે છે અને ત્યાં “અમેને આજે આઠમનો પૌષ્ઠ છે એમ આબાળગોપાળમાં પ્રતીત હોવાનું” જાહેર કર્યું છે.

આ આજ્ઞા આપણા પૂર્વ મહાપુરૂષો જાણતા હતા, તેથી જ (વ૦ સં. ૧૯૫૨ ની ચર્ચામાં “પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનું” તો પ્રમાણ મળે છે” વિગેરે જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે કે-આજના આ દોઢાલા આચાર્યો કરતાં તે પૂ. મહિવિજયજીદાદા વિગેરે મહાપુરૂષો અધિક જ્ઞાની અને અધિક ભવભીર હતા. તેઓ તિથિને અંગે જરાય પોલ ચાલવા દેતા નહીં, એ વાત ધરણેન્દ્ર સુરિના પાઠણના ફરમાનની ચર્ચા પરથી સમજી શકાય છે. તેઓશ્રીએ આજ્ઞા પ્રમાણે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે. સમજી કે અણસમજી દરેકને એક જ માર્ગ આદેશ્યો છે, અને અખિલ હિંદમાં અવિભક્તપણે એક જ દિવસે પર્વારાધન કરાવ્યું છે તે એટલે પર્વના ક્ષયે પૂર્વતિથિનો ક્ષય લખવાની પ્રથા અણસમજી માટે છે એમ કહેવું એ માત્ર દલીલોનું દિવાળું છે.

પ્ર૦—તત્પ્રવ૦ અનુવાદક ચાલુ ભીંતિયા પંચાંગને જ બધી બૂલોનું મૂળ માને છે (વી. ૧૫, અ. ૨૦, પૃ. ૩૨૧) એટલે વી. ૦ આદિસ તરફથી ચાલુ વર્ષમાં નવી બચનું પંચાંગ

બહાર પડ્યું છે, જેમાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ સાદ્ જતાવવામાં આવી છે.

ઉ૦—ભાષ ! એ તો આ જમાનાનો પવન છે કે ક્રાન્તિ, ક્રાન્તિ ને ક્રાન્તિ. આ નવું પંચાંગ એ પણ એક પંચાંગ પદ્ધતિની ક્રાન્તિ જ લો. દિગ્ગજરો જિનાગમને ન માને, સ્થાનક-માર્ગોએ પંચાંગીને ન માને અને નવાં શાસ્ત્ર બનાવે તો પછી આ નવા તિથિવાદીઓ તિથિની આચરણને ન માને અને નવું પંચાંગ કાઢે એમાં આશ્ચર્ય શું? જ્યાં ભીંતિયું પંચાંગ જોવાનું પૂરતું જ્ઞાન નથી ત્યાં ચૌદશના ક્ષય વૃદ્ધિના આંક-ડાઓ કેટલો અનર્થ કરશે તેનો જવાબ ભવિષ્યકાળ જ આપશે.

યૂ. પી. ૦ માં એક કહેવત છે કે **बनीया कक्षा लोभ (शुद्ध या सद्धा) में फसता है**, આ નવું પંચાંગ વ્યાજના લોભે મૂડીના સદંતર નાશને જ નોતરે છે; કેમકે ઉદયના એકાંત આગ્રહથી પર્વલોપની બેદરકારી કે જેની ચર્ચા હું આગળના પ્રકરણમાં કરીશ તે આજે સ્પષ્ટ છે. અને એટલા માટે જ આ નવું પંચાંગ (એડવરટાઇઝ) પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. દરેક પર્વારાધક વિવેકીની ફરજ છે કે વ્યાજના લોભમાં મૂળ મૂડી ન જાપ એટલા માટે સાવચેત રહેવું.

તીર્થંકર ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવ પણ આપણને પુનઃ ચેતવે છે કે **अणायण एगे सोवद्वाने, आणाय एगे निरुवद्वाने । एवं ते मा भवउ ।**

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર.

આ નવા પંચાંગે લોકોત્તરમાંથી લૌકિક રીતિમાં પ્રવેશ કર્યો છે. આ નવા પંચાંગમાં આજ્ઞાભંગ, આચરણભંગ વિગેરે નુકશાન તો પ્રત્યક્ષ જ છે.

પૂ. મહાયોગી શ્રી છુટરાયજી મહારાજ, પૂ. ગચ્છા-ધરાજી શ્રી મૂલચંદજી ગણી, પૂ. શાંતમૂર્તિ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મં, પૂ. શ્રી ગંભીરવિજયજી મં ના ચરણસેવી વયો-વૃદ્ધ અનુભવી શ્રાદ્ધવર્ધ શ્રીમાન્ કુંવરજી આણંદજી જેઓ ૫૦ વર્ષથી જૈન પંચાંગ પ્રકટ કરે છે તેઓ આ નવા ઢંગનું પંચાંગ દેખીને સત્ય જ ઉચ્ચારે છે કે—“તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ લખવાની પ્રવૃત્તિ સં. ૧૯૯૨ સુધી કોઈ પંચાંગમાં ન હતી” (જૈનધર્મ પ્રકાશ પૃ. ૫૨, અ. ૬, પૃ. ૩૧૪) અર્થાત્ આ વર્ષે પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ લખવાનું શરૂ થયું છે તે નવીન પ્રવૃત્તિ છે.

સારાંશ એ છે કે અત્યારસુધી જે રીતે જૈન ભીંતિયા પંચાંગ બનતા આવ્યા છે તે રીતિ અને તે રીતિએ બનતા પંચાંગ જ શાસ્ત્રાનુસારી છે.

❧

પ્રકરણ ૬ : સંયુક્ત પર્વતિથિ.

મહિનામાં ૧૨ પર્વતિથિ છે. જે પૈકીની ૨, ૫, ૮, ૧૧ એ એકેક પર્વો છે, જ્યારે ૧૪, ૧૫ અને ૧૮, ૦)) એ જોડિયા પર્વો છે. બાર પર્વોમાં ચતુષ્પર્વો આગમોક્ત છે. તેમાં પણ આ સંયુક્ત તિથિઓનો સમાવેશ થયો છે. એકેક પર્વને આશ્રીને જે નિયમ છે તે જ નિયમ સંયુક્ત પર્વને લાગુ પડે છે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે ક્ષીણ ચૌદશે ચૌદશનું અનુ-જ્ઞાન આરોપિત ઉદયવાળી ચૌદશે એટલે તેરશે થાય છે અને

તેરશનો ક્ષય મનાય છે. તથા એ ચૌદશ હોય ત્યારે પહેલી ચૌદશ તેરશ બને છે. આ શાસ્ત્રીય વિધિ છે.

એ જ ન્યાયે પૂનમનો ક્ષય થાય ત્યારે તેનું અનુજ્ઞાન ચૌદશે અને ચૌદશનું અનુજ્ઞાન તેરશે કરવું. તેરશનો ક્ષય કરવો. તથા એ પૂનમ હોય ત્યારે પૂનમનું પર્વાનુજ્ઞાન બીજી પૂનમે અને ચૌદશનું અનુજ્ઞાન લૌકિક પ્રથમ પૂનમે એટલે લોકોત્તર ચૌદશે કરવું, એ પણ શાસ્ત્રસંગત છે.

આ વસ્તુને વિસ્તારથી સમજી લઈએ.

પ્ર૦—વીં તંત્રીજી કબૂલે છે કે “ક્ષયપ્રસંગે આરાધનાનો વિલોપ ન થાય અને વૃદ્ધિપ્રસંગે ભેવગમ નહિ, એ હેતુથી આ ક્ષયે પૂર્વા વૃદ્ધૌ ઉત્તરાં નો નિયમ યોજાયો છે. (વીરં પુ૦ ૧૫, અં ૫, પૃ ૭૫) અર્થાત્ ક્ષય-વૃદ્ધિને અનુલક્ષીને બનાવેલ નિયમ આરાધનાનો વિલોપ ન થાય તે આતર જ છે. આ નિયમે ચૌદશનો સંસ્કાર તેરશને અપાય છે. પૂનમ પણ પર્વતિથિ છે. તેની આરાધના માટે શું કરવું ?

ઉ૦—વીં તંત્રીની કબૂલાત પ્રમાણે પૂનમ અને ચૌદશ બન્ને પર્વેની આરાધનાનો વિલોપ ન કરવો હોય તો બન્નેને અક્ષુણ્ણ રાખવા જ જોઈએ. બન્નેને સ્વતંત્ર એકેક અહોરાત્ર આપવો જ જોઈએ. આવું જ વૃદ્ધિને અંગે સમજવાનું છે.

પ્ર૦—માનો કે અશાડ શુદ્ધિમાં રવિવારે તેરશ ધડી ૫, સોમવારે ચૌદશ ધ૦ ૧ તથા સોમવારે જ પૂનમ ધડી ૫૭ છે. પછી તે જ રાત્રે અશાડ વદિ એસે છે એટલે મંગળવારે એકમ છે. અહીં પૂનમનો ક્ષય થયો છે તો તેના માટે શી વ્યવસ્થા કરવી ?

ઉ૦—અહીં સોમવારે ધડી ૧ થી ધડી ૫૭ સુધી પૂનમનો ભોગકાળ છે. આથી સોમનો અહોરાત્ર પૂનમનું અનુધાન કરવાને યોગ્ય છે.

પૂનમની ધડીઓને ૫૯ ધડીવાલો સંસ્કાર આપી શુદ્ધિ તિથિ બનાવીએ તો ઉદયકાળે પૂનમનું અસ્તિત્વ આવી ઉભશે. આ રીતે સોમવારે એ અશાડી પૂનમ પર્વનો જ અહોરાત્ર છે. દિગમ્બરી ગણિત પ્રમાણે પણ મુખ્યતાએ સોમવારે જ પૂનમ આવે છે.

ખીજી તરફ અશાડી ચૌદશ પણ ચૌમાશી પર્વતિથિ છે. તેનો ઔદયિક અહોરાત્ર તો પૂનમ જ બની ગયો છે. આખાળગોપાળ તેને પૂનમ તરીકે માને છે, આરાધે છે. હવે ચૌદશ માટે ય સ્વતંત્ર અહોરાત્ર જોઈએ જ. એટલે પુનઃ ક્ષયે પૂર્વાના ન્યાયે રવિવારે ચૌદશ આવે. રવિવારે ૫ ધડી પછી તો ચૌદશની ૫૫ ધડીઓ છે જ. તે દિવસે ચૌદશનો સંયોગ છે જ. તેને ૫૯ ધડીના આરોપવાળી પૂનમના હિસાબે ૫૯ ધડીનો સંસ્કાર આપીએ એટલે રવિવારે ચૌદશ બનવાની. આ રીતે રવિવારે ચૌદશ મનાય છે અને પૂર્વની તેરશનો ક્ષય થાય છે.

યાદ રાખવું કે અહીં કાર્યાના નિયમે તેરશ તે તેરશ નથી, ચૌદશ છે, તથા ચૌદશ એ ચૌદશ નથી પણ પૂનમ છે. ચૌદશે પૂનમ સ્થાપી એ અપવાદ વિધિ છે. તેરશે ચૌદશ આવી એ અપવાદાપવાદ વિધિ છે. ‘ઉત્સર્ગ’ કરતાં અપવાદ અને અપવાદ કરતાં અપવાદાપવાદ બળવાન જ હોય છે એટલે આ વિધિમાં ઔદયિકનો નિયમ રહેતો જ નથી.

દિગમ્બરીય તિથિ વ્યવસ્થા પણ રવિવારે ચૌદશ કરવાના પક્ષમાં છે.

પ્ર૦—માનો કે અશાડ શુદ્ધિમાં શુક્રવારે તેરશ ધડી ૫૪, શનિવારે ચૌદશ ધડી ૫૯, રવિવારે પૂનમ ધડી ૬૦ અને સોમવારે પૂનમ ધડી ૩ છે. આમાં પૂનમ વધી છે તેનું શું કરવું ?

ઉ૦—પૂનમ લૌકિક પંચાંગાનુસાર ૬૫ ધડીની બની જવાથી વધી છે જે તેની વાસ્તવિક વૃદ્ધિ નથી. શાશ્વત નિયમથી વિરૂદ્ધ દર્શિત વૃદ્ધિ છે. સોમવારે ઉદય પૂનમ છે, રવિવારે લૌકિક અભિવર્ધિત પૂનમ છે. આ માન્યતામાં

સૌનો એકમત છે. અભિવર્ધિત ધડીઓને પૂર્વોક્ત રીતે ૫૯ ધડીની શુદ્ધિ તિથિવાળો સંસ્કાર આપીએ તો રવિવારે સવારે ચૌદશનો અને શનિવારે તેરશનો ભોગકાળ આવે છે. વૃદ્ધૌ ઉત્તરાના નિયમે મુખ્યતાએ સોમવારે જ પૂનમ છે. એ પૂનમ માનવાથી આખાળગોપાળમાં વ્યામોહ થવાનો જ. એટલે કાર્યાને અનુલક્ષીને ખીજી પૂનમ જ પૂનમ રહેવાની અર્થાત્ પહેલી ચૌદશ બનવાની.

હવે ચૌદશ બે છે. પુનઃ વૃદ્ધૌ ઉત્તરાના ન્યાયે શનિવારે ખીજી તેરશ આવે છે. આ રીતે સોમવારે પૂનમ, રવિવારે ચૌદશ અને શનિવારે ખીજી તેરશ માનવી જોઈએ.

પંચાંગમાં પણ પૂનમની વૃદ્ધિમાં આ હિસાબે જ તિથિ વ્યવસ્થા કરાય છે. જુઓ. સં ૧૯૮૯ ના માગશર શુદ્ધિમાં શનિવારે તેરશ ધડી ૫૦, ૫૧ ૧૨, રવિવારે ચૌદશ ધડી ૫૫, ૫૬, સોમવારે પૂનમ ધડી ૬૦, ૫૧-૦ અને મંગળવારે પણ પૂનમ ધડી ૮, ૫૧-૧૫ હતી. ઉપરના નિયમે રવિવારે તેરશ, સોમવારે ચૌદશ અને મંગળવારે પૂનમ માની, દરેકે ચૌદશ તથા પૂનમની આરાધના કરી છે. શું બાલક કે શું વૃદ્ધ ? શું સમક્ષિધારી કે શું પંચ મહાવ્રતધારી ? શું અરુચી કે શું પ્રવર્તિની સાધ્વી ? શું કુલ્લક કે શાસનસમ્રાટ આચાર્ય ? એમ કોઈમાં આ ચૌદશ પૂનમ માટે બે મત ન હતા. ભા ૦ શુ ૫ ના ક્ષયમાં અન્ય પંચાંગના આધારે શુ ૬ નો ક્ષય કરવા વખતે વીં તંત્રીને પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાની પ્રથા શાસ્ત્રમર્યાદાથી વિપરીત છે એવું ખ્યાલમાં આવેલ (વીં પૂ ૧૩૩) છતાં એ વીં તંત્રીએ જ પોતાના વીં પંચાંગમાં બે તેરશ છાપી છે, સોમવારે ચૌદશ કરી છે તથા સોમવારે ચૌદશ આરાધી છે.

પુનઃ કહેવાની જરૂર નથી કે ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ બળવાન હોય છે, માટે ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઔદયિક નિયમ ન રહી શકે. ગણિતથી પણ વૃદ્ધિ તિથિ એ પૂર્વતિથિનું વિકૃત અંગ છે. આથી પ્રથમ પૂનમ એ મુખ્ય તથા અસહી પૂનમ નથી. તેને ઉદય પૂનમ માનવી, એ નિયમ અહીં લાગુ પાડી શકાય નહીં. આ રીતે રવિવારે મુખ્યતયા પૂનમ નથી, સંસ્કારબળ ચૌદશ છે, શનિવારે ચૌદશ નથી કિન્તુ ખીજી તેરશ છે.

સારાંશ-હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે પૂનમ તથા ભા ૦ શુ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવી નહીં. તેને અક્ષુણ્ણ પર્વ રાખી તેના અહોરાત્રમાં પર્વારાધન કરવું કિન્તુ પર્વનો લોપ તો કરાય જ નહીં.

આ તિથિ વ્યવસ્થા પ્રમાણે પૂનમની હાનિ-વૃદ્ધિમાં તેરશની વધઘટ માનવી, લખવી એ જ શાસ્ત્રીય માર્ગ છે.

પ્ર૦—આ નિર્ણય કરવા પહેલાં કેટલોક ઊઠાપોઠ કરી લેવો જરૂર છે.

ઉ૦—ખાસ પૂછો, તમોને પ્રશ્નોત્તરદ્વારા પરમ સત્યની વિશેષ પ્રતીતિ થશે.

પર્વલોપ ઇષ્ટ નથી

પ્ર૦—પૂનમ તથા પાંચમ પર્વતિથિ નથી.

ઉ૦—શ્રી ભગવતી સૂત્ર-વૃત્તિ, વિપાકસૂત્ર-વૃત્તિ, મહા-નિશિથ સૂત્ર પંચાશક વૃત્તિ, પ્રવચનસારોદ્ધાર, યોગશાસ્ત્ર સવૃત્તિ, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, શ્રાદ્ધવિધિ સવૃત્તિ, સં. ૧૫૮૩ નો સાધુમર્યાદાપટ્ટક, હીરપ્રભ, સેનપ્રભ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં તથા અવિચ્છિન્ન પરંપરામાં ૨, ૫, ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૦) એમ

બાર પર્વતિથિ માની છે, તેને તમારે પર્વતિથિ માનવી કે ન માનવી, એ તમારી મુનસરીની વાત છે.

પ્ર૦—આ પ્રમાણેથી તે પર્વતિથિ મનાય કિન્તુ પૂનમને ગૌણપર્વ માનવું જોઈએ.

ઉ૦—અમુક પર્વ મુખ્ય અને અમુક ગાણુ આવે. ખાસ ભેદ ક્યાંય ઉલ્લેખિત નથી. યદિ ચતુષ્પર્વી મુખ્ય છે એ અપેક્ષાએ વિચારીએ તોય પૂનમ તથા અમાસ મુખ્ય પર્વરૂપે જ છે. તમે ચતુષ્પર્વી સિવાયના બીજા વિગેરે પર્વની હાનિવૃદ્ધિમાં એટલું જ નહીં કિન્તુ હરકોઈ ઇષ્ટ તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિમાં પૂર્વતિથિની વધઘટ માનો છો, સ્વીકારો છો. માત્ર પૂનમ અમાસની વધઘટમાં પૂર્વ-પૂર્વતર તિથિની વધઘટ ન માનો, એ કંઈ જાતનો ન્યાય ? પૂનમ ઘટે તો ચૌદશે પૂનમ કરો છો, ચૌદશ ઘટે તો તેરશે ચૌદશ આરાધો છો તો ચૌદશને પૂનમ ક્યાં પછી તેરશને ચૌદશ કરવાની આજ્ઞા કેમ ન પાળવી ? તમે પૂનમને ગૌણ માનવાનો પક્ષ કરો છો એનો સ્પષ્ટ અર્થ એ જ છે કે પૂનમને પર્વ માનવાનો સફાઈપૂર્વકનો ઇન્કાર. આ ઇન્કાર હજી સાફ સાફ શબ્દોમાં નથી કરાતો એટલે ભય પણ પ્રશસ્ય છે.

પ્ર૦—વી. તંત્રી જણાવે છે કે—“ પર્વની આરાધના જે વારે તે તિથિ હોય તે દિવસે કરવાની હોય. પછી બે સાથે હોય તો બેય પર્વની આરાધના થાય તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ? ” (વી. પુ. ૧૫, અ. ૮, પૃ. ૧૩૪) અર્થાત્ પૂનમ ઘટે ત્યારે ચૌદશ-પૂનમનું સંયુક્ત અનુષ્ઠાન કરી લેવું. એમાં જુદા દિવસ ક્ષેવાની શીજર છે ?

ઉ૦—મહાનુભાવ, તમે ચૌદશે ચૌદશ તથા પૂનમનું એક અનુષ્ઠાન કરવા ઇચ્છો છો એટલે અહીં તત્ત્વ. અનુવાદકે ચૌદશ ઘટે ત્યારે ચૌદશનું અનુષ્ઠાન પૂનમે સાથે કરી લેનારને જે આપત્તિ દેખાડી છે તે જ આપત્તિ તમારી ઉપર જ આવી પડે છે.

પ્ર૦—તેઓએ ચૌદશ પૂનમનું અનુષ્ઠાન પૂનમે કરનારને જે આપત્તિ દર્શાવી છે તે બ્યાબ્બી છે. ત્યાં તેઓનું લખાણ આ પ્રમાણે છે “ ભો મિત્ર ! ચતુર્દશી અને પૂનમ બન્ને આરાધ્ય તરીકે તમને સમ્મત છે. જો તારા મત પ્રમાણે ચૌદશના ક્ષયે પૂનમ કરવામાં આવે તો પૂનમની જ આરાધના થઈ, ચૌદશની આરાધના ઉપર તો પાણી જ મુકાઈ જશે. ” જો તમે એમ કહેવા માગો કે “ ચૌદશનો ક્ષય થએલો હોવાથી તેની આરાધના પણ નષ્ટ થઈ ગએલી છે ” તો અમે તમોને મિત્રભાવે પુછીએ છીએ કે ભાઈ ! આઠમે તમને શું ખાતગીમાં આપેલ છે કે જેથી નષ્ટ થઈ ગએલી આઠમને તમે ફેરવીને માનો છો અને ચૌદશે તમારો શો અપરાધ કર્યો છે કે તેનું નામ પણ સહન થતું નથી ?

(વી. પુ. ૧૫, અ. ૨૨, પૃ. ૩૪૨)

ઉ૦—ખસ. એ જ લખાણથી તમારો ચૌદશે ચૌદશ પૂનમનું અનુષ્ઠાન માનવાનો પક્ષ પણ દોષિત જ ઠરે છે. તે નવે પ્રમાણે—

ભો મિત્ર ! ચતુર્દશી અને પૂનમ બન્ને આરાધ્ય તરીકે સમ્મત છે. જો તમારા મત પ્રમાણે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ કરવામાં આવે તો ચૌદશની જ આરાધના થઈ, પૂનમની આરાધના ઉપર તો પાણી મુકાઈ જશે. જો તમે એમ કહેવા માગો કે પૂનમનો ક્ષય હોવાથી તેની આરાધના પણ

નષ્ટ થઈ ગએલી છે તો અમે તમોને મિત્રભાવે પુછીએ છીએ કે ભાઈ ! આઠમે તમને શું ખાતગીમાં આપેલ છે કે નષ્ટ થએલી આઠમ માટે એક સ્વતંત્ર દિવસ રાખો છો અને પૂનમે તમારો શો અપરાધ કર્યો છે કે તેને માટે સ્વતંત્ર દિવસ રાખવાનો તમોને વિચાર જ આવતો નથી ?

પ્ર૦—મહાનુભાવ, બીજાને દોષિત માનવા અને પોતે તે જ દોષોના અખાડામાં જઈ નભવું એ ક્યાં સુધી ચાલી શકે ? આ બન્નેની માન્યતામાં એક પર્વ ઘટે છે એ દિવા જેવી વાત છે તેથી બન્નેની માન્યતા દુષિત છે. તમે બન્ને ય પર્વને ઝોળવો છો કિન્તુ પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજને કોઈ પણ પર્વતિથિનો લોપ ઇષ્ટ નથી. એટલા આતર જ તેઓશ્રીએ ક્ષયે પૂર્વાં નો નિયમ બનાવ્યો છે. અન્ય પૂ. મહા-પુરોને પણ પર્વલોપ ઇષ્ટ નથી જે હું આગળ જણાવીશ.

પ્ર૦—એક પર્વ ઘટે તો હાનિ શી ?

ઉ૦—હરકોઈ પૂનમ કે અમાસ ઘટે તો સામાન્ય રીતે મહિનામાં ૧૨ ને બદલે ૧૦-૧૧ પર્વ રહેશે, જેથી પૂજા, શીલપાલન, પાપધ, આરંભનો નિષેધ વિગેરે અનુષ્ઠાનમાં તે પર્વ દિવસની ઝોળી સંખ્યા હોવાથી ક્ષતિ પહોંચશે. આ વસ્તુ હું પર્વાનુષ્ઠાનમાં સમજાવી ગયો છું.

એકંદરે એક બે દિવસ અધિક આશ્રવ સેવાશે, પાપ કરાશે. આમાં તો સાવધ ક્રિયા માટે તે દિવસોમાં છૂટા રહેવાની તરફેણ છે. શું આવી સાવધ પ્રવૃત્તિને શુદ્ધ માર્ગ કહી કોઈ વિવેકી સહકાર આપી શકે ખરો ? હરગીજ નહીં.

પ્ર૦—અહીં વી. તંત્રીજી ઇચ્છે છે કે એક વર્ષ શીલાદિના નિયમવાળો ૩૫૪ દિવસ આવે તો શું કરે ? મહિનાના શીલાદિના નિયમવાળો ૨૯ દિવસ આવે તો શું કરે ? અને પખવાડિયાના નિયમવાળો ૧૪ દિવસ આવે તો શું કરે ? એનો પણ શ્રી દર્શનવિજયજીએ ખુલાસો કરવો જરૂરી છે.

(વી. પુ. ૧૫, અ. ૮, પૃ. ૧૩૪)

ઉ૦—પહેલાં એક વાત જણાવી દઉં કે વી. તંત્રીના રાજ્યમાં તિથિ ઘટે છે તેની તરફેણ કરાય છે તેમ તિથિ વધે તેની તરફેણ બિલકુલ કરાતી નથી. જેમ પૂનમ ઘટે ત્યારે તંત્રીજી તેનું અનુષ્ઠાન ઘટાડવા માટે ૧૪ દિવસના પખવાડિયાની દલીલ કરે છે તેમ પૂનમ બેવડાય ત્યારે વી. તંત્રીજી સોળ દિવસના પખવાડિયાની દલીલથી બન્ને પૂનમ ભિન્નભિન્ન અનુષ્ઠાન કરવાનું કેમ સ્વીકારતા નથી ? ક્ષયમાં તો પખવાડિયાને સામે ધરવું અને વૃદ્ધિમાં અવિરતિમાં કુચકી મારવી. આવી દલીલની કિંમત શી ?

હવે તેમના પ્રશ્નનો ખુલાસો કરું.

ખરી વાત એ છે કે પખવાડિયાના નિયમવાળો ૧૪, ૧૫, કે ૧૬ જેટલા દિવસનું પખવાડિયું હોય તેટલા દિવસ શીલ પાળે, એ જ રીત મહિનો તથા વર્ષ માટે છે. એટલે એક વર્ષ શીલાદિના નિયમવાળો ૩૫૪ શીલ પાળે અને અધિક મહિનો હોય તો ૩૮૪ દિવસ સુધી પણ શીલ પાળે.

આમાં પ્રશ્ન કરવાની અગત્ય જ ન હતી.

વાસ્તવમાં વર્ષ, ચોમાસું, માસ કે પક્ષ એ સંકેતોનો મુખ્યતા હોય ત્યાં દિવસોની સંખ્યા જોવાતી નથી. જો કે તિથિની સંખ્યા (૩૬૦ કે ૩૬૦ વિગેરે) પૂરેપૂરી હોય છે પણ દિવસો અધ્યાધિક હોય છે. શીલવ્રતવાળો તિથિ કે

મહિનો ઘટે તોય શીલ પાળે છે, વધે તોય શીલ પાળે છે. ચોમાસી, છમાસી કે વર્ષાતપ કરનાર અધિક માસમાં ફર્યુનો દોષ માની તપને છોડતો નથી. એટલે એમાં દિવસ તિથિનો કશોય સંબંધ નથી, કિન્તુ તિથિ, દિવસ કે નક્ષત્ર સાથે સંબંધ રાખનાર વિધાનો જેવા કે છટ્ટ, અટ્ટમ, અઠ્ઠાષ, ઓળી, પક્ષધર, પંખવાસો, અક્ષયનિધિ, તપ, માસધર, દોઢ-માસીધર, રતનાવલ્યાદિ તપ, આર પર્વી, ૧૨૦ કલ્યાણક, રોહિણી તપ વિગેરેમાં દિવસની મુખ્યતા છે એટલે તેમાં દર્શાવેલ સંખ્યા પ્રમાણે અહોરાત્ર લેવાય છે. ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગે એક દિવસનો ફેરફાર કરીને પણ એની સંખ્યાપૂર્તિ કરવામાં આવે છે. આ ન્યાયે પૂનમ પર્વનો દોષ પણ ઇષ્ટ માની શકાય નહીં.

પ્ર૦—એક દિવસે ભિન્નભિન્ન બે ત્રણ તપ આવે ત્યારે શું કરવું ? એકમાં દરેકનો સમાવેશ કરવો જ પડે. તેવું જ ચૌદશ-પૂનમને અંગ છે.

ઉ૦—પર્વોમાં સળતીય પર્વોનો આપસમાં એક બીજામાં સમાવેશ થતો નથી કિન્તુ વિળતીય પર્વોનો કદાચ પરસ્પર એક બીજામાં સમાવેશ થાય છે એવી પ્રવૃત્તિ છે.

પ્ર૦—આ કથન કેંક સ્પષ્ટીકરણ માગે છે.

ઉ૦—આર પર્વો એ તિથિ પર્વો છે. તેઓનો એક બીજામાં સમાવેશ થતો નથી. કોઇ પણ પર્વતિથિ બીજી પર્વ-તિથિમાં જેડી શકાય નહીં.

ચવન આદિના ૧૨૦ દિવસો એ કલ્યાણક પર્વો છે. એક કલ્યાણકના અનુષ્ઠાનમાં દરેક કલ્યાણકોનું અનુષ્ઠાન સામેલ માની શકાય નહીં. જે એમ હોય તો મૌન એકાદશીના પાંચ કલ્યાણકો પાંચ વર્ષ સુધી કરવાનો શા માટે આદેશ છે ? પોષ દશમીના પણ ત્રણ સ્વતંત્ર દિવસો લેવાય છે.

આંબેલના ૯ દિવસો તે ઓળી પર્વ છે. તેમાં હરકોઇ તિથિ ઘટે તો એક ઓળીનો દિવસ બીજા દિવસમાં દાખલ માની શકાય નહીં.

આસો વદ ૦)) ઘટે તો અમાસ અને ચાદશના ભિન્ન ભિન્ન દિવસો લેવાય છે કેમકે તે બન્ને તિથિપર્વ છે. ચતુષ્પર્વો પૈકીની આ તિથિઓને ગિલ્કુલ સ્વતંત્ર રાખવી જ જોઇએ.

એક જ દિવસે તિથિપર્વ આવે, કલ્યાણકપર્વ આવે અને રોહિણી પર્વ આવે તો એક દિવસે ત્રણ ત્રણ ભિન્ન પર્વો હોવાથી અશક્યપરિહાર યા આગારની અપેક્ષાએ કદાચ એક દિવસે આરાધ્ય પણ મનાય છે. ચૌદશે મહાવીર મોક્ષ કલ્યાણક મનાય પણ અમાસ તો અમાસે જ હોય.

વળી ચતુષ્પર્વો વિગેરેની શાશ્વત આરાધના છે યાને ૧૨ પર્વોની આબાળગોપાળ પ્રસિદ્ધ આરાધના છે જ્યારે કલ્યાણક તપ વિગેરેની કાદાચિત્ક અને વ્યક્તિગત આરાધના છે. આ વસ્તુ પણ પંચાંગકારોને ખ્યાલમાં રાખવી જોઇએ. પંચાંગમાં ૧૨ પર્વોની ક્ષયવૃદ્ધિની વ્યવસ્થા બરાબર કરવી જ જોઇએ અને લોકપ્રસિદ્ધ જૈન તહેવારોની વ્યવસ્થા બરાબર કરવી જોઇએ.

પંચાંગમાં ૧૨૦ કલ્યાણકની વ્યવસ્થા કરવાની પ્રવૃત્તિ આજ સુધી ન હતી. તત્વ૦ અનુવાદકજી પ્રશ્નોત્તરીમાં આજ વાતને કબ્જે છે (વીર૦ પુ. ૧૫, અ. ૦ ૩૨, ૫૦ ૪૯૫)

તેથી જ વીરશાસનના કાન્તિ પંચાંગમાં ૫ કલ્યાણકને અંગે પ્રાચીન માર્ગ સ્વીકારાયો હતો. પાછળથી ચૌદશ પૂનમની ચચામાં કલ્યાણકનો પ્રશ્ન જોડવાથી ઠીક થશે એમ માની તેમણે પહેલાં પંચાંગને પ્રથમકવલે મશ્કિકાપાતઃ જેવું જૂલવાળું જાહેર કરી બીજું પંચાંગ છાપ્યું છે. જેમ સત્યાર્થ પ્રકાશની પહેલી આવૃત્તિ અને સંસ્કારિત પહેલી આવૃત્તિ તેમના કલ્પિત મતને સિદ્ધ કરવાને પર્યાપ્ત પુરાવારૂપ છે તેમજ વીરશાસના આ કાન્તિ પંચાંગની પહેલી આવૃત્તિ અને બીજા જ સમાહમાં બહાર પડતી સંસ્કારિત આવૃત્તિ એ તેમના પંચાંગને કલ્પિત હોવાનું પૂરવાર કરે છે. વસ્તુતઃ ક્ષીણ પૂનમને લોપવા માટે જ આ બધો પ્રયાસ ખેડાયો છે.

અર્થાત્ ઉપરોક્ત વિચારણાથી સમજમાં આવશે કે પર્વોનો લોપ કોઈ રીતે ઇષ્ટ નથી અને પૂનમનો ક્ષય થાય તો તેરશનો ક્ષય તથા પૂનમ વધે તો તેરશની વૃદ્ધિ માનવી જોઇએ અને પંચાંગમાં પણ એ જ રીતે લખવું જોઇએ.

પ્ર૦—કદાચ તેમ માની તો લખએ પણ પંચાંગમાં લખવું શા માટે ?

ઉ૦—ચૌદશના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય અને પહેલી ચૌદશને સ્થાને બીજી તેરશ લખવાનો જે હેતુ છે, તે જ હેતુ પૂનમના ક્ષયે અને વૃદ્ધિમાં પણ તેરશનો ક્ષય-વૃદ્ધિ લખવાનો પણ છે.

પ્ર૦—પંચાંગમાં હાનિવૃદ્ધિ ન લખવાનાં કારણો નીચે મુજબ છે. તત્વ૦ અનુવાદક જણાવે છે કે—

“ જે પર્વતિથિનો ક્ષય જણાવે તો અજ્ઞાન લોક એમ સમજે કે આજે તો તિથિ છે નહીં, ત્યારે ધોવા કરવામાં શા વધો ? આવું સમજીને તિથિને દિવસે જે આરંભો ન સેવાતા હોય તે પણ સેવવા માંડે. વળી પર્વતિથિ બે જણાવે તો નિર્વિવેકી લોક પહેલી તિથિએ આરંભ સેવતા સેવતા એવા નિષ્વંસ પણ બની જાય કે ‘ પહેલી તિથિએ કરાય છે ને તો બીજી તિથિએ પણ કેમ ન કરાય ? ’ યાવત્ તેઓ તે દિવસે પણ ધોવા કરવાદિકના આરંભો બેધડક કરવા મંડી પડે. ” (વીર૦ પુ. ૧૫, અ. ૦ ૨૩, ૫૦ ૩૬૧)

ઉ૦—યદિ લેખક તથા વાંચકની શુદ્ધિ દગો ન આપે તો આ પાઠમાં પૂનમની હાનિ-વૃદ્ધિ ન કરવાની સ્પષ્ટ કબુલાત છે. તે આ પ્રમાણે—

યદિ પૂનમને ચૌદશમાં મેળવી દેવાય તો પૂનમનો અભાવ થશે કે પૂનમનો ક્ષય મનાશે. અજ્ઞાન લોક “ ક્ષીણ પૂનમનું અનુષ્ઠાન કરાતું નથી તો બીજી પર્વતિથિઓનું અનુષ્ઠાન શા માટે કરવું ? ” એમ સમજી ક્ષીણ પર્વના અનુષ્ઠાનને જલ્દાજલ્દી આપશે. અંતે નિષ્વંસ પરિણામી મનુષ્ય સદ્ધર્મપૂર્વક કરાતા પર્વલોપને બદલે ખુદખુદા પર્વલોપ કરવા મંડી પડે અને વક્રજડતાના યોગે ચતુષ્પર્વો કે આર-પર્વોને નુકસાન પહોંચાડે તો આશ્ચર્ય શું છે ? આ તો વ્યાજના લોભે મૂળ મૂડી ખોવા જેવું થાય.

વળી બે પૂનમ કરવાથી તો પરિણામે પૂનમના અનુષ્ઠાનને જ ધક્કો પહોંચશે એ તત્વ અનુવાદકના ઉપરના કથનમાં સ્વીકૃત છે જ.

પ્ર૦—પૂનમની વધઘટ લખવાથી પર્વોને ધક્કો પહોંચે એવું બનવાનો સંભવ નથી.

ઉ૦—મહાનુભાવ ! અત્યાર સુધીના અનુવાદકજી વિગેરેના લખાણો તપાસો એટલે તમોને મારા કથનની ખાત્રી થશે.

ભુએ તત્વ અનુવાદક લખે છે કે—“ તેનો (પૂનમનો) ક્ષય ચૌદશમાં અંગીકાર કર્યા છતાં તે દિવસે પૂર્ણિમાથી નહીં કહેતાં ચૌદશથી જ કહેવામાં આવે છે. ” (વીં પુ. ૧૫, અં. ૨૪, પૃ. ૩૭૪)

આ પાઠમાં પૂ. વાયકવય* શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજની ક્ષયે પૂર્વાની આજ્ઞાનો ભંગ છે. ચાદશ અને આઠમના પ્રસંગે આ આજ્ઞા માનવી અને ચતુષ્પર્વી પૈકીના પૂનમ પર્વના પ્રસંગે આ આજ્ઞા ન માનવી એ કષ્ટ જાતનું આજ્ઞાપાલન ?

ચૌદશનું અનુષ્ઠાન પાક્ષિક હોવાથી પૂનમનું દૈવસિક અનુષ્ઠાન તે ભેદનું જ આવી જાય છે. (પૃ. ૩૭૪)

આ પાઠમાં અનુષ્ઠાનનો સકાષ્ટપૂર્વક ઇન્કાર છે એટલું જ નહીં કિન્તુ પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ. તથા પૂ. આ. શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મ. વિગેરેની ચંદ્રમાસીપસુ કટ્ટ ચૌમાસીએ છટ્ટ કરવો એ આજ્ઞાનું ઉક્તિ ધન છે અને ન કરિજ્ઞા ? પચ્છિત્તં । પ્રત્યે આખિ-મીયામજાં છે.

“ જે દિવસે તે તિથિ ન હોય અથવા નકામી થએલી હોય તે દિવસે પણ સચિત્તાયાગાદિ પાળવા જ નોંધએ એવો નિયમ નથી. ”

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૨૬, પૃ. ૪૦૭)

આ પાઠ ક્ષીણ પર્વોના અનુષ્ઠાનની મના જ કરે છતાં આરાધનાની વાતો “ સો વાંસજળે કાંકરા હોય ” ના જેવી વાતો છે.

આ લખાણ પરથી તેઓની માન્યતામાં ક્ષીણપર્વનું સ્થાન શું છે તે વિચારો.

પૂ. મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ ઉ. નં. ૭૮-૭૯ માં ખાધાવાર આવવાથી પર્વતિથિની વિરાધના થાય એમ જણાવે છે અને વીં પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૃ. ૨૦૭ કલમ ૧૦ માં પ્રથમ પૂનમ કે જેને પોતે કલ્પરૂપે નિષિદ્ધ માને છે તે દિવસે પૂનમનું તપ કરવાને તથા ખીજ પૂનમે પારણું કરવાને આદેશ છે.

આ પાઠોમાં પ્રથમ પૂનમ કલ્પ તરીકે અને ખીજ ચૌમાસી પૂનમ ખાધાવાર તરીકે આવવાથી વૃદ્ધિમાં પૂનમની આરાધનામાં ક્ષતિ પહોંચે યાને વક્ર જડો આ પાઠને શાસ્ત્ર-ધારણ માની બેધડક પૂનમ પર્વનો જ નિષેધ કરે તો તેને કોણ રોકી શકે ? વિવેકી મનુષ્યની દ્રવ્ય છે કે તેમણે આવા આંટીધુંટીવાળા લખાણથી સાવચેત રહેવું નોંધએ.

પૂનમ વિગેરે માટે વિશેષ જણાવવા ઇચ્છનારે “ પૂનમ અને પાંચમ ગૌણ પર્વ નથી વિગેરે ” પહેલાના લખાણને વાંચી લેવું.

પ્ર.૦—યદિ એમજ છે, તો પૂનમ વિગેરેની હાનિ-વૃદ્ધિ ન માનવી નોંધએ તેમ ન લખવી નોંધએ, એ પણ વ્યાજખી છે.

ઉ.૦—તત્વ અનુવાદક પણ દ્રાવિડી પ્રાણાયામથી એક જ દિવસે ચૌદશ પૂનમનું આરાધન માનીએ તો એક પર્વનો અવસ્થ લોપ થાય છે એમ સ્વીકારે તો છે જ; જેમકે—

“ વળી પૂનમને દિવસે કરાતા પાક્ષિક અનુષ્ઠાનને તમે પૂનમનું અનુષ્ઠાન કહેશો તો પાક્ષિક અનુષ્ઠાનનો લોપ થશે અને ચૌદશનું અનુષ્ઠાન કહેશો તો ચોકખો મૃતવાદ થશે. ”

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૨૧, પૃ. ૩૪૨)

કવી સરસ વિચારણા છે ! લેખક મહાશય ખીજને ડહાપણ આપે છે કિન્તુ પોતાની જૂલ સુધારવાની તકને જતી કરે છે.

યદિ અનુવાદકજી એક જ દિવસે પૂનમ પર્વ તથા ચૌદશ પર્વનું અનુષ્ઠાન કરવાનું સ્વીકારે છે તો તેમને પણ એક અનુષ્ઠાનના લોપનો અને ખીજ અનુષ્ઠાનને અંગે મૃતવાદનો દોષ લાગે જ છે.

આ દોષમાંથી તથા ઔન્મત્યાદિ દોષોમાંથી બચવા માટે પૂનમને સ્વતંત્ર અહોરાત્રથી જ સાધવી નોંધએ. નહીં તો કોડી ખાતર કોડી ગુમાવનાર કમનસીબ (વીં પુ. ૧૫, અં. ૨૬, પૃ. ૪૦૬) જેવી વલે થાય. એટલે પૂનમના હક્કવાળા દિવસે ચૌદશ પૂનમ બે બે માનવા જતાં બન્નેથી ભ્રષ્ટ થવું પડે. પૂ. વાયકજી મહારાજનો પ્રધોષ હીરપ્રશ્ન તથા સેનપ્રશ્ન આદિની “ ચતુષ્પર્વી અક્ષુણ્ણ રહે, ચતુષ્પર્વીના પૌષધાદિ કરવા જ નોંધએ ” ઇત્યાદિ આજ્ઞાનો સાથ છૂટી જાય, ગૃહસ્થોને આરંભી જીવનમાં રખડવું પડે અને પર્વ લોપાય.

આ કમનસીબી નહીં તો ખીજનું શું ?

સારાંશ-પર્વનો લોપ કોઈ પણ અંશે ઇષ્ટ નથી, અને પૂનમની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવી નોંધએ એ પરાપૂર્વથી પ્રશસ્ય માર્ગ છે.

ખીજનું દૂષણ

પૂનમની હાનિ કે વૃદ્ધિ માનવાથી અનેક આપત્તિઓ આવી પડે છે.

પ્ર.૦—સોમવારે હૃદય ચૌદશ છે, પછી ક્ષીણ પૂનમ છે એટલે સોમવારે બન્ને તિથિ એક સાથે માનીએ એમાં આપત્તિ શી ?

ઉ.૦—સોમવારે ચૌદશ અને પૂનમ એમ બે તિથિ માનવાથી ક્ષયે પૂર્વાં તું આજ્ઞાપાલન નહીં થાય, સા સમ્પૂર્ણેતિ ના નિયમે એક પર્વ કાયમ રહેશે એટલે એક પર્વ આરાધારો, ખીજનું પર્વ લોપારો. યદિ બન્ને પર્વોને એક અહોરાત્રમાં હોવાના કારણે એક જ અનુષ્ઠાનથી આરાધ્ય માનશો તો બે પૂનમ થાય ત્યારે બન્ને પર્વોને ત્રણ અહો-રાત્રમાં હોવાના કારણે ત્રણ અનુષ્ઠાનથી આરાધ્ય માનવાં પડશે. યદિ અહીં પૂનમના અભાવે પૂનમનું અનુષ્ઠાન ઉડાવો છો તો બે પૂનમે બેવડું અનુષ્ઠાન કરવું પડશે. ક્ષયમાં પૂનમનું અનુષ્ઠાન તદ્દન ન કરવું અને વૃદ્ધિમાં ય તેનો એક દિવસ વળ્યું માનવો, આ કષ્ટ જાતનો ન્યાય ? પૂનમને ચૌદશમાં જોડી દેવાથી એક પર્વનો એક દિવસ સાવલ ક્રિયાનો વધશે. ચોથી પ્રતિમાધારી વિગેરેને ચૌવિહારો છટ્ટ તથા બે પૌષધ કરવાની આજ્ઞા છે તેની વ્યવસ્થા નહીં થાય.

યદિ તમે તે દિવસે મુખ્યતથા ચૌદશ માનશો તો—

પૂનમ પર્વ લોપારો, પૂનમના નિયમવાળો પૂનમનો કુદરતે ક્ષય માની છૂટો રહેશે. અથવા ચૌદશની ઘડીઓમાં સ્વચ્છંદે વર્તશે. પૌષધ પ્રતિમાધારી વિગેરે એક જ પૌષધોપવાસ કરશે.

યદિ તમે તે દિવસને પૂનમ માનશો તો—

સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર પૂનમ છે માટે આજ્ઞા પાખી-ચૌમાસી નહીં કરી શકો. પાખી-ચૌમાસી માટે પૂર્વ દિવસ લેવો તમોને ઇષ્ટ નથી એટલે ચૌદશ લોપારો. આખાજગોપાળમાં પ્રસિદ્ધ “ આજ્ઞા ચૌદશ છે, અમોને પૌષધ છે ” ઇત્યાદિ

કચનપૂર્વક આચરાતા અનુદાનનો અપલાપ કરવાથી ગાંડા મળ્યાશો. પૌષ્ઠપ્રતિમાધારી તથા ચૌમાસીનો છટ્ટ કરનારા ચૌદશના અભાવે વિમાસણમાં પડશે.

૩૦—એ પૂનમ માનવામાં શું દૂષણ છે ?

ઉ૦—વૃક્ષો ઉત્તરાતુ આજ્ઞાપાલન નહીં થાય. ચૌદશ પૂનમનું શાશ્વત અનંતર પર્વ જોડું છે તેને જુદું પાડવું પડે, આરાધનામાં વ્યામોહના પ્રસંગો અને, અંતે લોકોત્તર પુનમની આરાધના ન પણ થાય. વિગેરે.

આ તો સામાન્ય પુનમની વધધટ માનવાના દૂષણો છે કિન્તુ અશાડી પુનમ વિગેરેની વધધટ માનવાથી તો મહાપર્વો માં અવ્યવસ્થા પથરાય છે.

જેની ટૂંકી યાદી નીચે મુજબ છે—

૧. અષાડી ચૌદશ તથા પૂનમ એક દિવસે આરાધશો અને તે દિવસે ચૌદશ માનશો તો સંવત્સરીની તિથિ નિયત નહીં રહે. પૂ. જગદ્ગુરુ મહારાજએ ચૌદશ પછીની તિથિયા ૫૦ મા દિવસે સંવત્સરી આદેશી છે. તમારે હિસાબે ચૌદશ પછી બીજે દિવસે ઉદય એકમ છે. તેનાથી ૫૦ મો દિવસ પાંચમ આવશે. અથવા સા સમૂર્ણેતિથી ચૌદશનો અહોરાત્ર ચૌદશ જ છે પૂનમ નથી, પછી ૫૦ મો દિવસ કોનો ? એ વિમાસણમાં પડશે. ઉદય ચૌદશથી ૫૦ મો દિવસ લેશો તો ભા. શુ. ૩ દિને સંવત્સરી આવશે.

૨. તે દિવસને તમે પૂનમ માનશો તો ?

તે દિવસે પૂનમ હોવાથી ચૌમાસી નહીં કરી શકો, કદાચ ચૌમાસી કરશો તો આજ્ઞાભંગનું પાતક લાગશે અને ૫૦ મા દિવસે—પાંચમે સંવત્સરી કરવી પડશે. આજથી જ શત્રુંજયની યાત્રા અંધ થશે. કદાચ યાત્રા કરશો તો પુનમની યાત્રા કરી એમ કહેવાશે.

૩. અષાડી પૂનમ બે માનશો તો ?

ચૌદશ તથા તમારી કલ્પ પૂનમનો છટ્ટ થશે. પહેલી પુનમ એ ચૌમાસાનો પ્રથમ દિવસ છે. આજથી ૫૦ મા દિવસે સંવત્સરી એટલે તે દિવસે ભા. શુ. ૪ બે હોય તો પ્રથમ લાદરવા શુદ્ધ ૪ માટે વ્યામોહ થશે. કા. શુ. પહેલી ચૌદશ હોય તો પણ એવો જ વ્યામોહ થવાનો. જુએ પૂ. આ. શ્રી વિજયાનંદસૂરિજી મં ની જયન્તિ બે જોઠ મહિના હોય તો આજેય પ્રથમ જોઠમાં ઉજવાય છે.

૪. શ્રાવણ વદિ અમાસનો ક્ષય હોય ને તમે તે દિવસે ચૌદશ અમાસ બંને એક સાથે માનશો તો ?

અમાસ પર્વ તો લોપાશે કિન્તુ ચૌદશ કલ્પધર એક દિવસે આવવાથી તમારા હિસાબે તેનો છટ્ટ નહીં કરો એટલે કલ્પધરનું તપ પણ ઊડી જશે.

૫. લાદરવા શુદ્ધિમાં ચોથમાં પાંચમ જોડી તેને ચોથ માનશો તો પાંચમી પર્વ લોપાશે તત્ત્વપૂર્વક તિથિ ક્રિયતે ની આજ્ઞા નહીં પળાય, પછીની ઉદય તિથિ છટ્ટ છે તેનાથી ૭૦ મા દિવસે ચૌમાસી કરવી પડશે અથવા શ્રી સમવાયાં-મળની આજ્ઞા નહીં પળાય.

૬. તે દિવસને પાંચમ માનશો તો ?

તે દિવસે પાંચમ હોવાથી સંવત્સરી ન કરાય. કદાચ સંવત્સરી કરશો તો શ્રી સમવાયાંગજી તથા શ્રી કલ્પસૂત્રની

આજ્ઞા લોપાશે; કેમકે ૫૦ તથા ૭૦ દિવસોનો મેળ જ રહેતો નથી.

૭. ભા. શુ. પાંચમ બે માનશો તો ?

પાંચમ અને સંવત્સરીની વચમાં એક અહોરાત્ર વધશે, આગળ બતાવાશે તેમ અનન્તરતા નહીં રહે, કાષ્ઠ અહોરાત્રનો કાળ પાછળ હટાવીને ત્રીજે સંવત્સરી માને તો તેને રાકી નહીં શકો. લૌકિક બે કાર્તિકી ચૌદશ હશે ત્યારે ૭૦ મા દિવસે ચૌમાસી તથા વિહારને અંગે પણ ગડબડ ઉઠશે.

૮. કાર્તિક શુદ્ધિમાં ચૌદશમાં પૂનમ દાખલ કરી, તેને ચૌદશ માનશો તો ?

આખો અહોરાત્ર ચૌમાસી ચૌદશનો છે તેથી પૂનમનો છટ્ટ રહેતો જ નથી, કા. શુ. ૧૫, સિધ્ધાચળ યાત્રાનો મહત્વનો દિવસ છે પણ આજે ચૌમાસી હોવાથી યાત્રા નહીં કરી શકાય. અથવા ખાસ પૂનમના પ્રતિબંધવાળાને ય ચૌમાસીએ કે એકમે યાત્રા કરો એમ કહેવું પડશે.

૯. યદિ તે દિવસે પૂનમ માનશો તો ?

સંવત્સરીથી ૭૧ મો દિવસ હોવાથી આજે ચૌમાસી ન થાય, કદાચ ચૌમાસી કરશો તો ભ. શ્રી સુધર્માસ્વામીજીની આજ્ઞાનો ભંગ થશે. વળી આજે જ સિદ્ધાચળજીની યાત્રા, પટ-દર્શન, વિહાર-ઠાણાઓઠાણ અને ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ એક દિવસે કરવાં પડશે; કેમકે ચૌમાસી માટે ભિન્ન દિવસ લેવો તે તમોને ઈષ્ટ નથી.

અનુવાદકજી ચૌમાસામાં પટયાત્રાની છટ્ટ આપે છે (વીર. પુ. ૧૫, અં. ૩૨, પૂ. ૪૬૭)

કાર્તિકી પૂનમ બે માનશો તો ?

તમોએ કલ્પ માની નિષેધેણ પૂનમે વિહાર તથા યાત્રાનુદાન પણ નહીં કરી શકો. કદાચ વિહાર કરશો તો ઉદય પૂનમની પહેલાં વિહાર થશે.

૧૦. ચૈત્ર શુદ્ધિમાં ચૌદશ પૂનમ ભેગા માનશો તો ?

આંબેલની ઓળીના બે દિવસનું અનુદાન પણ એક આરાધનામાં આવી જશે. ઓળીના આઠ દિવસ રહેશે. આ હિસાબે ચૈત્ર દેવવંદન તથા તપપદની આરાધનાથી વંચિત રહેશે. વળી અત્યારે ખાસ ચૌદશે ચારિત્ર પદની ઓળી આવે છે જે અનિયત બની જશે.

૧૧. ચૈત્રી પૂનમ બે માનશો તો ?

કલ્પના હિસાબે ૧૦ દિવસની ઓળી થશે. અથવા કલ્પમાં પર્વારાધન કરવું પડશે અને સાતમા દિવસે દર્શન પદની આરાધનામાં ચૌદશનો યોગ થશે.

૧૨. આસોમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ સમજવું.

એકંદરે પૂનમની હાનિવૃદ્ધિ માનવાથી પર્વતિથિઓમાં એવી અવ્યવસ્થા થશે કે દરેક પ્રસંગે નવા નવા વિકટ પ્રશ્નો ઉઠતા જશે અને ભદ્રિકા મુંઝવણમાં આવી પડશે.

૩૦—આ તો “ ન ધરના ને ન ધાટના ” જેવું થાય.

ઉ૦—તો પહેલેથી ડાહ્યા થઈને બૂલ સુધારી લેવી જોઈએ અને પ્રાચીન આચારજ્ઞાને શિરોધાર્મ કરવી જોઈએ.

દાપની સમાનતા અને આજ્ઞાની પ્રધાનતા

૩૦—પૂનમના ક્ષયે સોમવારે પૂનમ, રવિવારે ચૌદશ તથા શનિવારે ક્ષીણ તરશ કરવાથી ઉદય ચૌદશ સાધી શકાતી નથી.

ઉ૦—તમારા હિસાબે પણ પૂનમના ક્ષયે દોષ જેવો ને તેવો ભોલો છે. તમે સોમવારે પૂનમ માનશો પણ તે દિવસે ઉદય પૂનમ નથીજ. આ સ્થિતિમાં તો યજ્ઞોમયોઃ સમો દોષઃ જેવું થયું. દોષ તો બંનેમાં છે માત્ર ક્ષયે પૂર્વા. ની આગ્રાથી સોમવારે પૂનમ અને રવિવારે ચૌદશ માનવી એ જ તે દોષનો સનાતન પરિહાર માર્ગ છે. આમ કરવાથી પર્વસોપનું પાતક નહીં લાગે એ મહાન લાભ થશે. પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજેની આગ્રામાં અનેકવિધ લાભો સમાયેલા છે. ક્ષુદ્ર જીવોને તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. તમે પણ ક્ષય વિધિમાં તેરશ જ ચૌદશ બને છે એ તો માનો છો જ.

પ્ર૦—પૂનમના વૃદ્ધિ પ્રસંગે પહેલી પૂનમે અને ક્ષયમાં ઉદય તેરશે ચૌદશ કરશે તો ઉદય સમાપ્તિવાળી ચૌદશની વિરાધના થશે.

ઉ૦—ઉદય સમાપ્તિનો નિયમ અપવાદમાં નહીં શકતો નથી, જે વાત હું ઉદય તિથિના વિવેચનમાં બતાવી ગયો છું.

અપવાદના પ્રસંગે જે તિથિ પર્વતિથિનું સ્થાન લે છે તે તિથિ આરોપિત ઉદયવાળી હોઇને જ પર્વતિથિરૂપે છે. પૂ. વાયકવર્ણજીની આગ્રામાં અપવાદ પ્રસંગે ઉદયનો આગ્રહ રાખવાની સાક્ષ સાક્ષ મના છે.

પ્ર૦—તે કઇ રીતે ?

ઉ૦—તેઓશ્રીના પ્રધેય શ્લોકમાં જ પૂર્વાર્ધમાં ઉદયતિથિ લેવાની મના છે અને ઉત્તરાર્ધમાં ઉદય દશમે જ્ઞાન પર્વ કરવાની તેમજ ઉદય અમાસે નિર્વાણપર્વ—દીવાળી કરવાની મના છે. તમારી ઉદય સમાપ્તિવાળી અમાસ હોય છતાં તે દિવસે દિવાળી પર્વ ન કરી શકાય એ મના નહીં તો બીજું શું ?

પ્ર૦—જરૂર એ આગ્રા પ્રમાણે તો ઉદય સમાપ્તિવાળી અમાસને તો ઇરાદાપૂર્વક છોડવી પડે છે.

ઉ૦—એ જ પૂજ્ય શાસ્ત્રકાર ભગવાન, એ જ શ્લોક, એ જ આગ્રા તથા એ જ અપવાદ; છતાં એક પ્રસંગે ઉદય સમાપ્તિનો અભાવ ચલાવી લેવો અને બીજા પ્રસંગે નહીં. આનું કારણ ? વળી બે લૌકિક અમાસ હોય ત્યારે તમે તમારી કદ્યુ અમાસે પણ દીવાલી આરાધશો. ત્યાં તો તમારો કદ્યુનો હાઉં પણ કયાંય ચાલ્યો જાય છે.

પ્ર૦—પહેલી અમાસે ચૌદશ કરનારા વિરાધક છે.

ઉ૦—પહેલી અમાસે દિવાળી કરનારા વિરાધક મનાય તો જ પહેલી અમાસે ચૌદશ કરનારા વિરાધક મનાય.

સારાંશ—પર્વની ક્ષયવૃદ્ધિમાં ઉદય તિથિનો નિયમ રહી શકતો નથી.

તિથિનો ભોગવટો—

પ્ર૦—ક્ષય વિધિમાં સાતમે આઠમ મનાય તેમ ચૌદશે પૂનમ મનાય કિન્તુ તેરશે ચૌદશ શી રીતે મનાય ?

ઉ૦—પૂનમ ઘટે ત્યારે ચૌદશ જ પૂનમ બનવાને યોગ્ય છે. એ જ હક્કથી અહીં ચૌદશ જ પૂનમ બની ગઇ છે એટલે ચૌદશ ઘટે ત્યારે તેરશ જ ચૌદશ બનવાને યોગ્ય છે. ચૌદશ નથી. આ ચૌદશને બનાવવા માટે ચૌદશની ધડીઓ-વાળી તેરશ જ લેવાય. હું પહેલાં બતાવી ગયો છું તેમ પદ ધડીવાળું તિથિ ગણિત પણ આ જ વ્યવસ્થાને સંગત છે.

પ્ર૦—ઉદય તેરશે ચૌદશનો ભોગવટો છે એ જ કારણે ચૌદશ ઘટે ત્યારે તેરશ જ ચૌદશ બને છે.

ઉ૦—પૂનમ ઘટે ત્યારે પણ ઉદય તેરશ ચૌદશનો ભોગવટો છે જ. એ જ કારણે ચૌદશનો ક્ષયે પૂર્વાર્ધ કારણિક ક્ષય થાય ત્યારે તેરશ જ ચૌદશ બને છે.

એ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે કે-ઇન્સાન એક વસ્તુને ચાહે છે તો તે તેની પ્રાપ્તિ માટે તત્સંબધી પૂર્વ કે પૂર્વતર સાધનો તરફ પણ દુર્લક્ષ્ય કરતો નથી. જુઓ.

ઘીનો વ્યાપારી ઘીની પ્રાપ્તિ માટે ઘી, માંખણ, દહીં તેમજ દૂધ તરફ ધ્યાન આપતો રહે છે. ધનાર્થી ધન માટે રતન, સોનું કે સોનાવાળી ધુળને પણ ઉઘાવી લે છે. જીવિતાર્થી જીવન કલ્યાણ માટે અનાજ, કડવા કવાચ કે મારેલા સોમકને પણ ખાઈ જાય છે. મોક્ષાર્થી દીક્ષા લે, શ્રાવક વ્રત લે કે સમ્યક્ત્વને સ્વીકારે છે. પાંચમાં આરામાં મોક્ષ નથી એમ માની કદાપિ કાંઈ પણ મોક્ષના સાધનને તરછોડતો નથી.

આ જ રીતે ક્રિયારુથી જીવ યજુષ્પર્વ પેઢીની પૂનમ વીગે-રને બરાબર ઉપાસે છે. હાનિવૃદ્ધિમાં એ પૂનમ કે ચૌદશ વિગેરે કોઈ પણ પર્વના અનુષ્ઠાનને જતું કરતો નથી, એટલે સોમવારે પૂનમ, રવિવારે ચૌદશ અને શનિવારે ક્ષીણ તેરશ ઇત્યાદિ વ્યવસ્થા કરીને ચૌદશ પૂનમ બંનેની અવશ્ય યથા-શક્તિ આરાધના કરે છે.

વાસ્તવિક રીતે અનુષ્ઠાનની આરાધના માટે આ બધી વ્યવસ્થા છે. શું વિના કારણ કોઈ તેરશને ચૌદશ બનાવે બરા ? યદિ શુદ્ધ પૂનમ, શુદ્ધ ચૌદશ કે શુદ્ધ પર્વ તિથિ મળે તો ક્ષયે પૂર્વા કે વૃદ્ધિ ઉત્તરા ની જરૂર શી છે ? જે જરૂર છે તે તે પર્વનું અનુષ્ઠાન બરાબર સેવાય તેને માટે જ છે. અને એ જ ઉદ્દેશથી પર્વતિથિને શુદ્ધ કરવાની આગ્રા છે.

બાકી જેને પર્વની તપન્ના નથી તેને મન તો પર્વ વધે તોય શું અને પર્વ ઘટે તોય શું ?

અર્થાત્—આ બધી આગ્રાઓ શાસ્ત્રાનુસારી અનુષ્ઠાનાર્થ ક્રિયારુથી જીવોને આશ્રીને છે.

તત્ત્વતરંગિણી વ્યવહાર પથમાં આવી નથી.

પ્ર૦—તમે તત્ત્વતરંગિણીને અંગે શું કહો છો ?

ઉ૦—પૂ. પા. આ. શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મ, પુ. આ. શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મ, પૂ. આ. શ્રી વિજયનંદ સૂરિજી મ, પૂ. પં. શ્રી ગંભીરવેળયજીગણીજી મ, પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. કે પૂ. આ. વિજયદાનસૂરિજી મ. વગેરે કોઇએ તિથિની ચર્ચામાં કે નિર્ણયમાં આ ગ્રંથની સાક્ષી આપી નથી, તો સંભવ છે કે તત્ત્વતરંગિણી મોટે ભાગે ગત ત્રીજી ચોથા વર્ષ સુધી કોઈ કારણે વિશેષ વ્યવહારમાં આવી નથી.

પ્ર૦—વી. તંત્રીજીએ તો મુખ્યત્વે આ ગ્રંથના આધારે જ બધી ચર્ચા ઉપાડી છે.

ઉ૦—વી. તંત્રીજીના લખાણથી જ એ તો નક્કી છે કે આ ગ્રંથ ભિન્ન હેતુથી રચાયો છે. જુઓ, તેમના લખાણના અંશો.

વી૦ તંત્રી—“ચૌદશના ક્ષયે પૂર્ણમાને દિવસે ચૌદશનું કાર્ય કરનારાઓને શ્રી તત્ત્વતરંગિણીના કર્તાએ એવો સચોટ ઉત્તર આપ્યો છે કે ” (વી. પુ. ૧૫, અં. ૪, પૃ. ૫૦) “પરતરગમ્ભવાળાઓ ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે ચૌદશ કરે છે તેમની માન્યતાનું ખંડન કરતાં તેમને આપત્તિ દર્શાવી કહ્યું છે કે ” (વી. પુ. ૧૫, અં. ૬, પૃ. ૧૫૧) વિગેરે

અર્થાત્—આ ગ્રંથમાં ખરતરગચ્છને અંગે વિચારણા છે, જેમાં પૂનમની વૃદ્ધિમાં પૂનમને તથા ચૌદશના ક્ષયમાં તેરશને ચૌદશ માનીને તે ચૌદશે પર્વ કરનારની સાથે કંઈ પણ ઔદેશિક વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી. ઉપરના પાઠમાં ક્ષીણ ચૌદશનું અનુદાન પૂનમે કરવાનો નિષેધ છે અને ક્ષીણ પૂનમનું અનુદાન ચૌદશે કરવાની અપેક્ષિત સમ્મતિ છે. વી. તંત્રી, જે દિવસે પાક્ષિક કરે છે તે જ દિવસને પુનઃ પૂનમ તરીકે ઓળખાવે છે, તો પૂનમે ચૌદશ કરનારને કયા હિસાબે દોષિત માનવા તૈયાર થયા છે? એ વિચારશે ખરા ?

પૂનમ માનવી અને તે જ દિવસે ચૌદશનું અનુદાન કરવું એ જેટલું કૃત્રિમ છે તેટલું જ તેરશને કે ઉદય પૂનમ સિવાયની પુનમને આજ્ઞાનુસાર ચૌદશની સંજ્ઞા આપી તે જ દિવસે ચૌદશનું અનુદાન કરવું તે પ્રાકૃતિક છે માટે આપણે તેરશે કે પ્રથમ પૂનમે ચૌદશ કરીએ છીએ કિન્તુ આરાધ્ય પૂનમ હોય તે દિવસે કદાપિ ચૌદશનું અનુદાન કરતા નથી. અને વી. તંત્રીજી તો આરાધ્ય પૂનમના દિવસે જ ચૌદશ કરે છે.

પ્ર૦—તત્ત્વતરંગિણીના ગુપ્ત અનુવાદક તો તેના નામે જ બધું જાહેર કરે છે.

ઉ૦—તેમના અનુવાદમાં પણ મેં ઉપર જણાવ્યું એ આરાધના સંબંધ વાક્યો છે. જેમકે—

ક્ષીણ થયેલું પણ પાક્ષિક એટલે ચૌદશ પર્વ પૂર્ણિમામાં કરવું પ્રમાણભૂત નથી. (વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં ૨૦, પૃ૦ ૩૨૧)

તો પછી ચૌદશના ક્ષયે પૂનમ જ પાક્ષિક પર્વ તરીકે શામાટે અંગીકાર કરવી જોઈએ ?

(વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં ૨૧, પૃ૦ ૩૪૨)

પાછળની તિથિ લેવા જશે તો તમારાથી ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પકળી નહીં કરાય અને આગળની લેવા જશે તો આઠમના ક્ષયે સાતમ નહિ કરાય. આ બન્ને બાબતો તમારે બંધાવાનું છે.

(અં ૨૧, પૃ૦ ૩૪૩)

તથા ગાથા ૨૮, ૨૯, તો અનુવાદ વિગેરે.

(વીર૦ વ૦ ૧૫, અં ૩૬, પૃ૦ ૫૫૯, ૬૦)

તથાપિ આ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે ને “પર્યુષણની ચોથના ક્ષયે પાંચમનો સ્વીકાર કરીને તમારે બ્યાકુળ થવું પડશે.”

(વી૦ પુ૦ ૧૫, પૃ૦ ૩૭૫) વિગેરે

આ સિવાય અનુવાદકે પુ૦ ૧૫, અં ૨૨ માં ૩૪૬ પૃષ્ઠની કલમ ૫ પછીના ફકરાઓમાં જે લખાણ કયું છે તે તો તેઓનું પોતાનું જ છે. તેના જુએદાર તો ખુદ-બખુદ અનુવાદક જ મનાય, કેમકે એનાં બાધક પ્રમાણે શ્રી હીર-પ્રશ્ન તથા સેનપ્રશ્ન વિગેરેમાં અનેક છે, જેને આ લેખમાં પણ તમે જોઈ શકશો.

પૂ૦ આ૦ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે કે તત્ત્વતરંગિણીમાં સંવત્સરીની ચોથના ક્ષયે ખરતરને ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પકળી માનવાને અંગે પાંચમે સંવત્સરી માનવા માટે આપેલો અનિષ્ટ પ્રસંગ જ જોએ પહેલાં કે હમણાં પણ વિચાર્યો હશે તે યોગ્ય માર્ગને આપોઆપ સમજશે. (સિદ્ધ્યક તા૦ ૧૫-૯-૩૬, વ૦ ૪. અં ૨૪, પૃ૦ ૫૫૨, વી૦ પૃ૦ ૬૨)

અર્થાત્ વી૦ તંત્રી તથા અનુવાદકના લખાણ મુજબ અને ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ પ્રમાણે આ ગ્રંથ પ્રસ્તુત ચર્ચામાં ઉપયોગી નથી. આ નોંધ માત્ર અનુવાદકજી તત્ત્વતરંગિણીના નામે બધું ચડાવ્યે જાય છે એટલા ખાતર અહીં લેવામાં આવી છે. ખરી વાત તો એ જ છે કે આ ગ્રંથ વ્યવહાર-પથમાં આવ્યો હોય એમ લાગતું જ નથી. આ જ કારણે પછીના યુગમાંય તિથિ માટે મંત્રબેદ ઊભા છે. નવી નવી માન્યતાઓ ચાલી છે તેમજ તિથિ ક્ષય-વૃદ્ધિ વિચાર, ક્ષય-વૃદ્ધિ તિથિ પ્રશ્નોત્તર અને તેર ખેસણાંની મર્યાદા કે પટ્ટકો વિગેરેની રચના થઈ છે. તત્ત્વતરંગિણીમાં થોડી મુદતમાં યથએલા પાઠાંતર બેદોથી પણ મારી ઉપરની કલ્પનાને ટેકા મળે છે.

પૂ૦ આ૦ શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજે આજી-વન તેરશનો ક્ષય કરી પૂનમ આરાધી છે

પ્ર૦—પૂ. આ. શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ પૂન-મના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાને નિષેધ છે.

ઉ૦—આ તો ટાઢા પહોરની તોપ મારી. તેઓશ્રીનું લખાણ છે.

પ્ર૦—તેમનું લખાણ તો મળતું નથી.

ઉ૦—છતાંય તેઓશ્રીના નામે આવા જૂઠા બોળગોળા ફેડે રાખો છો.

પ્ર૦—વી૦ તંત્રીએ એક પ્રયોગ જાહેર કર્યો છે ના કે—

“ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાની પ્રથા શાસ્ત્રમર્યાદાથી વિપરીત જ છે, એવું પૂજ્યપાદ સકલાગમરહસ્યવેદી આચાર્ય-દેવ શ્રીમદ્વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજને, તે વિષે સવિશેષ વિચાર કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતા, ખ્યાલમાં આવેલું જ અને તેથી વિ૦ સં. ૧૯૮૯માં તે પ્રથાને આધીન થઈ લા. શુ. ૫ ના ક્ષયે લા. શુ. ૩ નો ક્ષય કર્યો નહિ હતો.” (વી. પુ૦ ૧૫, અં ૮, પૃ૦ ૧૩૩)

ઉ૦—તંત્રીજીનું આ લખાણ જ વિચિત્ર છે. એક વાર લખે છે કે “ પ્રથા શાસ્ત્રમર્યાદાથી વિપરીત જ છે ” અને પુનઃ તુરંતજ લખે છે કે—“ તે પ્રથાને આધીન થઈ ” વિગેરે,

વળી તંત્રીજી તે જ અંકમાં એમ પણ લખે છે કે—

“ તે પરંપરાને શ્રીતપગચ્છના કોષ્ટ પણ પૂ૦ આચાર્યદિ મુનિવરે સં. ૧૯૫૨, સં. ૧૯૬૧ ને સં. ૧૯૮૯ એ ત્રણ પ્રસંગે માની ન હતી. માત્ર શ્રીસાગરાનંદસૂરિજી જ સં. ૧૯૫૨ અને સં. ૧૯૮૯માં જુદા પડ્યા હતા.”

આ ઉપરના બન્ને ફકરાને સાથે રાખો અને વિચારો એટલે તમોને વી૦ તંત્રીજીની દ્વિધા વાણીનો ખ્યાલ આવશે.

એક ફકરામાં પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાની વિચારણામાંથી પાંચમનો ક્ષય કર્યાનું જાહેર કરાય છે. બીજા ફકરામાં સં. ૧૯૫૨, સં. ૧૯૬૧માં ય એ રીતે થયાનું ઉલ્લેખ કરાય છે.

એક તરફ તેઓશ્રીને “ ખ્યાલમાં આવેલું જ ” એવી કબુલાત અપાય છે, બીજી તરફ અન્ય પંચગોત્ર શરણું લેવાય છે અને ત્રીજી તરફ માગશર શુદ્ધિ પુનમની વૃદ્ધિમાં શુદ્ધિ ૧૩ બે કરાય છે, છપાય છે, આરાધાય છે.

આ દ્વિધા-ત્રિધા વાણીમાં લાભ શું? સત્ય એવી બેદી

વાણીથી નિતાન્ત દૂર રહે છે. મને તો લાગે છે કે એ લખાણ લખી વીં તંત્રીએ અપુનું માર્યું છે.*

પ્રશ્ન-તેઓશ્રી પૂનમને બદલે તેરશની અને જાં શું પાંચમને બદલે ત્રીજની હાનિવૃદ્ધિ કરતા હતા. તમે એમ માનો છો ?

ઉત્તર-અવશ્ય. એમાં શંકા નથી.

પ્રશ્ન-કે પ્રમાણ આપશો ?

ઉત્તર-તેઓશ્રીનું લખાણ તથા આચરણ એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. જુઓ-તેઓશ્રીએ દરેક પૂનમ અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય માન્યો છે. દરેક પૂનમ અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરી છે અને એ રીતે પૂનમ તથા અમાસ માની છે, આદરી છે આચરી છે અને આચરાવી છે; પણ કયાંય અશમાત્ર તેનો નિષેધ કયો નથી.

● વીરશાસનના લેખક તંત્રીજીએ આવી જ ભૂલ કરી છે. તેઓ નવીન મતના પૂ. આચાર્યને “પૂન્યપાદ” થી, અને પ્રાચીન આચરણને અનુસરતા પૂ. આચાર્યને મોટે ભાગે “શ્રી” પદથી સંબોધે છે. આ માટે તેમને સૂચન કરવાથી તેમને શુભ દોષ થાય એ ન્યાયે વીં પુ. ૧૫, અં. ૮, પુ. ૧૩૬ ફકરા ૧૨ કોલમ ૧, પેરા ૬ માં ચોતાની મનોદશાને વ્યક્ત કરતો ઉત્તર આપ્યો છે. એવા લખાણનો તો પ્રત્યુત્તર ન જ હોય એટલે અહીં માત્ર પૂન્યપાદ શબ્દ માટે કે “પુણ્યપાદ” કરવો ઉચિત ધારણ છે.

તેમણે તે જ અંકના પુ. ૧૩૪ કોલમ ૨, નીચેથી ખીજ પંક્તિ અને પુ. ૧૩૫ કો. ૧, ૧૦ મી તથા ૧૩ મી પંક્તિમાં છપાએલ “મહારાજ” “પૂન્યપાદ” માનવ્યજ્ઞક શબ્દો તરફ ધ્યાન આપ્યું હોત તો તેમને આ જંદા લખાણથી ચોતાની કલમને અરહવી ન પડત. ઉપરના શબ્દો તેમના તંત્રીપદે છપાયા છે છતાં જોને સ્વેચ્છ લખવું હોય તેને કોણ રોકી શકે? દષ્ટિરાગના વશથી આવા પ્રકારના જ હોય છે.

વીં તંત્રીજી તે જ અંકના ૬૦ ૧૨, પેરા ૫ માં પૂછે છે કે-“જેન, જેન જ્યોતિ, સમયધર્મ, જેન યુગ, અને તરણ જેન વિગેરે પત્રોના તંત્રીઓ અને લેખકો મોટે ભાગે તેમ (પૂન્યપાદ વિગેરે) લખતા નથી, તો આપ શું તેમને સુવિદિત સાધુઓની માન્યતા મુજબ શ્રાવક માનતા નથી? એ લોકોને તો મુનિ સંરથા પ્રત્યે મોટે ભાગે વાસ્તવિક ભક્તિ નથી.”

આનો સાચો ઉત્તર તો કેવળજ્ઞાની જ આપી શકે. ઉપરના પ્રશ્નથી એ નક્કી છે કે દરેક તંત્રીઓ તંત્રલુકાર્યમાં પૂન્યપાદ વિગેરે ન લખવામાં તો સમાનધર્મી છે. હવે રહી વાત વાસ્તવિક ભક્તિની. મારી પાસે ભક્તિમાપક પારાશીશી નથી, કિન્તુ તેનું આપ કરનાર પહેલી તકે “પાંચ આચાર્યો અણસમજથી મોટાભા અનવાં જતાં જળમાં સપડાયા” “શ્રી વિજયનેમસુરિથી ૩૨ કેમ લાગે છે?” “અજના આ પરંપરાના આચાર્યો” “બાઈ બે આંખની શરમ છે” “લોકોત્તરમાંથી હૈકિકમાં ગએલી મતિ” ઇત્યાદિ લખનારની અરમીનો પારો કેટલે જાંચે ચડયો છે તેનો નિર્ણય જાહેર કરે કે વીં તંત્રીજીને ચોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર મળે અને સંતોષ થાય. વીં તંત્રીના એક ફકરામાં પણ તેમના આ પ્રશ્નનો કેંક ઉત્તર છે.

“આને એવો દેખાવ થઈ રહ્યા છે કે ધર્મની જિજ્ઞાસા વધી છે. આ દેખાવ દેખાવ જ છે કે એની પાછળ કોઈ સત્ય છે? ધર્મની જિજ્ઞાસા વધે ત્યારે શું વધે? શું ઘટે? ધર્મની જિજ્ઞાસા સાથે દુનિયાદારીની વૃત્તિ- (કુદરતે ક્ષીણ થએલ પર્વ ઘટે તો હરકત નથી ઇત્યાદિ) વધે કે ઘટે? ધર્મની જિજ્ઞાસા સાથે વિરાગ પ્રતિ રાગ જન્મે કે વિરાગ (પૂર્ણિમાનાં અવધાનાદિ) તરફ દ્રષ્ટ જન્મે? ધર્મની જિજ્ઞાસા વધે તેમ ધર્મી (શ્રમણ સંઘ) પ્રત્યે આદરભાવ કેળવાય કે ધર્મીઓ તરફ (મોટાભા, ૩૨, શરમ વિગેરે) તિરસ્કાર વધે?

વીં તંત્રીના લખવા મુજબ તો તેઓશ્રીને સં. ૧૯૫૨ થી ૧૯૮૯ સુધી તો આ સંબંધી વિચાર ન જ આવ્યો. એટલે ત્યાં સુધી તેઓશ્રી પૂનમની હાનિવૃદ્ધિમાં તેરશની હાનિવૃદ્ધિ કરવાના પક્ષમાં હતા, તથા જાં શું પની હાનિવૃદ્ધિમાં ત્રીજની હાનિવૃદ્ધિ કરવાના પક્ષમાં હતા. હું માનું છું કે સં. ૧૯૮૯ પછી પણ તેઓ તે જ પક્ષમાં હતા.

કારણ? સં. ૧૯૮૯માં જ વીરશાસન પત્રના ભીતિયા પંચાંગમાં માગશર શુદ્ધિમાં બે પૂનમને બદલે શનિવારે તથા રવિવારે બે તેરશ છાપી છે. તેમાં પ્રેસબૂલ પણ થઈ નથી. પૂ. આચાર્ય મહારાજ તથા સમસ્ત ચતુર્વિધ સંઘે એ હિસાબે જ આરાધના કરી છે. નથી કયો કોષ્ટએ ઇન્કાર કે નથી કયો કોષ્ટએ સવિશેષ વિચારણા પછી થવો જોઈએ તેવો વિરોધ. દરેકે સોમવારે પહેલી પૂનમ મનાવતાં ચૌદશ માની ચૌદશનું જ અનુદાન કયું છે. આ પ્રસંગે તે જ સાલનો છે કે જે સાલમાં વીં તંત્રીજી સવિશેષ વિચાર કરવાનું જાહેર કરે છે.

સં. ૧૯૮૨માં ફાગણ શુદ્ધિમાં ચોમાસી ૧૪ બે હતી. વીરં પુ. ૧૪, અં. ૨૨ (તા. ૨૮-૨-૧૯૭૬)માં પહેલી ચૌદશના બદલે કરાએલ ખીજ તેરશ ને શુક્રવારે સિદ્ધાચળજીની ૬ કોશની પ્રદક્ષિણા લખી છે. તેઓશ્રીના પરિવારે પણ આ બાબતમાં ઇન્કાર કયો નથી. યદિ સવિશેષ વિચાર કરવામાં આવ્યો હોત તો તેઓશ્રીની સાથે વિચાર કરનારા આ બાબતમાં તુરત અવશ્ય સ્પષ્ટતા કરત, પણ કેં બન્યું નથી. એટલે સવિશેષ વિચાર કરવાનો પ્રસંગ વિગેરે ચાલુ ચર્ચામાં પ્રકટ થએલા શબ્દો કયાં સુધી ઠીક છે એનો નિર્ણય કરવો એ જટિલ પ્રશ્ન છે.

સં. ૧૯૮૯માં ચંડાશુચંડ પંચાંગમાં જાં શું પનો ક્ષય હતો કિન્તુ તેઓશ્રીએ ન તો તે પાંચમનો ક્ષય કયો છે કે ન તેનો ક્ષય છૂટ માન્યો. તેઓએ ખીજ પંચાંગના ગણિતથી આવેલ ફનો ક્ષય જાહેર કયો છે. તેઓશ્રીએ ત્યારે પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાની પ્રથા વિપરીત છે કે તત્તતરંગિણી અમુક રીતે આદેશે છે, આવું એક પણ કારણ જાહેર કયું નથી અને અન્ય ગણિત પ્રમાણે છૂટનો ક્ષય જાહેર કયો છે. યદિ તેઓશ્રીને સવિશેષ વિચારના પરિણામે પાંચમનો ક્ષય નક્કી હતો તો તે પ્રમાણે કેમ જાહેર ન કરત કે અત્યારે તેમના નામે આવી વાતો બહાર આવે છે? અન્ય પંચાંગોની દલીલીથી એ નિર્વિવાદ માનવું પડે છે કે યદિ ખીજ પંચાંગમાં ફનો ક્ષય ન મળત તો તેઓને ત્રીજનો ક્ષય છૂટ હતો જ. યદિ પાંચમનો ક્ષય છૂટ હતો તો ખીજ પંચાંગોની દલીલ આપવાની શી જરૂર હતી?

જુઓ, આ રહ્યા તેઓશ્રીના શબ્દો.

“પૂન્યપાદ પરમ ગીતાર્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજે આપેલા પુણ્યાસા.”

૧ પ્ર૦-સંવત ૧૯૮૯ ના બાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય છે તો સંવત્સરી કઈ તિથિએ કરવી?

ઉ૦-બાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય ચંડુ પંચાંગમાં છે, પણ ખીજ ઘણા પંચાંગમાં બાદરવા શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય થાય છે, તેથી શુદ્ધિ છૂટનો ક્ષય માનવાથી પર્યુષણમાં વધઘટ કરવા જરૂર રહેશે નહીં. સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં પણ આ પ્રમાણે હતું અને શ્રી તપગચ્છના મહોટા ભાગે બાદરવા શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય માની બાદરવા શુદ્ધિ ૪ ની

સંવત્સરી કરી હતી. સંવત ૧૯૬૧ માં પણ ભાદરવા શુદ્ધ ૫ નો ક્ષય ચંદ્ર પંચાંગમાં હતો પણ પ્રાયઃ સર્વ સંધે જાનો ક્ષય માન્યો હતો, માટે અઠાધર-શ્રાવણ વદિ ૧૨ શુક્રવાર અને સંવત્સરી ભાદરવા શુદ્ધ ૪ શુક્રવારે કરવી એ જ શ્રેયસ્કર લાગે છે.

(વીરશાસન વર્ષ ૧૧, અં. ૪૧, અશાઃ શુદ્ધ ૧૪ શુક્રવાર. તા. ૨૧ જુલાઈ ૧૯૩૩ પૂ. ૬૩૭ તથા આ લેખ તા. ૨૧ ઓક્ટોબર ૧૯૩૨ ના અંકમાં પણ પ્રગટ થયેલ છે.)

આ જ વિષયમાં બીજો લેખ પણ તેઓશ્રીનો મળે છે.

“પૂજ્યપાદ સકલાગમરહસ્યવેદી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરેલું રપછીકરણ.”

આગામી શ્રી પર્યુષણ પર્વને અંગે ઘણા અમારો અભિપ્રાય જાણવાની ઉત્કંઠા લખી જણાવે છે. અગાઉ તા. ૨૧ ઓક્ટોબર ૧૯૩૨ ના રોજ આ વિષેનો એક પ્રશ્નોત્તર અમે જણાવી ચુક્યા હતા. તા. ૨૧ જુલાઈ ૧૯૩૩ ના અંકમાં શ્રી વીરશાસન પત્રે તેનો ઉત્તરો ફરીથી પ્રકટ કર્યો હતો. આ પછી જે કાંઈ જિહ્વાપોહ થયો છે તેના ઉપર બારીક ધ્યાન આપતાં અમને જણાયું છે કે શ્રી સંઘના વિચારશીલ વૃદ્ધો અમારી સાથે એકમત છે. જિજ્ઞાસુઓની જાણ માટે અમારો અભિપ્રાય પુનઃ જણાવવાને અમને હરકત નથી. તે આ રહ્યો. વર્તમાન ૧૯૮૮ ના વર્ષમાં ચંદ્ર પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૫ નો ક્ષય લખ્યો છે અને બીજા પંજબી ગુજરાતી વગેરે પંચાંગોમાં શુદ્ધ જાનો ક્ષય લખ્યો છે.

આ પ્રમાણે સં. ૧૯૫૨ તથા ૧૯૬૧ માં પણ હતું અને તે સમયે શિષ્ટજનોએ જાનો ક્ષય અંગીકાર કરીને શુદ્ધ ચોથની સંવત્સરી આરાધી હતી. તે અનુસાર આ વખતે પણ શ્રાવણ વદિ બારસ ને શુક્રવારે અઠાધર તથા ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ ને શુક્રવારે સંવત્સરી એટલે વાર્ષિકપર્વ ઉજવવું જોઈએ.

(વીરશાસન પુ. ૧૧, અં. ૪૪ શ્રાવણ વદિ ૬ શુક્રવાર. તા. ૧૧ ઓગસ્ટ ૧૯૩૬ પૂ. ૬૮૬)

આ બંને લેખોમાંથી નીચે પ્રમાણે મુદ્દા તરી આવે છે.

પર્વતિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ ન થાય.

ચંદ્ર પંચાંગમાં ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય હતો છતાં પંજબી અને ગુજરાતી વગેરે પંચાંગોમાં જાનો ક્ષય હોવાથી જાનો ક્ષય કર્યો છે.

વિચારશીલ વૃદ્ધોના સહકારને સાથ આપી તેમના પ્રત્યે બહુમાન-આદર દર્શાવ્યાં છે.

પ્ર૦—જેમ વિસ્મૃતિમાં ક્ષીણ પૂનમનું અનુદાન એકમે કરવાની આજ્ઞા છે તેમ અહીં ક્ષીણ પાંચમનું અનુદાન જાનો ક્ષય કરવાનો ક્ષય કરવાનો છે એમ કેમ ન હોય ?

ઉ૦—પૂ. આ. શ્રી વિજયદાનસૂરિજી મ. પોતાના લેખમાં એ કારણ બતાવ્યું નથી. તેઓ તો સાફ લખે છે કે—“ઘણાં પંચાંગોમાં ભા. શુ. ૬ નો ક્ષય થાય છે” “પંજબી ગુજરાતી વગેરે પંચાંગોમાં જાનો ક્ષય લખ્યો છે.” વિગેરે પૂ. શ્રી જગદ્ગુરૂજી મહારાજએ પણ જેમ વિસ્મૃતિના કારણે એ એકમ આદેશી છે તેમ પાંચમને બદલે જાનો આદેશી જ નથી. એટલું જ નહીં કિન્તુ પૂર્વસ્યાં નો પ્રયોગ કરી ચોથ જ આદેશી છે. પછી જા શા આધારે લેવી ? વળી

પૂનમની વિસ્મૃતિને અંગે કરેલ બ્યવસ્થાના આધારે ક્ષીણ પાંચમનું અનુદાન જાનો કરવાનું કોઈ પણ બુદ્ધિવાન પુરુષ વિસ્મૃતિમાં ય જણાવે નહીં, તો પછી અ—વિસ્મૃતિમાં તો એવો આદેશ કરે જ શાનો ? એટલે તેઓએ પણ આવી કલ્પના કરી જ નથી. તેઓ તો એમજ જાહેર કરે છે કે—

પંચાંગોમાં જાનો ક્ષય છે માટે જાનો કલ્પના કરવી. પૂર્વકાળે ય તેમ થયું છે અને આમાં શ્રી સંઘના વિચારશીલ વૃદ્ધોનો પણ એકમત છે.

આ સાથે જ તેઓશ્રીને પાંચમના ક્ષયે ચોથમાં તેની આરાધના આવી જાય છે તે ધૃષ્ટ ન હતું. યદિ એમ જ હોત તો આજ જે નવીન કલ્પના ચાલી રહી છે તે પ્રમાણે જરૂર જાહેર કરત કે પાંચમના ક્ષયે ચોથમાં તેની આરાધના આવી જાય છે, કિન્તુ એમ ન કરતાં વર્ષોથી માન્ય ચંદ્ર પંચાંગને છોડી પંજબી અને ગુજરાતી પંચાંગોના આધારે જાનો ક્ષય જાહેર કર્યો. આ સ્થાને તો તેઓશ્રીને વિચારવાની પૂરેપૂરી તક મળી છે, તેનો પૂરેપૂરો વિચાર પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીએ કર્યો છે છતાં ય તેઓશ્રી એમ નથી ફરમાવતા કે પાંચમનો ક્ષય કરવો ધૃષ્ટ છે. પાંચમના ક્ષયે તેની આરાધના ચોથમાં આવી જાય તેમ પણ નથી માનતા. માત્ર બીજા પંચાંગોના આધારે જાનો ક્ષય જાહેર કરે છે.

પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રી એક વસ્તુ એ પણ જણાવે છે કે “પર્યુષણમાં તિથિની વધઘટ કરવા જરૂર ન રહે” આ કારણ કાંઈ સમ્બળ કારણ નથી. આ એક સામાન્ય કારણ છે. યદ્યપિ પર્યુષણનો અઠાધમાં તિથિની વધઘટ તો ઘણી વાર આવે છે, એટલે હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય એ ધ્યેયનું એ નિરૂપ-યોગી છે, છતાં આ કારણને સમ્બળ માનીએ તો તેઓશ્રી એક પર્વની જ નહીં કિન્તુ અઠાધના આઠે ય દિવસનો વધ-ઘટને ઠીક નહિં માનતા હોય એમ સ્વીકારવું પડે છે.

પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયદાનસૂરિજી મહારાજે તો પર્વતિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ કરવો જોઈએ એમ કયાંય લખ્યું જ નથી. અરે ! એટલું જ નહિં કિન્તુ ઠીક જાનો ક્ષય માન્યો. આમાં આપણી પ્રાચીન પ્રચલિત પરંપરા પ્રત્યે તેમનું બહુમાન અને આદર જણાઈ આવે છે. તેઓશ્રી સુવિદિત આચારણને તોડે અને સંધભેદનું પાપ માથે બેસે, એવું પગલું ભરે ખરા ! હરગીજ નહિં. અને એટલા માટે જ સંઘના વિચારશીલ વૃદ્ધોના વિચારોનો ટેકો લીધો છે. કેટલી દીર્ઘદર્શિતા ? કેટલી વિચારશીલતા ? અને પ્રાચીન પરંપરા પ્રત્યેની કેટલી શ્રદ્ધા ? તે જણાઈ આવે છે. યદિ ગત વર્ષે આ વિચારશીલ વૃદ્ધોના વિચારને બહુમાન અપાયું હોત, વિચારશીલ વૃદ્ધોના વિચારો પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ અને અનાદરભાવ પ્રગટ ન કર્યો હોત તો કેટલો લાભ થાત ? છેવટે ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન અને શ્રી જૈન સંઘમાં શાંતિ એક્યતા, સંઘ પ્રત્યેનું બહુમાન જળવાત. પૂ. પા. સુવિદિત આચાર્યદેવો, સૂરિ-પુંગવો, શાસનપ્રેમી મહાત્માઓ પ્રત્યે બહુમાન અને ભક્તિનું પુણ્ય હાંસલ જરૂર થાત. ખેર ! આ વર્ષે યદિ વિચારશીલ સુવિદિત ગીતાર્થ મહાત્માઓના પગલે ચલાય તોયે કલ્યાણકારી છે.

પ્રશ્ન—વી૦ તંત્રીનો મત છે કે—“આપણી ફરજ છે કે જે પરંપરા શાસ્ત્રમર્માદિથી વિપરિત હોય તે ગમે તેટલી પ્રાચીન હોય તો પણ તેને તજ દેવી.”

(વીર૦ પુ૦ ૮, અં૦ ૮, ફકરા ૪, પૃ૦ ૧૩૨)

ઉત્તર—મહાતુલાવ, પૂનમ આદિને માટે શાસ્ત્રમર્યાદા શી છે તે તો તમે આ લેખથી નક્કી કરી શકશો. બાકી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ કે બાવને અનુલક્ષીને યોગ્યએક યોગ્યની સંવત્સરી, ચૌદશની ચોમાસી, કલ્પસૂત્રનું શ્રીસંધમાં વાચન, શ્રવણ, વૃષભી, ચેતનો તેની દોરી પ્રમાણથી અધિક યોગપદ્ધતો, કાચિયા વસ્ત્ર ઇત્યાદિ શુદ્ધ આચરણાઓ છે. સુવિહિતપરં-પરાઓ છે. શ્રીસંધે કાયમને માટે તેને માન્ય રાખી છે. આતું જ પૂનમ વિગેરેની હાનિવૃદ્ધિને અંગે છે. આમાં નથી હિસા-પ્રધાનતા કે નથી સાવચતા ? આ આચરણા શાસ્ત્રાનુસાર-શ્રી જિનાગમાનુસાર છે. અશઠ ગીતાથોના કાળથી પ્રમાણ મનાતી આવી છે. પૂન શ્રીમણિવિજયજી મહારાજ દાદા, પૂન મહાયોગી શ્રી ભુટેરાયજી મહારાજ વિગેરેએ તેને યથાવિધિ સ્વીકારી છે.

પૂન આં શ્રી વિજયનાનંદસૂરિ મહારાજ આચરણા માટે ફરમાવે છે કે—તિસ વાસ્તે જો અજ્ઞાતમૂલ હોવે તિસકો લખર ન હોવે કે યહ આચરણા કિસ કાલ મેં કિસ આચાર્યને ચલાઈ હૈ, તિસકુ અજ્ઞાતમૂલ કહતે હૈ । પેસો અજ્ઞાતમૂલ આચરણા હિંસારહિત ઔર શુભધ્યાન કી જનની હોવે । અહ આચાર્યો કી પરંપરા પા કરકે પ્રાપ્ત હોવે તિસ આચરણા કો સૂત્ર કી તરે પ્રમાણમૂલ માનની ચાહિયે ॥ ૨૫ ॥.....આચાર્યો કી પરંપરા સે જો આચરણા ચલી આતી હોવે ઉસકો ઉચ્છેદ કહતે અર્થાત્ ન માનને કો જો બુદ્ધિ કરે સો જમાલી કો તરે નાશ કો પ્રાપ્ત હોવે ।

(વીં પુન ૧૫, અં ૧૨-૧૩, પૃ ૨૧૪-૨૨૧)

વિચારવું જોઈએ કે—એક તરફ ચૌદશમાં પૂનમ દાખલ કરી, એક અધિક દિવસ આશ્રવસેવી હિંસાવાળું જીવન વિતાવવું, સ્વચ્છંદી બનવું અને બીજી તરફ પૂનમ ચૌદશની ભિન્ન ભિન્ન આરાધના કરવી. આ બેમાં હિંસારહિત માર્ગ કયો ? બે દિવસની આરાધનાનો નિષેધ કરી શકાય જ નહીં, આથી પૂન આં શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મં, પૂન વયોવૃદ્ધ આં શ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મં, પૂન આં શ્રી સાગરા-નંદસૂરીશ્વરજી મં, પૂન આં શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મં પ્રમુખ ગીતાથો પૂનમ વિગેરેની હાનિવૃદ્ધિ ન કરવાનું માને છે, આચરે છે અને તેમજ ઉપદેશે છે.

પ્ર—અહીં વિં તંત્રી વિનય કરે છે કે “મહાપુરુષોને ગમે તે કારણસર તેનો આવો વિચાર કરવાની તક ન મળી હોય, પણ આપણને તક મળી છે.” (તે જ અંક, પૃ. ૧૩૪)

ઉ—વીં તંત્રીજીની “સાફ સાફ કરવાનો” બ્યાખ્યા અનુસાર તેમના આ કથનમાં “તે મહાપુરુષો ભૂલ્યા છે” એવું સાફ કથન છે. બદ્ધાગ્રહ મનુષ્ય આશી વિશેષ શું લખી શકે ?

સં. ૧૯૫૨ વિગેરે વર્ષોમાં ભા. શુ. ૫ વિગેરેની વધધટમાં જુદી જુદી વિચારણા થઈ છે જેમાં પુનમની વધધટને અંગે તેરશની વધધટ કરવાનું પણ સપ્રમાણ જાહેર થયું છે છતાં ય તંત્રીજી ઉપર પ્રમાણે કલમ ચલાવે છે એ ઓછી શરમતી વાત છે ?

વીં તંત્રીજી માને છે કે—પૂર્વાચાર્ય મહારાજઓનાં કરતાં પોતાને વધારે સમજી તરીકે ઓળખાવનાર આજનો સોલિ-સિટર હોય કે મોટો ચમરખંધી હોય પણ તેને માટે કહેવું જોઈએ કે તે પામર છે. અહીં આપણે આ વાક્યને સંસ્કાર

આપી પુનરાવૃત્તિ કરી શકીએ છીએ કે પૂનમપાદ મહાપુરુષોના કરતાં પોતાને સમજી કે વિચાર કરવાની તક મેળવનાર તરીકે ઓળખાવનાર આજનો તંત્રી હોય કે ૫૦ આચાર્ય મં હોય, પણ તેને માટે કહેવું જોઈએ કે તે આવેશગ્રસ્ત છે. અર્થાત્ વીં તંત્રીજીની તક તેમને જ મુજારક હો. આપણને તો સોનેરો તક મળી છે એટલે એ મહાપુરુષોને પગલે ચાલી આત્મકલ્યાણ કરા લેવું જોઈએ.

પ્ર—વીં તંત્રીજી બચાવ કરે છે કે—“આમ નહીં હોત તો કોઈ ક્રિયોદ્ધારાદિ કરી શકત જ નહીં.” (તે જ અંક)

ઉ—શિથિલતાને અંગે સાવધ પ્રવૃત્તિ ચાલે તે અશુદ્ધ આચરણા છે, જેને રોકવી એ શાસ્ત્રસમ્મત માર્ગ છે. પ્રસ્તુત પ્રશ્નમાં તો શિથિલતા કે સાવચતાને સ્થાન જ નથી આ આચરણામાં આરાધનાની આરાધ્યતા છે, શુભ જ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ છે, આજ્ઞાપાલન છે; જ્યારે વીં તંત્રીજીનો પુનમ તથા ચૌદશને એક કરવારૂપ આ ક્રિયોદ્ધાર (?) દ્વા અગિયાર દિવસમાં બારે પર્વો પળાવી એક બે દિવસના સ્વચ્છંદી વર્તનરૂપ સાવધ ક્રિયાને નોતરે છે. આવા પર્વલુંપક ક્રિયોદ્ધારને શ્રી સંધ શીરોતે સાથ આપે ?

સારાંશ—પ્રાચીન આચરણા એ જ શ્રી સંધને આદરણીય છે અને રહેશે.

ફલગુને નામે જીકાણું ફેલાવાય છે

બે પૂનમ હોય ત્યારે પહેલી પૂનમ વૃદ્ધો ઉત્તરાના નિયમે ચૌદશ અને છે જે ચૌદશરૂપે આરાધ્ય મનાય છે.

પ્ર—પ્રથમ પૂનમ તો ફલગુ તિથિ છે, જે દિવસ જ્યોતિષ ગ્રંથમાં અશુભ મનાય છે તો તે દિવસે ધર્મનું અનુષ્ઠાન ન કરાય.

ઉ—આ પણ તમારી અપૂર્વ શોધ લાગે છે.

પ્ર—એ તો વીં તંત્રીજીની કૃપા છે. અમારું તો એટલું જ કહેવું છે કે તમે ફલગુ તિથિમાં પર્વ ન માનો.

ઉ—જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં તો હુમ સંવત્સર, સિંહસ્થ ગુરૂ વર્ષ, ગુરૂ શુક્રના ઉદયારત દિન, ચોમાસું, ક્ષીણ માસ, અધિક માસ, ચમધંટાદિ યોગવાળા દિવસો શુભ કાર્ય માટે નેષ્ટ માન્યા છે. પૂન આં શ્રી રત્નશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજ ૪, ૬, ૮, ૯, ૧૪, ૦) ક્ષીણ, ફલગુ, કૂર અને દગ્ધા તિથિઓને શુભ કાર્ય માટે વર્જ્ય બતાવે છે. તમારા મત પ્રમાણે તો આ તિથિઓ પર્વાનુષ્ઠાન તથા કલ્યાણક વિગેરે માટે અશુભ છે.

પ્ર—એ દરેકમાં પર્વનું અનુષ્ઠાન છોડવું ન પાડવે. એકદમ શુદ્ધ દિવસ લેવા જઈએ તો ધર્મ સેવવાનો દિવસ જ ન મળે.

ઉ—ઠીક છે. વાતો કરવી જ્યોતિષના નામે અને ચાલવું ઇચ્છા પ્રમાણે. તમારો જ્યોતિષના નામે કરાતો પર્વારાધનાનો નિષેધ આવા જ પ્રકારનો છે.

પ્ર—બીજા પ્રકારના અશુભ દિવસોમાં ગમે તેમ કરે તેની તો ચિંતા નથી, કેવળ ફલગુ માસ અને ફલગુ તિથિને પર્વના અનુષ્ઠાનમાં વર્જ્ય માનવા એ જ મુદ્દાની વાત છે. આ વાતને ભિન્નભિન્ન લેખકોએ નીચે મુજબ જાહેર કરી છે. સાંભળો...

વીં તંત્રી—“પર્વની આરાધનાને અંગે જેમ અધિક

માસ ત્યાજ્ય છે તેમ ક્ષત્રુ તિથિ પણ ત્યાજ્ય છે ” “ ક્ષત્રુ તિથિને તો શાસ્ત્રકારોએ અનધિકૃત જ કહી છે. ”

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૬, પૃ. ૧૫૫)

ક્ષત્રુતિથિ તે કહેવાય છે કે જે તિથિ આરાધનાને માટે અધિકારપાત્ર ગણાય નહીં.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૫, પૃ. ૭૭)

વૃદ્ધિમાં પહેલી તિથિને ક્ષત્રુ તિથિ ગણાવવાનો હેતુ શો ? ક્ષત્રુ તિથિ એટલે આરાધ્ય તરીકે નકામી તિથિ.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૬-૭, પૃ. ૧૧૬)

પૂ. સુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ-જ્યોતિષ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે વૃદ્ધિતિથિ સંબંધી પહેલી તિથિ ક્ષત્રુ હોવાથી શુભ કાર્યમાં પ્રમાણ નથી ગણાતી... પ્રથમ ક્ષત્રુ હોય ત્યાજ્ય છે. (વી. પુ. ૧૫; અં. ૨, પૃ. ૨૪, ૨૧)

જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તિથિવૃદ્ધિમાં પ્રથમ વૃદ્ધિ તિથિને શુભ કાર્યમાં કેમ વર્જીત ગણે છે એ વાતનો જેને અનુભવ હોય તે તો આવો પ્રશ્ન કદી જ ન પૂછે.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૃ. ૨૦૫)

મુનિવર કાંતિવિજયજી મહારાજ—

સાદી તિથિ જેટલીય જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં ક્ષત્રુ તિથિની કિંમત નથી. દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્યોમાં સાદી તિથિ લઈ શકાય છે પણ ક્ષત્રુ તિથિનો તો ચોકખેા નિષેધ જ કરવામાં આવ્યો છે. જેમ નપુંસક માસ માટે તેમ ક્ષત્રુ તિથિ માટે. સાદી તિથિએ કુંડલીથી પ્રહો ન મળતાં હોય ત્યારે છાયા લગનથી કે વિજય મુહૂર્તથી કામ લેવાય છે પરંતુ ક્ષત્રુ તિથિએ તો તેમ પણ થઈ શકતું નથી. શુભ કાર્યના લગન માટે ક્ષત્રુ તિથિનો નિષેધ જ છે.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૪, પૃ. ૨૩૯)

ઉ૦—આ દિવસોમાં સામાયિક, પૂજા, પ્રતિક્રમણ, દાન, શીલ, તપ, ઉપવાસ, સચિત્ત્યાગ વિગેરે કે ન કરવું. નિષ્કળ જાય એમ માનતા હશે.

પ્ર૦—મુનિવર કાંતિવિજયજી મં ક્ષત્રુમાં દૈનિક કાર્યો કરવાની છૂટ પણ આપે છે. જેમકે “ અને તે (ક્ષત્રુ) તો કોઈ પણ શુભ કાર્યમાં અગર તો દૈનિક સિવાયના વિશિષ્ટ પર્વકાર્યોમાં પણ ઉપયોગ થાય નહિ. ”

ઉ૦—એટલે છૂટ આપેલ પૂજા વિગેરે દૈનિક કાર્યો શુભ નથી શું ? યદિ શુભ છે તોય તેનો નિષેધ કેમ નહીં ? શું તે વખતે ક્ષત્રુપણાનો દોષ ચાલ્યો જાય છે ? યદિ એમ હોય તો દૈનિક સિવાયના વિશિષ્ટ ધર્મકાર્ય કરવામાં ક્ષત્રુનો હાઉ શામાટે અતાવાય છે ?

પ્ર૦—વી. તંત્રીએ “ સંવત્સરી, માસિક કે અષાઢીજ, દિવાળી વિગેરે વાર્ષિક કૃત્યો માટે અધિક માસને નિરૂપયોગી અતાવ્યો છે એ જ રીતે પ્રથમ તિથિ પણ અનધિકૃત છે.

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૬, પૃ. ૧૫૫)

ઉ૦—ચૌદશનું પર્વ, નથી, માસિક પર્વ કે નથી વાર્ષિક પર્વ વી. તંત્રીજીના કથન પ્રમાણે તો તે ક્ષત્રુમાં આરાધ્ય જ રહે છે.

પ્ર૦—ક્ષત્રુમાં પર્વાનુષ્ઠાન તો ન જ કરાય.

ઉ૦—લુપ્ત સંવત્સર, સિંહસ્થ વર્ષમાં વાર્ષિક પર્વ થાય યથામિત્તિ લગ્ન, તથા વૃદ્ધિત્તયે તિથેઃ સ્પષ્ટ હોવા છતાં

ક્ષત્રુતિથિમાં મહાદુષ્ટ યમદંડા યમધંડ્યોગોમાં છાયા લગનના બળને હરનાર ૧૧૮ દુષણો પૈકીના કોઈ પણ દુષણોની હયાતીમાં સામાન્ય કે વિશિષ્ટ દરેક દરેક પર્વ થાય. રિક્તા(તુચ્છ)માં જ પાક્ષિક ચોમાસી થાય. ગ્રહણના દિવસે ગ્રહણની સંજ્ઞા-યમાં મહામંગલિક શ્રી કલ્પસૂત્ર વંચાય, ઓળીની કે મહા-પડવાની અસંજ્ઞાયમાં જ પાખી, ચોમાસી તથા ઓળી પર્વ આરાધાય. માત્ર ક્ષત્રુના નામે નિતાંત ધર્મકાર્યોનો નિષેધ કરાય એ કેવળ દ્રષ્ટિરાગતું જ કળ છે.

પ્ર૦—વી. તંત્રીજી તો ઢંઢેરા પીટે છે કે—

તિથિરિવ ન્યૂના અધિકમાસોડ્યુપેક્ષણીયઃ એ પાડને જાણનાર ને સમજનાર અભિવર્ધિત માસ અને અભિવર્ધિત તિથિ બેઉની ઉપેક્ષાની દષ્ટિ સમાન જણાવી છે તે સમજ શકે તેમ છે (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૦, પ્ર. ૧૭૩)

ઉ૦—તંત્રીજીએ આ લખાણમાં ખુલ્લે ખુલ્લા જુદું જ શરણું લીધું છે, તેઓ ન્યૂન શબ્દના અર્થને તદ્દન છોડી દે છે. આ સંસ્કૃત પાઠમાં હીન અને અધિક બન્નેનો નિષેધ છે. તંત્રીજી ક્ષીણ તિથિમાં તો પર્વારાધન કરે છે એટલે બન્ને તિથિનો નિષેધ કરવા જાય તો પોતાની આ નવા પર્વલુંપક મતની ઈમારત ભાંગીને ભુકો થઈ જાય તેમ છે. એટલે તેઓ ન્યૂન શબ્દને અપલાપી અભિવર્ધિત માસ તથા અભિવર્ધિત તિથિની ઉપેક્ષા કરવાને જણાવે છે. ન માલૂમ વી. તંત્રીજીને ક્ષીણ તિથિ વહાલી, અને વૃદ્ધિ તિથિ દવલી કેમ છે તે સમજ શકાતું નથી. ક્ષય પ્રસંગે તેરશને અને વૃદ્ધિ પ્રસંગે લૌકિક પ્રથમ પૂનમને ચૌદશ કહેવાનો અપલાપ કરવામાં આવે છે તે પણ ઉપરની કોટીનો જ પક્ષપાત છે. એકંદરે આવો પક્ષ-પાત દવાને પાત્ર જ લેખાય છે.*

પ્ર૦—ક્ષત્રુ એટલે નપુંસક. નપુંસક તો દીક્ષા માટે ય અયોગ્ય છે. તેનાથી વિશેષ શી આશા રાખી શકાય ?

ઉ૦—તિથિ વૃદ્ધિની નપુંસકતા જિનાગમાનુસાર નથી કિન્તુ લૌકિક આગમાનુસાર છે એટલે કૃત્રિમ છે. કૃત્રિમ નપુંસક દીક્ષા તો લ્યે છે કિન્તુ મોક્ષે પ્રણ જાય છે. વાસ્તવિક રીતે પર્વારાધનમાં પ્રથમ તિથિને ક્ષત્રુ માનવી એ મનસ્વી કલ્પના છે.

પ્ર૦—શું ક્ષત્રુમાં પર્વારાધન છુટ છે ?

ઉ૦—મહાનુભાવ, છુટ છે એટલું જ નહીં કિન્તુ જૈન જૈનેતર દરેક ક્ષત્રુમાં પર્વારાધન કરે છે. અજૈનો તો ક્ષત્રુ તિથિને જ પર્વારાધન માટે યોગ્ય માને છે. તેમના હિસાબે પહેલી ચોથે ગણેશ ચોથ, પહેલી પાંચમે ઋષી પાંચમ, પહેલી અગ્યારશે વ્રત અગીઆરસ અને પેલી ચૌદશે શિવચૌદશ આવે છે. શુદ્ધિમાં બીજી ચૌદશે પૂનમ માની સત્યનારાયણની પૂજા લણાવે છે.

પ્ર૦—શું ક્ષત્રુમાં લોકોત્તર પર્વારાધન પણ કરાય ?

ઉ૦—મહાનુભાવ, કરાય. એવો પ્રશ્ન જનકામો છે. તમે ક્ષત્રુમાં જૈન પર્વોત્તુ બરાબર આરાધન કરો છો, સાંભળો.

● આવા લેખકોને હદેશીને તરવં બનુવાદકજીએ લખેલાં નીમ્ન વાક્યો વી. તંત્રીજીને બરાબર લાગુ પડે છે. “ લોકમાં ‘શાસ્ત્રનો પાઠ આપ્યો છે’ એટલું માત્ર કહેવડાવવા બાદર મનધંડંત અર્થો કલ્પીને ગમે તેવા શાસ્ત્રના પાઠો આપી દેવા, એ એક જાતનો રોગચાળો છે. કોઈ પણ ડાહ્યો મનુષ્ય એવા યાજ્ઞમાં ફસીને જ્ઞાની સમાજમાં દયાપાત્ર બનવાનું, ન્યાયી સમાજમાં હાંસીપાત્ર થવાનું અને ધર્મી સમાજમાં અવિશ્વાસપાત્ર ઠરવાનું કદાપિ પસંદ ન જ કરે.” (વી. પુ. ૧૫, અં. ૨૪, પૃ. ૭૭૫)

એક અપેક્ષાએ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ વૃદ્ધિ તિથિની ધરીઓમાં જ આસ પર્વ પ્રારંભ કરો છો, પરમ્પર્યાણ કરો છો. લૌકિક ફલ્યુમાસ તથા ફલ્યુતિથિમાં આગમની આરાધના યોગોદ્વહન તથા ઉપધાન કરો છો. ફલ્યુ માસમાં આર પર્વ આરાધો છે, વિશતિસ્થાનક તપ, રોહિણી, પાંચમ આરાધો છે, પાક્ષિક કરો છો, ફલ્યુમાં મહિનાનું ધર પંદરનું ધર આરાધો છો, પ્રથમ ભાદરવાના છેલ્લા ચાર દિવસોમાં પર્યુષણ પર્વનું અનુધાન સેવો છો. મહામંગલિક શ્રી કલ્પસૂત્રનું વાંચન શ્રવણ આરંભો છો. કદાચ જન્મ-વાંચન ઉત્સવ પણ કરો છો, ક્ષીણ આરંભો તેમ ફલ્યુ તેરશે આત્મકલ્યાણના પરમ હેતુરૂપ પર્યુષણ મહા-પર્વની શરૂ કરો છો. ફલ્યુ એકમે મહામંગલિક શ્રી કલ્પ-સૂત્રને આદરો છો, વાંચો છો, સાંભળો છો. ક્ષીણ બીજે કે ફલ્યુ ત્રીજે ત્રણ લોકમાં શ્રેયકારી અદ્ભુત કરો છો. ક્ષીણ છઠ્ઠે કે ફલ્યુ આઠમે શાશ્વતી ઓળી પર્વને આરંભો છો. ફલ્યુ દિવસોમાં ઓળી સાધો છો. ફલ્યુ પૂનમે ચારિત્રપદને સેવો છો. ફલ્યુ અમાસે જ દિવાળી મનાવો છો. ફલ્યુ ચૌદશમાં સંતિકર પાઠ ભણશો. ફલ્યુતિથિમાં રોહિણી કરો છો. આ શું કહેવાય ? ચાવવાના જીદા અને ખતાવવાનો જીદા જેવો ઘાટ થયો. અકળાદને આકોશમાં આવ્યા વિના વરતુ વિચારને અને શાસ્ત્રપ્રતિદ્વજ હોય તેને સુધારને.

પ્ર૮—સ્મરણ, તર્કણ, આચારણ કે પૂં શાસ્ત્રના આધારે તમે ઠીક સમજવતા હશે, કિન્તુ ગુરુવર્ય આ વિષયમાં શું આદેશો છે ?

ઉ૦—દરેકે દરેક પૂં આચાર્ય મહારાજઓ વિગેરે શ્રી શ્રમણ સંઘ ફલ્યુમાં ઉપર પ્રમાણે પર્વનાં અનુધાન આદરે છે, આચરે છે, ઉપદેશો છે, તેમજ અનુગ્રહે છે.

વળી પ્રથમ પૂનમ વિગેરેને ફલ્યુ તરીકે બદનામ કરનારાઓ પણ ફલ્યુના દિવસે શુભ અનુધાન તપ વિગેરે કરવાની આજ્ઞા આપે છે. તે પણ તેમના જ શબ્દમાં વાંચી લ્યો.

૧—મુનિવર કાંતિવિજયજી—“ફલ્યુના દૈનિક સિવાયના વિશિષ્ટ પર્વકાર્યોમાં પણ ઉપયોગ થાય નહીં” અર્થાત્ ફલ્યુમાં દૈનિક કાર્યો કરવાં.

૨—વી. તંત્રી—ફલ્યુપૂનમે મુનિવિહાર વિગેરે થાય.(૫૦ ૯)

૩—વી. તંત્રીજી—અધિક માસ માસિક અને વાર્ષિક કૃત્યો માટે નિરૂપયોગી છે (૫૦ ૧૫૫) અર્થાત્ તે પાક્ષિક વિગેરે અનુધાન માટે નિરૂપયોગી નથી

૪—પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ (૧૦)—કોષ્ટ પણ ચૌમાસી ચૌદશ પછીની પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિમાં ચૌમાસી છઠ્ઠે ચૌદશ અને પ્રથમ પૂર્ણિમાએ લખવો, ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ ચૌદશે લખવું અને બીજી પૂનમને આરાધ્ય પૂનમ લખવી. (વી૦ પુ૦ ૧૫, અં. ૧૨, ૫૦ ૨૦૭)

અર્થાત્—આ પાઠમાં છઠ્ઠા અનુધાનની, ઉપવાસ, પ્રતિક્રમણ, સચિત્તસાગ, શીલપાલન વિગેરે આરાધનની સાદ્ અનુજ્ઞા છે. આ હિસાબે પૂં શાસ્ત્રકાર મહારાજોએ ફરમાવેલ લોકોત્તર પૂનમે તપ આદિ કરવાનું ન રહ્યું. “બકરું કાઢતાં ઉંટ પેઢું” તે આનું નામ. તદુપરાંત સૌ કોષ્ટ જાણે છે કે પૂં આં શ્રી વિજયનાંદસરિજી મંત્રો સમુદાય તેઓશ્રીના સ્વર્ગગમનની તિથિ હોવાને અંગે પ્રથમ (નપુંસક) જેઠ માસમાં જ ગુરુજનન્તિ પર્વ ઉજવે છે.

પૂં વાયકવર્યજીનું ફરમાન છે કે દિવાળી લોકોત્તરે કરવી. એટલે એ અમાસ હોય ત્યારે લૌકિક પ્રથમ અમાસે પાક્ષિક અનુધાન તથા દિવાળી પર્વનું અનુધાન થવાનું જ. હવે ગુરુઆજ્ઞામાં શું બાકી રહ્યું ?

પ્ર૦—તમે ફલ્યુ માટે શું માનો છો ?

ઉ૦—માસપ્રતિબદ્ધ કાર્યો પોતાના અધિક માસમાં ન થાય, તિથિપ્રતિબદ્ધ કાર્યો પોતાની અધિક તિથિમાં ન થાય, ને આચાર્ય આ શાસ્ત્ર આજ્ઞા છે. આમાં તે દિવસે બીજી તિથિના અનુધાનનો નિષેધ નથી થતો. અધિક માસમાં ચૌદશ વિગેરે કોઈ પણ પર્વ સેવવાનો નિષેધ નથી થતો, તેમજ તે પર્વારાધનનું ફળ પણ યથાયોગ્ય મળે છે જ. આ ન્યાયથી વૃદ્ધિ પ્રસંગે લૌકિક પ્રથમ પાંચમ, આઠમ, ચૌદશ કે પૂનમે અનુક્રમે ૫, ૮, ૧૪ કે ૧૫ તિથિઓનું અનુધાન સેવાય નહિં એટલું જ નહિં કિન્તુ તે તિથિઓ પૂર્વતિથિની સંજ્ઞાને જ પામી જાય છે. આ જ રીતે પ્રથમ કાર્તિકમાં જ્ઞાનપંચમી, પ્ર૦ વૈશાખમાં અખાત્રીજ, પ્ર૦ ભાદરવામાં સંવત્સરી તથા પ્ર૦ આસોમાં દિવાળી પર્વ ન કરાય.

સારાંશ—અસંજ્ઞાયમાં કેટલાએક ધર્માનુધાનનો નિષેધ છે, કિન્તુ કોષ્ટ પણ સ્થાને અધિક માસમાં ધર્માનુધાન કે પર્વાનુધાનનો નિષેધ નથી. અર્થાત્ લૌકિક પ્રથમ તિથિને આરાધનામાં સર્વથા ફલ્યુ તરીકે માની હોય એવા પ્રતિષ્ઠિત પ્રમાણનો અભાવ છે.

આ રીતે લૌકિક પ્રથમ પૂનમે યાને લોકોત્તર ચૌદશે પાક્ષિક પર્વનું અનુધાન કરવામાં ફાગુનો જરાય પણ દોષ મનાતો નથી.

પૂનમના ક્ષયે ૧૩ નો ક્ષય કરવો

પૂનમ વધે તો તેરશ વધારવી

ઉપરની ભિન્ન ભિન્ન વિચારણાથી એ જ પ્રમાણ સિદ્ધ છે કે પર્વને ક્ષોષ કરી શકાય જ નહીં. મદિ કોષ્ટ પર્વ ઘટે તો પૂર્વની તિથિ તે પર્વરૂપ અને છે. પૂર્વની તિથિ પણ પર્વ હોય તો તેની ય પહેલાની તિથિ પૂર્વ પર્વરૂપ અને છે. પૂનમ ઘટે તો સોમવારી ચૌદશ પૂનમ અને છે. રવિવારી તેરશ જ ચૌદશ અને છે.

પર્વ એવડાય પણ નહીં. કોષ્ટ પર્વ વધે તો ઉત્તરા તિથિ જ લોકોત્તર પર્વરૂપ અને છે. વૃદ્ધિતિથિ પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞાને પામે છે તે પણ પર્વતિથિ હોય તો તેની પણ આ જ નિયમે વ્યવસ્થા થાય છે. રવિવાર અને સોમવારે વૃદ્ધિ પૂનમ હોય તો સોમવારી પૂનમ જૈન પૂનમ છે, રવિવારે જૈન ચૌદશ છે અને શનિવારે બીજી તેરશ છે.

આ ગણિતમાં ૫૯ ધરી પ્રમાણ શુદ્ધિતિથિ એ જ ગજ છે. ગજવડે માપવાથી પર્વોની બરાબર વ્યવસ્થા થઈ જાય છે.

આ માન્યતાના પ્રમાણ પાઠો નીચે મુજબ છે.

૧. પૂ. વાયકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા:।

આ શ્લોકના આધારે પૂનમની વધ-ઘટમાં તેરશની વધઘટ કરવાનું હું પહેલાં સમજાવી ગયો છું.

અહિં તો આ શ્લોકમાં એક ઐતિહાસિક નિર્ણય છે તે વ્યક્ત કરવો જરૂરી માનું છું.

પૂ. આ. શ્રી કાલિકાચાર્યજી મહારાજએ વી૦ સં. ૪૫૭ લગભગમાં ચોથે સંવત્સરી તથા ચૌદશે ચૌમાસી સ્થાપી છે.

ત્યારપછી વર્ષો આઠ પૂન વાયકવર્ષ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહા-
રાજાએ ક્ષયે પૂર્વા નું વિધાન કર્યું છે જેમાં તિથિ વધેઘટે
તો શું કરવું? એનો માર્ગ બતાવ્યો છે. સાથે સાથે જ્ઞાન-
પર્વ અને નિર્વાણપર્વ માટે પણ અપવાદાપવાદ આદેશ્યો છે.

મદિ તે સમયે ભા. સુ. ૫ કે પૂનમ-અમાસ માટે કે
પણ વિશેષ અપવાદ હોત તો તેઓશ્રી આ શ્લોકના ઉત્તરા-
ર્ધમાં પ્રથમ તેનો જ ખુલાસો કરત, કિન્તુ તેઓશ્રી પૂનમ
પાંચમને માટે સ્વતંત્ર અનુદાન માનતા હતા. આથી આ
તિથિઓના માટે અપવાદાપવાદ ન જણાવતાં માત્ર જ્ઞાનપર્વ
તથા દિવાળી માટે જ અપવાદાપવાદ આદેશે છે.

ઠીક છે. ચૈદશ પૂનમના જોડિયા પર્વો શાશ્વત કાળથી
જોડાએલા છે. કલ્પિત લૌકિક પંચાંગને આધારે તેને જુદા
પાડવાનું કેણુ ઉચિત માને? આગળ બતાવાશે તેમ
અનન્તરતા નો પ્રશ્ન પણ આ જ “કુદરતી જોડા” ને
સંયુક્ત રાખવાનું સમર્થન કરે છે.

૨. હીરપ્રશ્નના પં. શ્રી નગર્ષિગણિ મહારાજના પ્રશ્નમાં
યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે । અમાવાસ્યાદિ વૃદ્ધૌ
ચાડમાવાસ્યાયાં ઇત્યાદિ પાઠ છે. જેમાં ચૈદશે કલ્પધર
આવવાના હેતુમાં અમાસનો ક્ષય અભીષ્ટ માન્યો નથી, કેમકે
અમાસ ઘટે તો ચૈદશ જ અમાસ બને છે અને કલ્પધર
લોકોત્તર અમાસે જ સ્થિર રહે છે. આ હિસાબે અમાસ
ઘટે તોય અમાસે જ કલ્પધર રહે કિન્તુ ચૈદશે કદાપિ કલ્પધર
આવે જ નહીં. આનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈન દષ્ટિએ
અમાસનો ક્ષય થતો નથી. યદિ લૌકિક પંચાંગમાં અમાસ
ઘટે તો ચૈદશ અમાસ બનશે, તેરશે જ ચૈદશ બનશે, અને
તેરશનો ક્ષય મનાશે. એટલે કલ્પધર તો ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે
ચૈદશમાંથી બનેલ લોકોત્તર અમાસે જ આવશે. અમાસનો
ક્ષય નથી થતો એનું કેવું સબળ પ્રમાણ છે? ■

૩. જગદ્ગુરુ પૂ. પા. આચાર્ય મહારાજ શ્રી હીર-
વિજયસૂરીશ્વરજી જણાવે છે કે—

પંચમી તિથિસ્તુટિતા મર્વાતિ તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં
તિથૌ ક્રિયતે પૂર્ણિમાયાં ચ તુટિતાયાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ
ક્રિયતે ત્રયોદશ્યાં વિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપિ ।

(હીરપ્રશ્ન પ્ર. ૪, પ્ર. ૫, ૫, ૩૨)

અર્થ—પાંચમ ત્રુટે તો તેનું તપ પૂર્વની તિથિએ—ચોથે
કરવું અને પૂર્ણિમા ત્રુટે તો તેનું અનુદાન તેરશ ચૈદશે
કરવું. તેરશે જૂલાય તો એકમે પણ કરાય.

આ ફરમાનમાં નીચે મુજબ નિષ્કૃષ્ટો જાહેર કર્યા છે—

૧—પૂ. વાયકવર્ષ મહારાજની ક્ષયે પૂર્વાની આગાનું
સોએ સો ટકા પાલન. એટલે પૂનમ ત્રુટે તો ચૈદશ પૂનમ
બને અને તેરશ ચૈદશ બને, એકંદરે ચૈદશ તથા પૂનમ
બન્ને પર્વો સ્વતંત્ર રહે.

૨—પૂનમ ઘટે તો પૂનમને ચૈદશમાં મેળવી દેવી નહીં
કિન્તુ ચતુષ્પર્વોના આરાધક દરેક પક્ષમાં ચૈદશ તથા પૂનમ
(અમાસ)નું ભિન્ન ભિન્ન અનુદાન સેવે છે તેમ ક્ષય પ્રસંગે
પણ બન્નેને સ્વતંત્ર રાખી બન્ને પર્વોનું આગાનુસાર અનુ-
દાન સેવે.

૩—કોઇ વફજડને પૂર્વતિથિ જ પૂનમરૂપ બને છે માટે
તેને ચૈદશ પણ માનવી અને પૂનમ પણ માનવી એવો
વ્યાખ્યાન થાય એટલા ખાતર અહીં પૂર્વસ્યાં ન લખતાં

પૂર્વસ્યાનું જ બોધક એક સાથે ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ લખી,
પૂનમ-ચૈદશનો યુગપત ખુલાસો કર્યો છે. કેટલી વિશાળ
દીર્ઘદર્શિતા ?

૪—પૂનમ તથા ચૈદશ ચતુષ્પર્વો પૈકીના સંયુક્તપર્વ
હોવાથી તેનું સંયુક્ત અનુદાન રાખવું.

૫—આ પાઠમાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યાં વો લખ્યું નથી
માટે ક્ષીણ પૂનમનું અનુદાન ચૈદશે કે તેરસે થાય—આવો
સંદિગ્ધ અર્થ નીકળતો નથી, કિન્તુ તેરશ-ચૈદશે સંયુક્ત
અનુદાન કરવું એવી વિવાદરહિત આગા છે.

૬—શુદ્ધિમાં કે વદિમાં કોઇ પણ પાંચમ ત્રુટે તો તેનું
અનુદાન ચોથે કરવું જોઈએ. ભા. શુ. પના ક્ષયમાં પણ
એ જ રીતે કરવાનું. કોઇ મનુષ્ય ભા. શુ. ૪ને પ્રધાન પર્વ
માની પાંચમનો લોપ કરવા ઇચ્છે તો તેને રોકવા માટે આ
નિયમ ઉપયુક્ત છે.

૭—અહીં તપ શબ્દથી તેના સમરત અનુદાનની આગા
છે. માનો કે જ્ઞાનપંચમી ત્રુટી તો તેનું તપ ચોથે કરવું
એટલે પાંચમનું સમરત અનુદાન ચોથે કરવું

૮—ગણિતથી તૈયાર થએલ લૌકિક તિથિને અનુલક્ષીને
આ પ્રશ્નોત્તર થયો છે.

પ્ર. —હીરપ્રશ્નનો આ પ્રશ્નોત્તર સંવત્સરી, પાંચમ તથા
ચૈમાસીને ઉદ્દેશીને છે.

ઉ. —એવું એકાંત માની શકાય નહીં કેમકે આ પાઠ
ક્ષયે પૂર્વા ને જ અનુસરે છે, ક્ષયે પૂર્વાથી દરેક પૂનમ કે
પાંચમની જે વ્યવસ્થા થાય તે વ્યવસ્થા આ પાઠથી પણ
સાધ્ય છે એટલે આ પાઠમાં દરેક પૂનમ કે પાંચમની
વ્યવસ્થા માનવામાં કશી હાનિ નથી. ચતુષ્પર્વો કે બાર-
પર્વોના આરાધક દરેક ચૈદશ પૂનમનો છઠ્ઠ, બે એકાસણા
વિગેરે કરતો હોય તે ક્ષય પ્રસંગે તેરશ ચૈદશનાં
કરે. પછી એ પૂનમ ચૈમાસીની હોય કે ચૈત્રની હોય,
પણ તેની વ્યવસ્થા તો એક સરખી રીતે જ કરાય છે.
વળી પ્રસ્તુત પાઠમાં માદ્વપદ કે ચાતુર્માસ એવા શબ્દોનો
પ્રયોગ પણ નથી. એટલે દરેક પાંચમ અમાસ તથા પૂનમને
માટે આ પ્રશ્નોત્તર ઉપયોગી છે.

પ્ર. —“તમે અહીં પૂનમનો ક્ષય થાય તો ચૈદશ પૂનમનું
અનુદાન અનુક્રમે તેરશ-ચૈદશે કરાય” એવો અર્થ બતાવો
છો; જ્યારે કેટલાક લેખકો તે પદનો ભિન્ન અર્થ કરે છે.
જુઓ:—

પૂ. મુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મ. તા. ૯-૧૦-૩૬ ના
વીરશાસનના અંકમાં નિરૂપણ કરે છે કે—“(ઉ. નં. ૧૯)
પૂનમ અમાવસના ક્ષયમાં તત્સંબંધી પર્વકૃત્ય તેરશે કરવું
જોઈએ અને ચૈદશને ચૈદશના કૃત્ય માટે રાખવી જોઈએ;
પણ જે ચૈદશનો આરાધક ન હોય તે પૂનમ અમાવસના
ક્ષયમાં તત્સંબંધી કૃત્ય ચૈદશે કરે, પણ ચૈદશનું કૃત્ય તેરશમાં
ધકેલીને પૂનમ અમાસનું કૃત્ય ચૈદશે કરવું તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે.
તેઓશ્રી પ્રતિપ્રશ્ન ૩ માં શ્રી વિજયસેનસૂરિજી
મહારાજનો પણ પરંપરા લેખ મળ્યાનું જાહેર કરે છે.

વળી પણ તેઓશ્રી જણાવે છે કે—પાંચમ પૂનમનો જ ક્ષય
કરવો અને તેનો તપ આ. શ્રી હીરસૂરિજીના કથન પ્રમાણે
ચૈદશે અને તેરશે કરવો. (વીર. પુ. ૧૫. અ. ૧૨, ૫. ૨૦૭)

વીં તંત્રીજીએ પણ વીં પુ. ૧૫, અં. ૯, ૫. ૧૫૨ માં એ જ સુર પૂર્યો છે.

ઉ૦—આ લેખકોની બધી કલ્પના આગ્રહી થત નિનીષતિ યુક્તિને આભારી છે. દીવા જેવી વાત છે કે યદિ પુ. જગદ્ગુરુજીને એ કલ્પના ઇષ્ટ હોત તો તેવા અર્થને દર્શાવનાર શબ્દરચના કરત. તિથિનો વ્યત્યય કરવાનું સ્પષ્ટ આદેશત. અથવા ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશ્યાં વા એવો પાઠ લખત કિન્તુ અહીં તેઓશ્રીએ ચૌદશ પુનમ માટે અનુક્રમે તેરશ ચૌદશ ઇષ્ટ માન્યા છે; માટે જ ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ પાઠ લખેલ છે. યદિ પૂર્વચર્યાં ને બદલે તૃતીયાયાં લખ્યું હોત તો જ પુનમને સ્થાને તેરશ સંગતિ પામત, પાંચમને સ્થાને ત્રીજ ન જ લેવાય તેમ પુનમને સ્થાને તેરશ ન જ લેવાય.

આ પાઠમાં જ્ઞયે પૂર્વા આજ્ઞાની સાધકતા છે, ૫૦ દિવસનો મેળ મેળવવાની વ્યવસ્થા છે અને પ્રતિમાધારીને કે ચતુષ્પર્વી સાધકને છઠ્ઠ પૌષધ વિગેરે કરવાની અનુકૂળતા છે. અહીં આવો શાસ્ત્રાનુકૂળ અર્થ છોડીને મનમાન્યો કલ્પિત અર્થ કરવાથી માત્ર પૂ. જગદ્ગુરુજીની આજ્ઞાતના જ થાય છે.

તમારો અર્થ જ્ઞયે પૂર્વાની અપેક્ષાથી રહિત છે માટે કલ્પિત છે. આવા મનમાન્યા અર્થ કરનારને તત્ત્વં અનુવાદકના નીચેના ફકારાઓ જ બરાબર જવાબ આપે છે. જે આ પ્રમાણે છે—

તમે જે અર્થની તકરાર જણાવો છો તે થવાનું કારણ તો એ છે કે—સૂત્રકારના સૂત્રને પકડનારા સધળા જે સૂત્રકારે કથન કરેલા અર્થને પકડે તો તકરાર ન થાય. સૂત્ર એમનું અને અર્થ પોતાનો કરનારાઓથી નવી નવી તકરારો જન્મે છે. એવાઓને શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિ મહારાજ સન્મતિ તર્કમાં ઠીક જ શિખામણ આપે છે.

શ્રી સન્મતિતર્કના ત્રીજ કાંડમાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે સૂત્ર અનેક અર્થોને મળવાનું સ્થાન છે. બીજા સૂત્રની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જે અર્થવ્યવસ્થા કરો, તો તેમાં પ્રમાણુ દષ્ટિએ બાધ આવવાથી તે સૂત્રને ઉન્મત્તના વાક્યની માફક અસૂત્રપણાની આપત્તિ આવે છે. એટલા જ માટે નિયુક્ત્યાદિની અપેક્ષા વિના એક સૂત્રમાત્રથી પૂર્વપર અવિરુદ્ધ અર્થનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. અર્થની ગતિ નય-વાદરૂપી ગહનવનમાં લીન થયેલી છે અને દુઃખે કરીને સમજાય તેવી છે.

“તેથી જ સૂત્ર ભણેલાએ પણ અર્થ સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રના અર્થને સમ્યગ્ પ્રકારે શીખ્યા વિના પણ તેનો પ્રરૂપણાદિક કાર્યોમાં જેનો હાથ ધીઠ બની ગયો છે તેવા આચાર્યો ખરેખર મહા આજ્ઞાની—શ્રી તીર્થંકર મહારાજના શાસનની વિડંબના કરે છે.”

(સન્મતિતર્ક ૩ કાન્ડ, પૃ. ૭૪૫-૪૬)

(વીં પુ. ૧૫, અંક ૩૪, પૃ. ૫૦ ૫૨૩)

પ્ર૦—ચૌદશે ચૌદશ રાખીએ અને તેરશે પુનમ માનીએ તો હરકત શી ?

ઉ૦—મનરવી માર્ગે ચાલનારને તો ક્યાંય અડચણ જ નથી. શાસ્ત્રાધારે ચાલનારને તેરશે પુનમ માનવામાં ડગલે અને પગલે હરકતો આવે છે. જુઓ ચૈત્રી પુનમનો ક્ષય છે તેનું અનુદાન તેરશે કરશો તો તેરશની યાત્રા, જ્યન્તિ ઉત્સવ, પૂજા, જ્ઞાનપદ પૂજા કરશો કે પુનમ નિમિત્તની યાત્રા, ચૈત્રી દેવવંદન તપપદ પૂજા કરશો ? શું શું કરશો ?

માનો કે અશાડી પુનમનો ક્ષય છે તો અશાડી તેરશે યાત્રા બંધ કરવી પડશે. કાર્તિક પુનમના ક્ષયે ચોમાસામાં તેરશે શત્રુંજય યાત્રા શરૂ કરવી પડશે અથવા પુનમના ખાસ યાત્રાનો દિવસ લોપાશે.

આ સિવાય હું ચૌદશ—પુનમ એક દિવસે માનવાના દુષણો બતાવી ગયો છું. તે પૈકીના ઘણા દુષણો ઉપરિચિત થશે.

તત્ત્વં અનુવાદક તો માને છે કે જ્યાં તિથિ હોય ત્યાં જ તેનું આરાધન થઈ શકે. તિથિ વિના તિથિનું આરાધન ન જ થઈ શકે એ દેખીતું છે. (વી. પુ. ૧૫, અં. ૨૩ પૃ. ૩૬૨)

યદિ પુનમના ક્ષયે ચૌદશ પુનમ બને, અને તેરશ ચૌદશ બને તો જ તેમનું ઉપરનું કથન સુમેળ બની શકે, કિન્તુ ચૌદશને બદલે તેરશ કે જે દિવસને પુનમ સાથે કશોય સંબંધ નથી તે દિવસે પુનમનું અનુદાન થઈ ન શકે, એ દેખીતું છે. વળી જ્ઞયે પૂર્વા વિગેરે આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેમજ પૂ. શ્રી મણિવિજયજી મહારાજ (દાદા) વિગેરેથી આવતી આવેલી ગુરૂપરંપરા પણ લોપાય છે. તે પૂર્ણિમાશ્વિ, આજ્ઞાપાલક અને જ્ઞાની મહાપુરુષોએ પણ પુનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય ઇષ્ટ માન્યો છે, તેમનાથી જુદા પડી નવી કલ્પના કરનારના ભાગ્યમાં તો માત્ર પરંભોષ, આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન અને ગચ્છભેદ જ રહે છે એ પણ મોટી હરકત જ છે ના ?

ચૌદશના ક્ષયે ચૌદશનું અનુદાન તેરશે કરી તે તિથિને તેરશ તરીકે માનો તો ઝૌનમત્ય—પાગલતાનો ખીતાબ મળે છે જ્યારે પૂનમનું અનુદાન જ તેરશે કરશો ત્યારે ક્યો ખીતાબ મળશે તે વિચારજો. એટલે હરકતનો ખ્યાલ આવી જશે.

પ્ર૦—તેરશે જૂલાય તો એકમે આરાધવાની આજ્ઞા છે એ શું ?

ઉ૦—શ્રી સેનપ્રશ્ન(પ્ર૦ ૫૦ તથા ૧૦૫)માં તપસ્યા માટે કાળમર્યાદા અનિયમિત દર્શાવી છે, જ્યારે અહીં વિસ્મરણનું કારણ હોવાથી પેટા અપવાદ આદેશ્યો છે.

આ વિધાનનો દુરપયોગ પણ થયો છે એવું પ્રમાણ મળે છે. જુઓ—પૂર્ણિમાભિજ્ઞૌ પ્રતિપદ્વિદિ કુર્વન્તિ, તન્મતમપાસ્તમ્ । આ કથન પ્રમાણે કોઈ જ્ઞયે પૂર્વાનો ક્ષયમાં પૂર્વ તિથિના ક્ષય અને વૃદ્ધો ઉત્તરા વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા તિથિની વૃદ્ધિ આવા પ્રકારનો વિકૃત અર્થ કલ્પીને કે પ્રતિપદ્યવિનો વિચિત્ર અર્થ કલ્પીને બે પૂનમ હોય ત્યારે બે એકમ કરતા હશે એમ લાગે છે. આ માન્યતા વ્યાજબી ન હતી અને આજે તેની પ્રવૃત્તિ ય નથી.

પ્રસ્તુત પ્રશ્નોત્તરમાં તો વિસ્મૃતિના કારણે એકમનું આશ-બન આદેશ્યું છે.

પ્ર૦—સેનપ્રશ્ન ઉ૦૨ પ્ર૦૧૬૩ પૃ૦૩૭ માં તો વિસ્મરણના કારણે કરતા ઉપવાસને દંડરૂપે માન્યો છે. જુઓ, જૂલથી પાખી, રોહિણી કે પાંચમ વિગેરેનો ઉપવાસ ન થાય તો બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો તથા તે તપ પૂરું થાય ત્યારે એક અધિક ઉપવાસ કરી આપવો. મહા-કારણે ઉપવાસ ન થાય તો તે મહત્તરાગરેણને અંતરગત સામેલ કરેલ છે.

ઉ૦—તે પાઠમાં જે દંડ દર્શાવ્યો છે તે ઉપયોગશ્ય-તાને લીધે છે, તેથી તે દંડ ઠીક છે; કિન્તુ અહીં તો આક-સ્મિક રીતે તિથિનો ક્ષય હોવાને કારણે સ્વાભાવિક જૂલ થવાનો સંભવ છે, તો પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજએ અહીં જે ઉપ-

વાસ આદેશો છે; દંડરૂપે નહીં કિન્તુ આરાધનારૂપે જ છે. આથી જ તત્સંબંધી ભિન્ન ઉપવાસ કરવાને પણ ફરમાવ્યું નથી.

શ્રી વિનયદેવસરિ સંધના “તિથિહાનિવૃદ્ધિવિચાર” માં વ્યવસ્થા છે કે—

કુરુ પૂર્ણિમાભિવૃદ્ધૌ દ્વે ત્રયોદશ્યૌ ।

પૂનમ બે હોય ત્યારે બે તેરશ કર (મુદ્રિત પૃ. ૩)

ઉપરના પ્રમાણોથી નક્કી છે કે—પૂનમ ઘટે તો તેનું

આરાધન ચૌદશે કરવું અને ચૌદશનું આરાધન તેરશે કરવું અર્થાત્ પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ પૂનમ અને છે અને તેરશ ચૌદશ અને છે કિન્તુ પૂનમનો લોપ થતો નથી.

આજ નિયમે પૂનમ વધે તો બીજી પૂનમ પૂનમ અને છે, પહેલી પૂનમ ચૌદશ અને છે, ચૌદશ બીજી તેરશ અને છે.

અહીં બે પર્વતિથિને સાધવા માટે લેવાતો ભાગે અપવાદાપવાદરૂપ છે.

પ્રકરણ : ૭ સંવત્સરી પર્વ

ભા. ૦ શુ. ૪ નો દિવસ વાર્ષિક મહાપર્વ છે. દરેક જૈન આ મહાપર્વને આરાધે છે. આ ચોથ પછી પાંચમી પર્વ આવે છે, જેથી આ મહાપર્વ જોડિયા પર્વરૂપે બની જાય છે. વધ-ઘટમાં તે બંનેને અક્ષુણ્ણ રાખી પર્વારાધન કરાય છે. આ વાર્ષિક યાને સંવત્સરી પર્વની નીચે મુજબ મર્યાદાઓ છે.

ભાદરવો મહિનો

સૌથી પ્રથમ મુદ્દાની વાત એ છે કે—જેમ વૈશાખમાં અખાતીજ, અષાઢ, કાર્તિક તથા ફાગણમાં ચૌમાસી અને ચૈત્ર-આસોમાં ઓળી આરાધાય છે તેમ ભાદરવામાં જ સંવત્સરી પર્વ આરાધાય છે. શ્રીજિનાગમમાં આજ્ઞા છે કે—મહવયજુળપંચમીય પજ્જોસવિજ્ઞ ॥ ભાદરવાયુક્ત પાંચમે પર્યુષણ કરવી જોઈએ. અર્થાત્ આ મહાપર્વ ભાદ્રપદપ્રતિપદ છે.

ભાદરવા મહિનાની વૃદ્ધિ થાય તો બીજા ભાદરવામાં સંવત્સરી કરાય છે. ચોમાસાનો કોઈ પણ મહિનો વધે તોય ભાદરવામાં જ સંવત્સરી કરાય છે.

દિગમ્બર સમાજ પણ દશલક્ષણી (પર્યુષણ) પર્વને ભાદરવામાં જ આરાધે છે. જૈનેતરે પણ ગણેશચોથ (ગણ-ધરના માર્ગને આરાધવાની તિથિ યાને સંવત્સરીની નિશાએ પ્રવર્તેલ લૌકિક પર્વ) ભાદરવામાં અને તે પણ શુદ્ધ ભાદરવામાં પાળે છે. સામાન્ય જનતામાં પર્યુષણ પર્વનું બીજું નામ માદોં બોલાય છે, જે પણ ભાદ્રપદપ્રતિપદ સંવત્સરીને અનુલક્ષીને બોલાયેલ છે.

શુદ્ધ ચોથે મહાપર્વ આરાધવું

પ્રથમ તો ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમે સંવત્સરી પર્વ ઉજવાતું હતું. દેવો પણ એ તિથિને અનુલક્ષીને આ મહાપર્વની આરાધના કરતા હતા. શ્રીજીવાલિગમસૂત્રમાં નિર્દેશ છે કે—તત્થણં બહવે ભવણવહ ઇ તિહિં ચઝમાસિપહિં પજ્જોસવણાં ય અટ્ટોહિંઓ મહામહિમાઓ કરિતિ । નંદીશ્વર-દ્વીપમાં ભુવનપતિ, વાલુબ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવો ત્રણ ચૌમાસીમાં તથા પર્યુષણપર્વમાં અષ્ટાન્ધિક મહામહોત્સવ કરે છે.

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં આજ્ઞા છે કે “અંતરાવિ અ સે કલ્પદ પજ્જોસવિત્તપ નો સે કલ્પદ તં રયણિ ઉવણાવિત્તપ” સંવત્સરી મહાપર્વ પહેલાં ય કરી શકાય. પાંચમી રાત્રિને ઉલ્લ-ધીને કરી શકાય નહીં, અર્થાત્ આ પર્વ પાંચમે થાય, પાંચમ પહેલાંની રાતે થાય કિન્તુ પાંચમ પછી છઠ્ઠી રાતે થઈ શકે નહીં. શ્રી નિશિથચૂર્ણિમાં અંતરાવિ સે કલ્પદ એટલે પાંચમ પહેલાં પણ સંવત્સરી થાય એવા વિધાનનો ફલિત હવાલો છે.

પૂ. ૦ યુગપ્રધાન આચાર્યવર્ય શ્રીકાલિકસ્મરિજી મહારાજએ વીરનિર્વાણ સંવત્ ૪૫૭ લગભગમાં શાલિવાહન રાગની વિનતિથી ભા. ૦ શુ. ચોથે શ્રીસંવત્સરીપર્વ સ્થાપિત કર્યું, જેનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે.

૧-જાવ મહવયજોળહસ્સ પંચમીય । પર્યંતરે જહ ન લદ્ધં તાહે જાતિચ્ચલાહે ઠિતો તો વિ પજ્જોસવે તવ્વં । પરેસુ પવ્વેસુ જહા લંભે પજ્જોસવેયવ્વં । અપવ્વે ન વટ્ટતિ, કારણિયા ચઝત્થી વિ અજ્જકાલપહિં પવત્તિયા । કહં પુણ ?

ઉજ્જોળ નગરોપ બલમિત્ત-માણુમિત્ત રાયણો, તેસિ માદ્દણિજો અજ્જકાલપણં પવ્વાવિઓ, તેહિં કાલેહિં પદુદ્ધેહિં અજ્જકાલઓ નિવ્વિસઓ કઓ સો પતિટ્ઠણં આગમ્મો । સાલવાહણો રાયા સાવમ્મો, તેણ સમણ-પૂય-ણચ્છણો પવત્તિતો । અંતેરં ચ મણિયં—અમાવાસોપ ઉવવાસં કાઠં અટ્ટમોમાદ્દસુ ઉવવાસં કાઠં [ઇતિ] પાઠાંતરં, પારણપ સાહુણં દોઠં પારિજ્ઞહ । અન્નદા પજ્જોસવણા દિવસે સે આસન્ને આગતે અજ્જકાલપણં સાતવાહણો મણિઓ—મહવહજુળહસ્સ પંચમીય પજ્જોસવણા । રત્ના મણિતો—તદ્દિવસે મમ હંદમહો અણુજાણે-તવ્વો હોહિતિ “તો ન પજ્જુવાસિતાણિ ચેદ્દયાણિ સાહુણોય મવિસ્સંતિ” ત્તિ કાઠં, તો છટ્ટોપ પજ્જોસવણા મવતુ । આયરિણ મણિતં—ન વટ્ટતિ અતિક્રમેઠં । રત્ના મણિતં—તો ચઝત્થોપ મવતુ ।

આયરિણ મણિયં—પવં હોઝત્તિ, ચઝત્થોપ કતા પજ્જોસવણા ।

પવં ચઝત્થો વિ જાયા કારણિયા (ધીર્યુષણા—ચૂર્ણિ)

૨-શ્રોનિષિથચૂર્ણિ ઉદ્દેશ ૧૦—સીસો પુચ્છહ-દયાણિં કહ ચઝત્થોપ અપવ્વે પજ્જોસવિજ્ઞતિ ? આયરિઓ મણતિ-કારણિયા ચઝત્થી અજ્જકાલગાયરિણ પવત્તિયા (વીર. ૫૦ ૧૫, અં. ૬-૭, પૃ. ૧૧૭)

૩-શ્રોનિષિથચૂર્ણિ ૩૦ ૧૦—મહાવિભૂષણ પવિટ્ટો કાલગજ્જો । પવિટ્ટેહિં ય મણિયં મદ્દવયસુહપંચમીય પજ્જોસવિજ્ઞતિ । સમણસંવેણ ય પડિવત્તં ।

તાહે રત્ના મણિયં—તદ્દિવસં મમ લોગાણુવિત્તોપ હંદો (હંદમહો) અણુજાણેયવ્વો હોહિતિ । સાહુ ચેદ્દણ પજ્જુવાસેસ્સં, તો છટ્ટોપ પજ્જોસવણા ફિજ્ઞઝ ।

આયરિણ મણિયં—જ વટ્ટહ અદ્દકમેઠં ।

તાહે (રત્ના) મણિયં—તો અગાયપાવ ચઝત્થોપ પજ્જોસવિજ્ઞઝ । આયરિણ મણિયં—પવં મવઝ । તાહે ચઝત્થોપ પજ્જોસવિતં ।

एवं जुगुप्सुह्योर्हि कारणिआ चउत्थी पवत्तिया, सा चैव अणुमया सव्वसाहणं ।

इत्यादि श्रीनिषिधचुर्ण्युक्तत्वात् चूर्णिकरणकालात् पूर्वकालीनैव पंचमीतश्चतुर्थ्यां प्रवृत्तिरासीत् । *

(પર્યુષણા વ્રજશતકં, વીરશાસન પૃ૦ ૨૬૧, સમય-ધર્મ પુ૦ ૫, પૃ૦ ૧૨)

આ પ્રમાણુ પાઠોનો પરમાર્થ એ જ છે કે—

પૂ૦ યુ૦ આ૦ શ્રી કાલિકસૂરિજી મહારાજને સાતરાહન રાજની વિનંતિથી ભા૦ શુ૦ ૪ દિને સંવત્સરી પર્વ મનાવ્યું.

શ્રી શ્રમણુ સંધે ભા૦ શુ૦ ૪ દિને સંવત્સરી પર્વારાધન સ્વીકાર્યું.

નિશિથ ચુર્ણિની રચના થઈ ત્યારે અવિભક્ત જૈન સમાજમાં આચરણારૂપે ભા૦ શુ૦ ૪ ની જ સંવત્સરી મનાતી હતી. કોઈ પાંચમે સંવત્સરી માનવું ન હતું.

તે સમયમાં ચતુષ્પર્વી પૈકીના અમાસ અને આઠમ આસ પર્વ રૂપે આરાધ્ય મનાતા હતા. પ્રતિધાનપુરની જનતા તે દિવસે સાધુવંદન મહોત્સવ કરતી હતી.

પ્રાચીન કાળમાં સંવત્સરી ભાદરવાની જ શુદ્ધ પાંચમે થતી હતી, એટલે ભા૦ શુ૦ ૫ અસલી મહાપર્વ છે અને શાશ્વત તિથિ પર્વ છે.

ચોથ એ કારણે પ્રવર્તાવેલ અવિભક્ત ચતુર્વિધ સંધે સ્વીકારેલ અને આચરણારૂપ મનાવું મહાપર્વ છે.

રાજ્યે મહાપર્વ માટે પાંચમની રાત્રિ પછીની છઠ્ઠી અને અનાગત ચોથ એમ બે તિથિઓ સૂચવી છે. આથી પાંચમથી પશ્ચાત્વર્તી કે પૂર્વવર્તી દિવસ જ ક્ષેવા વિનંતિ કરી છે. પૂ૦ યુ૦ આચાર્ય મહારાજને પણ તેની વિનંતિથી પૂર્વનો દિવસ આરાધ્યો છે ત્યારથી સંવત્સરી મહાપર્વ શુદ્ધ કે આરોપિત ઉદય પાંચમના પૂર્વ દિવસે આરાધાય છે (અનાગતા માટેની ચર્ચા આગળ બતાવવામાં આવશે)

આ કારણથી કાયમને માટે ચૌદશ-પૂનમ તથા ભા૦ શુ૦ ચોથ-પાંચમના જોડિયાં પર્વ બન્યા છે.

પ્ર૦—એક વાર ચોથે સંવત્સરી કરી કિન્તુ બીજે વર્ષે તેઓશ્રીએ પાંચમે સંવત્સરી કરત તો શી અડચણ હતી ?

ઉ૦—મહાતુભાવ ! એ તો અટલ સિદ્ધાંત છે કે એક સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કયાં પછી ઉત્સર્ગથી ૩૬૦ મા દિવસે બીજું સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ, ૩૬૧ મો દિવસ થાય અને વાર્ષિક પ્રતિક્રમણ ન થાય તો વિરાધકતા મનાય છે. ચોથે પ્રતિક્રમણ કયાં પછી બીજે વર્ષે ચોથ ૩૬૦ મો દિવસ છે અને પાંચમ ૩૬૧ મો દિવસ છે. આ કારણે તેઓશ્રી બીજે વર્ષે ચોથે જ સંવત્સરી કરી શકે, કિન્તુ પાંચમે સંવત્સરી કરી શકે તેમ હતું જ નહીં, તેથી તેઓશ્રીએ બીજે વર્ષે ચોથે સંવત્સરી કરી એટલે જ શ્રી સંધે અવિભક્ત જૈન સમાજમાં એક જ દિવસે મહાપર્વ આરાધવા માટે કાયમને માટે ચોથે સંવત્સરી સ્વીકારી. આ વસ્તુસ્થિતિમાં તે સમયના શ્રી ચતુર્વિધ સંધમાં કેટલી દીર્ઘદર્શિતા અને એકતા હતી તેવું સુંદરતમ ચિત્ર દોરાયેલું છે.

યદિ ભા૦ શુ૦ ચોથ પાંચમ વધે ઘટે તો લોકોત્તર રીતે આવેલ તિથિને અનન્તર ચોથ જ માનીને તે દિવસે સંવ-

* આ ઉલ્લેખ માટે ભિન્ન ભિન્ન પ્રતિઓમાં તથા અવતરણોમાં ભિન્ન ભિન્ન પાઠોત્તરો મળે છે.

ત્સરી કરાય છે. આથી વર્ષ પહેલાંની અને પછીની સંવત્સરી સાથે ૩૬૦ દિવસનો બરાબર મેળ મળી રહે છે.

૫૦ અને ૭૦ દિવસો.

શ્રી સમવાયાંગસૂત્રમાં આજ્ઞા છે કે—અષાઢ ચૌમાસીથી ૫૦ મા દિવસે સંવત્સરી કરવી, અને સંવત્સરીથી ૭૦ મા દિવસે કાર્તિક ચૌમાસી કરવી.

શ્રીકલ્પસૂત્રમાં પણ ૫૦ મા દિવસે પર્યુષણની આજ્ઞા છે. જ્યારે ભા૦ શુ૦ પાંચમે સંવત્સરી થતી હતી ત્યારે ૫૦ અને ૭૦ દિવસના હિસાબે અશાઢ શુદ્ધિ ૧૫ અને કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૫ દિને ચૌમાસી થતી હતી.

પૂ૦ યુ૦ આ૦ શ્રીકાલિકસૂરિજી મહારાજે ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથે સંવત્સરી કરી, પછી ૭૦ મા દિવસે કા૦ શુ૦ ૧૪ આવી, એટલે તેઓશ્રીને કા૦ શુ૦ ૧૪ ને દિવસે જ ચૌમાસી અનિવાર્ય હતી. એક ચૌમાસીની તિથિ બદલી, એટલે ત્રણે ચૌમાસીની તિથિ બદલવી પડી. આ રીતે ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ થી ૫૦ અને ૭૦ દિવસના હિસાબે અશાઢ શુદ્ધિ ચૌદશ અને કાર્તિક શુદ્ધિ ચૌદશે ચૌમાસી આવે છે અને તે બન્નેથી ૧૨૦ દિવસના આંતરે ફાગણ શુદ્ધિ ચૌદશે ચૌમાસી આવે છે.

પૂ૦ આ૦ શ્રી જમદગ્યુજી વિગેરે ફરમાવે છે કે— “ પાંચમની ચોથ થઈ. આ કારણે ચૌમાસી પણ પૂનમને બદલે ચૌદશે સ્થાપી એટલે આ દિવસોનો મેળ મળી રહે છે.” (હીર૦ પ્ર૦ ૪, પ્ર૦ ૧૫. પૂ૦ ૩૦, સેન૦ ઉ૦ ૪, પ્ર૦ ૧૧૧, પૂ૦ ૧૨૫)

આથી એ નક્કી છે કે—ચૌદશ સંજ્ઞાવાળી તિથિએ જ ચૌમાસી થાય.

પં૦ ચિવેકહર્ષગણિ-પ્રશ્ન—આષાઢસિતચતુર્દશી ગ્રીષ્મ-ચતુર્માસકવાસર इति हि सिद्धांतः तथैवाग्रे पर्युषणाया दिनानां पंचाशत्त्यवस्थितेः । तथापि कल्पकिरणावल्या-माषाढसितचतुर्दश्या आरभ्य भाद्रपदसितचतुर्थी यावदित्युक्तमस्ति तत्कथं घटते ? दिनानामेकपंचाशत्यापत्तेः ॥

उत्तरम्—कल्पकिरणावल्यामाषाढसितचतुर्दश्या आरभ्य भाद्रपदसितचतुर्थी यावदित्यत्राऽऽषाढसित-चतुर्दश्या अवधित्वेनोपादानात् सा मध्ये न गण्यते । अतः पूर्णिमातो दिनगणने तेषां पंचाशदेव बोध्यम् । (हीरप्रश्न प्र० २, प्र० ३, पृ० ८)

અર્થ—અશાઢ શુદ્ધિ ૧૪ એ ગ્રીષ્મ ચૌમાસીનો છેલ્લો દિવસ છે. પછી ૫૦ મા દિવસે સંવત્સરી આવે, છતાં કલ્પ-કિરણાવલીમાં “ અશાઢ શુદ્ધિ ૧૪ થી આરંભીને ભા૦ શુ૦ ૪ સુધી ” એમ લખેલ છે તે કઈ રીતે ઘટી શકે ? એ રીતે તો ૫૧ દિવસ થાય છે.

ઉ૦—કલ્પકિરણાવલીમાં “ અ૦ શુ૦ ૧૪ થી આરંભીને ભા૦ શુ૦ ૪ સુધી ” એમ જ લખેલ છે ત્યાં ચૌદશને અવધિરૂપે ગ્રહણ કરી છે. એટલે ચૌદશને છોડીને પૂનમથી ગણતાં ૫૦ દિવસો થાય એમ જણવું.

શ્રીમાન કું૦ આ૦ જણાવે છે કે—“ અશાઢ શુદ્ધિ ૧૪ શનિવારે ચૌમાસી પડેલમણુ કયાં પછી ૫૦ દિવસે સંવત્સરી પડેલમણુ કરવું જોઈએ તે હિસાબે ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ રવિવારની સંવત્સરી કરતાં ૫૦ દિવસો જ થાય છે. કેટલાક માણસો બૂલથી ૫૧ ગણે છે પણ અસાઢ શુદ્ધિ ૧૪ તો ગણવાની છે જ નહીં તેથી કોઈ રીતે ૫૧ થતા નથી ”

(જૈનધર્મ પ્રકાશ પુ. ૨૧, અ. ૫, ટા. પેજ પર)
આ સાલમાં શનિ-રવિની અપેક્ષાએ વારને આશ્રીને પણ
૫૦ દિવસ થાય છે.

મુનિવર જનકવિજયજી મં. ગણે છે કે—“ પૂ. શ્રી
કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં સમયમાં અષાઢ પૂર્ણિમાથી
ચૌમાસી થતી હોય અષાઢની ૧૬ તિથિ, શ્રાવણની ૩૦ તિથિ અને
ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ સુધી ૪ તિથિ, પાંચમ (?) થી પચાસમી
તિથિએ પચુષણ કરવાની હતી.” આ ગણનામાં અષાઢના
૧૫ અને ભાદરવાના ૫ દિવસ ગણવાથી જ હીરપ્રશ્નની સાથે
અર્થ મેળ મળી રહે છે.

આ દરેક ગણનાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અશાઢ શુદ્ધ ૧૪
પછી અશાઢ શુદ્ધ ૧૫ થી ભા. શુ. ૪ સુધી ૫૦ ઉદય
તિથિઓ હોય છે જ્યારે અહોરાત્ર યાને વાર ૪૮, ૪૯ કે
૫૦ હોય છે. જેમકે અશાઢ શુદ્ધની ૧, વદિની ૧૫, શ્રાવ-
ણની ૩૦ અને ભાદરવાની ૪ એમ કુલ ૫૦ તિથિઓ ગણાય
છે. અશાઢ પુનમનો વાર ભા. શુ. ચોથે હોય તો ૫૦ અને
પાંચમે હોય તો ૪૯ અહોરાત્ર ગણાય છે.

ઉદય પાંચમ પહેલાની પાંચમની ધડીઓ ચોથ છે. આ
રીતે ચોથ પછી પાંચમનો ભોગવટાનો કાળ ચોથ જ છે.
સાંજે પ્રતિક્રમણ સમયે પાંચમ હોય તો પણ ચોથની
સંવત્સરી મનાય.

શ્રીહીરપ્રશ્નની આગાનુસાર—અશાઢ શુદ્ધ ૧૪ અને ૧૫
એ સ્તંભ તિથિ છે. પૂનમથી ૫૦ માં દિવસે સંવત્સરી કરવી.
યાદ રાખવું કે આ પૂનમ ન લોપાય કે ન બેવડાય. પૂનમને
પણ શુદ્ધ રાખવી જ જોઈએ.

કાર્તિકી ચૌમાસી સુધીના ૭૦ દિવસ માટે પણ ઉપર
પ્રમાણે ગણિત સમજી લેવું જેમાં પણ ભા. શુ. ૫ ની
વધઘટ થઈ શકે જ નહીં.

ઔત્સર્ગિક ત્રોજ પાંચમની મના

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં નિયમન છે કે—નો સે કલ્પઈ તં રચણી
ઉવણાવિત્તપે તે રાત્રિનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં.

આ પાઠ પ્રમાણે પ્રાચીન કાળમાં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમે
સંવત્સરી હતી ત્યારે પાંચમની રાત્રિ વટીને છઠ્ઠે સંવત્સરી
કરવાની મના હતી. હવે ચોથની સંવત્સરી હોવાથી પાંચમ
પહેલાની અનન્તર ચોથની રાત્રિ વટીને ઉદય પાંચમે સંવ-
ત્સરી કરવાની મના છે. એટલે હવે પછી કદાપિ ઉદય
પાંચમે સંવત્સરી થઈ શકે નહીં. ચોથ સંજાવાળી તિથિએ
પાંચમની ધડીઓના ભોગકાળમાં સંવત્સરી કરવાની મના
નથી એટલે ઉદય પાંચમ પહેલાં સંવત્સરી કરવી જોઈએ.

પ્રાચીન કાળમાં વાર્ષિક પર્વ તો ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમે જ
થતું હતું. હાલ આચરણારૂપ ચોથે જ થાય છે. તે હવે
પાછળ હટાવીને કાયમને માટે ત્રોજે લાવી શકાય નહીં.

આ ઔત્સર્ગિક નિયમ છે.

અપવાદે તો ચોથ સંજા પામનારી તિથિએ એટલે
આરોપિત ઉદયવાળી ચોથે પણ સંવત્સરી થઈ શકે છે.

અપવાદ વ્યવસ્થા.

જેમ ચૌદશ તથા પૂનમ એ જોડિયાં પર્વ છે તેમ
ભા. શુ. ચોથ તથા પાંચમ પણ જોડિયાં પર્વ છે. આ
ચોથ કે પાંચમની વધઘટ થાય ત્યારે સ્ત્રયે પૂર્વા અને વૃદ્ધો
હત્તરાના નિયમે તેની વ્યવસ્થા કરાય છે.

ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ ઘટે તો પૂર્વની ત્રોજ જ ચોથ
બને છે અને તે દિવસે સંવત્સરી પર્વ આરાધાય છે. ચોથ
વધે તો લૌકિક બીજી ચોથે સંવત્સરી પર્વ આરાધાય છે.
યદ્યપિ ચોથની ઘટમાં ત્રોજે મહાપર્વ મનાય છે કિન્તુ બન્ને
ચોમાસીના ૫૦ તથા ૭૦ દિવસના મેળ માટે લોકોત્તર રીતે
તેને અનન્તર ચોથ જ માનવી, કહેવી, તથા લખવી જોઈએ;
કેમકે અસલમાં તે દિવસે ચોથનો જ ભોગકાળ છે. અર્થાત્
ક્ષયના પ્રસંગે ત્રોજને દિવસે સંવત્સરી હોય ત્યારે તે
ચોથ જ કહેવાય.

પ્ર૦—વૃદ્ધિમાં બે ચોથ માનવી કે બે ત્રોજ ?

ઉ૦—ચોથ એ કારણિક પર્વ છે, માટે એ બન્ને રીતે
મનાય છે. કિન્તુ આરાધનામાં કોઈ જાતનો તિથિભેદ થતો
નથી. ચોથ વધે તો આરાધના તો દરેકના મતે એક તિથિએ
જ થાય છે એટલે લોકોત્તર યાને અનન્તર ચોથે જ સંવ-
ત્સરી પર્વ મનાય છે.

ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમ ઘટે તો પૂર્વની ચોથ પાંચમ બને, અને
ત્રોજ ચોથ બને. આ રીતે ચોથ સંજાવાળી ત્રોજે સંવત્સરી
પર્વ કરાય છે. પાંચમ વધે તો પૂર્વની પાંચમ ચોથ બને
અને તે દિવસે જ સંવત્સરી પર્વ મનાય છે.

હું સંયુક્ત પર્વ પ્રકરણમાં બતાવી ગયો છું તે પ્રમાણે
ક્ષયે પૂર્વા તથા વૃદ્ધો હત્તરાના અપવાદપવાદ નિયમે
અને પદ ધડી પ્રમાણે શુદ્ધિ તિથિકાળના સંસ્કાર ગણિતથી
ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જ તિથિ વ્યવસ્થા શાસ્ત્રાનુકૂળ છે.
પાંચમ એ પર્વતિથિ છે, તેમ ચોમાસાના ૭૦ દિવસ ગણવા
માટે પણ પાંચમ તો જોઈએ જ.

અહીં ભૂલવું જોઈએ નહીં કે પ્રાચીન જૈન પંચાંગના
અનુસારે તો ભાદરવો કે તેની કોઈ પણ તિથિની વધઘટ
થતી જ ન હતી, તો પછી ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ કે પાંચમની
વધઘટ તો થાય જ શેની ? માત્ર લૌકિક પંચાંગમાં તેની
વધઘટ થાય છે, જે કલ્પિત જ છે; માટે આપણે તે વધઘટને
લોકોત્તર રીતિએ સુધારી લેવી જ જોઈએ.

પ્ર૦—સં. ૧૯૯૨ માં સંધના મોટા સમૂહે રવિવારી
લૌકિક પાંચમને ચોથ માની તે દિવસે સંવત્સરી કરી હતી.
તેને માટે કોઈ એમ જણાવે છે કે રવિવારે ચોથ કરનારા
વિરાધક છે. (પૃ. ૫૨)

ઉ૦—એમ આરાધક કે વિરાધકનો પરવાનો લખી
દેવાથી કોઈ આરાધક કે વિરાધક થઈ જતું નથી. ખરી
રીતે તીર્થંકરની આજ્ઞાથી પ્રતિકૂળ ચાલે કે ગીતા-
થોએ આચરેલ આચારણાને તોડે તે જ વિરાધક છે. અહીં
તો શાસ્ત્રાધારે સ્પષ્ટ છે કે યદિ લૌકિક પ્રથમ અમાસે
દિવાળી કરનાર વિરાધક બને તો જ રવિવારે ચોથ
કરનારા વિરાધક બને.

પ્ર૦—પૂ. વાયકજી મહારાજએ તે દિવસે દિવાળી
મનાવવાની આજ્ઞા કરી છે.

ઉ૦—પૂ. વાયકજી મહારાજ જે શ્લોકમાં લૌકિક પ્રથમ
અમાસે દિવાળીની આજ્ઞા કરે છે તે જ શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં
પાંચમ વધે તો પહેલી પાંચમને ચોથ માનવાની આજ્ઞા કરે
છે. આ વિષયમાં વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે ક્ષય-વૃદ્ધિ
પ્રકરણ તપાસી લેવું જોઈએ.

૩૦—રવિવારે ઉદય ચોથ નથી તેનું શું ?

ઉ૦—મહાનુભાવ, એ વાત તો નક્કી થઈ ચૂકી છે કે એક જ સ્થાને એક સાથે ઉત્સર્ગ તથા અપવાદને લાગુ પાડનારા અભ્યવસ્થાને જ નોતરે છે. આથી દિવાળી કે તિથિની વધઘટના પ્રસંગે ઉદય લેવાતો જ નથી. જેમ તમે દિવાળીના પ્રસંગે ઉદય રહિત તિથિએ પર્વારાધન કરો છો તેમજ ક્ષય વૃદ્ધિના પ્રસંગે પણ ઉદયવાળી નહીં કિન્તુ જૈન તિથિ સંસ્કારથી આવેલ યાને આરોપિત ઉદયવાળી તિથિએ જ પર્વારાધન કરવું જોઈએ. આ સીધી અને સાદી વાતમાં તમે સમજી શકશો કે એક જ પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજના એક જ શ્લોકની અપવાદ આગ્રાઓ પૈકીની અમુકને માનવી અને અમુકને ન માનવી એ કઈ જાતનું આગ્રાપાલન ? અને એ દરેક આગ્રાઓને સમાન રીતે પાળનારને વિરાધક લખી નાંખવા એ કયાનો ન્યાય ? રવિવારની સંવત્સરી તથા ચાલુ વર્ષમાં ગુરુવારની સંવત્સરી એ વ્યાજબી પર્વારાધન છે. વળી અનન્ટરતાનો પ્રશ્ન તો રવિવારની સંવત્સરીની જ તરફથી કરે છે.

કોઈ પણ પાંચમ ઘટે તો ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે ચોથ પાંચમ બને છે, એટલે ભા. શુ. ૫ ઘટે તો એ જ નિયમે ભા. શુ. ચોથ જ પાંચમ બને છે, અને ચોથના અનુધાન માટે તેની પૂર્વનો દિવસ લેવાય છે.

૩૦—દરેક પાંચમ માટે આ નિયમ બરાબર છે માત્ર ભા. શુ. ૫ ઘટે તો તેનું અનુધાન ચોથના અનુધાનમાં જ દાખલ કરવું જોઈએ, એટલે એક જ દિવસે સંવત્સરી તથા પાંચમ યુગપત્ત માની લેવા જોઈએ.

ઉ૦—જેમ બારે મહિનાના પર્વો પોતપોતાના મહિનામાં આરાધવા જોઈએ, છતાં કોઈ માત્ર સંવત્સરીને કારણે વિશેષે શ્રાવણમાં આરાધે, તો તે અનિચ્છનીય છે તેમ બારે મહિનાની પાંચમોનું સ્વતંત્ર અનુધાન હોવું જોઈએ; છતાં કોઈ માત્ર ભા. શુ. પાંચમનું અનુધાન બીજામાં મેળવી દે, તો તે પણ અનિચ્છનીય છે.

૩૦—તમારા ઉપરના ખુલાસાથી એમ લાગે છે કે પાંચમની આરાધના કરવી તો જોઈએ કિન્તુ તત્વ. અનુવાદકજી હીરપ્રશ્નના એક પાઠથી એમ સિદ્ધ કરવા મથે છે કે ક્ષીણ પાંચમ હોય ત્યારે તેની સ્વતંત્ર આરાધનાની આવશ્યકતા નથી. જુઓ આ રહ્યો તે પાઠ અને તે ઉપરથી તેમણે આપેલો નિર્ણય “ પર્યુષણોપવાસઃ ષષ્ટકરણસામર્થ્યામાવે પચ્ચમીમધ્યે :ગણ્યતે નાન્યથા (હીરપ્રશ્ન પ્ર. ૭. પૃ. ૧૦) ” સ્વતંત્ર પાંચમીનો તપ પણ જો ઉપરોક્ત રીતે સંવત્સરીના તપ ભેગો આવી શકે છે તો ક્ષીણપાંચમીનો તપ તેની પૂર્વ તિથિના તપમાં અર્થાત્ સંવત્સરીના ઉપવાસમાં શાસ્ત્રકાર મહારાજને સમાવી દેવો પડે એ તદ્દન નિર્વિવાદ છે. ” (વી. પુ. ૧૫, અં. ૨૬, પૃ. ૪૦૬.)

ઉ૦—ખરેખર તત્વ. અનુવાદકજીની આ દલીલ જોઈને મને આશ્ચર્ય થાય છે. તેમને પોતાના નવીન પક્ષની સિદ્ધિ કરવા માટે કોઈ પણ શાસ્ત્રીય વચન કે દલીલ ન મળી ત્યારે તેમણે અશક્તોને માટે દર્શાવાયેલ પાઠથી પોતાના નવીન મતની સિદ્ધિ કરવા માંડી છે; પણ શાસ્ત્રીય પાઠોમાં, પ્રમાણે આપતી વખતે આ દલીલ મનાય તેવી નથી. જુઓ આ પાઠ શું કહે છે.

જેનામાં શક્તિ હોય તે વ્યક્તિનો તપ સંવત્સરીના તપ ભેગો ગણાઈ જાય.

જેનામાં શક્તિ હોય તેણે તો છઠ કરવો જોઈએ, તેનો તપ ચોથ ભેગો ન જ ગણાય. નાન્યથા આ વાક્ય તો પાંચમની આરાધનાના ખાસ ફરમાન રૂપ છે. આ પાઠ માત્ર સશક્તોને માટે છે, નહિં કે સર્વને માટે. હવે તત્વ. અનુવાદકની દલીલ વિચારો.

પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુજી મહારાજ તો પાંચમના ક્ષયે તેની આરાધના પૂર્વતિથિએ કરવાનું ફરમાવે છે એ પાઠ તો હું આપી ગયો છું. પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુજી મહારાજ પણ પાંચમના ક્ષયે ચોથમાં આરાધન આવી ગયું માટે સ્વતંત્ર આરાધનની જરૂર નથી ફરમાવતા. તેઓશ્રી તો પાંચમનું તપ પૂર્વ તિથિએ આરાધવાનું કહે છે. આમાં તો ક્ષયે પૂર્વાની આગ્રાનું પાલન છે પરંતુ તપ ઉડાડવાનું વિધાન નથી. બ્યારે આ તત્વ. અનુવાદકજી તો ક્ષયે પૂર્વા ની આગ્રા ઉડાવવા સાથે જગદ્ગુરુજીના નાન્યથાના પાઠ ને આગ્રાને ઉડાવી એક પર્વનો શ્રોત કરવા ઉદ્ધુક્ત થયા છે. તે કેમ બની શકે ?

જુઓ આજે સકલ શ્રી સંધ અવિભક્ત પાંચમને પાંચમના પર્વરૂપે માને છે, આરાધે છે. ક્ષયે પૂર્વાની આગ્રાનું પાલન કરે છે. માત્ર એક રોગી, અશક્ત મનુષ્ય કે જે પાંચમની આરાધના કરવાનું તો ઇચ્છે છે છતાં માત્ર કમજોરીના કારણે તેની આરાધના કરી શકતો નથી, અને આરાધના નહિં થવા બદલ પશ્ચાત્તાપ પણ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુજી મહારાજનો પાઠ તેને આશ્વાસન આપે છે કિન્તુ એથી પાંચમનું પર્વ લોપાણું નથી. એનો આશય એ નથી કે દરેક આરાધક જીવો માટે પાંચમની આરાધનાનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય, કેમકે સાથે નાન્યથા નો પ્રયોગ જોમો જ છે કે પાંચમીની આરાધના કરવા ઇચ્છતા સશક્ત મુમુક્ષુએ તો છઠ કરવો જોઈએ.

આજે તો શ્રી સંધ પૂ. શ્રી વાયકજી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજની આગ્રાનુસાર ક્ષય પ્રસંગે ચોથને સ્વતંત્ર પાંચમરૂપે માને છે અને આરાધે છે. શ્રી જૈન સંધ રોગી કે અશક્ત નથી કે તેને પાંચમના અહોરાત્રમાં જ પૂ. પા. વાયકજી મ. ની આગ્રા વિરુદ્ધ જઈ ચોથ માનવાની ફરજ પાડવી પડે અને એ રીતે પાંચમને જ તીલાંજલી આપવી પડે. નાન્યથા નો પાઠ સાદા હોવા છતાં અશક્તો માટે દર્શાવાયેલ પાઠ સશક્તોને પણ લાગુ પાડવા મથવું એ કયાનો ન્યાય છે ? ક્ષયે પૂર્વા ના પાઠથી તો ચોથ પાંચમ બની ગઈ. હવે એ પાંચમે સંવત્સરી કરવાને કટિબદ્ધ થવું તથા પાંચમની આરાધનાના ફરમાન બંધ કરવા તૈયાર થવું એમાં તો અનુવાદકે માનેલ શ્રી સંધની કમજોરી કે અનુવાદકજીનો દષ્ટિરાગ જ કારણરૂપ સંભવે છે.

સાચી વાત તો એ જ છે કે પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુજી મહારાજની આગ્રામાં પાંચમ પર્વનું રક્ષણ છે. અને “ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે ” ઇત્યાદિમાં પાંચમની આરાધના માટે ફરમાન ખોલવાની ચાવી છે, બ્યારે અનુવાદકજીના સૂચનમાં પાંચમ પર્વનો વિનાશ છે અને પાંચમના અનુધાન માટે ખંભાતી તાણું છે.

૩૦—તમારા પ્રમાણે અને દલીલો વાંચી એમાંથી એક વસ્તુ તો સિદ્ધ થઈ ગઈ કે સશક્ત મનુષ્યે પાંચમની આરાધના કરવી જોઈએ. વળી—

કોઈ પણ એવું પ્રમાણ નથી કે જે પાંચમના તપનું અપલાપ કરવું હોય, પરંતુ એક પ્રશ્ન તો એ જોઈ છે કે યદિ

અશક્તિના કારણે પાંચમનો તપ યોથમાં સમ્મિલિત થઈ શકે તો ક્ષયમાં તેનું તપ સંવત્સરીમાં કેમ ન સમાઈ જાય ? એમાં વાંધો શું છે ?

ઉ૦—મહાનુભાવ, વ્યક્તિગત માટેની આજ્ઞા સારાય સંધ માટે લાગુ ન પાડી શકાય. એક બીમારને અશક્તિના કારણે પાંચમનો તપ યોથમાં સમ્મિલિત કરવાનું કહ્યું એથી પાંચમના તપનો કે પાંચમના પર્વપણાનો નિષેધ નથી કયો. અશક્તિના કારણે તેણે તપ ન કર્યો એથી કાંઈ પાંચમ ભરી જાય ખરી ? હરગીજ નહિ. પાંચમ તો કાયમ જ છે. આરાધકો તેની આરાધના કરવાના જ. સશક્તોને તેની આરાધના કરવાની રહી છે. હવે કદાચ તમે ક્ષીણતાને અંગે એકાદ રોગી વ્યક્તિ માટે સકારણ પાંચમ તપનો નિષેધ કરો અને યોથ સંજ્ઞાવાળી તિથિએ સંવત્સરી આરાધનામાં તે પાંચમનું અનુષ્ઠાન માની લ્યો એમાં કોઈને કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી; કિન્તુ પૂ૦ શ્રી. જગદ્ગુરુજી મહારાજની આજ્ઞામાં જેમ પાંચમ અલુપ્ત છે તેમ અહીં તમે પણ એ પાંચમને અલુપ્ત રાખીને વાત કરો તો જ તમારા વચનની કિંમત અંકારો. બાકી તમે પાંચમનો લોપ કરો અને પૂ૦ શાસ્ત્રકાર મહારાજના નામે તે ચડાવો; અને તેમાંથી વળી અશક્તને માટે વિધાન કરાયેલ વિધિનો આશ્રય લ્યો એમાં તો નરી પામરતા જ જણાય છે.

અશક્તિ માટે અપાયેલી છૂટ ક્ષીણતામાં કદી સ્વીકાર્ય નથી. યદિ એમજ હોત તો પૂ૦ ૫૦ જગદ્ગુરુજી મહારાજ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે ફરમાવત જ નહિ. અનુવાદકજીની માફક સાફ કહી શકત કે પાંચમ ત્રુટે તો તેનું તપ સંવત્સરીના તપમાં સમ્મિલિત થઈ જાય છે, પરંતુ તેઓશ્રી તો પૂર્વસ્યાંની આજ્ઞા આપે છે. એનું શું કારણ ? એક જ કે અશક્ત માટે જે વિધાન છે તે ક્ષીણ પાંચમમાં લાગુ ન જ પાડી શકાય.

આમ કરવામાં બીજો વાંધો આવે છે; જેમકે કોઈ પૂ૦ આચાર્ય મહારાજે એક બિમાર મનુષ્યને અશક્તિના કારણે ચૌદશના ઉપવાસના બદલામાં વીસ માળા ગણી લેવાનું ફરમાવ્યું. હવે એ રોગીનું દષ્ટાન્ત લઈ કોઈ વક્ર કે જડ ભુદ્ધિવાળો જીવ એમ કહે કે ઉદય ચૌદશે પણ જ્યારે આવી છૂટ છે તો ક્ષીણ ચૌદશે તો તેની આરાધના ન કરે તો ચાલે જ. એટલે તે તત્વ૦ અનુવાદકજીના ક્ષીણ પાંચમના ફરમાને થોડા ફેરફાર સાથે ગોઠવીને આમ કહે કે “સ્વતંત્ર ઉદય ચૌદશને તપ પણ જે વીસ માળાથી પૂરાય છે, તો ક્ષીણ ચૌદશનું તપ પણ વીસ માળાથી પૂરાય એમાં વાંધો નથી, અર્થાત્ ક્ષયે પૂર્વા ના નિયમે તેરશે ચૌદશ ન માનતાં ક્ષીણ ચૌદશનું તપ માળામાં દાખલ કરાય તો ય ચાલે એ તદ્દન નિર્વિવાદ વાત છે.” આવી દલીલોથી ભરમાઈ કોઈપણ વિવેકી ભવભીર મનુષ્ય કદી પણ ચૌદશના અનુષ્ઠાનને છોડે ખરો ? હરગીજ નહિ. જ્યારે શ્રીમાન તત્વ૦ અનુવાદકજીની વાતો એવી છે કે છોડવામાં વાંધો નથી, પરંતુ દરેક પર્વે માટે આમ થતાં અનિયમિતતા, અવ્યવસ્થા અને હેવટે પર્વારાધનનો લોપ-પ્રસંગ પણ આવી જશે.

યદિ અનુવાદકજીના કથન મુજબ એમાં વાંધો ન આવતો હોય તો તેઓ ક્ષયે પૂર્વાના નિયમનું શું કરવાના છે ? શું આ નિયમ આઠમમાં, અગિયારમમાં કે ચૌદશમાં લાગુ પાડવો અને પાંચમને લાગુ ન પાડવો એમ ? પૂ૦ શ્રી જગદ્ગુરુજી મહારાજ પણ પૂર્વસ્યાં શા માટે લખે છે ? માટે મારં

તો નત્ર છતાંયે દ્રઢ મન્તવ્ય છે કે કોઈપણ ભવભીર, આજ્ઞા-પાલક, શાસનપ્રેમી મનુષ્ય પૂનમ કે પાંચમના ક્ષયે અનુવાદકજીની દલીલને લગારે માન આપી શકે જ નહિ. અનુવાદકજીએ પોતાની દલીલની પુષ્ટિ માટે તેની નીચેના ફરમામાં અતિ શ્રદ્ધાનું ડહાપણ વધાર્યું છે, કિન્તુ આ અતિશ્રદ્ધા, ધર્માધતા કે ઓર્થોડોક્સ ઇત્યાદિ ખિતાબો કેટલીક વાર દલીલોનું દેવાળું નીકળે ત્યારે જ અપાય છે. મને તો એમ સાફ લાગે છે કે અનુવાદકજી પાસે કોઈ પ્રમાણ ન મળ્યું ત્યારે અશક્તનું પ્રમાણ સામે ધર્યું. એમાં પણ બરાબર સફળતા ન મળી ત્યારે અતિશ્રદ્ધાની ફિલોસોફીમાં ઝુકાવ્યું છે. વસ્તુતઃ તેમની નવીન માન્યતાની પુષ્ટિમાં તેમની પાસે કોઈ પ્રમાણ નથી. અશક્તિ માટેના શાસ્ત્ર પ્રમાણો જાણવા ઇચ્છનારે ગત પ્રકરણ ચોથામાં “અશક્તિમાં જયણા” વાળા વિભાગ જોઈ લેવો.

હું ગત પ્રકરણમાં ચૌદશ-પૂનમને એક દિવસે માનનારને લાગતા દૂષણો બતાવી ગયો છું. આ લા. શુદ્ધિના ચોથ-પાંચમને એક દિવસે માનનારને પણ એ જ પ્રકારના દૂષણો લાગે છે. જે પૈકીની નીચેની બાબતો તો અવશ્ય વિચારણીય છે.

એક દિવસે ચોથનું સંવત્સરી પર્વ અને પાંચમનું તિથિ-પર્વ એમ બન્નેને એક સાથે માનવાથી બન્નેનું અનુષ્ઠાન પણ સેવી શકાતું નથી. તત્વ૦ અનુવાદકના (વી૦ પુ૦ ૧૫, અ૦ ૨૧, પૃ૦ ૪૪૨) કથન પ્રમાણે એક પર્વના અનુષ્ઠાનનો લોપ અથવા મૃષાવાદનું પાતક તો લાગે છે જ. શુદ્ધ પર્વતિથિ મળી શકતી નથી, માટે કોઈ તેને ખીચડી તિથિ કહે તો ય ચાલે.

યદિ તમે તે દિવસને મુખ્યત્વે ચોથ માનશો તો ?

પાંચમનું પર્વ લોપારો, અજ્ઞાની કે વક્રજડ મનુષ્ય ક્ષીણ પાંચમની આરાધના કરાતી નથી તો ક્ષીણ પર્વોની આરાધના શા માટે કરવી ? એમ કહી પર્વારાધનને ઉડાવશે. પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજઓની ક્ષયે પૂર્વા વિગરે આજ્ઞાનો ભંગ થશે. પછીની ઉદય તિથિ છૂટું છે તેનાથી ૭૦ મા દિવસે ચૌમાસી કરવામાં ગડબડ થશે. માજી મહાપર્વનો લોપ થવાથી અનન્તરા કાની લેતી ? એનો નિર્ણય પણ ખોરબે પડશે. પાંચમના હક્કવાળી તિથિએ સંવત્સરી પર્વ થશે. કોઈ કોઈ તો છૂટી પહેલા એટલે પાંચમે સંવત્સરી કરી છે એમ પણ માનશે. ચોથના ક્ષયે કે પાંચમના ક્ષયે ચોથ-પાંચમે સંવત્સરી કરનાર બન્ને એક કોટીના ગણાશે કેમકે પાંચમનો અહોરાત્ર સ્વતંત્ર ન હોય ત્યારે પાંચમના ભોગે લેવાતી ચોથ એ પાંચમ જ છે. વિગરે વિગરે

યદિ તમે તે દિવસને પાંચમ માનશો તો ?

ઉદય પાંચમ તો નથી જ છતાં ક્ષયે પૂર્વા અને સા સમ્પૂર્ણેતિ ના નિયમે સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર પાંચમ છે માટે આજે સંવત્સરી નહીં કરી શકો અથવા તમોને સંવત્સરી માટે પૂર્વ દિવસ લેવો ઇષ્ટ નથી માટે ચોથ લોપારો. આખાળગોપાળમાં પ્રસિદ્ધ આજે ચોથની સંવત્સરી છે ઇત્યાદિ કથનપૂર્વક અનુષ્ઠાનનો લોપ કરવાથી ઉન્મત્ત ગણાશે. ચોથમાં પાંચમનો ભિન્નભિન્ન આરાધક વિસામણમાં પડશે. યદિ આજે દિવસનો મેળ જ નહીં રહે એટલે શ્રી સમવાયોગજી તથા શ્રી કલ્પસૂત્રની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થશે. વિગરે વિગરે

એક દિવસે બે પર્વતિથિ માનવાથી ઉપર દર્શાવેલ જટીલ પ્રશ્નાવલિ આવી પડે છે.

આ દરેકનો નિકાલ કરવા માટે પૂ૦ વાયકવર્ચ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજની ક્ષયે પૂર્વાની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન સાધન છે.

વળી જગદ્ગુરુ મહારાજ પશુ ફરમાવે છે કે—

પંચમી તિથિસ્તુદિતા ભવતિ તદ્વા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે પૂર્ણમાયાં ચ ત્રુદિતાયાં ત્રયોદશીચતુર્વદ્યોઃ ક્રિયતે, ત્રયોદશ્યાં વિસ્મૃતૌ પ્રતિપદ્યપિ ।

(હીરપ્રશ્ન, પ્ર. ૪૦, પ્રં ૫૦, પૃં ૩૨)

“ પાંચમ ત્રુટે તો તેનું તપ પૂર્વની તિથિએ—ચોથે કરવું અને પૂર્ણિમા ત્રુટે તો તેનું અનુષ્ઠાન તેરશ-ચૌદશે કરવું. તેરશે જુલાય તો એકમે પશુ કરાય. ”

આ ફરમાનમાં પાંચમ માટે નીચે મુજબ નિર્ણયો જાહેર કર્યા છે.

૧—ગણિતથી તૈયાર થએલ લૌકિક તિથિને અનુલક્ષીને આ પ્રશ્નોત્તર છે.

૨—અહીં ક્ષયે પૂર્વાના નિયમનું જ પાલન છે. પૂર્વસ્યાં શબ્દથી ચોથને જ પાંચમના અનુષ્ઠાન માટે આદેશી છે.

૩—પાંચમ તે ગૌણપર્વ કે અપર્વ નથી. આથી જેમ બીજા પર્વોમાં ક્ષયપ્રસંગે પૂર્વતિથિ ક્ષીણતિથિનું સ્થાન લે છે તેમ દરેક પાંચમના ક્ષયે પશુ ચોથ જ પાંચમ અને. ભા. શુ. ૫ ધટે તો ચોથ પાંચમ અને અને પૂર્વની તિથિ ત્રીજ ચોથ અને. પાંચમને ચોથમાં ગુમ ન કરતાં તેનું ભિન્ન અનુષ્ઠાન અવશ્ય આરાધવું. જોકે શ્રી સેનપ્રશ્ન ઉં ૩, પ્રં ૪૭૭, પૃં ૯૮ માં મળતી તિથિએ પાંચમ આરાધવાની આજ્ઞા છે. અત્યારે શુદ્ધિ પાંચમને બદલે વદિ પાંચમ પશુ આરાધાય છે, કિન્તુ અહીં પૂર્વસ્યાં લખીને પાંચમનો લોપ છંદનારને સખ્ત જવાબ આપ્યો છે. એટલે ક્ષીણ પાંચમ ચોથે જ કરવી જોઈએ;

૪—અન્યથા પૂં વાયકવર્ષની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય છે.

૫—ચોથમાં ચોથ અને પાંચમનું સાથે અનુષ્ઠાન કરવું એવી આજ્ઞા નથી જ. એટલે એ તિથિને ચોથ પશુ માનવી, પાંચમ પશુ માનવી એમ ખીચડી તિથિ કરવાની નથી. જેમ ચૌદશે પૂનમ અને તેરશે ચૌદશ મનાય છે તેમ ચોથે પાંચમ અને ત્રીજે ચોથ માનવાની અર્થાત્ ચોથનો અહોરાત્ર જ સા સમ્પૂર્ણોત્તિ નિયમે એકલી પાંચમ અને છે.

૬—પૂનમનું અનુષ્ઠાન ચૌદશે કરાય કિન્તુ તેરશે ન કરાય. પાંચમનું અનુષ્ઠાન ચોથે કરાય કિન્તુ ત્રીજે ન કરાય. એટલે પૂનમ અને ચૌદશની અને પાંચમ અને ચોથની.

તત્ત્વં અનુવાદક પશુ જણાવે છે કે—

“ તેમાં ક્ષીણ પાંચમનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાનો કહ્યો છે, પશુ ત્રીજ કે છઠને દિવસે કરવાનો કહ્યો નથી..... ”

“ તે પાંચમની ત્રીજ કરવાનું તો કહ્યો જ નથી. ” (તા. ૧૯-૩-૩૭, વીરં ૧૦ ૧૫, અં. ૨૪, પૃં ૩૭૫) “ તેનું અનુષ્ઠાન ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે ચોથે કરવાનું છે. ” (પૃં ૩૭૪)

“ જ્યારે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથનો ક્ષય થયો હોય ત્યારે તેનો તપ ત્રીજે પૂરાય છે અને પાંચમનો ક્ષય થયો હોય ત્યારે તેનો તપ ચોથમાં પૂરાય છે. ” (તિથિવિચાર પૃં ૨, વીરં ૫૦ ૧૫, અં. ૩૨, પૃં ૪૯૭)

અર્થાત્ પાંચમ ધટે ત્યારે ચોથ પાંચમ અને અને ચોથ ધટે ત્યારે ત્રીજ ચોથ અને, એકંદરે પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવો.

પ્રં—તત્ત્વં અનુવાદકજી તો પાંચમ ધટે ત્યારે પાંચમને સંવત્સરીના અનુષ્ઠાનમાં જ દાખલ માને છે અને ત્રીજનો ક્ષય કરવાની મના કરે છે (વીરં ૫૦ ૩૭૫.)

ઉં—ભાષ ! ચોથમાં પાંચમનું અનુષ્ઠાન દાખલ થાય, અથવા તેને જ ચોથ માનો અને તેને જ પાંચમ માનો, એવું પૂં જગદ્ગુરુજી જણાવતા નથી. પૂનમ ધટે ત્યારે પશુ તેરશ-ચૌદશ એ તિથિ આદેશી છે, પૂનમ ચૌદશનું અનુષ્ઠાન જુદું પાડવું છે; કિન્તુ પૂનમ ચૌદશને એક બનાવી નથી. એ જ રીતે પાંચમ ધટે ત્યારે પાંચમનું અનુષ્ઠાન પૂર્વતિથિ કે જે પાંચમની સંજ્ઞા પામશે તે દિવસે આરાધવાનું છે એટલે પાંચમ અને ચોથનું અનુષ્ઠાન જુદું પાડવાનું છે. પાંચમના હક્કવાળી તિથિમાં કોઈ ચોથની સંવત્સરી મનાવવાનું કહી શકે કે ? વળી ચોથ ધટે ત્યારે ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે ત્રીજ જ ચોથ જ અને છે, છતાં ચોથનો તપ ત્રીજે પૂરાય છે એમ કહી તેને ત્રીજ માનવાથી ચોમાસીના ૫૦ તથા ૭૦ દિવસોની બવરચા વિગેરેમાં અનેક ગોળમાળ થાય છે, તો ત્રીજે સંવત્સરી કરી એ કથન દોષયુક્ત છે. જ્યારે આરોપિત ઉદયવાળી ચોથે સંવત્સરી કરી એ કથન બ્યાજખી છે.

મુનિવર જનકવિજયજી મંના લેખન પ્રમાણે શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં ક્ષય પ્રસંગે સાતમને આઠમ માને છે તેમ ચોથના ક્ષય પ્રસંગે ત્રીજને ચોથ અને પાંચમના ક્ષય પ્રસંગે ચોથને પાંચમ જ માનવી જોઈએ. આ પ્રમાણે તો પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો જ ક્ષય થવાનો એ શાસ્ત્રીય માર્ગ છે છતાં કોઈ મનસ્વીપણે મના કરે તો તેને ગમે ગરજું કોણ બાંધે ?

૭—ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથ-પાંચમનું સંયુક્ત પર્વ છે તે સંયુક્ત જ રહે, તે ન એક થાય કે ન ત્રણ થાય.

૮—ક્ષીણ પાંચમનું સધળું અનુષ્ઠાન ચોથે કરવાનું છે અર્થાત્ કાર્તિકમાં શુદ્ધિ પાંચમ ધટે તો જ્ઞાનપંચમીનું સમ્પૂર્ણ અનુષ્ઠાન ચોથે કરવું, અને ભાદરવા શું ૫ ધટે તો તેનું આરાધન ભાં શું ચોથે કરવું

હવે તે દિવસે પાંચમ હોવાથી ચોથનું અનુષ્ઠાન ન જ થઈ શકે.

પ્રં—ભા. શુ. ૫ ધટે ત્યારે ભા. શુ. ૬ નો ક્ષય કરીએ તો કેમ ?

ઉં—પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુ મહારાજએ પૂર્વાસ્યાં તિથૌ નો નિયમ ઘડ્યો છે જેમાં ષષ્ટ્યામપિતી છૂટ આપી જ નથી. વળી વિસ્મૃતિના કારણે પૂનમને બદલે એકમ આદેશી છે કિન્તુ પાંચમને બદલે છઠ આદેશી નથી એટલે તેઓશ્રીને ક્ષીણ પાંચમનું અનુષ્ઠાન ચોથે જ ઇષ્ટ છે; પશુ ત્રીજે કે છઠે ઇષ્ટ નથી જ.

તત્ત્વં અનુવાદકજી કે જે નવીન મતના સમર્થક છે તે પશુ કબૂલે છે કે—“ તેમાં ક્ષીણ પાંચમનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાને કહ્યો છે પશુ ત્રીજ કે છઠને દિવસે કરવાને કહ્યો નથી. ”

પ્રં—વીરશાસનના તંત્રીજી જણાવે છે કે—પૂં શ્રી વિજયદાનસુરિજી મહારાજે પાંચમના ક્ષયે જુદો ક્ષય કર્યો છે.

ઉં—આ વાત તદ્દન કલ્પિત છે. તેઓશ્રીએ તો અન્ય પંચાંગોના આધારે જુદો ક્ષય માન્યો છે, અને તે પશુ જુદો ક્ષય હોવાથી. એટલે તેઓશ્રીએ પાંચમને બદલે જુદો ક્ષય માન્યો નથી જ. આ માટે તેઓનું લખાણ જ સાક્ષી પૂરે છે.

પ્રં—વીં તંત્રી જાહેર કરે છે કે—“ ક્ષય જુદા લખવાનો હેતુ એ હતો કે—જેમ તેરશ જુલાયે એકમે પૂર્ણિમાનો તપ કરી શકાય, તેમ ભા. શુ. ૫ ના ક્ષયે ભા. શુ. ૩ ના દિને

તેનો તપ ન હોય કારણ કે-શ્રી સંવત્સરીને અંગે ભા. શુ. ૨, શુ. ૩ અને શુ. ૪ નો અક્રમ કરવો જોઈએ એવું વિધાન હોવાથી ભા. શુ. ૫ નો તપ ભા. શુ. ૬ ના થઈ શકે. બાકી પૂન વચોવચ્ચ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજીએ તે વખતે પણ ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય માન્ય રાખવાનું પૂ. સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજને જણાવેલ અને તેઓશ્રીએ પણ તેમજ કરેલું, (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૪૨, પૃ. ૬૭૬)

ઉ-વીં તંત્રીજીના આ લખાણથી તો એ સ્પષ્ટ છે જ કે-ક્ષીણ પાંચમનું અનુષ્ઠાન પૂ. શ્રી જગદ્ગુરૂજીની આજ્ઞા પ્રમાણે પૂર્વદિવસે થાય કિન્તુ ત્રીજે ન જ થાય. અહીં વીં તંત્રી પૂનમનું અનુષ્ઠાન તેરશે અને પાંચમનું અનુષ્ઠાન ત્રીજે માને છે, એ જ તેના સ્વમતનો વ્યાખ્યા છે. સાચી વાત એ છે કે પાંચમનું અનુષ્ઠાન પૂર્વદિવસે એટલે આરોપિત ઉદય-વાળી પાંચમે જ કરવાની આજ્ઞા છે. વી. તંત્રીજી પૂ. આચાર્ય-શ્રીને વિસ્મરણશીલ કદે છે અને તેઓના નામે વિસ્મૃતોના આધારે પૂનમનું અનુષ્ઠાન એકમે તથા પાંચમનું અનુષ્ઠાન છઠ્ઠે કરવાનું જાહેર કરે છે. આ તેમની ભૂલ છે; કેમકે આ પ્રમાણે માનવાને એક પણ પ્રમાણ નથી. વળી પૂ. શ્રી જગદ્ગુરૂ મહારાજ હીરપ્રશ્ન (પ્ર. ૪, પ્ર. ૧૪, પૃ. ૩૦) માં સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે-“ જોણે પાંચમ ઉચ્ચરી હોય તેણે સુખ્ય વૃત્તિએ ભાદરવા શુદ્ધિમાં ૩, ૪ અને ૫ નો અક્રમ કરવો. ” છતાં વી. તંત્રીજી પોતાના સંધને જમમાં રાખવા માટે ઊલટું જ સમજાવે છે અને ૨, ૩, ૪ નો અક્રમ ગણાવી વિનાકારણે એક આચાર્યશ્રીના નામે આવી વાતો ચડાવે જ જાય છે. એટલે પયગંબરી કૃતવાની જેમ આ શ્રી સદ્ગત આચાર્યશ્રીના નામે એક જાતનો કૃતવો જ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે. વસ્તુતઃ પૂ. આ. શ્રી વિજયદાનસૂરી મ. પાંચમનો ક્ષય કર્યો નથી તેમજ લખ્યો નથી આથી જ તત્વ. અનુવાદકજી પણ ક્ષીણ પાંચમનો તપ છઠ્ઠે કરવાનો નિષેધ કહ્યો છે.

આ સંબંધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે ગત છઠ્ઠા પ્રકરણમાં તેઓશ્રીના અંગેનું લખાણ વાંચવું.

૬-અનુષ્ઠાનના અર્થો માટે આ ચોથ તથા પાંચમ પર્વને અક્ષુણ્ણ રાખવી જ જોઈએ. વધધટમાં પણ તે બન્નેને અક્ષુણ્ણ બનાવી લેવા જ જોઈએ. અનુષ્ઠાનનો પ્રેમી પાંચમ હોય તોય ઠીક, ન હોય તોય ઠીક, એવી-પોલ ન ચલાવે. ક્ષયે પૂર્વા વૃદ્ધૌ ઉત્તરા વિગેરે, નિયમો અનુષ્ઠાનાર્થો માટે યોગ્યએલા છે. પર્વના દિવસો બરાબર મળી રહે તો આ નિયમો લગાડવાની જરૂર નથી રહેતી. યાદ રાખવું કે અનુષ્ઠાન માટે તિથિ છે. અને અનુષ્ઠાન માટે જ ક્ષયે પૂર્વા ઇત્યાદિથી તિથિ વ્યવસ્થા કરાય છે. તો તિથિ વધે કે ઘટે, કિન્તુ અનુષ્ઠાનનો લોપ કરી શકાય નહીં.

અહીં ભાદરવામાં ચોથની વધધટમાં ત્રીજની વધધટ કરવી, એ અપવાદ માર્ગ છે. પાંચમ પર્વની વધધટમાં ચોથની વધધટ કરવી તે પણ અપવાદ માર્ગ છે. કિન્તુ ચોથ પણ વાર્ષિક પર્વ તિથિ છે એટલે પુનઃ જ ક્ષયે પૂર્વા ના નિયમે ત્રીજને ચોથ બનાવી, ત્રીજની વધધટ કરવી, એ અપવાદ અપવાદ માર્ગ છે.

ભાદરવા શુદ્ધિમાં ચોથ તથા પાંચમના પર્વો સાથે રાખવા, વધધટ થાય તો પણ સાથે રાખવા-એ અનન્તરના નિયમથી પણ સિદ્ધ થાય છે.

પાંચમની અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરવી

આપણે ઉપર શ્રી નિશિથ ચૂર્ણના ફકરામાં વાંચી ગયા છીએ કે-રાજ સાતવાહને પૂ. યુ. આ. શ્રી કાલિકસૂરી-શ્વરજી મહારાજને ભા. શુ. ૬ દિને સંવત્સરી કરવા વિનંતિ કરી એટલે પૂ. આચાર્ય મહારાજએ તે રાત્રિનું ઉલ્લંઘન થતું હોવાના કારણે છઠ્ઠે સંવત્સરી કરવાનો ઇન્કાર કર્યો. ત્યારે રાજએ પુનઃ વિનંતિ કરી કે અજાગ્યાણ ચઝથીય પજ્ઞાસવિજ્ઞા અનાગત એટલે અનન્તર ચોથે સંવત્સરી આરાધો. પૂ. આચાર્ય મહારાજએ ઉત્તર વાળ્યો કે એમ હો, એટલે ચોથે સંવત્સરી કરીશું. બસ તેઓશ્રીએ ચોથે સંવત્સરી કરી, સર્વ શ્રમણોએ સમ્મતિ આપી અને શ્રી સંધે આચરી.

આ ફકરામાં આવેલ અજાગ્યાણ શબ્દ પણ સંવત્સરી વ્યવસ્થામાં અમોઘ સાધન મનાય છે.

આ પાઠ ઉદય પાંચમની પૂર્વલી ચોથે સંવત્સરી હોય એમ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.

તા. ૧૩-૧૨-૩૬ ના સમયધર્મમાં ખુલાસો છે કે:-

અહીં છઠ્ઠી ના પાડી અને પાંચમની અનન્તર ચોથની હા પાડી. પાંચમને અનન્તર દિવસ લેવો એવો પુરાવો ક્યાં છે? તો તેના માટે નિશિથચૂર્ણનો પુરાવો અનન્તર ચોથ માટે જોઈ લેવો. (સમયધર્મ વ. ૫, અં. ૧૨, પૃ. ૬)

સાફ વાત છે કે-સર્વત્ર પાંચમની રાત્રિને ઉલ્લંઘન કરવાનો નિષેધ છે, કારણ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ અને ક્ષમાપના સાંજે થાય છે. સંવત્સરી ક્ષમાપના વિના એ રાત્રિ વીતી જાય તો વિરાધકતા લેખાય.

એ જ રીતે અનન્તર શબ્દથી પાંચમ પહેલાની રાત્રિનું પ્રહણ થાય છે. જેમ તેસમયે પાંચમની રાત્રિનું ઉલ્લંઘન થતું ન હતું તેમ હવે પછી પાંચમની અનન્તર રાત્રિનું ઉલ્લંઘન ન થાય એ જ અજાગ્યાણનો પરમાર્થ જ્ઞાન છે.

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં અંતરાધિ આંતરે પણ શ્રી સંવત્સરી કરવાની આજ્ઞા છે જ. મહારાજ સાતવાહન એ નિયમ જાણીને અનન્તર રાત્રિએ જ-પાંચમની પહેલાની જ રાત્રિએ સંવત્સરી કરવાની વિનંતિ કરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. અહીં રાત્રિ શબ્દ વાપર્યો છે એટલે ઉપલક્ષણથી અહોરાત્રિ યાને દિવસનો જ સ્વીકાર કરાય છે.

એક બાલક પણ જાણે છે કે-હંમેશાં પાંચમ પહેલાં ચોથ જ હોય, એટલે તિથિના હિસાબે તો ચોથ પાંચમને અનન્તર જ હોય, છતાં આ પ્રશ્નોત્તરીમાં ઇરાદાપૂર્વક અજાગ્યાણ ચઝથીયનો વ્યવહાર થયો છે. મહાપુરૂષ “ નિષ્કૂળ શબ્દપ્રયોગ ” કરતા જ નથી. તેમના પ્રત્યેક અક્ષરમાં ગૂઢ રહસ્ય ભરેલું જ હોય છે. આ ઇરાદાપૂર્વક યોગ્ય-એલ અજાગ્યાણ શબ્દમાં પણ આવું ગંભીર તત્ત્વ છે, તેનો ઊકેલ કરીએ તો જ આ શબ્દની મહત્તા તુરત સમજવામાં આવે.

અહીં અજાગ્યાણ શબ્દથી ઉદય પાંચમ પહેલાનો અહો-રાત્ર લેવાય છે અને ચઝથીય શબ્દથી તેને જ ચોથ મનાય છે. અર્થાત્ ઊગતી પાંચમ પહેલાનો દિવસ લેવો અને તેને ચોથની સંજ્ઞા આપવી. જેમકે:-

૧-ભાદરવા શુદ્ધિમાં રવિવારે ત્રીજ ધડી ૪ા, રવિવારે ચોથ ધડી ૩ા અને સોમવારે પાંચમ ધડી ૨ા છે. અહીં ઉદય પાંચમ પહેલાનો અહોરાત્ર રવિવાર છે અને તે દિવસે

ઉદય ચોથ છે માટે ચોથ ને રવિવારે સંવત્સરી પર્વ કરવું. આમાં અજાગચાણ અને ચઢત્થીવનો બરાબર સંયોગ છે.

૨-સં. ૧૬૬૨ માં ખીજા બાદરવા શુદ્ધિમાં શનિવારે ચોથ ધડી ૫૮, રવિવારે પાંચમ ધડી ૬૦ અને સોમવારે પાંચમ ધડી ૨૧૧ છે. પાંચમ ૬૪ ધડી પ્રમાણ થઈ જવાથી પાંચમની વૃદ્ધિ થઈ છે એટલે એ પાંચમ છે.

અહીં સોમવારે ઉદય પાંચમ છે, રવિવારે કૃત્રિમ પાંચમ છે, ઉદય પાંચમની અનંતર રાત્રિ રવિવારની જ રાત્રિ છે પણ તે ચોથ નથી. શનિવારે ઉદય ચોથ છે પણ તે અનંતર રાત્રિ નથી, સાનંતર થાને પર પર રાત્રિ છે, તો હવે સંવત્સરી ક્યારે કરવી ? એ જટીલ પ્રશ્ન છે.

૫૦ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રાહસ્તવામીની આજ્ઞામાં તો તો પાંચમની રાત્રિ વટવાની મના છે. એટલે પાંચમ, લૌકિક પહેલી પાંચમ કે ચોથે સંવત્સરી કરવાની આજ્ઞા છે; કિન્તુ પૂ. આ. મુ. શ્રી કાલિકાચાર્યજી મહારાજની ચોથે સંવત્સરી સ્થાપિત કરી ત્યારથી પાંચમની પૂર્વલી-અનંતર રાત્રિએ જ સંવત્સરી કરવાની સમ્મતિ છે જે જૈનપંચાંગને અનુકૂળ છે. જૈનપંચાંગમાં તિથિની વૃદ્ધિ થતી જ નથી. એટલે પાંચમ પહેલાની તિથિએ જ અનંતર ચોથ છે. લૌકિક પંચાંગમાં એ પાંચમ થાય છે એટલે પહેલી પાંચમને ચોથ માનવામાં બામોઢ થવાનો સંભવ છે. બસ અજાગચાણ શબ્દ એ બામોઢને દૂર કરવા માટે યોગ્યએલ છે.

આપણે ક્ષય વૃદ્ધિ પ્રકરણમાં સાદું કહ્યું છે કે-લૌકિક તથિમાં ગડબડ ઉઠે ત્યારે તેમાંથી લોકોત્તર તિથિ તારવીને તેની આરાધના કરવી. લોકોત્તર તિથિ પદ ધડીની જ હોય છે. અહીં પાંચમ ૬૪ ધડીની બની ગઈ છે. તેની શરૂની પાંચ અભિવર્ધિત ધડીઓ વાસ્તવિક રીતે ચોથની ધડીઓ છે. તેને ચોથ માનવાથી રવિવારે સવારે ૩૧ ધડી સુધી ચોથનો કાળ આવે છે, જેથી રવિવારે લૌકિક પાંચમ છે, લોકોત્તર ચોથ છે. એટલે શુદ્ધ તિથિગણિત રવિવારે ચોથ માને છે.

૫૦ વાયકજી મહારાજની વૃદ્ધૌ ઉત્તરાની આજ્ઞા પ્રમાણે પણ સોમવારની પાંચમ એ જ પાંચમ છે. પૂર્વલી લૌકિક પાંચમ તે પૂર્વની તિથિ એટલે ચોથની સંજ્ઞા પામે છે. આ હિસાબે પણ રવિવારે ચોથ સંજ્ઞાપ્રાપ્ત તિથિ છે.

આ સંબંધમાં વિશેષ જણાવવા ઇચ્છનારે ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રકરણ તથા સંયુક્ત પર્વતિથિ પ્રકરણ જોઈ લેવાં.

બસ, આ રીતે લોકોત્તર તિથિ સંસ્કારથી આવેલ અને ચોથ સંજ્ઞાને પામેલ રવિવારની ચોથ એ જ શ્રી નિશિથ ચૂષ્ણિમાં આદેશેલ અનંતર ચોથ છે. આ ચોથ ને રવિવારે શ્રી સંવત્સરી પર્વ કરવું જોઈએ. આમાં પણ અજાગચાણ અને ચઢત્થીવનો બરાબર સંયોગ છે.

યદિ શનિવારે સંવત્સરી માની લઈએ તો અનંતરતાની મર્યાદા રહેતી નથી; સાનંતરતા આવી જાય છે. વૃદ્ધૌ ઉત્તરાની આજ્ઞા લોપાય છે તથા લોકોત્તર તિથિથી વચિત રહેવું પડે છે.

આ હિસાબે વિ. સં. ૧૬૬૩ ના બાદરવા શુદ્ધિમાં ગુરવારે જ અનંતર ચોથ છે અને તે જ દિવસે સંવત્સરી પર્વ છે.

૩-બાદરવા શુદ્ધિમાં રવિવારે ત્રીજા ધડી ૮, સોમવારે ચોથ ધડી ૨ અને તે જ દિવસે પાંચમ ધડી ૫૬ છે. એટલે પાંચ-

મનો ક્ષય છે. અહીં સોમવારે ચોથ છે કિન્તુ પાંચમની હાનિ થઈ છે તેથી ચોથ પાંચમને અનંતર નથી કિન્તુ એકરૂપ જ છે. જ્યાં પાંચમ તથા ચોથ મળી જાય ત્યાં અનંતરતા જ રહેતી નથી. ખીજા શબ્દમાં કહીએ તો તે પાંચમે જ ચોથ થાય છે. બેશક પંચમ શ્રુતકેવળી આચાર્ય ભગવાન શ્રી ભદ્રાહસ્તવામીજી તો પાંચમની રાત્રિ યોગગવાની મના કરે છે એટલે સોમવારે કે રવિવારે સંવત્સરી થઈ શકે, કિન્તુ ચોથે સંવત્સરી સ્થાપિત થયા પછી પાંચમની અનંતરતાનો સવાલ છે એ રીતે સોમવારે પાંચમ હોવાથી તેની અનંતર રાત્રિ તરફ ધ્યાન જાય છે. ત્રીજા ને રવિવાર એ પાંચમની અનંતર રાત્રિ છે જ, કિન્તુ તેનું નામ ચોથ નથી; ત્રીજા છે.

પ્રાચીન જૈન પંચાંગમાં તો ભા. ૦ શુ. ૦ મનો ક્ષય જ થતો ન હતો જ્યારે લૌકિક પંચાંગમાં ભા. ૦ શુ. ૪ કે ૫ ધટે છે. આ ગડબડમાં પણ અનંતર ચોથ મળી શકતી જ નથી.

અહીં પણ ઉપરના ગણિત પ્રમાણે પાંચમ તથા ચોથને સંસ્કાર આપીએ તો અનંતર ચોથ જ પ્રાપ્ત થશે.

સોમવારે પાંચમનો ભોગકાળ ૫૪ ધડી છે. તેને ૫૯ ધડીનો બનાવીએ એટલે સોમવારે પાંચમનો ઉદયકાળ આવે છે અને ચોથ પણ ૫૯ ધડીની લેતાં રવિવારે સૂર્યોદય વખતે જ ચોથનો પ્રારંભ કાળ આવે છે. આ રીતે સંસ્કાર વિધિથી રવિવારે આરોપિત ઉદયવાળી લોકોત્તર ચોથ અને સોમવારે આરોપિત ઉદયવાળી લોકોત્તર પાંચમ છે.

દિગમ્બર સમાજ પણ ૬ ધડીવાળા ઉદય તિથિના હિસાબે સોમવારે ચોથ નહીં કિન્તુ પાંચમ જ માને છે.

૫૦ વાયકવર્ધ શ્રી ઉમાસ્વામિજી મહારાજની ક્ષયે પૂર્વાની આજ્ઞાનુસાર પણ સોમવારે પાંચમ અને અપવાદપ્રવાદથી રવિવારે ચોથ સંજ્ઞાવાળી તિથિ છે.

બસ. લોકોત્તર સંસ્કારથી આવેલ અને ચોથ સંજ્ઞાને પામેલ રવિવારની ચોથ જ શ્રી નિશિથચૂષ્ણિમાં આદેશેલ અનંતર ચોથ છે. તે લૌકિક ત્રીજા છે કિન્તુ લોકોત્તર ચોથ જ છે. તે દિવસે સંવત્સરી પર્વ આરાધવું જોઈએ.

યદિ સોમવારે સંવત્સરી કરીએ તો પાંચમના હકવાળી તિથિએ સંવત્સરી થાય છે, પાંચમનું પર્વ લોપાય છે, અનંતરતાની મર્યાદા તૂટે છે અને ક્ષયે પૂર્વાની આજ્ઞા લોપાય છે. વિગેરે દોષો લાગે છે.

૪-યદિ બાદરવા શુદ્ધિ ચોથ વધે તો વૃદ્ધૌ ઉત્તરાની આજ્ઞાનુસાર લૌકિક ખીજા ચોથ જ લોકોત્તર ચોથ છે અને તે જ તિથિ અનાગતા ચોથ છે. એટલે લૌકિક ખીજા ચોથે જ સંવત્સરી પર્વ આરાધવું જોઈએ.

૫-યદિ ભા. શુ. ચોથ ધટે તો ઉપરના ગણિત પ્રમાણે યાને ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે ત્રીજા જ આરોપિત ઉદયવાળી ચોથ બને છે. આ ચોથ જ પાંચમ ને અનંતર ચોથ છે. તે દિવસે સંવત્સરી પર્વ આરાધવું.

ક્ષયપ્રસંગે ત્રીજાની બનેલ ચોથે સંવત્સરી આરાધાય છે. યદિ અહીં કોઈ “ત્રીજા સંવત્સરી કરી” એમ કહે તો તે પાતકી મનાય છે; કેમકે વાસ્તવિક રીતે તે ચોથ જ છે.

એકંદરે ઉદય પાંચમ પહેલાની ચોથ, લૌકિક પ્રથમ પાંચમ કે ત્રીજા એ ત્રણ અનંતર ચોથ બને છે અને તે જ દિવસે સંવત્સરી પર્વ આરાધાય છે. અને તેમાં અજાગચાણ ચઢત્થીવનો બરાબર નિયમ સચવાય છે.

આ ઊકેલ થયા પછી સા કોઈ સમજી શકશે કે-ઓદ-
યિકી પાંચમ પહેલાની રાત્રિ ન ઓળંગવી અને તેને જ
ચોથથી સંકેતવી. એવી વ્યવસ્થા માટે એ અનન્તર શબ્દ
ઉપયુક્ત છે.

ત્યારપછી થએલ મહાપુરુષોએ પણ ક્રમે પૂર્વા, વૃદ્ધો
ઉત્તરા, ન હુ પુવ્વતઃવિદ્યા, ન પર્વતિથિનામ્ય એવ મન્ત્રેયુઃ,
મુખ્યતઃ ચતુર્દશ્યા એવ વ્યવસ્થા યુક્તઃ ઇત્યાદિ
ફરમાનોથી પર્વોની એ જ વ્યવસ્થા ફરમાવી છે.

આ અનન્તરની અપેક્ષાએ પૂનમ તથા પાંચમની વિચા-
રણા કરવામાં આવે તો તત્સંબંધી જે ભ્રમ છે તે પણ
નીકળી જશે.

૫૦-વી. તંત્રીજી “પર્વતિથિની જે અનન્તરતા છે તે
તુટી જશે” “પણ પર્વતિથિની અનન્તરતા તો બરાબર
ટીકી જ રહે છે” ઇત્યાદિ ઉલ્લેખ કરે છે એટલે તેમને
અનન્તરતા સ્વીકાર્ય છે. ફરક એટલો જ છે કે તમે અનન્તર-
પણમાં ઉદય પાંચમની પૂર્વ રાત્રિ લ્યો છો. જ્યારે તેઓ
અનન્તરતામાં પાંચમની પૂર્વ તિથિ લ્યે છે. તેમના દિસામે
પાંચમ વધે ત્યારે પ્રથમ પાંચમનો અહોરાત્ર વચમાં છૂટો
રહે છે છતાં ચોથ અનન્તર તિથિ બની રહે છે. પૂ.
મુ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજના ઉ. નં. ૪૩ માં એ જ
વિધાન છે. તત્વઅનુવાદકે પણ લાંબી ચર્ચાને અંતે
એ જ નિર્ણય જાહેર કર્યો છે.

(વીર. પુ. ૧૫, અં. ૩૩, પૃ. ૫૧૧.)

ઉ-યાદિ એ રીતે ઇષ્ટ હોત તો અનન્તર શબ્દ જ
નિરપયોગી છે. અનન્તરમાં સંવત્સરી કરવા માટે અન્તરાવિ
શબ્દથી સમ્ભવિ છે જ કિન્તુ પૂ. શાસ્ત્રકાર મહારાજને
પાંચમને આંતરે સંવત્સરી પડે તો ઇષ્ટ નથી એટલા માટે
અનન્તરતા શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. વળી વચ્ચે પાંચમનો
અહોરાત્ર પાંચમ નથી કિન્તુ ચોથ છે એ વાત હું સપ્રમાણ
જણાવી ગયો છું.

ધરીભર માની લઇએ કે એ અનન્તરતા તિથિને અંગે
છે, તો પાંચમ ઘટે ત્યારે અનન્તરતાના અભાવે અને ચોથ
ઘટે ત્યારે ઉદય ચોથની ઠા. ધડીઓ પછી પાંચમ શરૂ થાય
ત્યારે તમે તે સાંજે પાંચમના ભોગકાળમાં અનન્તર ચોથ
તિથિના અભાવે સંવત્સરી નહીં કરી શકો. અને પાંચમ
તિથિને અનન્તરપણે રહેલ ચોથ તિથિની ધડીઓ ત્રીજની
સાંજે છે તો તે દિવસે સંવત્સરી કરવી પડશે. ક્ષીણપાંચમ
હોય ત્યારે પણ પાંચમનો કાળ છોડીને અનન્તર ચોથની
ધડીઓ લેવા જશે તો ય ઉપર પ્રમાણે જ ગડગડ ઊઠશે.
વળી તમે ઉદય ચોથના અહોરાત્રમાં પાંચમના ભોગકાળમાં ય
સાંજે સંવત્સરી કરો છો જ. આ હિમામે તો તિથિની
અનન્તરતા રહેતી જ નથી.

૫૦-ઉદય ચોથ પછીની પાંચમ તે સા સમ્પૂર્ણેતિ
મન્ત્રવ્યાના નિયમે ચોથ જ મનાય માટે ચોથે સંવત્સરી થવાની.

ઉ-એ નિયમે તો ઉદય પાંચમ પહેલાનો બધાય
અનન્તરકાળ ચોથમાં દાખલ થાય છે. અહોરાત્રની જ
અનન્તરતા સ્થિર થાય છે. પછી તિથિની અનન્તરતાની
વાત શા માટે કરવી ?

૫૦-મુનિવર જનકવિજયજી મન્તો અનતિક્રમેણ
આગતા અનાગતા-અનતિક્રાન્તા આવી વ્યુત્પત્તિ કરે છે.

(વીર. પુ. ૧૫, અં. ૨૧, પૃ. ૩૩૫.)

ઉ-ભાઈ, ચોથ સદા ય પાંચમથી અનતિક્રાન્તા જ હોય
છે એ તો સાદી અને સરળ વાત છે. પરન્તુ કોઈ વચમાં
ખીજ અહોરાત્રને દાખલ ન કરે એટલા ખાતર જ અનન્તર
શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.

૫૦-તમે જે અનન્તરનો ખુલાસો કરો છો તે બ્યાજખી
લાગે છે છતાં તિથિમાં “અહોરાત્રની અનન્તરતા” લેવી
એ વાતને મન કબૂલ કરવું નથી.

ઉ-તમે તિથિ આરાધનાના ખીજ પ્રસંગો વિચારો.
એટલે અનન્તરતામાં “અહોરાત્ર” લેવાય છે, એ વાત
સચોટ દિલમાં ઉતરી જશે. સંવત્સરીને અંગે તિથિની
અનન્તરતા માનનારી પણ ખીજ તિથિઓમાં રાત્રિ યાને
અહોરાત્રની જ અનન્તરતા લ્યે છે.

૫૦-કઈ રીતે ?

ઉ-સાંભળો ત્યારે.

૧-વી. તંત્રીજી જાહેર કરે છે કે-“સ્થાનાંતરનો
સંબંધ ચૌમાસી ચૌદશ સાથે છે.” એટલે સાધુઓએ બે
કાર્તિકી પૂનમ હોય ત્યારે ચૌદશની ચૌમાસી કરીને ખીજે
દિવસે પહેલી પૂનમે (ફલ્ગુ પૂનમે) વિહાર કરવો જોઈએ.
અહીં તંત્રીજી ચૌદશ પછીના અનન્તર અહોરાત્રને વિહાર
માટે અનુજાત માને છે. યદિ તેઓ ચૌદશ પછીની અનન્તર
તિથિને અનુજાત માને તો ખીજ પૂનમે પણ વિહાર થઈ
શકશે કિન્તુ તેમ માની શકવું નથી ? અર્થાત્ અહીં સ્થાનાં-
તરના સંબંધમાં ચૌમાસીથી અનન્તર તિથિ નહીં કિન્તુ
અનન્તર રાત્રિ જ લેવાય છે.

તત્વ. અનુવાદકજી પણ કબૂલે છે કે-“ચૌમાસી-પડિસ્ક-
મણું કર્યા પછી ચૌમાસું બદલાય એ નિયમ પ્રમાણે જ્યારે
પૂનમે ક્ષય હોય ત્યારે ચૌદશે ચૌમાસી પડિસ્કમણું કર્યા પછી
જેમ એકમે ચૌમાસું બદલાય તેમ પૂનમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે
ચૌદશે પડિસ્કમણું કર્યા પછી પહેલી પૂનમે ચૌમાસું બદલાશે.”
(વી. પુ. ૧૫, અં. ૩૨, પૃ. ૪૯૭) આ અનુવાદકજીને
પાંચમની અનન્તરતા માટે ભલે તિથિનો આગ્રહ હોય કિન્તુ
અહીં તો અનન્તરતામાં અહોરાત્ર જ સ્વીકારે છે. એટલે પૂનમ
વટાવીને એકમે પણ વિહારની આજ્ઞા આપે છે.

૨-અનુવાદકજી યાત્રા માટે પણ અનન્તર અહોરાત્રમાં
આજ્ઞા આપે છે. તેઓ પટદર્શન ને યાત્રા કે વિહારનું અંગ
માનતા નથી એટલે પટયાત્રા માટે તો ચૌમાસામાં પણ આજ્ઞા
આપે છે. ઠીક છે મનને ફાવે તે માનવું અને મનને ન ફાવે
તે ન માનવું એ નવા મતમાં મનસ્વીપણું હોય છે જ.
આપણે તો તેઓ અનન્તરમાં અહોરાત્રને માને છે એટલું જ
અહીં સ્પષ્ટ કરવાનું છે.

૩-દિવાળીની રાતે ભ. મહાવીરસ્વામીના દેવવંદન
અને જાપ પછી અનન્તરપણે ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામીના
દેવવંદન તથા જાપ કરાય છે. આમાં પણ અમાસ અને
એકમની વિવિધતા હોવા છતાં ચૌદશની દિવાળીમાં પણ તે
બંને અનન્તરપણે જ કરાય છે. આ અનન્તરતામાં તિથિની
નહીં કિન્તુ અહોરાત્રની જ મુખ્યતા છે.

૪-ચૌદશના અનન્તર દિવસે તેરશનું પ્રતિક્રમણ એટલે
શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચૈત્યવંદન, કલ્યાણકંદની રત્નિ,
સંતિકરનો પાઠ, ધમ્મે મંગલની સન્નિધિ ઇત્યાદિ કરાય છે.
લોકો પણ “આજે તો તેરશનું પડિસ્કમણું છે” એમ બોલે
છે. અહીં પણ ચૌદશની અનન્તર રાત્રિ જ લેવાય છે કિન્તુ

ચૌદશની અનન્તર તિથિ લેવાતી નથી. આથી લૌકિક યાને વીરશાસ્ત્રન પંચાંગની પ્રથમ ચૌદશે, તેરશે કે આરશે તેરશનું પ્રતિક્રમણ કરાય છે. આ રીતે જ પાંચમને અનન્તર ચોથમાં પણ અહોરાત્ર લેવા જોઈએ.

હવે તો તમે મેરૂતેરશ તેરશે કરશો, શ્રી મહાવીર જ્યન્તિ તેરશે મનાવશો પણ તેરશનું પડિક્રમણ લૌકિક પહેલી ચૌદશે કરશો. અથવા મેરૂતેરશ અને શ્રી. મહાવીર જ્યન્તિ ચૌદશે કરશો જ્યારે તેરશનું પડિક્રમણ તેનાથી બિત્ર તિથિ આરશે કરશો. ખેર !

આ તમારી તિથિ વ્યવસ્થામાં પણ અનન્તર અહોરાત્રિની જ પ્રધાનતા છે એ જાણવા જેવું નથી.

૫-ભાદરવા શુદ્ધિમાં એ ચોથ હોય ત્યારે પણ ચોથના અનન્તર અહોરાત્રે જ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચૈત્યવંદન વિગેરે વિધિ કરાય છે. અહીં પણ કોઈ વ્યક્તિ અનન્તર તિથિનો આગ્રહ કરતું નથી. શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ વિધાન હોવા છતાં માત્ર પાંચમ ચોથના સંબંધમાં અનન્તર તિથિનો જ આગ્રહ કરવો એ વિદ્વદ્ સમાજમાં તો ન જ ચાલી શકે.

૬-તમે ચોથના ક્ષયે ઉદય ત્રીજે સંવત્સરી કરો જ છો. યદિ તિથિની અનન્તરતા ઇષ્ટ હોય તો તમે પાંચમની અનન્તર ચોથને સ્થાને ઉદય ત્રીજે સંવત્સરી કેમ કરી શકો ? અહોરાત્રિની જ અનન્તરતા માની, એ ત્રીજને ચોથ બનાવો તો જ તમે તે અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરી શકો. વાસ્તવિકમાં તમે અહોરાત્રિની જ અનન્તરતા સ્વીકારો છો, ત્રીજને અનન્તર ચોથ માની સંવત્સરી આરાધો છો; છતાં આ વાતને શા માટે છુપાવો છો ?

પાંચમ ઘટે ત્યારે પણ ઉદય ત્રીજ અનન્તર ચોથ અને છે. તે દિવસે સંવત્સરી આરાધાય છે; છતાં ય પક્ષવ્યામોહથી માત્ર તિથિની અનન્તરતાનો વાતો કરવી આનો અર્થ શું ?

ઉપરના દરેક પ્રસંગોને બરાબર વિચારો. અનન્તરપણે કરાતી ક્રિયાઓ માટે અહોરાત્ર જ લેવાય છે એમાં જરાય શંકા નથી. પાંચમ ચોથની અનન્તરતામાં જે નવી કલ્પના કરાય છે એ માત્ર કલ્પના જ છે.

૭-આટલા પ્રમાણે પછી પાંચમને અનન્તર ચોથ લેવામાં અહોરાત્રનું જ વિધાન છે એ વસ્તુ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. પરંતુ મુનિવર 'કાંતિવિજયજી મં' તો અણાગયાદને જ ઉડાડે છે. જુઓ તેના જ શબ્દોમાં-" ભા. શુ. ૪ ને શનિવારે શ્રી સંવત્સરી કરવાથી અનન્તરતાને જરાય બાધ પહોંચતો નથી. એ પણ ખ્યાલમાં રાખવા જેવું છે કે-' અણાગયા ચઝત્થી' એ રાજના શબ્દો છે કે જે રાજને પાંચમની રાત્રિનું ઉલ્લંઘન થાય છે કે નહિ તેનીય ખબર ન હોતી." તેઓ આ કથનથી એમ માને છે કે-રાજ અજ્ઞાન હતો, તેણે અનન્તર ચોથનો પ્રયોગ કર્યો છે. શા માટે તેના શબ્દો પકડવા ? અર્થાત્ ચોથ પાંચમના નિર્ણયમાં રાજના શબ્દો હોવાથી અનન્તરતા નિરર્થક છે.

ઉ-આ તેમની શબ્દિક રમત છે. જનતાને ધ્રિસદા-પૂર્વક દોરવા માટે જ આ લખાણ થયું છે, એમ સૌ કોઈ સમજી શકશે. જુઓ, તેઓ શરૂમાં તિથિની અનન્તરતાને સ્વીકારે છે એટલે યદિ તિથિની અનન્તરતા લેવાતી હોય તો તેઓને અનન્તર ચોથ માનવાને કશોય વાધો નથી, કિન્તુ તેને ડર છે કે-અમારી તિથિની અનન્તરતા લેવાની વાતોમાં

ચોક્કળતા છે તો જ્યારે તિથિની અનન્તરતાને બદલે રાત્રિ યાને અહોરાત્રિની અનન્તરતા માનવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મુશ્કેલી ન નડે એટલા ખાતર રાજને અજ્ઞાન બતાવી પોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવા માટે આ ઘોડીઠાળા ઊભો કર્યો છે પરંતુ તેમ કરવામાં ય તેઓ નિષ્ફળ નિવળ્યા છે.

રાજ શાતવાહન આવક હતો. તેણે જ્યારે છઠ્ઠી સંવત્સરી કરવાની વિનંતિ કરી ત્યારે પૂં આચાર્ય મહારાજને જાણ કરી અહિકમરું એવો ઉત્તર આપ્યો છે. આ વસ્તુને રાજ બરાબર સમજી ગયે છે અને તેમાં અંતરાવિસે કળ્પના પરમાર્થને બરાબર જાણ્યા પછી જ વિનંતિ કરે છે કે- અણાગયાદ ચઝત્થી પજ્જોસવિજ્ઞાત.

અહીં રાજ અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરવાનું કહે છે. યદિ તેમને અંતર શું અને અનંતર શું એ જ્ઞાન ન હોત તો વિના કારણ અનન્તર શબ્દનો પ્રયોગ કેમ કરી શકે ? પાંચમની રાત્રિનું ઉલ્લંઘન થાય નહીં હત્યાદિ જાણ્યા પછી જ રાજને અણાગયાદ નો પ્રયોગ કર્યો છે અને તેમાં પણ પાંચમ પહેલાની જ રાત્રિ લેવી, કોઈ ખીજા એ ચાર અહોરાત્ર વચમાં ન ધુસાડે તેની ચોકસાઈ માટે જ એમ કયું છે. આ તેના આશયને પહેંચી ન શકવા બદલ તે રાજને જ અજ્ઞાન બતાવવો એ તો માત્ર મતાગ્રહ જ છે. હજી આગળ વાંચો.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ પણ અણાગયાદ એવું ચોથનું વિશેષણ સાંભળ્યા પછી જ એવું મવડ એમ સમ્મતિ આપે છે. બલે રાજને અનન્તર શબ્દ વાપર્યો પણ તે નિરર્થક કે અજ્ઞાનતાજન્ય હોત તો પૂં આચાર્યદેવ તેને સમ્મતિ ન જ આપત. આજના મુનિજી પણ અનાગતા શબ્દથી ગભરાય છે, તો તે યુગપ્રધાન પુરૂષ અણાગતા ને કબૂલ જ કેમ કરત ? પરંતુ રાજને પૂર્ણ વિચારણા પછી જ અણાગતા ચઝત્થીની વિનંતિ કરી છે અને પૂં આચાર્ય ભગવાને તેવી એટલે પાંચમ પહેલાની ચોથ માટે જ સંવત્સરીની સમ્મતિ આપી છે. અર્થાત્ પૂં આચાર્ય મહારાજને ગમે તે ચોથ નહીં કિન્તુ પાંચમને અનન્તર રાત્રિવાળી ચોથે જ સંવત્સરી ઇષ્ટ છે.

વસ્તુતઃ પાપભીરૂ માટે તો એ જ કલ્પાણ માર્ગ છે કે- માયામૃતવાદ છોડીને પાંચમની અનન્તર રાત્રિએ ચોથે સંવત્સરી કરવી જોઈએ.

પાંચમની રાત્રિ ઓળંઘાય નહીં તેમ સંવત્સરી કરવાનો આગ્રહ છે. તેથી સંવત્સરીની વિચારણામાં રાત્રિ જ પ્રધાન અંગ છે એ જ હિસાબે અનન્તર ચોથમાં ય પૂર્વની તિથિ નહિં કિન્તુ પૂર્વની રાત્રિ જ લેવાય છે; કેમકે શાસ્ત્રોમાં સંવત્સરી વિગેરે માટે ખાસ રાત્રિના જ ઉલ્લેખો મળે છે. તેમજ અનન્તરતાને અંગે પણ રાત્રિના યાને ઉપલક્ષણથી અહોરાત્ર અહન કે દિવસના ઉલ્લેખો મળે છે; કિન્તુ તિથિનો એક પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી.

તત્સંબંધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:-

અ ચૌદ પૂર્વધારો પંચમ શ્રુતકેવળી પૂં આ. શ્રી ભદ્ર-બાહુસ્વામીજી કહે છે કે:-અંતરાવિસે કળ્પદ પજ્જોસવિજ્ઞાત નો સે કળ્પદ તં રચણિ ઉચ્ચણાવિજ્ઞાત ॥ (શ્રી કલ્પસૂત્ર)

આ પાઠમાં શ્રી સંવત્સરો પર્વ અને તે રાત્રિનો સંબંધ બતાવ્યો છે કે:

જ મુનિવર કનકવિજયજી મં જણાવે છે કે-" જેથી ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમની અંદર તો પર્યુપણ થઈ શકે, પરંતુ

તે રાત્રિ તે કય? આમ કહી પૂ. કલ્પદીપિકાકારે (પૂ. શ્રી જયવિજયજી મહારાજએ) એમ ખુલાસો કર્યો છે કે ભાદ્ર-
પદશુકલપંચમી બાદરવા શુદ્ધ ૫ ની રાત્રિનું ઉલ્લંઘન ન
શકે ” (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૭, પૃ. ૨૭૬)

ક મુનિવર કાંતિવિજયજી જણાવે છે કે-“ પાંચમની
રાત્રિનું ઉલ્લંઘન થાય કે નહિ તેનીય ખબર નહોતી. ”
(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૫, પૃ. ૨૪૬)

આ પાઠમાં શ્રી સંવત્સરી માટે રાત્રિની પ્રધાનતા
સ્વીકારી છે.

૨-ચૌદપૂર્વાધારી પંચમશ્રુતકેવળી પૂ. આ. શ્રી ભદ્ર-
બાહુસ્વામી દરમાવે છે કે-પરં પજ્ઞોસવળાઓ ગોલોમળમાળ
મિત્તાધિ કે સા તં રયણિ ઉવળાવિત્તણ. (શ્રી કલ્પસૂત્ર)

સદેહવિષોપધિમાં ખુલાસો છે કે-ભાદ્રપદસિતપંચમી-
રાત્રિનાતિક્રમેત્ પંચમ્યા રાત્રેરવાગેષ લોચં કારયેત્. તાં
રાત્રિં નોલંઘયેત્. ।

આ દરેક પાઠમાં રાત્રિ-શબ્દનું સૂચન છે તેમ અનન્તર-
તામાં પણ પૂર્વલી રાત્રિ જ લેવી. આજે તે રાત્રિ પહેલાં
લેવાય કરાય છે જ.

૩-તો અળાગયાણ ચઢતીય પજ્ઞોસચિજઙ (શ્રીનિશીથ
ચૂર્ણિ) તો પાંચમની અનન્તર રાત્રિરૂપ યોથે સંવત્સરી કરો.

૪-રાજન્નિદં નૈવ ભવેત્કદાચિત્ યત્ પંચમીરાત્રિવિપર્ય-
યણા તતશ્રુત્યુર્થા ક્રિયતાં નૃપેણ, વિજ્ઞસમેવં ગુરુણાનુમેને
તપાગચ્છીય વૃદ્ધશાળામાં લખાયેલી શ્રી કાલિકાચાર્ય કથા
સ્લોક ૫૪ (વી. પુ. ૧૫, અં. ૧૧, પૃ. ૧૬૫)

આ પાઠમાં પાંચમની રાત્રિના ઉલ્લંઘનની મના છે અને
યોથની એટલે અનન્તરપણે રહેલ યોથ-રાત્રિની સમ્મતિ છે.

૫-શ્રી રાજશેખરસૂરિજી મહારાજ તો દિવસપરાવૃત્તિને
જ જાહેર કરે છે.

શ્રીચીરં શિવંગતે ૪૭૦ વિક્રમાર્કો રાજાઽમ્ભવત્ ।
તત્કાલિનોઽયં સાતવાહનસ્તત્પ્રતિપક્ષત્વાત્ । યસ્તુ
કાલિકાચાર્યપાશ્વાત્ પર્યુષણામેકેનાઽહ્ના અર્વાંગા-
નયત્, સોઽન્યઃ સાતવાહન ઇતિ સંભાવ્યતે । અન્યથા-
નચસય તેઝ્ઞપહિ; સમઙ્કંતેહિં ધીરમુક્લાઓ ॥

પજ્ઞોસવળ-ચઢતી, કાલયસૂરિહિ તો ઠધિયા ॥ ૧ ॥

इति चीरंतनगाथाविरोधप्रसंगात् ॥

(बृहद्विचारचतुर्विंशतिप्रबंध पृ० ८२)

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૬, પૃ. ૨૧૬)

આ પાઠમાં પાંચમની અનન્તર તિથિએ નહીં કિન્તુ
પાંચમને અનન્તર દિવસે જ પર્યુષણ કરવાનો ઉલ્લેખ છે.
અહીં અહન્ શબ્દનો પ્રયોગ છે જેનો અર્થ તિથિ થઇ
શકતો નથી; કેમકે અષ્ટાહિક શબ્દથી આઠ તિથિઓ નહીં
કિન્તુ આઠ દિવસો જ લેવાય છે.

આ પાઠમાં સાતવાહન રાજના સમય માટે વિચારણા
છે. જેનો નિર્ણય શંકાવાળો છે. વી. નિ. સં. ૪૫૭ ભગ-
ભગમાં પૂ. યુ. આ. શ્રી બીજા કાલિકાચાર્ય મહારાજ તથા
સાતવાહન વિદ્યમાન હતા. આ અરસામાં પાંચમના અનન્તર
દિવસે યોથની સંવત્સરી થઇ છે. વળી વી. નિ. સં.
૯૬૩ માં યોથા કાલિકાચાર્ય થયા છે. આ અરસામાં કલ્પ-
અવશુરૂપ પર્યુષણની વ્યવસ્થા થઇ છે. એટલે ઉપરની નવસય

વાળી ગાથા માત્ર ૯૬૩ માં યોથે પાંચમેસવળ કલ્પના
વ્યાખ્યાન પ્રારંભને સૂચવે છે એટલું જ વ્યાખ્યા છે. આકી સાત-
વાહન રાજ તો વિક્રમાર્કના વખતે હતો અને તે સમયે
યોથની સંવત્સરી થઇ તે સપ્રમાણ સિદ્ધ છે.

પૂ. આ. શ્રી કાલિકાચાર્યના સમય નિર્ણય માટે
પદ્માવળી સમુચ્ચય ભા. ૧ નું ત્રીજું પરિશિષ્ટ જોઇ લેવું.

(ભરતેશ્વર બાહુબલી વૃત્તિ, પૃ. ૧૮૦)

પાઠ ૬-ભાદ્રપદશુદિપંચમ્યા: પુરત: પ્રહરોઽપિ ન
ક્રિયતે ॥

(ભરતેશ્વર બાહુબલિવૃત્તિ, પૃ. ૧૮૦)

અહીં પ્રહર શબ્દનો પ્રયોગ છે. પ્રહર તે તિથિનું અંગ
નથી. અહોરાત્રિ રાત્રિ કે દિવસનું અંગ છે, તો અનન્તરતામાં
પણ અહોરાત્ર જ લેવાય.

૭-પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી કુલમંડનસૂરિ મહારાજ દરમાવે
છે કે-નિશીથચૂર્ણિ ૧૦ હ્રેશકવચમાત્ પર્યુષણારાત્રે-
નિયતતા ॥ આ પાઠ પણ સંવત્સરી અને રાત્રિનો જ સંબંધ
વ્યક્ત કરે છે. અનન્તર શબ્દથી પણ પૂર્વની રાત્રિ જ
નિયત મનાય.

૮-શ્રી નિશીથ ચૂર્ણિ ઉ. ૧૦ માં પ્રાપ્તશ્રિતને અંગે
જણના છે કે-મહાવયસુદ્ધપંચમીય અણુદિતે આહ્નચ્ચે
અહિગરણે ઉપપન્ને સંબચ્છરો ભવહ । છટ્ટોપ પગદિળ્ણો
સંવચ્છરો ભવહ ।

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૭, પૃ. ૨૭૬)

ભા. ૧૦ શુ. પાંચમે સૂર્યોદય પહેલા અધિકરણ ઉત્પન્ન
થાય તો આવતી સંવત્સરીએ એક વર્ષ થાય; છટે તો એક
દિવસ ન્યૂત એવું વર્ષ થાય.

આ પાઠમાં ઉદયપાંચમની પહેલા સંવત્સરી જ હોય એ
સાફ માન્યતા છે. યદિ યોથ અને પાંચમની વચમાં એક
તિથિ આવી પડે તો ઉપરની વ્યવસ્થા નિરૂપયોગી નિવડે છે
એટલા ખાતર જ અનન્તર યોથે સંવત્સરી કરવાની છે. યોથ
તો લેવી પણ તે વાસ્તવિક રીતે પાંચમને અનન્તર હોવી જોઇએ.
આ કથનની ઉપયોગતા ઉપરના પાઠમાં સંમતિ પામે છે.

આટલા પ્રમાણે મળ્યા પછી સૌ કોઇ સમજી શકશે
કે-“ પાંચમને અનન્તર યોથ ” લેવાનો અર્થ પાંચમ પહે-
લાનો અહોરાત્ર જ થાય છે.

આ આખા પ્રકરણનો સાર નીચે મુજબ છે.

ભા. ૧૦ શુ. યોથ તથા પાંચમ બન્નેને અનુકૂળ રાખવા,
કાઠની વધઘટ કરવી નહીં

બાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ કે યોથ વધે ઘટે તો ત્રીજની
વધઘટ કરવી. બાદરવા શુદ્ધિ પાંચમની પહેલાની રાત્રે
અનન્તર યોથ મનાય છે. આ દિવસે જ સંવત્સરી પર્વ કરવું.

આ પ્રમાણે વર્તવાથી જ પૂ. શ્રી વાયકજી મં, પૂ. શ્રી
જગદ્ગુરુજી મં, પૂ. શ્રી નિશીથચૂર્ણિકાર અને સુવિદિત
આચરણાનું પાલન થાય છે અને દરેક પર્વોની બરાબર
આરાધના થાય છે.

પ્રકરણ ૮ : શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો

પૂનમ, અમાસ તથા ભા. શુ. ૫ ને વધધટના પ્રતંગે પશુ અક્ષુણ્ણ રાખવી, જેની વિસ્તૃત વિચારણા ગત પ્રકરણોમાં દર્શાવી છે.

આ પ્રકરણમાં તેનાં શાસ્ત્રીય તથા આચરણપ્રાપ્ત પ્રમાણો કે જેમાં પૂનમ, અમાસ, ચૌદશ, ભા. શુ. ૫ અને સંવત્સરી ચોથની વધધટ ન કરવાના આદેશો છે તેનો ઉદ્દેશ કરવામાં આવશે.

પ્ર૦—પહેલાં તો આ પરંપરા કયારથી છે તે કહો; પછી ખીજા વાત કરો. જુઓ પૂ૦ મુ૦ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ પ્રતિપ્રશ્ન કરે છે કે—“(૪) પર્વતિથિના ક્ષેત્રે તેનું કૃત્ય પૂર્વતિથિમાં પર્વનો વ્યવદેશ કરીને કરવાનો ઉદ્દેશ છે, પણ પર્વતિથિના ક્ષેત્રે તેની પહેલાંની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવામાં આવે છે તે શા આધારે? કોઈ અન્ય અથવા પ્રચલિત પરંપરાપ્રવર્તક પ્રમાણિક આચાર્યનું નામ બતાવવા કૃપા કરશો?”

(વી૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૨, પ૦ ૨૪)

ઉ૦—તેઓશ્રી આ પ્રશ્નમાં પૂર્વતિથિમાં ક્ષીણ પર્વતિથિનો વ્યવદેશ કરવાનો લેખ હોવાનું સ્વીકારે છે. અર્થાપતિથી પણ પૂર્વતિથિ પોતાની સંજ્ઞાને છોડી દે છે એ સાદી વાત હોવા છતાં આ પ્રશ્ન કેમ ઊઠ્યો હશે? પૂર્વતિથિ પોતાની સંજ્ઞા છોડી પર્વતિથિની સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે તેના પ્રમાણો ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રકરણમાં વિસ્તારથી બતાવ્યા છે. સંક્ષેપમાં એટલું જ કે—અણાગયાણ ચંડત્યોષ, ક્ષેત્રે પૂર્વમાં પ્રયોગ કરાયેલ કાર્યો શબ્દ, ન હુ પુનઃ તત્ત્વિદ્ધા, ન પૂર્વતિથિનામ્યપ્ત મહેયુઃ કિન્તુ ઉત્તરસંજ્ઞિકા અપિ, ચતુર્વિદ્યા પદ વ્યવદેશો યુક્તઃ, ઇત્યાદિ પ્રમાણો પર્વતિથિની વધધટમાં પૂર્વતિથિની વધધટ કરવાનું સાક્ર સાક્ર જાહેર કરે છે.

હવે રહ્યું પરંપરાપ્રવર્તકને જાણવાનું. જે આચાર્ય જાણવાને ચોથે સંવત્સરી કરી છે તેઓશ્રીએ સ્વમુખે જ આ પરંપરા પણ આદેશી છે. અણાગયાણ ચંડત્યોષ તથા એવં મહાવના પાઠો જ એ વાંતને પુરવાર કરે છે.

કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે—પરંપરાપ્રવર્તકનું નામ નથી પણ મળતું. યદિ તેઓનું નામ મળે તો “અમુકે પ્રવર્તવેલ” એમ જાહેર કરાય છે. અન્યથા માત્ર આચરણ કે પરંપરારૂપે જાહેર કરાય છે.

અને હું પછીના પ્રકરણમાં બતાવીશ તેવા લક્ષણો હોય તે આચરણ—પરંપરા જિનાગ્રાંથ જ મનાય છે. જુઓ શાસ્ત્રમાં જ વિધાન છે કે—

શ્રીસૂરિપરમ્પરાગતં રૂપમુકેનાચાર્યેણાઽમુષ્મિન્ વર્ષે પ્રવર્તિતમિતિ સિદ્ધાંતિ પ્રકરણે સૂરિપરમ્પરાયાં ચ કાવ્યશ્રૂયમાણં સર્વમારાત્રિકશ્રાવકપ્રતિકમણસૂત્રાદિસિદ્ધાન્તેઽનુપલબ્યમાનમવ્યવચ્છિન્નસૂરિપરંપરાઽઽયાતત્વાત્ પ્રમાણીકર્તવ્યમ્—

આચરણિય પરમ્પરણ, આગયં જો અ આણુપુલ્લીપ ।
કો વેદ છેયવાદ, જમાલિનાસં સ નાસિહી ॥ ૧ ॥

इति भद्रबाहुस्वामीकृतसूत्रकृतांगव्ययन १२ निर्युक्ति-
प्रामाण्यात् ॥ आषड्यकादयो ग्रन्थाः श्रीभद्रबाह्वादि-

भिरेव कृता नान्यैरित्यादि परंपरावत् संविम्नपरम्परागतं सर्वं प्रमाणितव्यम् ॥

इति परम्पराप्रामाण्यविचारः ॥

(પૂ. આ૦ શ્રીગુણરત્નસૂરિમહારાજકૃત વાસોન્તપ્રકરણે)

એટલે જે આચરણ આજે ચાલે છે તે અશઠાચરિત હોઈને સર્વથા સ્વીકાર્ય છે.

પ્રાચીનકાળે ચૌમાસી પૂનમ ઘટે ત્યારે તેરશને ચૌદશની અને ચૌદશને પૂનમની સંજ્ઞા આપી અનુક્રમે તે બંને દિવસે પાખી તથા ચૌમાસીનું આરાધન થતું હતું અને સંવત્સરીના ૫૦ તથા ૭૦ દિવસનો મેળ મળી રહેતો હતો. અત્યારે પણ પૂનમ ઘટે ત્યારે એ રીતિને જ અનુસરવામાં આવે છે.

હવે પૂનમ અને પાંચમ વિગેરેની વધધટ ન કરવાનાં તથા લૌકિક પંચાંગમાં વધધટ થાય તો અન્ય તિથિને સંસ્કાર આપવાના શાસ્ત્રપ્રમાણો નીચે પ્રમાણે છે:

વીરનિર્વાણ સંવત ૪૫૭ લગભગમાં

પૂ૦ યુ૦ આ૦ શ્રી કાલિકાચાર્યજીએ શ્રી સંવત્સરી પર્વ ચોથે સ્થાપ્યું. સાથે સાથે એ પણ મર્યાદા હતી કે—“આ પર્વ પાંચમની અનન્તર ચોથે કરવું”-અણાગયાણ ચંડત્યોષ એની મતલબ એવી છે કે—લૌકિકમાં બે પાંચમ હોય તો પહેલી પાંચમ, બે ચોથ હોય ત્યારે ખીજી ચોથ અને પાંચમ કે ચોથ ઘટે ત્યારે ત્રીજી એ પાંચમની અનન્તર તિથિ છે. તેને જ ચોથ માનીને એ અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરવી.

આ વ્યવસ્થા વિક્રમ સંવત્ની પૂર્વે થઈ છે અને શ્રી નિશીથચૂર્ણિમાં તેનો હવાલો છે.

અનન્તરતા સમ્યન્ધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે પ્રકરણ ૭ નો “અનન્તરતા” વિભાગ વાંચી જવો.

વીરનિર્વાણ સંવત ૭૦૦ લગભગમાં—

પૂ૦ વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતીજી મહારાજનો પ્રધોષ છે કે—
જ્ઞયે પૂર્વા તિથિ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ॥

ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ કરવી (માનવી) અને વૃદ્ધિમાં પછીની તિથિ કરવી (માનવી) એટલે પૂનમ ઘટે તો ચૌદશે પૂનમ થાય, તેરશે ચૌદશ થાય. આ જ રીતે પાંચમની વધધટમાં પૂર્વલી ચોથની તથા ત્રીજીની વધધટ થાય.

આ પ્રધોષમાં પણ શ્રી નિશીથચૂર્ણિમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જ અનન્તર ચોથ લાવવાની રીતિ છે.

મધ્યયુગની આજ્ઞાઓ—

चाउम्मासिय वरिसे, पक्खीयपंचद्वमीसु नायन्वा ।

ताओ तहिओ जासिं, उदेह सूरौ न अन्नओ ॥ १ ॥

संवच्छरचउमासे, पक्खे अट्टाहियासु तिहीसु ।

ताउ पमाणं मणिया, जाओ सूरौ उदयमेह ॥ २ ॥

अहजइकहवि न लम्भन्ति, ताओ सुखगमेण जुत्ताओ ॥

ता अवरविद्ध अवरवि, हुज्ज नहु पुव्व तव्विद्धा ॥ ३ ॥

(શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર વિગેરે)

સારાંશ—ચૌમાસી, સંવત્સરી, પાક્ષિક, પાંચમ, આઠમ અને અષ્ટાદશ વિગેરે ઉદયતિથિઓ લેવી, ક્ષય થાય તો પૂર્વતિથિને

તેનું નામ આપવું. તેને ક્ષીણુ તિથિ ન માનતા તેનાથી પૂર્વતિથિને ક્ષીણુતિથિ માનવી એટલે પૂનમ થતે તો પૂર્વક્ષી યોદશ પણ પર્વતિથિ હોવાથી તેરશને ક્ષીણુતિથિ માનવી.

પૂ. આ. શ્રી વૃદ્ધિદેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજના ક્રમભાવે છે કે—

પૂર્ણિમામાવાસ્વયોઃ ક્ષયે ત્રયોદશ્યા એવ ત્તયઃ કાર્યં
ઈતિ વૃદ્ધસમાચર્યા । યદુક્તમ્—ત્તયે પૂર્વાં ॥ ૧ ॥

જમ્હા પુર્ણિમાખણ તેરસી જાઓ હવેઈ તમ્હા પુર્ણિમા
બુઢ્ઢિપવિ તેરસી બુઢ્ઢાઢજા હવ વયણ પૂવ્વસૂરિહિં ભણિયં ॥
ઈતિ વચનાત્ ॥

અમાવાસ્યાપૂર્ણિમાસ્યોઃ ત્તયે ક્ષયસ્તુ ત્રયોદશ્યા એવ ।
પવમેવ ભાદ્રપદશુક્લપંચમ્યા ક્ષયે તૃતીયાયાઃ ક્ષયોબોધ્યઃ ।
કસ્માદેવં યત્ ભાદ્રપદશુક્લપંચમોક્ષયે તૃતીયાયાઃ
ક્ષયઃ ક્રિયતે ઇતિ પૃચ્છસિ, તદુત્તરમેવં—

“ ચતુર્થીપર્વતિથિત્વેન તસ્યાઃ ક્ષયાભાવોત્, ચિરંતના-
ચાર્યૈરાદૃતત્વાત્ । ” અતપવાધુનાપ્યેવમેવાસ્માભઃ ક્રિયતે ॥

યદમાવાસ્યા યાઃ ત્તયે પ્રતિપદઃ ક્ષયં કરોતિ તન્મતમ-
પાસ્તમ્ ॥

++ પૂર્ણિમાભિવૃદ્ધૌ ક્ષે ત્રયોદશ્યૌ । ++ એવં ભાદ્રપદ-
શુક્લપંચમ્યાં વૃદ્ધિતાયામપિ વૃદ્ધિતપૂર્ણિમાવદવસેયમિતિ ।

(૧૩૦ પૃષ્ઠવાલી યતિદિનકૃત્ય સમાચારી, પૃ. ૩૯)

(શાસ્ત્રીયપુરાવા નં. ૫, પૃ. ૮)

સારાંશ—પૂનમ તથા અમાસની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી. ભા. શુ. ૫ ની વધધટમાં ત્રીજીની વધધટ કરવી. જે કે પૂનમના ક્ષયે યોદશનો ક્ષય થાય, કિન્તુ તેનો ય ક્ષય કરવાની મના છે; માટે તેરશનો ક્ષય કરવો અને અત્યારે પણ એ રીતે જ કરાય છે.

સં. ૧૭૬૨ માં લખાએલ તિથિ હાનિવૃદ્ધિવિચારમાં આ સમાચારીની સાક્ષી આપી છે.

આ સમાચારીમાં પર્વતિથિ અને કલ્યાણક્રમે તપ એકસાથે આવે તો ચાર દિવસમાં તપ પૂરવાની અને પછી યથાશક્તિ આરાધવાની આજ્ઞા છે.

વિક્રમની પંદરમી સદીમાં

પૂ. આ. શ્રી કુલમંડનસૂરિ મહારાજનો પ્રધેય છે કે—

આસાદકત્તિયકગુણ, -માસાણ જા પૂર્ણિમા હંતિ ॥

તાસ જ્યં તેરસીઓ, મણિઓ વીયરાગેણ ॥ ૧ ॥

ત્રણ ચોમાસી પછીની પૂનમનો ક્ષય થાય તો તેરશનો ક્ષય કરવો. આ કથનમાં પણ ક્ષયે પૂર્વાનો નિયમ જ સ્વીકારાયો છે.

પ્ર. —વી. તંત્રી પૂછે છે કે—તેઓશ્રીએ રચેલી સમા-
ચારીમાંથી જ ગાથા આપવી જોઈએ.

ઉ. —પૂ. વાચકવર્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના ય પૂરા ગ્રન્થે મળતા નથી તો પૂ. આ. શ્રી કુલમંડનસૂરિ-
શ્વરજી મહારાજના દરેક ગ્રન્થે ઉપલબ્ધ થાય એ આજ્ઞા
વ્યર્થ છે. પશ્ચાત્કાલીન ગ્રન્થોમાં ક્ષયે પૂર્વાં આસાદ-
કત્તિયં ઇત્યાદિના હવાલા મળે છે તેથી તે પ્રધેયાર્થે
પ્રમાણ મનાય છે.

વાસ્તવિક રીતે આ ગાથા જ શ્રી સમવાયગ સૂત્ર તથા શ્રી
કલ્પસૂત્રની આજ્ઞાને સાધક છે, જેનું ગણિત શ્રી સંવત્સરી-
પર્વ પ્રકરણમાંથી જોઈ લેવું.

વિ. સં. ૧૫૬૩ ની આસપાસમાં

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી દેવવિજયજી વાચક મં. “ પર્વ-
તિથિ નિષ્કૃય ” સમાચારી ગાથા સમૂહમાં જાહેર કરે છે કે—

આસાદકત્તિયકગુણ-માસે જાઓ પૂર્ણિમા હોઈ ॥

તાસ જાઓ તેરસી, મણિઓ જિણવરિંદેહિ ॥ ૧ ॥

વીયા પંચમી અટ્ટમી, યગારસી ચઢસીય ।

તાસ જાઓ પૂર્વતિહિઓ, અમાવાસા પવી તેરસી ॥૧॥

તથા ચાગમે-અટ્ટમી ચઢસી ડહિટ્ટા પૂર્ણિમા-
હસુ પર્વતિહીસુ જાઓ ન હવેઈ, હવ વયણાઓ ઇતિ વચનાત્ ।
જમ્હા પૂર્ણિમા જાણ તેરસી જાઓ હોઈ, તમ્હા પૂર્ણિમા
બુઢ્ઢોપવી તેરસી બુઢ્ઢીજા, હવ વયણ પૂવ્વસૂરિહિં ભણિય
ઈતિ વૃદ્ધસમાચાર્યા ॥

તથા ચોક્કં—

પક્ષંતે તહ માસંતે, જા મવે પુર્ણિમા બુઢ્ઢિપ ॥

તો તેરસીય મણિયા, કરિજ્જ જિણાણાણ ॥ ૧૮ ॥

એવં ગુરુવપસેણ, મણિયા મવ્વસ્સ બોદાણ ॥

સુત્તાણુસારેણ કહિયા, લિહિયા જસવિજયેણ ॥૧૮॥

(શાસ્ત્રીય પુરાવા, નં. ૮, પૃ. ૧૦)

સારાંશ—પર્વતિથિઓની વધધટ ન થાય. દરેક પર્વ-
તિથિઓની વધધટમાં પૂર્વતિથિની વધધટ કરવી. પૂનમ અમા-
સની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી. વિગેરે.

આ નિષ્કૃયની પહેલી પ્રતિ વિ. સં. ૧૫૬૩ની આસ-
પાસમાં લખાએલ છે અને તેના ઉપરથી બીજી પ્રતિ વિ. સં. ૧૫૭૭ માં પૂ. મુ. શ્રી રામવિજયજી મં. કરી છે. તેની નીચે પૂ. મુ. શ્રી રામવિજયજી મં. લખે છે કે—પૂન-
મિયા મતના જવાબમાં આ નિષ્કૃય કર્યો છે. પૂ. આ. શ્રી આણંદવિમલસૂરિશ્વરજી મહારાજએ પૂનમની વધધટમાં તેર-
શની વધધટ માની છે, માટે અમે પણ એ જ રીતે માનીએ છીએ. આ પ્રમાણે આરાધવાથી છઠ્ઠા આદિની યરાબર વ્યવસ્થા થાય છે. ગત સાલમાં એટલે સં. ૧૫૭૬ માં બે શ્રાવણી પૂનમ હતી જ્યારે પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવે બે તેરશ કરી છે અને યતિસમૂહને પણ એ રીતે જ આજ્ઞા કરી છે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૧, પૃ. ૧૧)

તેઓશ્રીના પર્યુષણ પર્વતિથિ વિચાર કે જે તેઓના શિષ્ય પં. શ્રી જમ્મુવિજય મહારાજે લખેલ છે તેમાં પણ દરેક પૂનમને બદલે તેરશની અને ભા. શુ. ૫ ને બદલે ત્રીજીની વધધટ કરવાની આજ્ઞા છે. ભા. શુ. ૫ ની વૃદ્ધિમાં બીજી ચોથે સંવત્સરી કરવાની પણ આજ્ઞા છે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૨, પૃ. ૪)

પૂ. મહો. શ્રી દેવવિજયજી વાચકના પર્વતિથિનિષ્કૃ-
યના આધારે તેઓશ્રીના શિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે સં. ૧૫૬૩ માં ખંભાતમાં ક્ષયે પર્વતિથિનિર્ણય લખ્યો હતો તેમાં પણ પૂનમ, અમાસ અને પાંચમની વધ-
ધટમાં ઉપર પ્રમાણે જ વ્યવસ્થા છે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૪, પૃ. ૫)

પૂ. મહો. શ્રી દેવવિજયજી વાચકજી તથા પૂ. પં. શ્રી મેશ્વરવિજયજી ગણિની સમાચારીના આધારે અધિક માસ પર્યુ-
ષણ વિચાર સમ્મતિની પ્રતિમાં એક ટીપ્પન છે.

તેમાં નીચે મુજબ તિથિવ્યવસ્થા છે.

૧-પાંચમ ધટે તો પૂર્વ દિવસે કરવી.

૨-સંવત્સરી ચોથની વધધટમાં પૂર્વતિથિ-ઉત્તરાતિથિ લેવી.

૩-પૂનમની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી. એટલે કે પૂનમ અને પાંચમ પૂર્વતિથિએ કરવા, એમ પં. શ્રી મેર-વિજયજી મહારાજની સમાચારીમાં ખુલાસો છે. વિશેષાર્થીએ તે સમાચારીને જોઇ લેવી.

૪-પાંચમની પહેલાં એક દિવસે ચોથે સંવત્સરી થાય.

૫-પૂર્વતિથિ ધટે ત્યાં પૂરતિથિ લેવી. વિગેરે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૭, પૃ ૯)

અરતર-ગચ્છ તપના બે સંવાદો છપાયા છે. સંવાદ પહેલામાં તપગચ્છ માટે માસ તથા તિથિ વધે તો ખીજા લેવા. પહેલી ચૌદશને ખીજા તેરશ અને પહેલી પૂનમને ખીજા ચૌદશ કહેવી. વિગેરે સામાચારી છે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૮, પૃ ૧૧)

ખીજા સંવાદમાં તપગચ્છની સમાચારીને અંગે કહે છે કે- ચૌદશની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી. એક સંપૂર્ણ ચૌદશ ખડી રાખવી અને તે દિવસે પોસહ કરવો. જા. શુ. ૫ વધે તો ખીજા ચોથે સંવત્સરો કરવી. અહીં ઉદયતિથિનો નિયમ જરૂરી નથી. પહેલી ઉદયચોથ સામાન્ય તિથિ બને છે કેમકે પાંચમની અગાઉ એક દિવસે સંવત્સરો કરવાની છે,

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૧૦, પૃ ૧૨)

વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં—

આ સમયમાં મહાપુરુષોએ પૂનમ તથા પાંચમ પર્વ-તિથિએ છે. પૂનમ-પાંચમનો ક્ષય ન કરવો. વૃદ્ધપરંપરાને અનુસરવું છતાં આજીવો પ્રવર્તાવી છે.

પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ દરમાવે છે કે—

યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે, અમાવાસ્યાદિવૃદ્ધો
વાડમાવાસ્યાયાં (હીરપ્રશ્ન પ્ર. ૩, પ્ર. ૭, પૃ ૧૮)

ચૌદશે કલ્પધર અને અમાવાસ્યાદિની વૃદ્ધિમાં અમાસે કલ્પધર હોય, એટલે કે-લૌકિક અમાસ ધટવાથી ચૌદશે કલ્પધર આવે છે. લૌકિક અમાસ વધવાથી ચૌદશે કે અમાસે કલ્પધર આવે છે; કેમકે અમાસ ધટે ત્યારે ચૌદશ જ અમાસ બને છે એટલે અમાસે જ કલ્પધર આવે છે, માટે ઉપરના પાઠમાં અમાસ ધટે ત્યારે ચૌદશે કલ્પધર હોવાનું સ્વીકાર્યું નથી કિન્તુ ચૌદશને જ અમાસ માની છે. આ વસ્તુને યથાર્થ જાણવા ઇચ્છનારે “ ક્ષય અને વૃદ્ધિ ” પ્રકરણનો “ પહેલી ચૌદશને તેરશ માનો ” વિભાગ વાંચી જવો.

इत्यादि आगमानुसारेणाऽविच्छिन्नवृद्धपरंपरया च
सर्वा अपि पूर्णिमाः पर्वत्वेन मान्या एवेति ।

(હીર. પૃ ૫)

સારાંશ—દરેક પૂનમો પર્વરૂપ છે. અર્થાત્ તેની વધધટ ન થાય. વૃદ્ધપરંપરા પણ સર્વથા માન્ય છે.

पंचमीतिथिस्तुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां
तिथौ क्रियते ॥ (હીરપ્રશ્ન. પૃ ૩૨)

પાંચમ ધટે તો તેનું અનુષ્ઠાન પૂર્વતિથિએ કરવું એટલે કે-ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય ન થાય. ચોથ જ પાંચમ બને અને તે પાંચમે પાંચમનું અનુષ્ઠાન કરાય.

તત્વ. અનુવાદક કબૂલે છે કે-તેનું અનુષ્ઠાન ક્ષયે પૂર્વાના નિયમ પ્રમાણે ચોથે કરવાનું છે.

(વીર. પુ. ૧૫, અ. ૨૧ પૃ ૩૭૪)

पूर्णिमायां च त्रटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते (હીર.)

પૂનમ ધટે ત્યારે ચૌદશ પૂનમનું અનુષ્ઠાન તેરશ ચૌદશે કરવું. તેરશને દિવસે આજે ચૌદશ છે એમ ભૂલી જવાય તો પડવો લેવો. આ આજામાં પૂનમથી ૫૦ મે દિવસે સંવત્સરી આવે એ ગણિતની અચૂક સાધના પણ છે.

જો કે સંવત્સરી ચૌમાસી વિગેરેના તપ આગળ પાછળ કરી શકાય છે અથવા આયંબિલ આદિથી પણ પૂરી શકાય છે; કિન્તુ પૂનમનો લોપ ઇષ્ટ નથી તેમ પૂનમનું તપ ચૌદશના તપમાં સામેલ માની લેવું ઇષ્ટ નથી એટલા ખાતર આ આજા પ્રવર્તાવી છે.

પૂ. આ. શ્રી વિજયસેનસરિ મહારાજ દરમાવે છે કે—

इत्यादि ग्रन्थानुसारेणाऽविच्छिन्नपरम्परया च
सर्वा अपि अमावास्यापूर्णिमास्तितथयः पर्वत्वेनाराध्या
एव ॥ (સે. પૃ. ૪૪) પૂર્વાચાર્યાનામાચરણૌવાચ પ્રમાણમ્ ॥

(સેનપ્રશ્ન પૃ ૧૧૫)

સારાંશ—દરેક પૂનમ તથા અમાસ પર્વરૂપ છે, આરાધ્ય જ છે અર્થાત્ તેનો લોપ ન થાય. પૂર્વાચાર્યોની આચરણા જ પ્રમાણ છે.

ત્યારપછીની સદીના પ્રમાણ—

कत्तियआसाढफगुण-मासे खउ पूणिमाइ जइ होइ ॥

तासं खउ तेरसीइ, भणिओउ जिणवरिंदेहि ॥ ૧ ॥

આ ગાથા જૂની સમાચારીની પ્રતમાં છે (રાધનપુર).

(સિદ્ધયક વર્ષ ૫, અ. ૨, પૃ ૫૦ સં. ૧૯૯૨ દિવાળી)

સારાંશ—ત્રણ ચૌમાસી પછીની કોઈ પૂનમ ધટે તો તેને બદલે તેરશનો ક્ષય કરવો. વસ્તુતઃ પૂ. આ. શ્રી કુલમંડનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પ્રધોપની જ આ ગાથામાં પુનરાવૃત્તિ છે.

ઉદેપુરના મોતીજીના ભંડારની પ્રતમાં ઉલ્લેખ છે કે—

“ અમાસો બે હોય તો ૧૩ બે કરવી, ૦)) કો ક્ષય હુવે તો ૧૨, ૧૩ ભેગાં કરવા, બારે માસની પૂર્ણિમા તથા ૦)) ક્ષય હુવે તો ૧૨-૧૩ બે ભેગી કરવી. અપાઠ, કાર્તિકી, ફાગણી, ચૈત્રી, આસો, પૂનમ વૃદ્ધિ હોય તો ૧૩ હોય કરવી ”

(ઉદેપુર)

(સિદ્ધયક પાક્ષિક, વર્ષ ૫, અ. ૨)

ચૌમાસી અને ચૈત્રી અશ્વિની પૂનમને ક્ષયે તેરશનો તથા પશુસણની આમાસના ક્ષયે પણ તેરશનો ક્ષય કરવો.

(સિદ્ધયક વ. ૫, અ. ૦ ૮-૫૦ ૨૦૯ કેલમ ૨)

વિક્રમની અઠારમી સદીમાં—

પૂ. મહો. શ્રી દેવવાચક મંવિરચિત અને તેઓશ્રીના શિષ્ય પૂ. મુ. યશોવિજય મં. વિ. સં. ૧૫૬૩ માં લિખિત તથા તે ઉપરથી પૂ. મહો. શ્રી વિજયવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પં. શ્રી રૂપવિજયજી મં. વિ. શિષ્ય પં. શ્રી મોહનવિજય મં. લિખિત ક્ષીણ પર્વતિથિ નિર્ણયમાં પૂનમ અમાસ તથા જા. શુ. ૫ ની વધધટમાં તેરશ તથા ત્રીજીની વધધટ કરવાની સંક્ષિપ્ત વિચારણા છે.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૩, પૃ ૪૦)

પૂં ૫૦ શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજને સં. ૧૭૭૩ માં અતાવેલ તિથિ સંબંધી તપાગચ્છની સમાચારીમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ વ્યવસ્થા છે. (શાસ્ત્રીય પુરાવા નં ૪ પૃષ્ઠ ૬) વિં સં ૧૭૮૨માં

પૂં ૭૦ મં શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પં. મુ. શ્રી રૂપવિજયજી મં લખેલ પ્રતના આધારે નરભેરામ અમરચંદે સં. ૧૭૮૨ જેઠ શુ. ૭ છુધવારે તિથિ-હાનિવૃદ્ધિવિચાર લખ્યો છે તેમાં પાઠ છે કે-

અટ્ટમી ચાઉદસી પૂર્ણિમા ઉદ્દિવ્ય પૂર્વતિહી, એસુ સ્વઘો ન હવિજ્ઞાહ । +++

જમ્હા પૂર્ણિમા સ્વપ્તેરસીસ્વઘો એવમેવ વુડ્દિવેવી જાયહ ર્ચોહ ।

બુદ્ધૌ ઉત્તરાર્તિથિઃ કાર્યેતિ વચનાત્ એકૈકઉદયવતી પૂર્ણિમા ગૃહાતે સ્થા તુ દ્વિતીયૈવ ન તુ આઘા, આઘા તુ સામાન્યા અપર્વરૂપા અતપ્તવ તસ્યા વૃદ્ધેઃ ત્રયોદશ્યામેવ ન્યાસઃ ક્રિયતે સ્થાપ્યતે હ્યર્થઃ । એવમપિ તવ ન રોચતે તર્હિ એવં કુરુ વૃદ્ધિતાયા આઘપૂર્ણિમાસ્યા ઘાટકા-શ્ચતુર્દશ્યાં સ્થાપ્યા, સ્થાપિતત્વેન ચ વધિતા ચતુર્દશી સ્થાપ્યાગમાભિપ્રાયેણ દ્વે ન ભવેતાં, અતપ્તવ તસ્યા આઘાયાશ્ચતુર્દશ્યા ઘટિકાયા ત્રયોદશ્યાં સંયોજ-ના કાર્યા એવં રીત્યાપિ આગમશૈલ્યાપિ અપર્વરૂપા ત્રયોદશ્યેવ વૃદ્ધિતા ભવતિ । યદ્યેવમપિ તવ ન રોચતે તર્હિ પ્રથમાં પૂર્ણિમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં પૂર્ણિમાં મજ ॥

એવમમુના પ્રકારેણૈવ ભાદ્રપદશુક્લપંચમ્યાઃ ત્રયે વૃદ્ધૌ ચ તૃતીયસ્થાનવર્તિન્યાસ્તૃતીયાયાઃ ત્રયં વૃદ્ધિ ચ કુરુ મા કદાગ્રહગ્રથિલો ભવ, આઘાં પંચમીં ચતુર્થીસ્થાને સંસ્થા-પય, દ્વે ચતુર્થીં કૃત્વા આઘાં ચતુર્થીં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં મજ્ઞાહિતિ ॥

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં ૧, પૃષ્ઠ ૧-૨)

સારાંશ-પર્વતિથિનો ક્ષય ન થાય, પૂનમની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી અને ભા. ૭૦૫ ની વધધટમાં ત્રીજની વધધટ કરવી યા તો વૃદ્ધિમાં ચોથની વૃદ્ધિ કરવી.

પૂં આ. ૭ દેવેન્દ્રસૂરિજીની સમાચારીના આધારે પ્રસ્તુત વિચાર યોજવામાં આવ્યો છે.

નનામાં પ્રમાણે

પ્રાચીન ભંડારમાં તિથિચર્યાનાં છુટાછવાયાં પાનાઓ મળે છે જેનો પ્રસંગ પડે તો પ્રમાણ તરીકે પણ ઉપયોગ કરાય છે. પ્રસ્તુત ચર્યામાં નવીન પક્ષ તરફથી “તિથિક્ષય-વૃદ્ધિવિચાર” પણ આવી જ રીતે બહાર આવ્યો છે.

આ વિચારગ્રંથના સામાન્ય સંસ્કૃતમાં લખાએલ પાનાં ત્રણ છે તેમ નામ પણ ત્રણ છે:- ૧ તિથિક્ષય-વૃદ્ધિવિચાર, ૨ પદ્મપર્વ તિથિક્ષય-વૃદ્ધિવિચાર અને ૩ તિથિવિચાર. બાકી આ ગ્રંથમાં નથી કર્તાનું નામ કે નથી સાલવારી; નથી મંજલાચરણ કે નથી પ્રશસ્તિ; નથી આ ગ્રંથના અન્ય હવાલા કે નથી ઇતિહાસનો મેળ. આવા ગ્રંથો તો અપૌ-રૂપેયની કોટિમાં જ દાખલ થાય છે, કિન્તુ મુનિવર જનક-વિજયજી મહારાજે તિથિક્ષય-વૃદ્ધિવિચારના નામે (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૧૧, પૂ. ૧૬૫) અને તત્ત્વં અનુવાદકજીએ તિથિવિચારના નામે (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૩૨, પૂ. ૪૬૬-૪૬૭) આ વિચારગ્રંથના પ્રમાણે આપી “ પૂન-

મના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય ન થાય ” ઇત્યાદિ સિદ્ધ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. તેઓને આ સિવાય બીજા કોઈ ગ્રંથમાં આવું સ્પષ્ટ નિષેધક પ્રમાણ મળ્યું નથી. એટલે આ એકનું એક પ્રમાણ જેમાં છે તે ગ્રંથ કેટલો વિશ્વસ્ય છે ? એ પણ આપણે તપાસી લેવું જોઈએ. વાંચકો ગ્રંથની સ્વયં પરીક્ષા કરી શકે તે માટે પ્રથમ તેનું વિષય વર્ણન યાને ટૂંકા સાર અહીં આપવામાં આવે છે.

તિથિક્ષય-વૃદ્ધિવિચારનો ટૂંકો સાર નીચે મુજબ છે.

૧. વીરનિર્વાણથી ૯૯૩ મા વર્ષે યુ. આં શ્રી કાલિક-સૂરીશ્વરજી આનંદપુરમાં પધાર્યા, ચોમાસું કયું. આચાર્ય મહારાજને ધ્રુવસેન રાજને સંવત્સરી પર્વ કરવા માટે આવવા સૂચવ્યું. રાજને લોગવિરુદ્ધજીઓ કહી પોતાના પુત્રનું મૃત્યુ થયું હોવાથી પ્રજા પાંચમે પોતાને ત્યાં શોક નિવારણ માટે આવશે, આ કારણે હું વાર્ષિક પર્વ મહોત્સવમાં નહીં આવી શકું તો આપ છોકે સંવત્સરી કરો એમ વિનંતિ કરી. પૂં આચાર્ય મહારાજે ગીતાથોને મેળવી સમ્મતિ માગી. ગીતાથોએ આચુરનિર્ણય છે એમ કહી ચોથે સંવત્સરી કરવા સમ્મતિ આપી. પૂં આચાર્ય મહારાજને ગીતાથોની સમ્મતિથી ચોથે વાર્ષિક પર્વ કયું, સભા સમક્ષ કલ્પસૂત્ર વાંચ્યું અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કયું. તથા ૫૦ અને ૭૦ દિવસોને મેળ મેળવવા ચોમાસીના દિવસો હટાવ્યા. કહ્યું છે કે-સિલાહણેનરન્ના ઇત્યાદિ

૨. ચૌદશ અને પાક્ષિક શબ્દો એકાર્થવાચક છે.

૩. જ્યાં પૂનમનું પણ સાથે આરાધન આદેશ્યું છે ત્યાં ચોમાસીવાળી પૂનમ લેવી.

૪. તિથીનાં પ્રવૃદ્ધૌ ઉત્તરા એવ કાર્યા ।

૫. પૂં વાચકજી મહારાજનો પ્રધેષ છે કે-પૂર્વા કાર્યા ક્ષયે તિથિઃ ઇત્યાદિ.

૬. તિથિક્ષયે પૂર્વેવ તિથિઃ કાર્યા આઠમ ઘટે તો સાતમમાં આઠમ સ્થાપી, તેને આઠમ કહેવી કેમકે તેમાં આઠમની ગંધ છે. ચૌદશ ઘટે તો તેનો ગંધ તેરશમાં છે એટલે તેરશે ચૌદશ કરવી.

૭. પૂનમ ઘટે તો તેનું તપ તેરશે કરવું. પૂર્ણિમાદિન-સ્તુ ક્ષયં પ્રાપ્તઃ પૂનમ છે જ નહીં. તપ પહોંચ્યું છે એમ માની લેવું; મુજબ નહીં. જુઓ પ્રમાણપાઠ હીરપ્રશ્નનો પ્રશ્નોત્તર.

૮. તેરશ ભૂલાય તો એકમ લેવી કઢીસહિયા ન અટ્ટમી ઇત્યાદિ આથા.

૯. હિંદય તેરશે ચૌદશ કરાય છે તે ભૂલ છે. હિંદય ચૌદશ લેવી.

૧૦. ક્ષીણ ચૌદશ પૂનમે કરવી તે ભૂલ છે, એ રીતનો આરોપ એ મિથ્યાજ્ઞાન છે. એક દિવસે એ એ પર્વતિથિ કરવાથી પર્વનો લોપ કે મૃષાવાદનો દોષ લાગે છે.

૧૧. ભગવતીનું શં ૨, ઉં ૫ ના ગુંગીયાનગરીના આવકના વર્ણનના પાઠથી ચૌદશ પૂનમ બન્ને પર્વો સિદ્ધાં-તાનુસાર છે કેવળ પૂનમ માનનાર ચૌદશનો વિરાધનાર વિરાધક છે.

આ ઉપરના સારમાં ધણું વિચિત્ર કથન છે તે પણ તપાસી લેખએ.

૧. ચોથે સંવત્સરી થવાનો જે ઇતિહાસ આપ્યો છે તે શહેર, રાજનું, નાશ કારણ, આયુની અનિત્યતાને અંગે છે સંવત્સરીનો નિષેધ વિગેરે જે લખ્યું છે તે શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે, કદિપત જ છે. શ્રી આગમના ઉપલબ્ધ પાઠો હોવા છતાં કલ્પનાને ઘોડે ઢોડે તે બીજી વાતોમાં સત્યતા ક્યાંથી લાવી શકે ?

૨. અહીં પાક્ષિક શબ્દથી ચોદશને સ્વીકારે છે, કિન્તુ **ઋગ્વીરસહિયા** વાળી ગાથા લખવા વખતે તે પ્રમાણે ખ્યાલ રાખ્યો નથી.

૩. પૂન જન્મદુર શ્રી હિરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજએ દરેક પૂનમ(અમાસ)ને પૂનમ માની છે જ્યારે આ ચર્યાકાર પૂનમની આરાધનાના આદેશથી માત્ર ચૌમાસી પૂનમને જ સ્વીકારે છે. એટલે પૂન આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞાને લોપે છે.

૪-૫-૬ તે વિચારકર્તાએ વધધટના લક્ષણો સરસ બતાવ્યા છે. કાર્યા શબ્દને ઠીક સ્પષ્ટ કર્યો છે, કિન્તુ પ્રધોષ મ્લોકનું પ્રથમ ચરણ બરાબર આપ્યું નથી. ચોદશ ઘટે તો તેરશે ચોદશનો ગંધ પણ માને છે.

૭. પૂનમનું તપ તેરશે કરવાનું કહે છે એટલે ત્યાં પૂનમનો ગંધ ચોદશે હોય અને ચોદશનો ગંધ તેરશે હોય આવો વિવેક વિસરી જઈ કદિપત જ અર્થ કરે છે.

૮. અહીં તેરશ બૃહાથ તો એકમ લેવાનું માને છે અને **ઋગ્વીરસહિયા** વાળી ગાથા આપે છે તે ગાથા કેવી નિરૂપયોગી છે એ હું પાંચમા પ્રકરણમાં બતાવી ગયો છું. આવી ગાથાનું આલંબન લઈ તેરશે ચોદશ કરવાની મના કરે છે છતાં પોતે આથી પહેલાના જ પૃષ્ઠમાં ચોદશ ઘટે તો તેરશે પાખી કરવાનું આદેશે છે. વસ્તુતઃ આ ગાથા પણ આ વિચારગ્રંથ કંઈ કાઢીને છે તેને પુરવાર કરવા માટે બસ છે.

૯. વિચારકાર ઉદય તેરશે ચોદશ કરવાની મના કરે છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આ તિથિ વિચારગ્રંથ બન્યો તે પહેલાથી પૂનમ કે ચોદશના ક્ષયે બરાબર તેરસનો ક્ષય થતો આવ્યો છે.

વીરતંત્રીજી પૂનમ-ચોદશના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની રીતિને ૪૦ વર્ષના રવેવામાં સામેલ માને છે પરંતુ તેમના પક્ષના લેખકને માન્ય આ ગ્રંથ પણ એ તંત્રીજીની તરંગી કલ્પનાને મીઠો જવાબ આપે છે કે આ ગ્રંથ બન્યો ત્યારે પણ તપગચ્છમાં પૂનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય થતો હતો.

૧૦. ચોદશ ઘટે તો પૂનમે ચોદશ કરવી એ માન્યતા ઇતર ગચ્છની હશે તેને અહીં જવાબ આપવામાં આવ્યો છે, પરંતુ પોતાની તેવી જે ભૂલ થાય છે એ સુધારવાની તક નથી લેવાતી એ તો આશ્ચર્ય જ છે ના ? પોતે પૂનમના હકવાળા દિવસે ચોદશ પૂનમ બંનેને માને, એક પર્વનો લોપ કે બીજા પર્વને અંગે મૃતવાદ એમ બંને દોષ લગાવે એમ પોતાના પગમાં બળતાં ન દેખે એ જ પાંચમા આરાનો પ્રભાવ !

યદિ આરોપ એ મિથ્યા જ્ઞાન છે તો પદ ધરીથી વધતી તિથિઓની ધરીઓને જે ખોટા સંજ્ઞા આરોપ કરે છે તેને દૂર કરે. એટલે આપોઆપ તિથિનું સાચું જ્ઞાન થશે. આરોપ ક્યાં જવો અને આરોપ મિથ્યા જ્ઞાન છે એમ જોખ્યા જવું એમ બે વાતો કેમ પાલવે ?

૧૧. આ તિથિવિચારના પાનામાં અંતિમ ભાગમાં બે પર્વો માન્યા છે તે પૈકીના એકને લોપનારને અર્થાત્ એક દિવસમાં બે પર્વ માનનારા તો વિરાધક બતાવ્યા છે એટલે હવે ક્ષયે પૂર્વાના નિયમે પૂનમનો ક્ષય આવે છે છતાં ચોદશના દિવસે એક જ દિવસે ચોદશ તથા પૂનમ એમ બે પર્વો આરાધનારને વિરાધક કહેવા માટે બીજા પ્રમાણે શોધવાની જરૂર રહેતી નથી.

એકંદરે આ ગ્રંથ પ્રમાણભૂત નથી, છતાં એક વાત નક્કી છે કે આ ગ્રંથની રચના ચંદ્ર ત્યારે જન સમાજમાં લોકિક પૂનમ તથા અમાસની વધધટમાં તેરસની વધધટ થતી હતી. એટલે જ આ તિથિક્ષયવૃદ્ધિવિચારકારે તેનો વિરોધ કર્યો છે; કિન્તુ તે વિરોધની કંઈ અસર થઈ નથી.

તિથિક્ષયવૃદ્ધિવિચારની જેમ ક્ષયવૃદ્ધિવિચારપ્રશ્નોત્તર નામનો એક ગ્રંથ પણ પ્રસ્તુત ચર્ચાને અંગે જાહેરાતમાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ મારા જોવામાં આવ્યો નથી* એટલે તેના રચયિતા, રચનાકાળ, કદ વિષય સંબંધી કેં પણ હિહાપોહ કરી શકાય તેમ નથી. હાલ તો એટલી કલ્પના કરવી બસ થશે કે આ પ્રશ્નોત્તર મોટે ભાગે પૂનમની વધધટમાં તેરસની વધધટ કરવી એવી તરફેણનો હોવો જોઈએ કેમકે પ્રસ્તુત ચર્ચામાં પૂનમની વધધટમાં તેરસની વધધટ કરવાના સંસ્કારની વિરુદ્ધમાં આ ગ્રંથનું પ્રમાણ ટાંકવામાં આવ્યું નથી. એટલે આ ગ્રંથને તેરસની વધધટના તરફેણનો ગ્રંથ માની શકાય.

મુનિવર જનકવિજયજી મં ના જાહેર ક્યાં મુજબ આ ગ્રંથ આણંદસુરગચ્છની એક માન્યતાનો સખ્ત વિરોધ કરે છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે.

“ સત્ર ત્રિજયોન્વસુરિગચ્છોયા: ‘ પ્રતિપદ્યપિ ’
‘ ઇતિ શબ્દ ગૃહિત્વા પૂર્ણિમાભિવૃદ્ધૌ પ્રતિપદ્ વૃદ્ધિ કુર્વન્તિ
તન્મતમપાસ્તે’.....“પ્રથમાં પૂર્ણિમા પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં
પૂર્ણિમાં મજ ”

(ક્ષયવૃદ્ધિતિથિપ્રશ્નોત્તર વીરં પુ૦૧૫, અં૦૧૦, ૫૦૧૭૬)

(તિથિહાનિવૃદ્ધિવિચાર પૃષ્ઠ-૨)

આ ઉલ્લેખથી એ નિર્ણય પર આવવું પડે છે કે-

આણંદસુર સંઘતાળા **જુહો** ઉત્તરનો વૃદ્ધિમાં ઉત્તર ઉત્તરોત્તર તિથિને અધિક માનવી આવો વિકૃત અર્થ કરતા હશે. પૂનમ વધે તો એકમની વૃદ્ધિ કરતા હશે અને બચાવમાં **ત્રયોદશ્યાં વિસ્મૃતૌ પ્રતિપદ્યપિ** નો પાઠ બતાવતા હશે. અહીં પ્રશ્નોત્તરકાર બે એકમ કરવાનું ખંડન કરે છે તે બ્યાજખી ભાગે છે

આ સંબંધી વિશેષ હિહાપોહ તે પ્રશ્નોત્તર દેખ્યા પછી કરવામાં આવશે.

વિં સં૦ ૧૮૬૯ માં

ધણીવાર તિથિચર્ચામાં તેર બેસણાના તિથિનિર્ણયને પણ પ્રમાણરૂપે જાહેર કરવામાં આવે છે. તે એક જ પાનું

* રતલામની શ્રી રૂપભદ્રેવ કેસરીમલજીની પેટી તરફથી શ્રી તિથિહાનિવૃદ્ધિવિચાર પ્રકાશિત થયેલ છે. સંભવે છે કે “ક્ષયવૃદ્ધિ તિથિપ્રશ્નોત્તર ” નું આ બીજું નામ હશે. જેમાં પૂનમની વધ-ધટમાં તેરસની વધધટ આદેશી છે. આશ્ચર્ય છે કે ૧૦ મુ. શ્રી કલ્યાણ વિં મં તિથિહાનિવૃદ્ધિવિચારને અપ્રમાણિક માને છે પણ તે જ પક્ષના મુનિવર જનકવિં ક્ષયવૃદ્ધિતિથિપ્રશ્નોત્તરને પ્રમાણિક માને છે.

છે. તેમાં તિથિની ચર્ચા સંસ્કૃતમાં અને પાછળનું ખીલું લખાણ ગુજરાતીમાં છે.

તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

૧. જૈન પંચાંગ પ્રમાણે પ્રતિવર્ષ ૬ તિથિ ઘટે, કોઈ તિથિ વધે નહીં, પોષ અશાઠ સિવાયના મહિના પણ વધે નહીં.

૨. લૌકિક પંચાંગ પ્રમાણે તિથિની વધઘટ થાય ત્યારે શ્રી શ્રાદ્ધવિધિમાં દર્શાવેલ પૂં પા. ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના ક્ષયે પૂર્વાં ના નિયમે વર્તવું.

૩. પૂનમ અમાસ ઘટે તો પૂં શ્રી કુલમંડનસૂરિ મહારાજની આજ્ઞા છે કે—

આસાદકત્તિયફગુણ-માંસાણ જા પુણિમા હંતિ ॥
તાસ ચયં તેરસીઓ, હય મણિયં વિચરાયેહિ ॥ ૧ ॥

એટલે અપાડ, કાર્તિક કે ફાગણમાં પૂનમ ઘટે તો તેર-શનો ક્ષય કરવો એ પ્રમાણે જિનેન્દ્ર ભગવાનનું વચન છે.

૪. ખીજા મહિનાઓમાં પૂનમ ઘટે તો એકમનો ક્ષય કરવો. આના માટે પૂં આં શ્રી કુલમંડનસૂરિજી તથા પૂં જગદ્ગુરુજી મહારાજના પૂર્ણિમા જુટિતા વિગેરે પ્રમાણે મળે છે.

૫. અંતિમ ગુજરાતી લખાણ આ પ્રમાણે છે. (વીરં પૂં ૪૧૮)

શ્રી વિજયદેવસૂર આણંદસૂરિ ગચ્છનાયક લિખત કર્યો માસ દોઢ સુધી ધણા શાસ્ત્ર જોઇને લેખ કર્યો છે. જે છત્રીશ પળની ઉદ્યાત્ તિથિ માનવી, જે ત્રણ ચોમાસાની પૂનમ ક્ષય હોય તો બારસ તેરસ એકઠા કરવાં. ખીજા માસની પૂનમનો ક્ષય હોવે તો પડવોનો ક્ષય કરવો.

એ લિખિતથી ફરે તો પંચનો ધર્મનો ગુનેગાર. જે ન ફરે તે એમ કરે. ઉપલું લખ્યું સહી.

સાખ પંચ ગીતાર્થની છે સહી શ્રી સુરતપંદરમધ્યે સંવત્ ૧૮૬૬ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદ ૧૩ વાર શનૈ તપગચ્છના તેર બેસણા સમસ્ત લિખિતં. પં. ઉત્તમવિજય સુમતીસત્ક. પં. રંગવિજય અમૃતસત્ક. શ્રી. ઇતિ તિથિનિર્ણય.

ઉપરના લખાણ પરથી સમજી શકાય છે કે આ તપ-ગચ્છના બેસણાઓ નિર્ણય છે નિર્ણય કરવામાં ઉપલ-મ્ધ પ્રમાણે તરફ પૂરું લક્ષ્ય આપેલ છે. ચોમાસી પછી પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય માન્યો છે તે વ્યાજબી છે. પૂં યુ. આં શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજએ ચૌદશે ચૌમાસી સ્થાપી છે અને ચૌદશના ક્ષયે તેરશે ચૌમાસી આરાધાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે. એ રીતે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો તે પ્રમાણ છે. ખીજા મહિનાઓમાં પૂનમના ક્ષયે એકમનો ક્ષય માન્યો છે તે વ્યાજબી નથી. હીરપ્રશ્નની પ્રતિપદ્ક્ષયની આજ્ઞા અપવાદરૂપે છે જ્યારે આ નિર્ણયમાં તેને ઉત્સર્ગરૂપે સ્વીકારી છે આથી આ કથન “અશાસ્ત્રીય” મનાય છે.

સંભવ છે કે આનંદસૂરગચ્છ વિગેરેની સાથે એકતાની સાંકળ જોડવા માટે કદાચ અન્ય પૂનમના ક્ષયે એકમનો ક્ષય

x તપગચ્છના તેર બેસણા-૧ તપગચ્છ, ૨ સાડેરગચ્છ, ૩ ચઉદસીયા ગચ્છ, ૪ કમલકલસાગચ્છ, ૫ ચંદ્રગચ્છ, ૬ કોટીકાગચ્છ, ૭ કતક-પુરાગચ્છ, ૮ કોરંઠગચ્છ. ૯ ચિત્રોડાગચ્છ, ૧૦ કળજપુરાગચ્છ, ૧૧ વડગચ્છ, ૧૨ ઓસવાલગચ્છ અને ૧૩ મલધારીગચ્છ.

(તપગચ્છ શ્રમણવંશ વૃક્ષ પૃષ્ઠ ૩૬ આવૃત્તિ ખીજી)

સ્વીકારાયો હશે, પરંતુ એ પ્રવૃત્તિ ચાલી નથી. એટલું જ નહીં કિન્તુ આનંદસૂર ગચ્છમાં પણ વિં. સં. ૧૯૨૩ સુધીમાં તો પૂનમની હાનિવૃદ્ધિમાં તેરશની હાનિવૃદ્ધિ કરવાની જ પ્રવૃત્તિ મુખ્ય બની ગઈ છે, જે વાત સ્પષ્ટ રીતે શ્રીપૂજ-ધરજીન્દ્રસૂરિજીના ફરમાનમાં ઉલ્લેખિત છે.

પૂં મુ. શ્રી દીપવિજયજી મહારાજ શ્રી વિજયાનંદસૂરિ ગચ્છને પત્રથી સલાહ આપે છે કે—

“સ્વસ્ત શ્રી ભરૂચ સૂરત કાંઠાનમ પરગણે શ્રી શ્રી વિજયાનંદસૂરીગચ્છીયા સમસ્ત સંપ્રદાય પ્રતિ. શ્રી વડોદરેથી લી. પં. દીપવિજયની વંદના. ખીજું તિથિ આપત તુમારો બેપીયો આવ્યો હતો તે સાથે પત્ર મોકલ્યું તે પોહોતું હતું. ખી. અમાસ. પૂનમ જુટી હોઈ તે ઉપર દેવસૂરજીવાલા તેરશ ઘટાડે છે. તમે પડવો ઘટાડો છો, એ તમારો કળઓ છે પણ બેહુ એક ગુરના શિષ્યવાલા છે. બેહુ જણ હીરપ્રશ્ન, સેનપ્રશ્ન ઉપર લેડો છો. અને માહે વિચાર કરી બોલતા નથી તે પ્રત્યક્ષ ગચ્છમતવ જણાઈ છે માટે વિચારવું.....

સં. ૧૮૭૧ આસો શુદ્ધ ૧ વિના સ્વારથેં શ્યાનેં વિચરહુ જોઈધં” પાધરો ન્યાય છઈ તે કરજોજી.

(શાસ્ત્રીય પુરાવા નં. ૬, પૃષ્ઠ ૯)

અર્થાત—નિર્વિવાદ નક્કી છે કે—શ્રી વિજયદેવસૂરિ ગચ્છવાલા પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરે છે અને આનંદસૂર ગચ્છ મુનિઓ પૂનમના ક્ષયે પછીની એકમનો ક્ષય કરે છે. માને છે. એ જૂલવું ન જોઈએ કે આજનો વિજયાનંદ મુનિ-સંઘ શ્રી વિજયદેવસૂરિની શિષ્યપરંપરા છે.

વિં. સં. ૧૮૭૪ લગભગમાં

મહાકવિ પૂં શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ કથે છે કે—

વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વર રાજ્યે તપગચ્છકેરો રાયો ॥ ૬ ॥

(ચોસઠ પ્રકારી પૂજા-કલશ)

એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે કે—“શ્રી પૂજ્ય જિનેન્દ્રસૂરિએ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કર્યો જ છે.”

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૨૧, પૂં ૩૪૧)

આ પ્રમાણથી પૂં શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ તેને અનુસર્યા છે. વીરનો ઉપાશ્રય પણ પૂનમની વધઘટમાં તેરશની વધઘટ માનનાર છે.

વિં. સં. ૧૮૬૫ માં—

શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘની માન્યતાનુસાર તિથિહાનિવૃદ્ધિ-વિચારમાં નીચે મુજબ તિથિ વ્યવસ્થા છે.

વિજયાનંદસૂરિયાઃ પ્રતિપદ્યપીતિ અપિ શબ્દં ગૃહિત્વા પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ પ્રતિપદ્યવૃદ્ધિ કુર્વન્તિ તત્ત્વમપાસ્તં, યતઃ પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ ત્રયોદશ્યાવૃદ્ધિર્જાયતે, ન તુ પ્રતિ-પદઃ (પૂં ૨) જૈન ટોપ્પન કે તુ તાવત્ (પૂર્ણિમા-ચતુર્દશી આદિ પર્વ) તિથીનાં વૃદ્ધિરેવ ન ભવતિ, તતઃ પરમાર્થતઃ ત્રયોદશ્યેવ વૃદ્ધિતા (પૂં ૨) તસ્માત્ સિદ્ધં ચૈતત્ પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવર્ધનં (પૂં ૨) ॥

ત્યજ કદાગ્રહં, કુહ પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ દ્વે ત્રયોદશ્યૌ, અન્યથા ગુહલોપી ઠગો મધિવ્યસિ હિતિ વિદ્ (પૂં ૩) ॥

(વિં. સં. ૧૮૬૫ તથા ૧૯૦૨ માં

લખાએલ તિથિહાનિ વૃદ્ધિવિચાર)

(શાસ્ત્રીય પુરાવા પરિં ૨, પૃષ્ઠ ૧૪)

સારાંશ—પૂનમની વૃદ્ધિમાં તેરશની વૃદ્ધિ કરવી એ જ આરાધ્ય માર્ગ છે; અન્યથા વર્તન કરવું એ ગુરની મર્યાદાનો ભોગ છે.

વિં સં ૧૯૯૮ માં—

પૂં ૫૦ શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજ રતલામ શ્રીસંધને ઉત્તર આપે છે કે—

“તથા અધિક માસ તે પ્રમાણ નહીં તે રીતે દોષ પૂનમ હોય અથવા દોષ અમાવાસ્યા હોય તો ફુસરી જ તિથિ પ્રમાણ કરવી.”

(સં ૧૯૯૮માં લખાએલી સ્વરચિત શ્રીચર્યાપ્રશ્નોત્તરી, પૃ. ૨૩)

લૌકિક ગણિતને આશ્રીને આ પ્રશ્નોત્તર થએલ છે. અહીં તેઓશ્રીએ પૂનમને બદલે એકમની વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કર્યો છે અને બીજી પૂનમને સ્વીકાર્ય જણાવી છે. તેઓશ્રીનું વિં સં ૧૯૦૪માં સ્વર્ગગમન થયું.

(વીરં પું ૧૫, અં ૨૧-૨૪, પૂં ૩૩૫-૩૮૨)

વિં સં ૧૯૨૯-૧૯૩૦માં—

સંવચ્છરચુડમાસે, પક્ષે અઢાહિયાસુ ય તિહીસુ ।

તાડપમાણં મળિયા, જાઓ સૂરો ઉદયમેહ ॥ ૧ ॥

(વીરં પું ૧૫, અં ૧૧, પૂં ૧૮૮)

આ ગાથા પ્રમાણે ઔદયિકી અઢાહને પ્રમાણ માનવાની ચર્યા જ-મી.

વિં સં ૧૯૨૯, ૧૯૩૦માં ભાં શુ. ૧ બે હતી તથા શ્રીપૂજ્ય વિજયધરજીન્દ્રસૂરિજીએ પાટણથી બે એકમને બદલે બે તેરશ કરવાનું ફરમાનપત્ર બહાર પાડ્યું હતું પરંતુ તેનો જાહેર વિરોધ થયો હતો.

(વીરં પું ૧૫, અં ૧૦, પૂં ૧૭૯, અં ૨૪, પૂં ૩૮૨)

એકાંત ઉદયના આગ્રહીઓને આમાંથી ધણા બોધપાઠ મળી શકે છે.

પૂં આં વિજયદાનસૂરજી મહારાજએ પણ એક ખુલાસામાં પર્યુષણમાં તિથિની વધઘટ ઠીક માની નથી. એ ઉપરનું અનુકરણ હશે એમ લાગે છે.

દિગમ્બરો તો દશલક્ષ્ણી (પર્યુષણ) પર્વમાં કોષ તિથિ વધે તો ૧૧ દિવસ અને કોષ તિથિ ઘટે તો પૂનમને સાથે વધારી ૧૦ દિવસ ઉજવે છે.

ઉપરના લખાણમાં સં. ૧૯૩૦ માં ભાં શુ. ૧ બે બતાવી છે, કિન્તુ અન્ય લેખકો જાહેર કરે છે કે તે વખતે ભાં શુ. ૫ બે હતી.* એમ હોય તો પણ શ્રીપૂજ્ય ધરજી-

* પૂં આં શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મં જાહેર કરે છે કે—

(૧) વિં સં ૧૯૩૦ માં ભાં શુ. ૫ બે મંગલ બુધે હતી. વિં સં ૧૯૩૧ માં સંવત્સરો ચોથ બે શુક્રવાર તથા શનિવારે હતી અને વિં સં ૧૯૫૭ માં સંવત્સરો ચોથે બે સોમવાર તથા મંગળવારે હતી. ત્રણે પ્રસંગે બીજી ચોથે સંવત્સરી પર્વ મનાયું છે.

(જેન ન્યોતિ જીં પું ૬, નં પું ૪, અં ૨૩, પૂં ૩૨૦; અં ૨૬, પૂં ૩૫૫, જેન, પું ૩૫, અં ૧૮, પૂં ૪૨૯)

(૨) પૂં મું શ્રી કલ્યાણવિં મં લખે છે કે—

“જેધપુર પંચાંગમાં સં ૧૯૩૦ માં બાદરવા શુદ્ધ પંચમીની નહિ પરંતુ ચતુર્થીની વૃદ્ધિ થઈ હતી.” (વીરં પું ૧૫, અં ૩૬, પૂં ૨૬૧)

(૩) J. V. લખે છે કે—“તે પંચાંગમાં સં ૧૯૩૦ ની સાલમાં

ન્દ્રસૂરિજીએ તે સાલમાં બે ત્રીજને બદલે બે તેરશ કરવાનું જાહેર કર્યું હશે.

તેઓના ફરમાનમાં એક એ પણ વાક્ય છે કે—

“બે પૂનમની બે તેરશ કરવી એ તો ધોક માર્ગ થઈ ગયો છે.”

એટલે—આનન્દસૂરગજીમાં બે પૂનમ હોય ત્યારે બે એકમ કરાતી હતી તે માર્ગ બંધ થઈ ગયો છે અને દેવસૂર સંધની પેઠે સર્વત્ર બે તેરશ કરાય છે. એમ સચવવા માટે જ આ ફરમાનમાં “ધોક માર્ગ” શબ્દ વપરાયો છે.

સં. ૧૯૩૫ માં

વિં સં ૧૯૩૫ ભાં શુ. ૨ નો ક્ષય હતો. શ્રીપૂજ્ય ધરજીન્દ્રસૂરિજીએ ઉદયપુરમાં શ્રા. ૧૦ ૧૩ નો ક્ષય કરવાનું જાહેર કર્યું. તેને ત્યાં ચાતુર્માસ મિરાજમાન પૂં મુ. શ્રી જવેરસાગરજી મહારાજએ ઉત્તર વાળ્યો કે—

બે તિથિ ઘટે તો તેને સ્થાને ત્રણે પૂર્વા ના નિયમે પૂર્વની તિથિ કરવી.

(વીં પુ. ૧૫, અં ૧૦, પૂં ૧૭૯; અં ૨૪, પૂં ૩૮૨)

એટલે કે બીજ વિગેરે ઘટે ત્યારે પૂર્વની ૧૩ નો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ અશાસ્ત્રીય યાને કલ્પિત છે. જેમ આ સંબંધમાં વિરોધ થયો છે તેમ પૂનમની વધઘટમાં તેરશની વધઘટ કરવાની આચરણનો કોષએ વિરોધ કર્યો નથી.

આ ઉત્તર શ્રીપૂજ્ય ધરજીન્દ્રસૂરિજીને ઉદ્દેશીને છે એ સ્પષ્ટ છે. આમાં એકમ કે બીજનો પ્રશ્ન જ નથી.

ભીંતિયા પંચાંગનો યુગ બેઠો—

આ વર્ષો પછી પં. શ્રીધર શિવલાલના ચંડાંશુ ચંડુ પંચાંગના આધારે જૈન ભીંતિયા પંચાંગ નીકળે છે જેમાં ઉપર દર્શાવેલ આચરણ પ્રમાણે બારપર્વ પૈકીની કોષ તિથિની વધઘટ થાય તો પૂર્વતિથિની વધઘટ છપાય છે અને પૂનમ અમાસની વધઘટમાં તેરશની વધઘટ છપાય છે.

જો કે જૈન સમાજમાં મુખ્યત્વે ચંડાંશુ ચંડુ પંચાંગ પ્રમાણ મનાય છે અને તેના આધારે તિથિનિર્ણય થાય છે કિન્તુ પંજાબમાં તો લાહોરનું પં. દેવીદયાલનું પંચાંગ પ્રમાણ ગણાય છે એટલે ત્યાંના જૈનો તેના આધારે ભીંતિયું પંચાંગ તૈયાર કરી તેના આધારે પર્વારાધન કરે છે. આથી ગુજરાતમાં અને પંજાબમાં કેટલીક વાર પર્વતિથિમાં ફરક પડે છે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૫૨ માં—

વિં સં. ૧૯૫૨ માં બાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય હતો એટલે શુક્રવારે ચોથ પાંચમ બેગા હતા. આથી સંવત્સરી ક્યારે કરવી? એ પ્રશ્ને ચર્ચાનું રૂપ પકડ્યું. તેનો અહેવાલ વિં સં ૧૯૫૨ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫ ના ‘જૈન ધર્મ પ્રકાશ’ પુ. ૧૨ અં. ૫ માં “સંવત્સરીનો નિર્ણય” એવા મથાળાથી નીચે પ્રમાણે છપાયો છે.

“ચાલુ વર્ષના બાદ્રપદ માસમાં જોધપુરી પંચાંગમાં શુદ્ધ ૫ નો ક્ષય હોવાથી તિથિનો ક્ષય ન કરવાની સમાચારીને બાદરવા શુદ્ધ બે પાંચમ નહીં પણ બે ચોથ જ સ્પષ્ટપણે જણવામાં આવેલી છે.”

“જગનલાલ ગોડીદાસ સાચલા લીંબડીનું બનાવેલું ૨૦૦ વર્ષના પંચાંગમાં સં ૧૯૩૦ ના બાદરવા માસમાં શુદ્ધ એકમ બે શનિ-રવિ અને ભાં શુ. ૪ બુધવાર છે.” (વીરં પુ. ૧૫, અં ૩૫, પૂં ૫૩૮)

આધારે શુદ્ધિ ૩ નો કે શુદ્ધિ ૪ નો ક્ષય કરવો ? એ વિષે વિવાદ બહુ દિવસથી ચાલે છે અને કેટલાએક “ક્ષયે પૂર્વા” એ વાક્યને આધારે શુદ્ધિ ૪ નો ક્ષય ઉપલબ્ધ થાય છે પણ તે દિવસ સાંવત્સરિક પર્વનો હોવાથી તેનો ક્ષય ન કરતાં શુદ્ધિ ૩ નો ક્ષય કરવો એમ કહે છે. અને કેટલાએકનું કહેવું એમ થાય છે કે શ્રીમાન કાલિકાચાર્યજીએ ચતુર્થાની સંવત્સરી કરી તે પંચમીના રક્ષણાર્થે કરી છે તેમ છતાં આ પ્રમાણે કરવાથી શુદ્ધિ ૪ ને શુદ્ધિ ૫ બંને ચૂકીને શુદ્ધિ ૩ ને અપર્વે પર્યુષણ કરવા જેવું થશે. શુદ્ધિ ૩ નો ક્ષય કરવા ઇચ્છનારા શુદ્ધિ ૧૫ ને ક્ષયે શુદ્ધિ ૧૩ નો ક્ષય કરવાની રીતિનો દાખલો આપે છે; પરંતુ એને માટે ચોક્કસ શબ્દો શાસ્ત્રોક્ત છે કે ‘શુદ્ધિ ૧૫ ના ક્ષયે શુદ્ધિ ૧૩ નો ક્ષય કરવો.’ પરંતુ ભાદ્રપદશુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હોય તો શું કરવું ? તેને માટે બિલકુલ શાસ્ત્રલેખ પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોમાં કે સ્ત્રોતપ્રશ્ન, હીરપ્રશ્નાદિ પ્રશ્નોત્તરના ગ્રંથોમાં નથી. તેમ કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષ પૂર્વે એવો પ્રસંગ આવ્યો હતો અને અમુક તિથિનો ક્ષય કર્યો હતો એમ કહેતા નથી આવી રીતના બંને તરફના પૂર્વપક્ષો ચાલતા હતા પણ કોઈ પ્રકારે એક નિર્ણય થતો ન હતો. તેથી જરૂરને પ્રસંગે બીજો માર્ગ શોધવાના વિચાર પર લક્ષ દોડાવીને અત્રે ચાતુર્માસ સ્થિતિ કરીને રહેલા પંચાસજી શ્રી ગંધારવિજયજીએ શ્રી ઉજ્જેણ કે જે હિંદુસ્તાનનું મધ્ય બિંદુ છે અને જ્યાંથી જ્યોતિષીઓ ગણિતની રેખાઓ લે છે ત્યાંના વર્તારાનું, જેપુરના વર્તારાનું અને કાશીના વર્તારાનું એ ત્રણે પંચાંગો મંગાવ્યા કે તેમાં ક્ષય કઈ તિથિનો છે તે એકબેને બહુમતે નિર્ણય કરવો. એ ત્રણે પંચાંગોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

શુદ્ધિ ૪-શુક- શુદ્ધિ ૫-શની ધડી ૨-૫૪-ઉજ્જેણ-
શુદ્ધિ ૪-શુક- શુદ્ધિ ૫-શની ધડી ૩-૫૪ જેપુર
શુદ્ધિ ૪-શુક- શુદ્ધિ ૫ શની ધડી ૩-૪૫ કાશી

ઉપરાંત એ ત્રણે પંચાંગોમાં છઠનો ક્ષય કરેલો છે. મુખ્ય, વડોદરા અને લાહોરના પંચાંગમાં પણ છઠનો ક્ષય કરેલો છે. આ બાબત ખાસ જોધપુરી ચંદ્ર પંચાંગના બનાવનાર શ્રીધર શીવલાલને પૂછતાં તેઓ લખે છે કે ‘અમારું પંચાંગ બ્રહ્મપક્ષનું છે, તે મારવાડ દેશમાં માન્ય છે. તમારા દેશમાં સૌર પક્ષ માન્ય છે તો તે પ્રમાણે તમારે છઠનો ક્ષય કરવો.’

આટલા તેના લખાણ પરથી જો કે ગુજરાતમાં તો છઠનો ક્ષય થઈ શકે પરંતુ સંવત્સરી પર્વ કાંઈ ખાસ ગુજરાત માટે નથી, એ તો આખા હિંદુસ્તાન માટે છે તેથી માત્ર સૌરપક્ષના ગણિતનો આશ્રય ગ્રહણ ન કરતાં જેપુર, ઉજ્જેણ ને કાશીના પંચાંગો મંગાવવામાં આવ્યા કે જેનું ગણિત બ્રહ્મ પક્ષનું જ છે છતાં તે પંચાંગોમાં પણ છઠનો ક્ષય હોવાથી અને પંચાંગોનો બહુમત એવો થવાથી અત્રે નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે.

ભાદ્રપદ શુદ્ધિ-૪ શુક્રવાર સંવત્સરી

ભાદ્રપદ શુદ્ધિ-૫ શનિવાર પારણા

ભાદ્રપદ શુદ્ધિ-૬ નો ક્ષય

આ પ્રમાણેનો જ નિર્ણય દેશવરોથી જુદા જુદા વિદ્વાન મુનિ વિગેરેના અભિપ્રાય મંગાવીને શ્રી મુખ્યના શ્રી સદે મુનિરાજ શ્રી મોહનલાલજી સમક્ષ એકત્ર થઈને થોડા દિવસ પહેલાં કરેલો છે. વળી સ્વર્ગવાસી મુનિરાજ

શ્રી આત્મારામજી મહારાજનો પણ પોતાની હયાતીમાં એ પ્રમાણે જ મત હતો. વળી સર્વજ્ઞકથિત ક્રિયાઓ પણ પ્રબળ કારણે અન્યથા પ્રકારે કરવા જરૂર પડે છે, કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ છે તો આ જોધપુરી પંચાંગ કાંઈ સર્વજ્ઞકથિત નથી. જો કે ઘણા વર્ષોથી આપણે એ પ્રમાણે તિથિઓ માન્યા કરતા આવ્યા છીએ અને હવે પછી પણ એ પ્રમાણે માનવામાં અડચણ નથી. વળી જોધપુરી પંચાંગ પ્રમાણે જ તિથિ વગેરે માનવા સંબંધી અમારા મનમાં પણ આગ્રહ છે કેમકે અમારા વડીલ ધર્મગુરુઓ એ પ્રમાણે માનતા આવ્યા છે પરંતુ એનો વર્તારા કાંઈ જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે નથી અને બીજા બ્રહ્મપક્ષી પંચાંગોના વર્તારા કાંઈ ખોટા હોય એમ કહી શકાય નહિ. વળી અત્યારે એક તિથિ બીજા પંચાંગ પ્રમાણે માનવાથી હવે એ પંચાંગ પ્રમાણે તિથિઓ માનવામાં વિરોધ નથી, કેમકે એક વખત કોઈ ક્રિયા સકારણ અન્યથા કરવી પડે તો પછી પાછો બરાબર ન કરાય એમ હોય નહિ. વળી આવા વાંધાનું કારણ કાંઈ વારંવાર હોતું નથી. બહુ વર્ષે આ વર્ષે ભાદ્રપદ શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય આવ્યો છે. બીજી તિથિઓ માટે તો નિર્ણયકારક લેખ શાસ્ત્રોમાં હોવાથી વાંધો પડવાનો કિંચિત પણ સંભવ નથી, પરંતુ અત્યારે આવા સંવત્સરી પર્વમાં ફેરફાર થવાના પ્રબલ કારણથી તેમજ તે જ પક્ષના વર્તારાના બીજા સર્વ પંચાંગો છઠના ક્ષયમાં સંમત હોવાથી છઠનો ક્ષય કરવો એમાં કાંઈપણ વિરોધ હોય એમ અમને લાગતું નથી તેથી પંચાસ શ્રીગંધારવિજયજીની સંમતિથી અમે ઉપર જણાવેલો નિર્ણય પ્રદર્શિત કર્યો છે. આશા છે કે સર્વ જૈન બંધુઓ આ લેખ ઉપર મધ્યસ્થપણે વિચાર કરશે અને સર્વ સ્થાને કોઈપણ પ્રકારના આગ્રહ કે મતભેદ સિવાય શુક્રવારી જ સંવત્સરી થશે.

તથાસ્તુ

આ લખાણમાંથી નાચેના મુદ્દાઓ તરી આવે છે.

૧. જાન શુભ ૫ ધટે ત્યારે ક્ષયે પૂર્વા નિયમથી ત્રીજને ધટાડવાનો પ્રસંગ આવે છે.

જેમ ચોથના ક્ષયે ત્રીજ ધટાડાય છે તેમ*

૨. પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો એના માટે શાસ્ત્રોક્ત ચોક્કસ શબ્દો મળે છે. આથી પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ પૂનમને એક દિવસે માનવાની વાતો નિસ્સાર અને પ્રમાણ રહિત સાબિત થાય છે. યદિ ક્ષીણ પૂનમ ચૌદશમાં સામેલ મનાતી હોય તો પૂન પંચાસજી મહારાજ એમજ ફરમાવત કે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય ન થાય; જ્યારે અહીં તેઓ એથી ભિલદુર્ગ જણાવે છે કે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો એ શાસ્ત્રીય માર્ગ છે.

૩. પર્વતિથિની વધધટ થાય નહીં. એ નિયમે અહીં પાંચમનો ક્ષય પણ ઈષ્ટ માન્યો નથી. યદિ પાંચમનો ક્ષય સ્વીકાર્ય હોત તો તે મહાત્મા પાંચમનો ક્ષય કરવો અથવા ચોથમાં પાંચમ આવી જાય છે એમજ સાફ જણાવત, કિન્તુ તેમ ન કરતાં તેઓશ્રીએ મોટી જહેમત ઉઠાવી અને પંચાંગો તપાસીને પુરવાર કર્યું છે કે પર્વતિથિની વધધટ થાય નહીં એટલે કે તેઓશ્રીએ પાંચમનો ક્ષય આદેશ્યો નથી.

*ની. તંત્રી કલ્યાણક પ્રસંગને અનુલક્ષીને જણાવે છે કે-માટે ચોથનો ક્ષય જ કલ્પલ રાખી ત્રીજમાં ચોથની પણ આરાધના માનવી.

(વીરં ૫૦ ૧૫, અં. ૪, પૃ. ૫૧)

૫૦ મુ. શ્રી કલ્યાણવિંમન જણાવે છે કે પર્વના ક્ષયે તેનું કલ્પ અપર્વમાં ક્રીડા વિના છૂટકો જ નથી (ઉત્ત. ૧૧).

આ લેખના પ્રારંભમાં પણ માત્ર શુદ્ધિ ત્રીજ તથા ચોથના ક્ષય માટે મંત્રબદ્ધ બતાવ્યો છે કિન્તુ પાંચમનો ક્ષય કરવાને કોઈએ હિમાયત કર્યાનું બતાવ્યું નથી.

૪. સમય આવ્યે અન્ય પંચાંગોથી પણ તિથિનિર્ણય કરવામાં આધ નથી, કેમકે તેઓશ્રીએ પંચાંગની બહુમતિને જ માન્ય રાખી તેના આધારે જીવોનો ક્ષય કર્યો છે.

૫. સર્વદા શ્રી સંઘમાં એકતા જળવાઈ રહે તે બૂલવું ન જોઈએ કેમકે એક વાર એકતા તુટે તો શ્રી સંઘ વર્ષો સુધી સંક્રુબ્ધ રહે છે. આ સ્થિતિમાં શાસનના સૂત્રધારોની ફરજ છે કે અખિલ ભારતવર્ષીય શ્રી સંઘનું એકય ન જોખમાય, શાન્તિ સાધવાના દિવસોમાં શાન્તિ જ જળવાય અને અવિ-ભક્તપણે વાર્ષિક પર્વ આરાધાય એટલા ખાતર તેઓશ્રીએ યોગ્ય માર્ગ ચોંટવો જોઈએ.

૬. પંચાંગ તથા મુબંધના સંઘના ઠરાવને માન આપ્યું છે, એટલે બહુમતિએ ત્રીજો માર્ગ સ્વીકારીને સંઘની શાન્તિ માટે અચૂક લક્ષ્ય આપ્યું છે. એકદરે પાંચમનો ક્ષય ઇષ્ટ માન્યો નથી.

અહીં એક સ્પષ્ટીકરણ કરવું આવશ્યક છે કે—

ભાદરા પં. દેવીદયાળજીના પંચાંગમાં સં. ૧૯૫૨ (પંજાબી વિક્રમ સં. ૧૯૫૩) માં ભાદરવા શુદ્ધિમાં નીચે પ્રમાણે તિથિકાળ હતો.

ગુરુવારે ત્રીજ ધ. ૧૪ પ. ૨૬ (ચિત્રા)
શુક્રવારે ચોથ ધ. ૮ પ. ૧૯ (સ્વાતિ)
શનિવારે પાંચમ ધ. ૨ પ. ૨૭ (વિશાખા)
રવિવારે છઠ્ઠ ધ. ૫૬ પ. ૨૬ (,)

પૂ. આ. શ્રી આત્મારામજી મહારાજએ પંજાબમાં આ પંચાંગના આધારે જીવોનો ક્ષય હોવાથી ચોથ ને શુક્રવારે સંવત્સરી જાહેર કરી હતી, જે ઉપરના લેખમાં સૂચવેલ છે. પૂ. આ. શ્રી વિજયવલ્લભસુરિ મં. પણ પોતાના ભાષણમાં આ જ વાત જાહેર કરે છે. (જૈન પુ. ૩૫, અં. ૨૪, પૃ. ૫૬૧)

અર્થાત્ તે સમયે હિંદુસ્તાનમાં ખીજ પંચાંગમાં ગણિત-વશાત્ આવેલ જીવોનો ક્ષય જ ક્ષયરૂપે મનાયો છે.

વિક્રમ સં. ૧૯૬૧ માં

વિ. સં. ૧૯૬૧ ચંડાંશુ ચંડુ પંચાંગમાં ભા. ૭ શુ. ૫ નો ક્ષય હતો.

આ સંબંધી સં. ૧૯૬૧ ગ્રાવણના “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” પુ. ૨૧, અં. ૫, પૃ. ૧૨૦ માં “સંવત્સરી સંબંધી નિર્ણય” શિર્ષક લેખ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે,

“ચાલતા વર્ષમાં ભાદ્રપદ માસમાં શુકલ પંચમીનો જોધ-પુરી ચંડુપંચાંગમાં ક્ષય હોવાથી સંવત્સરી કયે દિવસે કરવામાં આવશે? તે સંબંધી ઘણી જગ્યાએથી સવાલ થવા ઉપરથી પંચાસ શ્રી ગંભીરવિજયજી જેઓ અત્રે ચાતુર્માસ રહેલા છે તેઓ સાહેબે કેટલાક આધાર સાથે ભાદ્રપદ શુદ્ધિ ૪ રવિવારે સંવત્સરી પર્વનું આરાધન કરવામાં આવશે, એવો નિર્ણય જાહેર કરવાનું ફરમાવ્યું છે.”

* તે વર્ષે પં. દેવીદયાળજીના પંજાબી પંચાંગમાં નીચે પ્રમાણે તિથિકાળ હતો.

*પં. દેવીદયાળજીના પંજાબી પંચાંગ સં. ૧૯૭૦ (પં. ૧૯૭૧) માં પણ ભા. ૭ નો ક્ષય લખ્યો છે.

શનિવાર ત્રીજ ધ. ૧૪ પ. ૩૮

રવિવાર ચોથ ધ. ૮ પ. ૩૧

સોમવાર પાંચમ ધ. ૨ પ. ૨૨

,, છઠ્ઠ ધ. ૫૬ પ. ૨૪

અર્થાત્ સં. ૧૯૬૧ માં સં. ૧૯૫૨ ને અનુસાર ગણિત પ્રમાણે ૬ નો ક્ષય કબૂલ રાખવામાં આવ્યો છે. પાંચમનો ક્ષય કર્યો નથી. સર્વાનુમતિથી એક જ દિવસે પર્વા-રાધન કરી એકતા જળવી રાખી છે. સંઘમાં શાન્તિ બની રહી છે.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૯ માં—

આ વીસમી સદીમાં પુનઃ ત્રીજ વાર એ જ પ્રસંગ બન્યો. સં. ૧૯૮૯ માં ચંડાંશુ ચંડુ પંચાંગમાં ભા. ૭ શુ. ૫ નો ક્ષય હતો.

આ વર્ષે પણ સરખા દિવસોમાં સાથે જ અને શાન્તિ-પૂર્વક મહાન પર્વની આરાધના થાય એ ઉદ્દેશને સામે રાખીને બહુમતિથી અન્ય પંચાંગના આધારે શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય જાહેર થયો છે.

સંવત્ ૧૯૮૯ ના ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૫ ના “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” પુ. ૪૯, અં. ૧, પૃ. ૨૫ માં “નવું જૈન પંચાંગ” શિર્ષક તંત્રી લેખ જાહેર થયો છે જે નીચે પ્રમાણે છે.

“અમારી સભા તરફથી આ માસિકની બેટ તરીકે દર વર્ષે ચૈત્રી જૈન પંચાંગ છપાવીને બેટ આપવામાં આવે છે. તે પંચાંગ લગભગ ૫૦ વર્ષથી પરમ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીવૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજની સૂચના અનુસાર તેમની હયાતીમાં તેમજ ત્યારપછી પંચાસજી શ્રી ગંભીર-વિજયજીના સમયમાં તે ત્યારપછી અત્યાર સુધી શ્રીધર શીવલાલના જોધપુરી ચંડુ પંચાંગ અનુસાર જાહેરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે બનાવતાં કોઈ વખત ધુંચ પડતી તો તેનું નિવારણ પૂજ્ય મુનિરાજ કરી આપતા હતા. ચાલુ વર્ષના સદરજુ પંચાંગમાં ભાદ્રપદ શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય છે. હવે તિથિનો ક્ષય ન કરવાની આપણી પ્રવૃત્તિ અનુસાર શુદ્ધિ ૫ ના ક્ષયે સુદ્ધિ ૪ નો ક્ષય કરવો જોઈએ પરંતુ તે દિવસ સંવત્સરી પર્વનો દિવસ હોવાથી તેનો ક્ષય ન કરીએ તો શુદ્ધિ ૩ નો ક્ષય કરવો જોઈએ.

આ સંબંધની ચર્ચા કેટલાક વખતથી ચાલતાં મુબંધના કાર્તકી ને ચૈત્રી પંચાંગમાં શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય છે, તેથી કેટલાક શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય કરવો ઠીક માને છે; પરંતુ કાયમની ચાલુ પ્રણાલિકા જોધપુર ચંડુ પંચાંગ પ્રમાણે કરવાની હોવાથી એમ કરતાં અચકાવું પડે છે એટલે આવો પ્રસંગ અગાઉ આવ્યો હતો કે કેમ? અને આવ્યો હોય તો તે વખતે શું કયું હતું? તે બાબત તજવીજ કરતાં સં. ૧૯૫૨ માં ચંડુ પંચાંગમાં ભાદ્રપદ શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હતો અને મુબંધના પંચાંગમાં શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય હતો તે વખતે પંચાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજી વિદ્યમાન હતા તેમની સમક્ષ અનેક પ્રકારની તજવીજ કરતાં છેવટે શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય કરવાનો નિર્ણય થયો હતો. આ તજવીજના પ્રારંભમાં નીચેના ત્રણ મુદ્દા પર વિચારણા થઈ હતી.

૧—શુદ્ધિ ૫ ના ક્ષયે શુદ્ધિ ૩ નો ક્ષય કરવાના સંબંધમાં શુદ્ધિ પુનમના ક્ષયે શુદ્ધિ ૧૩ નો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિનો ઘાખલો આપવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ એ બાબત તો સેનપ્રજ્ઞાદિમાં તેમ કરવાનો ઉદ્દેશ

છે. ભાદ્રપદ શુદ્ધિ પ ના ક્ષય માટે તેવો ઉદ્દેશ્ય નહીં હોવાથી એ ક્ષતિ થાવી શકતી નથી.

૨—ભાદ્રપદ શુદ્ધિ પ ને શુદ્ધિ ૬ ના ક્ષયના સંબંધમાં ખાસ શ્રીધર શિવલાલને જ પત્ર લખીને પૂછતાં તેણે લખ્યું હતું કે “મારું પંચાંગ ખસ પડ્યું છે. આ દેશમાં તે પક્ષ માન્ય છે. ગુજરાતમાં સૌર પક્ષ માન્ય છે તો તે પ્રમાણે ત્યાંના પંચાંગમાં શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય છે તો તે પ્રમાણે કરવામાં તમને વિરોધ જેવું નથી.”

૩—સૌરપક્ષની માન્યતા સિવાયના ખસપક્ષ પ્રમાણેના જોધપુર સિવાય જયપુર, ઉજ્જૈન અને કાશીના વર્તારાના પંચાંગો મંગાવતાં તેમાં પણ ભાદ્રપદ શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય હતો એટલે તેનાથી કરેલી ધારણાને પુષ્ટિ મળી હતી.

આ વર્ષ વખત દૂર હોવાથી અને મંગાવ્યા છતાં પણ ખીજા પંચાંગો ન આવવાથી ઉપર જણાવેલા જયપુર વગેરેના વર્તારાના પંચાંગમાં કેમ છે તે જાણી શકાયું નથી.

આ વખત શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય કરવો તે ચંદ્ર પંચાંગથી જુદા પડીને કરવાનો છે તેમ કરવું ઠીક કે નહીં? આ બાબત સં. ૧૯૫૨ માં ચર્ચાતાં એમ કહ્યું હતું કે “શ્રીધર શિવલાલના પંચાંગનો વર્તારો કાંઈ આગમ વચન નથી તેથી કદી એક વાર સકારણ ખીજા આધારો મળવાથી જુદી રીતે કરવું પડે તો તે બાધાકારી નથી, તેમજ હવે પછી પાછા તેને જ અનુસરવું તે અયુક્ત નથી.” આ સંબંધમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ પુ. ૧૨ માનો અંક ૫ મો વાંચવો જેથી બધી હકીકત સ્પષ્ટ થઈ શકશે.

x x x

પ્રાંતે મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આપણા તપગચ્છમાં પર્યુષણને અંગે એ જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ ન થાય તેમ કરવાનું આપણા પૂજ્ય પુરુષો આચાર્યાદિકા યોગ્ય માનશે, અને આ બાબત ઉપેક્ષા ન કરતાં પોતાના વિચાર જણાવી બીજાના વિચાર મેળવી એકસરખી પ્રવૃત્તિ થાય તેમ કરશે એટલી પ્રાર્થના કરીને આ લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.”

આ લેખનો સાર એ છે કે—

૧. શ્રી જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પચાસ વર્ષથી પૂ. પા. મહાત્મા શ્રી વૃદ્ધિચંદ્ર મહારાજ અને પૂ. પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજની સૂચના અને દેખરેખ નીચે સ્તીતિયા પંચાંગ નીકળેલ છે.

૨. પર્વતિથિનો ક્ષય ન કરવાની આપણી પ્રથા છે- પ્રવૃત્તિ છે.

૩. શુદ્ધિ પાંચમના ક્ષયે ચોથનો અને તે દિવસે સંવત્ષરો હોવાથી ત્રીજનો ક્ષય કરવો જોઈએ.

૪. આપણે ચંદ્ર પંચાંગ માનીએ છીએ. ખાસ કારણે તેને છોડીને ભવિષ્યમાં પણ તે પ્રમાણે ચાલવામાં વાધો નથી. અર્થાત્ ખાસ કારણે અન્ય પંચાંગમાં માનવું પડે તો માનવું અને પછી તો ચંદ્ર પંચાંગ પ્રમાણે ચાલવામાં બાધ નથી.

૫. ચંદ્ર સિવાયના ધણા પંચાંગોમાં ભા. શુદ્ધિ ૬નો ક્ષય હોવાથી છઠનો ક્ષય કરવો ઠીક માન્યો છે.

૬. પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાને ઉદ્દેશ્ય શાસ્ત્રમાં છે.

૭. સંધની શાંતિ ખાતર પરસ્પર વિચારોની આપણે કરી તપગચ્છ સંધમાં એક તિથિએ પર્વાધિરાગનું આરાધન થાય એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે.

સુર્ય વાંચકો આ ઉપરથી જોઈ શકશે કે આજની આપણી પર્વતિથિનો ક્ષય કેવલ ન થાય. આજમાન્યતા ચાલીશ વર્ષનો રવૈયો માત્ર નથી. આ પ્રથા ખોટી પણ નથી. પૂ. મં. શ્રી વૃદ્ધિચંદ્ર મહારાજ અને પૂ. ગંભીર-વિજયજી મહારાજ જેવા આત્મમરહસ્યજ્ઞ મહાત્માઓનો દેખરેખ નીચે નીકળતા આ પચાસ વર્ષના જૂના પંચાંગમાં પૂનમના ક્ષયે તેરશનો જ ક્ષય થયો છે. બધાયે એ પ્રમાણે આચરણ કરી છે. શ્રી વીરશાસનના તંત્રીજીના શબ્દો પ્રમાણે યદિ તે એક રવૈયો માત્ર હોત; એટલે તે વખતે તે નવીન જ પ્રથા શરૂ થઈ હોત તો અત્યારે શ્રી વીરશાસનના નવા પંચાંગથી જેમ ખળભળાટ ઊઠ્યો છે તેમ તે વખતે પણ એ પંચાંગથી જરૂર ખળભળાટ ઉઠત જ. બારશ પછી સીધી જ પાખી-ચૌદશ આવે એ વસ્તુ તે વખતના કિયારસિક જિન-શાસનપ્રેમી મહાત્માઓ કદી પણ ન જ ચલાવી હ્યે. કિન્તુ તે વખતે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો જ ક્ષય થતો હતો અને તેનું જ અનુસરણ એ ગીતાર્થ મહાત્માઓની દેખરેખ નીચે નીકળતા પંચાંગમાં થયું છે. આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં પૂ. પા. પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજ જેવા આગમ-રહસ્યજ્ઞ અને વિદ્વાન મહાત્માની હાજરીમાં તે વખતના “જૈન ધર્મ પ્રકાશ”માં લખાયું કે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનો ઉદ્દેશ્ય શાસ્ત્રમાં છે. તેમજ તે વખતે ભા. શુ. પના ક્ષય પ્રસંગે પૂ. પા. શ્રી આત્મારામજી મહારાજ (પૂ. પા. શ્રી વિજયનંદસરિજી મહારાજ)ને વિચારવાની તક મળી; પૂ. પા. પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજને પણ એ તક સાંપડી. તે મહાત્માએ બહુ વિચાર અને જહેમતને અન્તે અન્ય પંચાંગોમાં ભા. શુ. ૬નો ક્ષય હોવાથી અન્ય પંચાંગોના આધારે જ શુદ્ધ છઠનો ક્ષય માન્યો-માન્યો. અને તે વખતે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય માટે શાસ્ત્રમાં પાઠ છે એમ પણ જાહેર કર્યું. શ્રી વીરશાસનના તંત્રીજી આ શાસ્ત્રીય પ્રાચીન પરંપરાને અશાસ્ત્રીય, ખોટી અને રવૈયો માત્ર માને છે; પરંતુ આવા શાસનમાન્ય મહાત્માઓએ આચરેલ શાસ્ત્રીય પ્રથાને ખોટી કહેનાર પોતે જ ખોટા છે એમ કહેવામાં હું લગારે અતિ-શયોકિત નથી કરતો.

તે વખતે તક મળ્યા છતાં પણ પૂ. પા. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનંદસરિજી મહારાજે પાંચમના ક્ષયે ચોથમાં તેનો સમાવેશ થઈ જાય એમ નથી જ કહ્યું. તેમજ પૂ. પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજે પણ તેમ નથી કહ્યું; અને પૂનમના ક્ષયે ચૌદશમાં તેનું અનુદાન આવી જાય; ચૌદશમાં એ તિથિની આરાધના થઈ જાય એમ કોઈએ નથી જ કહ્યું; ઊલટું પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનું શાસ્ત્રીય પ્રમાણ છે એમ જણાવ્યું માટે હું તો વર્તમાન મતવાળાઓને સામ્રાટ સાદર સૂચવું છું કે આપ સર્વે આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં ગીતાર્થ મહાત્માઓએ વિચારેલ અને આચરેલ માર્ગને પગલે ચાલી આત્મહિત સાધવા સાથે સંધમાં એક અને શાંતિ જળવો. આ મહાત્માઓનાં શાસ્ત્રજ્ઞાન, જિનશાસન-જિના-શાસ્ત્રેમ, ભવભીરતા કે વિચારશીલતા આપણાથી તેમનામાં લગારે ઓછાં ન હતાં; બલકે વધુ જ હતાં; માટે તેઓશ્રીના માર્ગે ચાલવામાં આત્મહિત સમાયું છે એવું મારું નમ્ર દૃઢ મનતબ્બ છે.

પ્રશ્ન—અહીં વીં તંત્રીજી પ્રશ્ન કરે છે કે—“વિં સં ૧૯૮૯ માં જેઓએ ભા.શુ. પના ક્ષયે ભા.શુ. ૩ નો ક્ષય કર્યો નહિ તેઓએ ભૂલ કરી?” (વીં પુ. ૧૫, અં. ૧-૭, પૃ. ૧૧૯)

ઉત્તર—હીક છે. વીં તંત્રીજીના હાથમાં કલમ છે, છાપું છે એટલે ગમે તેમ લખી શકે પરંતુ તેઓ તે વર્ષમાં પોતાના તત્રમાં સાફ જાહેર કરે છે કે ભા.શુ. ૬ નો ક્ષય છે માટે છઠ્ઠો ક્ષય માનવો છતાં આજે ભા.શુ. ૫ ના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કર્યો નહીં છતાં દેવેરા શા હિસાબે અને શા જોખમે પીટે છે ? એક તરફ ૬ નો ક્ષય છે માટે છઠ્ઠો ક્ષય માનવો અને બીજી તરફ પાંચમના ક્ષયની વાતો કરવી. આ પ્રમાણે કરવાથી જ સમાજનું ઐક્ય જોખમાય છે.

ઉપરના લખાણ પ્રમાણે પાંચમનો ક્ષય છટ નથી જ એ નિર્વિવાદ છે. યદિ છટ હોત તો પાંચમ ચોથમાં સામેલ માનવી એમ ખુલાસો કરત. જ્યારે અહીં તો ઊલટું પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય થવો જોઈએ એમ કબૂલ્યું છે અને સંઘમાં એક પ્રવૃત્તિ થાય એ મંગળ કામનાથી બીજા પંચાંગમાં છઠ્ઠો ક્ષય જાહેર કર્યો છે. કિન્તુ પાંચમના ક્ષયનો કેાએમ્ પક્ષ કર્યો નથી.

તે સમયના અન્ય લેખકો પણ છટના ક્ષયને જ વ્યક્ત કરે છે પૂ. આ. વિજયદાનસરીશ્વર મહારાજ લખે છે કે—

“ભા.શુ. ૫ નો ક્ષય ચંડુ પંચાંગમાં છે પણ બીજા ધણાં પંચાંગમાં ભા.શુ. ૬ નો ક્ષય થાય છે. તેથી શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય માનવાથી પશુપણમાં તિથિ વધધટ કરવા જરૂર રહેશે નહીં.” વિગેરે (વીરં પુ. ૧૧, અં. ૪૧, પૃ. ૬૩૭)

“શ્રી સંઘના વિચારશીલ વૃદ્ધોનો અમારી સાથે એકમત છે.”

“બીજા પંખબી ગુજરાતી વિગેરે પંચાંગમાં શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય લખ્યો છે.”

આ પ્રમાણે ૧૯૫૨ અને ૧૯૬૧ માં પણ હટું અને તે સમયે શિષ્ટ જનોએ છઠ્ઠો ક્ષય અંગીકાર કરીને શુદ્ધિ ચોથની સંવત્સરી આરાધી હતી. (અંક ૪૪, પૃ. ૬૮૬)

શ્રી મશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળના સેક્રેટરી જાહેર કરે છે—

“વિં સં ૧૯૮૯ વીં સં ૨૪૫૯ ના પંચાંગમાં પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યાં તેરશનો ક્ષય કરાય છે એ રીતે જોધપુરી ચંડાશ્ચંડુ પંચાંગને આધારે ભાદરવા શુદ્ધિ ત્રીજનો ક્ષય કરેલ છે પણ કેટલાક પુરૂષોનું અને મુનિરાજ તથા આચાર્યોનું માનવું છે કે ગુજરાતના પંચાંગમાં શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય હોવાથી ભા.શુ. ૬ નો ક્ષય રાખવો. અગાઉ સં. ૧૯૫૨ માં આવો પ્રસંગ હતો અને એ રિવાજને અનુસરી ૬ નો ક્ષય માનવો ઉચિત માન્યો છે. આમ કરવામાં અમારો હેતુ એ છે કે હિંદના સમસ્ત જૈન સંઘમાં પૂનિત સંવત્સરી પર્વની આરાધના કોઈપણ જાતના મતભેદ વિના એક જ દિવસે થઈ શકે. “મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ” વિગેરે

(વીરં પુ. ૧૧, અં. ૪૨, પૃ. ૬૬૩)

આ બધી વિચારણાઓનો એક જ સાર છે કે અન્ય પંચાંગમાં ગણિતથી આવેલ ભા.શુ. ૬ નો ક્ષય જ શ્રી સંઘે કબૂલ રાખ્યો છે, કિન્તુ “પાંચમનો ક્ષય છે કિંવા પાંચમ ચોથમાં સામેલ છે.” આવું કોઈ પણ માનવું નથી,

એટલે વીં તંત્રીજી ત્રીજનો ક્ષય ન કરવા સંબંધીનું લખાણ એક જમણા માત્ર છે.

એકંદરે આ વર્ષે ભા.શુ. ૫ નો ક્ષય કોઈએ માન્યો નથી. જો કે પંચાંગની માન્યતામાં ભેદ પડ્યો છે. ચંડાશ્ચંડુ પંચાંગ માનનારે ત્રીજનો જ ક્ષય કર્યો છે અને ઇતર પંચાંગના પક્ષકારોએ છઠ્ઠો જ ક્ષય કર્યો છે. ચંડાશ્ચંડુ પંચાંગમાં પાંચમનો ક્ષય હતો એ હિસાબે તો ત્રીજનો જ ક્ષય થયો છે અને બીજા પંચાંગમાં છઠ્ઠો ક્ષય હતો એ હિસાબે છઠ્ઠો જ ક્ષય થયો છે. પરંતુ પાંચમનો ક્ષય કોઈએ માન્યો નથી અને કોઈએ પાંચમનો ક્ષય કર્યો નથી. વીં તંત્રીએ નિષ્પક્ષભાવે આ બધો વિચાર કરવો જોઈએ અને સત્ત્વ રવીકારનું જોઈએ.

સંવત્ ૧૯૮૨ માં

જ્યારસુધી ભા.શુ. ૫ ઇટલી ત્યારે કેટલાએક તરફથી ત્રીજની અપર્વતાનું બાનું બતાવાવું હતું અને તેઓ ગરુ-ભેદ ન કરે એટલા માટે બીજા પંચાંગમાં સ્વાભાવિક રીતે ક્ષીણ થયેલ છઠ્ઠો ક્ષીણ માની બહુશ્રુતોની બહુમતિથી માર્ગ લેવાતો હતો. વિં સં ૧૯૮૨માં લૌકિક પંચાંગમાં બીજા ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ બે હતી * એટલે સંવત્સરીની ચર્યાએ ભિન્ન ૩૫ પકડયું છે.

ચંડાશ્ચ ચંડુમાં તિથિઓનો કાળ આ પ્રમાણે છે.

શનિવારે	૪	ધં ૫૮	પલ ૦
રવિવારે	૫	” ૬૦	” ૦
સોમવારે	૫	” ૨	” ૩૦

યદ્યપિ અહીં પાંચમ બે છે કિન્તુ પર્વતિથિ વધે નહીં માટે વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરાના નિયમે પહેલાં બતાવેલ રીતિ પ્રમાણે સોમવારે પાંચમ, રવિવારે ચોથ અને શનિવારે પહેલી ચોથ કે બીજી ત્રીજ બને છે. એટલે ચોથને રવિવારે સંવત્સરી પર્વ આવે છે. જેમ ચૌદશ ઇટે ત્યારે તેરશ ચૌદશ બને છે, છતાં તેરશે પાખી કરી એમ કહેવું તે પાગલતા છે તેમ અહીં રવિવારે ચોથ બને છે છતાં તેને પાંચમ કહેવી તે આશ્ચર્યમાત્ર છે.

આ પ્રમાણે ચોથને રવિવારે સંવત્સરી પર્વ માનવાથી, અપર્વમાં સંવત્સરી પર્વ થશે એ બાનું રહેતું નથી. ખરી રીતે તો ત્રીજ ચોથ અપર્વ તિથિઓ છે; જ્યારે પાંચમ પર્વતિથિ છે. ઉદય ચોથની સાંજે પ્રતિક્રમણ વખતે પાંચમનો ઉદય પહેલાનો ભોગકાળ હોય છે તેમ અહીં પાંચમનો ઉદય ભોગકાળ છે. બીજે દિવસે ઉદય પાંચમ છે. ફલ્યમાં ધર્મનું અનુદાન ન થાય એ કથન તો કલ્પનારૂપ જ છે જે હું પહેલાના પ્રકરણમાં બતાવી ગયો છું.

સોમવારે ઉદય પાંચમ છે અને તેને અનન્તર અહોરાત્રમાં એટલે રવિવારે ચોથ છે. વળી ૫૦ અને ૭૦ દિવસો પણ મળી રહે છે.

* મુનિવર વિકાસવિજયજી મં જણાવે છે કે—“મારા તરફથી તૈયાર થયેલ શ્રી મહેન્દ્ર જૈન પંચાંગમાં ભા.શુ. ૪ બીજી રવિવારે પણ છે, અને તે જ પ્રમાણે કેતકી પંચાંગ, ચિત્રશાલા પંચાંગ, પ્રત્યક્ષ પંચાંગ અને બાપુદેવ શાસ્ત્રી કાશીવાલાના પંચાંગમાં પણ ભા.શુ. ૪ રવિવારે છે.”

(વીરં પુ. ૧૫, અં. ૪, પૃ. ૫૩)

એટલે કે આ સૂક્ષ્મ ગણિતવાળા પંચાંગમાં બે પાંચમ નથી. બાપુદેવ શાસ્ત્રી કાશીવાલાના પંચાંગમાં.....બે ચોથ નથી, પણ બે ત્રીજ છે.

—વીં તંત્રી

આટલી સ્પષ્ટતા હોવા છતાં સંવત્સરી ક્યારે કરવી ? એ પ્રશ્ન ચક્રોળે ચડ્યો છે.

નીચે લખેલ મુનિસંઘે આં શુ. ૪ ને રવિવારે સંવત્સરી કરી છે.

મુનિ સમ્મેલનમાં મુકરર થએલ વિધિમાન પૂ. આચાર્યશ્રી આં શ્રી વિજય નેમસૂ. મં, આં શ્રી સાગરાનન્દ સૂ. મં, વગેરે આં શ્રી વિજયસિદ્ધિ સૂ. મં, આં શ્રી વિજયવલ્લભ સૂ. મં, આં શ્રી વિજયનીતિસૂ. મં, આં શ્રી જયસૂરિ સૂ. મં, આં શ્રી વિજયભૂપેન્દ્રસૂરિ મં (ત્રિસ્તુતિક) મું. શ્રી સાગરચંદ્ર સૂ. મં (પાંચચંદ્રગચ્છીય જ્યોત્ષે પાંચમ સોમે સંવત્સરી કરેલ છે)

અન્ય પણ પૂ. આચાર્ય મહારાજઓ—

શ્રી વિજયમોહન સૂ. મં, શ્રી વિજયદેવ સૂ. મં, શ્રી વિજયપ્રતાપ સૂ. મં, શ્રી વિજયલાલ સૂ. મં, શ્રી વિજયન્યાય સૂ. મં

શ્રી વિજયદર્શન સૂ. મં, શ્રી વિજયોદય સૂ. મં, શ્રી વિજયનંદન સૂ. મં, શ્રી વિજયઅમૃતસૂ. મં, શ્રી વિજયપદ્મ સૂ. મં, શ્રી વિજયલાવણ્યસૂ. મં, શ્રી વિજયવિદ્યાન સૂ. મં

શ્રી વિજયેન્દ્ર સૂ. મં, શ્રી વિજયભક્તિ સૂ. મં, શ્રી વિજયપદ્મ સૂ. મં

શ્રી વિજયલલિત સૂ. મં, શ્રી વિજયોમંગ સૂ. મં, શ્રી વિજયવિદ્યા સૂ. મં, શ્રી વિજયકરતુર સૂ. મં, શ્રી વિજય સૌભાગ્ય સૂ. મં

શ્રી વિજયકુમુદ સૂ. મં

શ્રી વિજયમેધ સૂ. મં, શ્રી વિજયહરખ સૂ. મં, આ. શ્રી વિજય શાન્તિ સૂરિ સૂ. મં

શ્રી માણેકસાગર સૂ. મં, શ્રી મલ્લિકાગર સૂ. મં, શ્રી ઋદ્ધિસાગર સૂરિ સૂ. મં

શ્રી જયસૂરિ મં, શ્રી ખાન્તિસૂરિ મં, શ્રી તીર્થસૂરિ મં, વિગેરે આચાર્યો.

એકંદરે તપગચ્છના બે સિવાયના દરેક સંધાડા, મુનિસમુદાય, ઉપકેશગચ્છ અને ત્રિસ્તુતિક મતના આદિ મળી કુલ ૩૭ આચાર્યો અને લગભગ-૫૭૫ સાધુઓએ ચોથ ને રવિવારે સંવત્સરી પર્વ કરેલ છે.

જેન વસ્તીવાળા દરેક મોટા શહેરો તથા ગામો જેવા કે—અમદાવાદ, સુરત, મુંબઈ, પૂના, આકોલા, નાગપુર, કલકત્તા, આગરા, ગુજરાનવાલા, અંબાલા, દિલ્લી, અજમેર, રાજકોટ, જુનાગઢ, વઢવાણ, લોંબડી, ભાવનગર, પાલીતાણા,

× પૂ. આં શ્રી વિજયવલ્લભ સૂ. મં બહેરકયું છે કે—અધિપતિ પંચાંગોમાં દો પંચમીમાં લિખી હૈ પરંતુ અપને ગચ્છમે દો તિથિયોં કા રિવાજ ન હોનેસે જ્યે પૂર્વા તિથિર્માહ્યા વૃદ્ધોં પ્રાહ્યા તથોત્તરા ધસ વચન કે અનુસાર દુસરી પંચમી સોમવારક પંચમી તિથિ માનની હોગી આર પ્રથમ પંચમીકો દુસરી ચોથ માનકર ઉસ રોજ રવિવાર તા. ૨૦-૯-૧૯૩૬ કે હમ્મછરી પર્વ મનાયા બયગા.

—જેન, તા. ૨૬-૭-૧૯૩૬.

* ખરતરગચ્છ તથા અંચળગચ્છના આં જિનકૃપાચંદ્રસૂરિ, આ. જિનહરિસાગરસૂરિ, આં જિનજયસૂરિ, આં જિનમાણેકસિંહ સૂ. મં વિગેરેએ પહેલા ભાદરવામાં અને પાંચચંદ્રગચ્છે દ્વિન્દ્રાં શુ. ૫ સોમે સંવત્સરી પર્વ કરેલ છે.

લીંચ તથા હજારો ગામોમાં ચોથ ને રવિવારે સંવત્સરી પર્વ મનાયું છે.

શનિવારે સંવત્સરી કરનાર નીચે પ્રમાણે છે.

પૂ. શ્રી આત્મારામજી મહારાજના સંધાડાના આં શ્રી વિજયકમલ સૂ. મં નો સમુદાય, પૂ. આં શ્રી વિજયસિદ્ધિ સૂરિ મં નો બહારગામનો સંધાડો અને કચ્છી સમુદાય. આ. શ્રી વિજયલલિતસૂરિ મં, આં શ્રી વિજયપ્રેમ સૂ. મં, આં શ્રી વિજયભદ્ર સૂ. મં, આં શ્રી વિજયકનક સૂ. મં, આં શ્રી વિજયરામચંદ્ર સૂ. મં, મું. મં શ્રી ધીરવિજયજી મં અને તેના શિષ્ય મંડલે ચોથ ને શનિવારે સંવત્સરી પર્વ કરેલ છે. તેમના ચાતુર્માસના ક્ષેત્રો લાલબાગ, ગોડીજી (મુંબઈ), સાદરી, પાટણ, બેધપુર, મહેસાણા વિગેરે શહેરો તથા બીજા પન્ચીસ ત્રીસ ગામોમાં ચોથ ને શનિવારે સંવત્સરી પર્વ મનાયું છે. (વીર. પુ. ૧૫, અં. ૧૨, પૃ. ૨૦૫ ના આધારે)

છેપર પ્રમાણે શનિવારે સંવત્સરી થઈ છે કિન્તુ આમાંના કેટલાક સ્થાનોમાં બંને દિવસે સંવત્સરી પર્વ મનાયું છે.

આપણે પહેલી ચોથે સંવત્સરી કરી એ માનસ-પલટાતું ચિત્ર તેમના બે એક પ્રસંગોમાં જ આલેખિત મળે છે.

જુઓ—

પૂ. આં શ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને પૂ. આં શ્રી વિજયમેધસૂરિજી મં વિગેરે એ ચોથ ને રવિવારે સંવત્સરી કરી છે જ્યારે તેઓશ્રીના બહારગામના પરિવારે શનિવારે સંવત્સરી કરો છે. અર્થાત્ તેઓશ્રી મતવર્ષ સુધી પૂનમ, અમાસ તથા પાંચમની વધધટ માનતા ન હતા.

૨. મુંબઈ લાલબાગમાં આ. શ્રી રામચંદ્રસૂરિ મં લાલ-ભાઈ જવેરીને રવિવારની સંવત્સરીને જ હિસાબે માસ-અમણનો પ્રારંભ કરાવ્યો હતો. (જેન જ્યોતિ, જુ. ૧૦ ૬, અં. ૮)

૩. પાટણમાં પણ તેઓશ્રીના સંધાડાની શ્રી સાધ્વીજીએ રવિવારની સંવત્સરી અને તે જ હિસાબે માસઅમણ તપ કર્યું છે.

૪. શનિવારની સંવત્સરી કરનાર મુનિ મંડળે પણ પક્ષ-ધર, પખવાસા તથા માસ, ધર રવિવારની સંવત્સરીના હિસાબે જ કરેલ છે. માત્ર સંવત્સરી બદલાવી છે એટલે તેઓશ્રીનો હિસાબ રવિવારના પક્ષમાં હતો એટલું જ નહીં કિન્તુ સં. ૧૯૯૨ ના શ્રાવણ માસ સુધી તેઓ પૂનમ તથા પાંચમની વધધટ માનનારા ન હતા. ત્યારપછી તેઓશ્રીના વિચારોનો પલટો થયો છે.

૫. સં. ૧૯૯૨ સુધી પ્રાચીન આચરણ પ્રમાણે પંચાંગ બનતાં હતાં. સં. ૧૯૯૩ માં તે પક્ષ તરફથી નવી જાતનાં પંચાંગ નીકળ્યા છે.

સારાંશ એ છે કે શનિવારે પર્વ કરનારની નિરંકુશપણે વહેતી તર્કધારાએ તેમને દગો દીધો છે અને આ ચર્ચા ગચ્છબેદરે પરિણામી છે.

× મુંબઈ સમાચારના “જેન” બહેર કરે છે કે “એક શાસ્ત્રીય નિષ્ણંદ બહાર પાડવા છતાં શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિ તેનો સ્વીકાર કરે નહીં તો તેથી પણ નુકસાન નથી.” (મું. સં. તા. ૨૭-૨-૩૭ વીર. પુ. ૧૫, અં. ૨૩ પૃ. ૩૬૬) અર્થાત્ લેખકના આશય પ્રમાણે તેઓ શાસ્ત્રીય નિષ્ણંદને સ્વીકારવાને તૈયાર છે એવું માનવું નહીં. આથી જ તેઓ શાસ્ત્રીય માટે પણ તૈયાર ન હતા કે નથી જ, એ પણ સમજી શકાય તેવું છે.

વિં ૨૦ ૧૯૯૩

પુનઃ બીજી વર્ષે પણ એ જ ભેદક પ્રસંગ આવ્યો છે.

ચંડાંશુ ચંડુ પંચાંગમાં સં. ૧૯૯૩ માં ભાદરવા શુદ્ધિમાં નીચે પ્રમાણે તિથિઓ છે.

બુધવારે ૪ ધડી ૫૭ ૫૭ ૪૬

ગુરુવારે ૫ ,, ૬૦ ,, ૦

શુક્રવારે ૫ ,, ૨ ,, ૨

અહીં પણ ક્ષયે પૂર્વાના લોકાતર નિયમે શુક્રવારે પાંચમ, ગુરુવારે ચોથ અને બુધવારે પહેલી ચોથ કે બીજી ત્રીજી અને છે.

ચોથ ને ગુરુવારે અનન્તર પાંચમ છે. ૫૦ અને ૭૦ દિવસનો મેળ મળી રહે છે. ઇત્યાદિ દરેક વાતે ગતવર્ષ જેવી સમાનતા છે.

બીજો પક્ષ બુધવારે સંવત્સરી પર્વની આરાધના માને છે, તો આ વર્ષે પણ ક્યારે આરાધના કરવી? એ પ્રશ્ન તીવ્ર અન્યો છે.

પક્ષબ્યામોહ એ એવી કાતિલતા છે કે-પોતે જે પકડયું તેને છોડી શકતું નથી. શનિવારે સંવત્સરી કરનારે પર્વ-તિથિને અંગે પ્રાચીન પરંપરાથી ભિન્ન વલણ પકડયું છે અને હવે પોતાની એ ભૂલને સુધારવાને બદલે પોતાના એ તિથિભેદને સાચો કરવા માટે નવા નવા પ્રયત્નો ચાલુ કર્યા છે. એ દરેક પ્રયત્નોનું અંતિમ ધ્યેય એ જ છે કે ભા. શુ. ૫ એ તથાસ્થ પર્વ નથી. એટલે પર્વ માટેના નિયમો તેને લાગુ પાડવાના નથી. પૂનમ અને અમાસ માટે પણ એ જ રીતે સમજવાનું છે. એકંદરે આ નવા પક્ષે પાંચમ, પૂનમ અને અમાસના પર્વપણાને ઉડાડવા માટે સફાઈપૂર્વક કામ લીધું છે. તત્ત્વં અનુવાદકણ પણ શનિવારી ચોથને સાચી ઠરાવવા પૂનમને ઉડાડવી જરૂરી છે એમ કણ્ણલ કરે છે (વીરં પુ. ૧૫, અં. ૨૪, પૃ. ૭૭૫).

“એક ભૂલ સેકંડો બૂલોને નોતરે છે.” તે આનું નામ. નવા મતનું નવું પંચાંગ

અત્યાર સુધી ચંડાંશુ ચંડુના આધારે ક્ષયે પૂર્વાં વૃદ્ધૌ ઉત્તરાં ના નિયમે પર્વતિથિઓને સંરક્ષાર આપી જૈન બીંતિયા પંચાંગ તૈયાર કરતા હતા, જેમાં પૂનમ તથા અમાસની વધધટમાં તેરશની વધધટ જાહેર લખાતી હતી.

વીરશાસન પત્ર કે જે નવા પક્ષનું જ પ્રધાન સામાહિક છે, તેમાં પણ આજસુધી પાક્ષિક જૈન પંચાંગના કોઠામાં પૂનમની વધધટમાં તેરશની વધધટ જાહેર થઇ છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

સં. ૧૯૮૧માં તા. ૨-૧૨-૧૯૩૨ દિને અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કર્યો છે, શનિવારે ચૌદશ, રવિવારે અમાસ કરી છે. (અંક ૬)

સં. ૧૯૮૭ માં જેઠની બે અમાસને સ્થાને બે તેરશ કરી છે. (તા. ૫-૬-૭૧, અંક ૩૬)

સં. ૧૯૮૮ માં મહાની પૂનમના ક્ષયે તેરશ(શનિ)નો ક્ષય કર્યો છે. રવિવારે પૂનમ તથા શનિવારે ચૌદશ કરી છે.

સ. ૧૯૮૯ માગશરની પૂનમ બે છે તેને બદલે શનિ અને રવિવારે બે તેરશ કરી છે. (તા. ૧૬-૨-૭૨, અંક ૨૧)

સં. ૧૯૯૦ માં વૈશાખી ૦)) બે છે છતાં શનિ રવિવારે બે ૧૩ લખી છે. (તા. ૧-૬-૭૪ અંક-૭૪)

આ પ્રમાણે લખ્યું છે એમજ નહીં કિન્તુ દરેક આચાર્ય તથા ચતુર્વિધ સંધે તે પ્રમાણે જ પૂનમ તથા અમાસને બદલે તેરશની વધધટ કરીને આરોપિત ઉદયવાળી ચૌદશ પૂનમે પૂર્વારાધન કર્યું છે. આ સિવાય બીજી દરેક પર્વતિથિની વધધટમાં પણ પૂર્વતિથિની જ વધધટ જાહેર કરી છે.

(સમયધર્મ, તા. ૨૬-૧૧-૩૬, વ૦ ૫, અં. ૧૧ પૃ. ૮૪ ના આધારે)

પરન્તુ નવા પક્ષે ચાલુ સાલમાં બે જાતના નવા પંચાંગો બનાવ્યા છે. તે પૈકીનું પહેલું પંચાંગ તો તેમણે જ સ્વયં ખોટા પંચાંગ તરીકે જાહેર કર્યું અને બીજું પંચાંગ જનતા સામે ધ્યું છે. આ નવા પંચાંગમાં પર્વતિથિ વધધટમાં લૌકિક રીતિનો જ સ્વીકાર કર્યો છે જ એટલે પર્વતિથિની વધધટ ન થાય એ પ્રાચીન પરંપરાને જાળવળી આપવામાં આવી છે.

શેઠ કુંવરજી આણંદજી જેવા વયોવૃદ્ધ શ્રાવક પણ “પંચાંગોમાં તિથિઓનો ફેરફાર” શિર્ષક લેખથી આ નવી તિથિ પ્રસ્પષ્ટાને અંગે જણાવે છે કે—

“શુમારે ૫૦ વર્ષથી અમારી સભા તરફથી મુનિરાજ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી અને પં. શ્રી ગંભીરવિજયજીની સૂચના અને સલાહ અનુસાર જોધપુરી શ્રીધર શિવલાલના ચંડુ પંચાંગના આધારે ભીંતિયા પંચાંગ છાપવામાં આવે છે અને તેમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાયક મહારાજના ક્ષયે પૂર્વાતિથિ ગ્રાહ્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા. એ કથનાનુસારે બારે તિથિ પાળવાનું ધોરણ સ્વીકારી તે પ્રમાણે લખવામાં આવે છે.”

“તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ લખવાની પ્રવૃત્તિ સં. ૧૯૯૨ સુધી કાષ્ઠ પંચાંગમાં ન હતી.”

(જૈન ધર્મ પ્રકાશ, પુ. ૫૨, અં. ૮, પૃ. ૭૧૪)

શેઠ કુંવરજીભાઈ તે લેખમાં બીજી પણ એક વાત તરફ શ્રી સંધનું ધ્યાન ખેંચે છે કે-મહેન્દ્ર જૈન પંચાંગ અને વીરશાસન પત્રના પંચાંગના આધારે તિથિઓમાં પણ ફેરફાર પડ્યો છે. એક જ તપાગચ્છમાં બે રીતે જુદા જુદા તિથિપર્વ પળાય તે યોગ્ય જણાતું નથી. વિગેરે વિગેરે.

તેમનું આ લખાણ સર્વથા વ્યાજબી છે. મારી પાસે ચાર જાતના જૈન ભીંતિયા પંચાંગ આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે:—

૧ પ્રાચીન-ચંડાંશુ ચંડુના આધારે પ્રાચીન આચરણા યાને પૂ. શ્રી વાયકજી મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે તૈયાર થયેલું.

૨ મહેન્દ્ર-આ. બી મહેન્દ્રસૂરિના ગ્રંથના આધારે પ્રાચીન આચરણા પ્રમાણે તૈયાર થયેલું.

૩ પંજાબી-લાહોરના પં. દેવીદયાલના પંચાંગના આધારે પ્રાચીન આચરણા પ્રમાણે તૈયાર થયેલું. (જેના આધારે પંજાબમાં પર્વારાધન કરાય છે.)

૪ નવીન-ચંડાંશુ ચંડુના આધારે પ્રાચીન આચરણા એટલે ક્ષયે પૂર્વાતિથિ: કાર્યાની લોકાતર રીતિને છોડીને લૌકિક રીતિએ પર્વની વધધટ માનીને તૈયાર કરેલું.

આ ચાર પંચાંગો પૈકી પહેલા ત્રણમાં અશ્વિતમેદ છે, જ્યારે ચોથા પંચાંગમાં આચરણાભેદ છે. પહેલાં ત્રણેય પંચાંગો પર્વની વધધટ માનતા નથી. ચોથું પંચાંગ પર્વની વધધટ માટે જ જન્મ્યું છે.

તે દરેકમાં તિથિઓનો ફેરફાર નીચે મુજબ છે.

	પ્રાચીન	મહેન્દ્ર	પંજાબી	નવીન
ચૈત્ર શુદ્ધિ	૧ નથી	૧ નથી	૨ નથી
ચૈત્ર વદિ	૦	૪ બે	૬ બે	૦
" "	૦	૧૨ નથી	૮ નથી	૦
વૈશાખ શુદ્ધિ	૬ નથી	૪ નથી	૭ નથી	૬ નથી
" "	૧૨ બે	૧૩ બે	૧૨ બે	૧૨ બે
વૈશાખ વદિ	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી
જેઠ વદિ	૦	૧ બે	૧ બે	૦
" "	૦	૭ નથી	૬ નથી	૦
અષાઢ શુદ્ધિ	૧ નથી	૧ નથી	૧ નથી	૨ નથી
" "	૮ બે	૮ બે	૮ બે	૮ બે
" વદિ	૮ નથી	૧૦ નથી	૧૦ નથી	૮ નથી
આવશ્ય વદિ	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી
ભા. શુદ્ધિ	૪ બે	૪ બે	૪ બે	૫ બે
" વદિ	૬ નથી	૪ નથી	૬ નથી	૬ નથી
આસો શુદ્ધિ	૮ બે	૭ બે	૮ બે	૮ બે
" "	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી	૧૩ નથી
" વદિ	૧૦ નથી	૭ નથી	૧૦ નથી	૧૧ નથી
" "	૧૩ બે	૧૩ બે	૧૩ બે	૧૪ બે

ઉપરના કોષ્ટકથી સમજી શકાય એવું છે કે શ્રી સંઘમાં એક જ દિવસે પર્વ પળાય એ વસ્તુ તદ્દન વિસરી જવામાં આવી છે. યદ્યપિ મહેન્દ્ર અને પંજાબી પંચાંગમાં આજા કે આચરણુવિરૂદ્ધ કે નથી; જ્યારે નવીન મતના પંચાંગમાં તો આજા તથા આચરણુનો જ લોપ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે આ પંચાંગ ગચ્છમેદની આરાધારી રૂપે છે અને સંવત્સરી જેવા મહાન પર્વમાં શ્રી સંઘના ટૂંકા કરાવનાર શસ્ત્રરૂપે છે.

પંચાંગમાં ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર હોવાથી પર્વસાધકને માટે પણ ગડબડ ઊભી થઈ છે. આથી કુંવરજીભાઈએ આ તરફ સંઘનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે-ઉપયોગી છે.

શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વને અંગે શું સત્ય છે? તે માટે ઉપરના પ્રકરણોમાં વિસ્તૃત ખુલાસો આપવામાં આવ્યો છે. એટલે પુનઃ પુનઃ તેની પુનરાવૃત્તિ ન કરતાં ટૂંકમાં એટલું જ લખવું ઉચિત છે કે ચાલુ સાલમાં ગુરુવાર ને ચોથે શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વ આરાધવું જોઈએ.*

નવીન મતની તિથિપ્રરૂપણા

એકંદરે તપગચ્છનો આ નવો પક્ષ નીચે મુજબ તિથિ-પ્રરૂપણા કરે છે.

૧-સમાપ્તિવાળી તિથિ પ્રમાણુ મનાય.

૨-પ્રાચીન જૈન પંચાંગમાં દરેક તિથિની વધઘટ થતી હતી.

૩-પર્વતિથિ વધે ઘટે.

૪-આરાધનાના પંચાંગમાં પર્વ ઘટે તો એક વારે બે તિથિ લખવી અને વધે તો બે વાર સુધી એક તિથિ લખવી.

* શ્રી ચરોવિજયજી જૈન ગુરુજી-પાલીતાણા, શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન ખાલાશ્રમ-પાલીતાણા, શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા-ભાવનગર, શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા-ભાવનગર, જૈન ઓફિસ-ભાવનગર, જૈન ન્યોતિ ઓફિસ-અમદાવાદ, સમય ધર્મ ઓફિસ-સોનગઢ, શાહ મેઘજી હીરજી બુક્સેલર્સ-મુંબઈ, શાન્તિલાલ ઓધવજી કુંભ-મુંબઈ, જિઝા ફાર્મસી-જિઝા, સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ-અમદાવાદ, (મહેન્દ્ર પંચાંગ) અને શ્રી હસ્તિનાપુર તીર્થ કમિટી-અમદાવાદ, (પંજાબી પંચાંગ) વિગેરે બીજા પંચાંગમાં સં. ૧૯૯૩ ના ભા. શુ. ૪ ને ગુરુવારે સંવત્સરી જાહેર થઈ છે.

૫-ક્ષીણ પૂનમને ચૌદશ દાખલ માનવી. આમાં ત્રણ પક્ષ છે.

(૧) વીં તંત્રી-પૂનમનું અનુદાન ચૌદશમાં આવી જાય.

(૨) પૂ. કલ્યાણુવિં પૂનમનું અનુદાન તેરશે કરવું. તત્ત્વ અનુ. કાર્તિકી પૂનમની પટદર્શન યાત્રા તેરશે કરવી.

(૩) તત્ત્વ અનુ. પૂનમ ઘટી જાય ત્યારે તેને પાળવાની કે જરૂર નથી.

સારાંશ-પૂનમ પર્વનો લોપ માનવો.

૬-પૂનમ વધે તો બે પૂનમ રાખવી. આમાં પણ વિચાર-ભેદ છે.

(૧) પૂ. શ્રી કલ્યાણુવિં-ચૌમાસીનું અનુદાન ચૌદશ તથા પહેલી પૂનમે કરવું.

(૨) ચૌમાસીનું અનુદાન તેરશ ચૌદશે કરવું.

સારાંશ-છઠ્ઠ કરનારે બીજી પૂનમની ઉપેક્ષા કરવી.

૭-ક્ષીણ પાંચમ ચોથ દાખલ માનવી. આમાં પણ વિચારભેદ છે.

(૧) વીં તંત્રી-ભા. શુ. પાંચમનું અનુદાન ભા. શુ. ચોથમાં આવી જાય.

(૨) તત્ત્વ અનુ. પાંચમ નકામી થાય ત્યારે તે તિથિ પાળવાની જરૂર નથી.

(૩) વીં તંત્રી-પાંચમ ઘટે ત્યારે તેનું અનુદાન છઠ્ઠ કરવું.

૮-પાંચમ વધે ત્યારે બે પાંચમ રાખવી અને બીજી પાંચમની પૂર્વે એક દિવસ છોડી ત્રીજે દિવસે સંવત્સરી કરવી.

૯-ફલ્ગુ તિથિ તથા ફલ્ગુ મહિનામાં ધર્માનુદાન ન થાય.

૧૦-તત્ત્વતરંગિણીના આધારે જ તિથિની વ્યવસ્થા કરવી.

નવીન પક્ષના સમર્થક પૂ. શ્રી કલ્યાણુવિં મં. આ માન્યતામાં ભિન્ન વિચાર ધરાવે છે,

(જૈન પુ. ૩૫, અં. ૩૧, પૂ. ૭૨૮)

૧૧-પૂનમ વિગેરેની વધઘટમાં તેરશ વિગેરેની વધઘટ કરવાનું તથા લખવાનું માત્ર ૪૦ વર્ષથી શરૂ થયું છે.

૧૨-ગુર્વાદિકે આચરેલી પ્રાચીન આચરણા ખોટી છે. તેઓશ્રીએ ભૂલ કરી હોય પણ આપણે તેને સુધારી લેવી જોઈએ.

તિથિને અંગે પ્રાચીન આચરણા

શ્રી તપગચ્છની પ્રાચીન તિથિ આચરણા નીચે મુજબ છે.

૧-ઉદયતિથિ પ્રમાણુ માનવી, ક્ષીણતિથિ વધતી તિથિ તથા દિવાળી વિગેરે પ્રસંગે જ્ઞેયે પૂર્વાવકે આરોપિત ઉદયવાળી તિથિ લેવી.

૨-પ્રાચીન જૈન પંચાંગના આધારે તિથિ વધે જ નહીં અને લોકોત્તર ભાદરવાની કોષ્ટ પણ તિથિ વધે ઘટે નહીં.

૩-આરપર્વની વધઘટ ન મનાય, ન લખાય.

૪-આરાધનાના પંચાંગમાં પર્વતિથિ ઘટે તો પૂર્વની તિથિ પર્વતિથિ બને અને પર્વતિથિ વધે તો બીજી તિથિ જ પર્વરૂપે રહે જ્યારે પહેલી અધિક તિથિ પૂર્વની સંજ્ઞાને પામે છે, એટલે આરાધનાના પંચાંગમાં ૧૨ પર્વની વધઘટમાં ૧૨ સિવાયની પૂર્વની તિથિની વધઘટ લખાય-છપાય.

૫-પૂનમ ઘટે ત્યારે પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુજીના આજા પ્રમાણે ચૌદશ પૂનમ બને અને તે દિવસે માત્ર પૂનમ જ પળાય. તેના પૂર્વ દિવસે ચૌદશ મનાય-લખાય. પૂર્વનો લોપ ન જ થાય.

૧-પૂનમ વધે લૂહો ઉત્તરાના નિયમે યાને પદ્ધતીની શુદ્ધ તિથિના હિસાબે બીજી પૂનમ જ પૂનમ રહે, લૌકિક પહેલી પૂનમ લોકોત્તર ચાદશ બે અમાસની પણ પૂનમ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી.

૭-પાંચમ ઘટે ત્યારે ૫૮ .૧ જગદ્ગુરુની પૂર્વસ્યાં તિથી આગા પ્રમાણે ચોથ જ પાંચમ બને અને તે જ દિવસે પાંચમ પળાય. પાંચમ પર્વનો હોપ ન જ થાય, તેની સ્વતંત્ર આરાધના કરવી જોઈએ.

૮-પાંચમ વધે તો બીજી પાંચમ જ પાંચમ રહે અને લૌકિક પહેલી પાંચમ લોકોત્તર ચોથ બને. એટલે બે પાંચમ હોય ત્યારે પાંચમને અનન્તર યાને પૂર્વ દિવસે જ ચોથ તથા સંવત્સરી પર્વ આવે. સં. ૧૯૯૨માં તથા સં. ૧૯૯૩માં આ હિસાબે જ સંવત્સરી કરવામાં આવી છે.

૯-કલ્પમાં પૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, તપ, પાક્ષિક વિગેરે કરાય. માત્ર તે જ તિથિનું વિશિષ્ટ ધર્મનુદાન અધિક તિથિમાં ન થાય. લૌકિક ધર્મનુદાનમાં પણ કલ્પ વર્ણ્ય મનાતી નથી.

૧૦-પૂ. ૧૦ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ તથા પૂ. ૧૦ આ. ૧૦ શ્રી વિજયહીરસુરિજી મહારાજની આગા પ્રમાણે જ તિથિની વ્યવસ્થા કરવી. તત્ત્વતરંગિણીના આધારે તિથિ વ્યવસ્થા થતી હતી એવું જવાબદારીવાળું પ્રમાણ મળતું નથી.

૧૧-પૂનમ, અમાસ તથા બા. ૧૦ શુ. ૧૦ પની વધધટમાં ચૌદશ પૂનમ, ચૌદશ અમાસ તથા ચોથ, પાંચમને સંયુક્ત

રાખવાની પ્રાચીન આચરણ છે. કેમકે પૂ. ૧૦ શ્રી કાલિકાચાર્યે બાદરવા શુદ્ધિમાં ચોથ-પાંચમને સાથે જ રાખવાની આગા કરી છે. પૂ. ૧૦ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજની પણ પૂનમ તથા પાંચમની વધધટમાં એ જ આગા છે. મધ્ય યુગના મહાપુરુષોએ પણ ક્ષીણ પાંચમનું અનુદાન ચોથે અને ક્ષીણ પૂનમનું અનુદાન ચૌદશે જણાવ્યું છે. આપણા ગુરુવર્ગે પૂનમ આદિની વધધટમાં તેરસ આદિની વધધટ કરી છે, અને આ જ પણ એ જ પ્રમાણે તિથિ-નિર્ણય કરાય છે.

૧૨-યુ. ૧૦ શ્રી કાલિકાચાર્યજી મં. બા. ૧૦ શુ. ૧૦ ચોથ પાંચમને અનન્તરરૂપે રાખવાનો નિયમ ધજો ત્યારથી ચાલતી આવેલી આચરણને ખોટી કહેવી, એ આગમની આશાતનારૂપ છે અને મનમાની રીતે ગુર્વાદિકથી વધારે હઠાપણવાળા જાહેર કરવા, એ નરી દયાને પાત્ર અગ્નતા જ છે; કેમકે ગુર્વાદિકની નિર્વંશ આચરણ જિનાગારૂપ જ મનાય છે.

આ બન્ને તારવણનો સમન્વય કરવાથી હરકોઈ મનુષ્ય સમજી શકે કે નવીન પક્ષે તિથિ માટે કરેલી પ્રપણા ભવ-ભરી જીવો માટે આદરણીય નથી.

પ્રકરણ ૯ : આચરણ

જૈન સંઘમાં તિથિ સંબંધી જે આચરણ છે તેની યાદી ગત પ્રકરણમાં આપવામાં આવી છે. આ આચરણનો પ્રારંભકાળ યુગપ્રધાનોના યુગથી મનાય છે. પછીના શાસ્ત્રો એ આચરણને જ અનુસરે છે અને આપણા આરાધ્યપાદ ગુરુદેવોએ પણ એ આચરણ અપનાવી છે. એટલે એ આચરણ આજે પ્રમાણરૂપે મનાય છે.

જિનાગમમાં પ્રાચીન આચરણનું શું સ્થાન છે તે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવે છે.

આચરણ શું છે ?

વ્યવહાર પાંચ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે—

પંચવિદ્ધ વ્યવહારે પદ્ધતે, તં જહા-આગમવ્યવહારે, સુય-વ્યવહારે, આણાવ્યવહારે, ધારણાવ્યવહારે, જીયવ્યવહારે ॥

(સ્થાનાંગસૂત્ર, સ્થા. ૫, ૩૦ ૨, સૂત્ર. ૪૨૧)

(મગવતીસૂત્ર, શા. ૮, ૩૦ ૮, સૂત્ર-૩૪૦)

સો (વ્યવહારો) પુણ પંચવિજ્ઞાનો, આગમ-સુઅ-આજ-ધારણા-જીવ ॥ (વ્યવહારમાણ્ય ૩૦ ૧૦)

સારાંશ—આગમ, સૂત્ર, આગા, ધારણા અને જીવ એમ પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર છે.

આ પાંચમાના જીવ વ્યવહારનું બીજું નામ આચરણ છે. જુઓ—

જીતમિતિ કોડયઃ ? “જં બહુદિં ગીઝત્યેદિં આદ્યં, જં જીતં, ઉચિતમાચિષ્ણમિત્યર્થાનન્તરમ્ ।”

(વ્યવહારપીઠિકા ચૂર્ણિ)

“ જીતં નામ-પ્રમુતાનેકગીતાર્થકૃતા મર્યાદા, ત-પ્રતિપાદકો ગ્રન્થોડ્યુપચારાજ્જીતં ”

(વ્યવહારપીઠિકા, વૃત્તિ)

વાસ્તવિક રીતે આચરણ, પરંપરા અને ગનજ સમાચારી એ જીતનાં બીજાં નામો છે.

પૂ. ૧૦ શ્રી શાંતિસૂરિ મહારાજ આચરણની ઉપ-યોગિતા જણાવે છે કે—

અન્નહ મણિયં પિ સૂર, કિંચી કાલાઈ કારણાવિક્લવં ॥

અદ્વજ મન્નહ શ્ચિય, વીસહ સંવિગ્ગાગોપદિં ॥ ૮૧ ॥

કલ્પાણં પાવરણં, અમ્બોયરચાઉ જ્ઞોલિયા મિક્ષા ॥

ઓવન્ગહિય કડાહય, તુંબય મુહવાણદોરાઈ ॥ ૮૨ ॥

સિક્કિગનિકલેવણાઈ, પજ્ઞોસવણાઈ તિહિ પરાવત્તો ॥

મોયણવિહિહિઅન્નત્તં, પમાહ વિહિહમન્નપિ ॥ ૮૩ ॥

અવલંબિડણકજ્ઞં જં કિપિ સમાયરન્તિ ગીયથા ॥

થોયાવરાહણ બહુગુણં, સન્વેસિં તં પ્રમાણં તુ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ—શ્રુતમાં અન્યથા કથન છે જતાં સંવિગ્ન ગીતા-થોએ કાલાદિક કારણની અપેક્ષાએ કેંક અન્યથા આચર્યું છે એમ દિસે છે.

જેમકે-કદપોનું પહેરવું, અગ્રાવતારમાં પલટો, બે માંઢા-વાળી ઝોળીમાં ભિક્ષાગ્રહણ, ઔપચારિક, કટાહક તુંબડી (તપણી)ની કાયલી, દોરા વિગેરે. સિક્કામાં પાત્રનિક્ષેપ, સંવત્સરીની તિથિનું પરાવર્તન એટલે પાંચમને બદલે અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરવાનું અને ગોચરીની વિધિમાં સૂત્ર-પાઠનું પરાવર્તન ઇત્યાદિ વિવિધ આચરણો જાણવી.

ગીતાર્થો કારણને અવલંબીને થોડા નુકસાનવાળું અને બહુ શુભવાળું જે કંઈ આચરણ કરે છે તે દરેકને પ્રમાણરૂપ છે.
(ધર્મરત્નપ્રકરણ શ્લોક ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૫.)

પૂં આં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ સિક્કિંગની વૃત્તિમાં શ્રી વ્યવહાર ભાષ્યની સાખ આપી એ જ વાત સમજાવે છે.

સત્યપરિણા લક્ષાયસંજમો પિંડઉત્તરજ્ઞાપ ।
શુભલે ઘસહે ગોહે જોહે સોહી ય પુલ્કરિણી ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—શાસ્ત્રપરિણા અધ્યયનને બદલે છ જીવનિકા અધ્યયન પિંડુપણા પછી ઉત્તરાધ્યયના અધ્યયનને બદલે ઉત્તરાધ્યન પછી આચારાંગનું અધ્યયન. આ દરેક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પ્રવર્તેલ આચરણાઓ છે. કાળાદિક અપેક્ષા એ જ વૃક્ષનાં ફળો, બળદનું બળ, ખેડૂતની કળા, ચોક્કાનું સામર્થ્ય, પ્રાયશ્ચિત્તમાં દંડ અને પુષ્કરિણીના જળમાં ઢાસ થતો અનુભવાય છે.

પૂં આં શ્રી શુભરત્નસૂરિજી મહારાજ આચરણને અંગે શ્રી કલ્પસૂત્રની વૃત્તિના ત્રણ ખંડમાંથી સાક્ષી આપી જણાવે છે કે—

ધિદ્ સંઘયણાદ્ગં, મેરાહાંનિ ચ જાણિડં થેરા ।
સેહજ ગીયત્યા ધિય ઠવણા આદ્ગણકલ્પસ્સ ॥ ૧ ॥
(વાસોન્તપ્રકરણે, આચીર્ણપ્રમાણ્યવિચાર)

સારાંશ—સ્થવિરો, ગીતાર્થ, શિષ્યો, ધૃતિ તથા શરીર-બળની મર્યાદા હાનિને વિચારી આચરણાકલ્પની સ્થાપના કરે છે.

પ્રતિક્રમણમાં છેલ્લા એ સાધુ સિવાયના મુનિસંઘને બદલે માત્ર ત્રણ આદિને જ વંદન કરાય છે તે આ રીતની જ આચરણ છે.

ઉપરના પાઠથી સ્પષ્ટ છે કે પાંચમને બદલે અનન્તર ચોથે સંવત્સરી કરવી, એટલે કે પાંચમના પૂર્વ અહોરાત્રમાં સંવત્સરી અને પૂનમના પૂર્વ અહોરાત્રમાં ચૌમાસી પાખી વિગેરે કરવાં તે પ્રાચીન આચરણ છે.

શુદ્ધ આચરણ

અશઠાદિ ગુણવાળા ગીતાર્થોએ પ્રવર્તાવેલ આચરણ જ આગમ તુલ્ય છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

અસઠેણ સમાદ્ગણં, જં કલ્પદ્ધ કારણે અસાવજ્ઞં ॥
ન નિવારિયમન્નેહિં ય, બહુમણુમયમેયમાદ્ગં ॥ ૧ ॥

(સ્થાનાંગી, સ્થાન ૫, ૩૦, ૨, સૂં... વૃત્તિ, ભગવતિ સૂત્ર શં ૧, ૩૦, ૩, સૂં... ઔર કલ્પભાષ્ય)

“ અશઠેન-રાગદ્વેષરહિતેન કાલિકાચાર્યાદિષત્ પ્રમાણથેન સતા, સમાચીર્ણ-આચરિતં યદ્ ભાદ્રપદચતુર્થી પર્યુષણાવત્ કુત્રાચિત્-દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાદૌ, કારણે-પુણ્ણવલંબને, અસાવજ્ઞ-પ્રકૃત્યા મૂલોત્તરગુણારાધનયોરબાધકં ન ચ— નૈષ, નિવારિતમ્, અન્યૈઃ—તથાવિધૈરેવ તત્કાલગીતાર્થૈઃ, અપિ તુ બહુ-યથા ભવત્યેવં, અનુમતમ્ પતદ્ આચીર્ણં ઉચ્યતે ”

(શ્રીકલ્પસૂત્ર વૃત્તિ, ૩૦, ૩, પત્ર ૧૩)

જે પૂં આં શ્રી કાલિકંસૂરિ સમા રાગદ્વેષરહિત મહા-પુરૂષે દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ કારણે ચોથની સંવત્સરીને પેઠે આચર્યું હોય, જે પાપરહિત હોય, જેનો તે સમયના ગીતાર્થોએ

નિષેધ ન કર્યો હોય અને જે ગીતાર્થોએ અનુમત હોય તે “આચરણ” કહેવાય છે.

ધીરપુરિસપન્નત્તો, પંચમશ્ચો આગમો વિડ-પસત્થો ।
પિયધમ્મડ્વજ્જમીરુ-કાપુરિસજાવાણુ ચિન્નોય ॥ ૬ ॥

(વ્યવહાર-ભાષ્ય)

ધીરપુરિસા-તિત્થયરા તેહિં પન્નત્તોતિ, વિડળો ચડ-દસપુવિણ્ણો તેહિં કાલં પહુષ્પસંસિઓ-ન નિંદિઓ, પિ-યધમ્માદેહિં અશ્ચિન્નો તેણ પન્નઓ ભવદ્ સત્યમેતદિતિ ॥

બહુઓબહુસ્સુપહિં, જો વુત્તો નયનિવારિઓહોદ્ ।
વત્તણુવત પમાણં, જીણ કયં હવદ્ પઞં ॥

યદ્યનુતં સ્યાત્, બહુસો બહુસ્સુપહિં વારિઓ હુત્તો, જમ્હા ન નિવારિઓ તમ્હા સદ્દહિઅવ્વં, સત્યમેતદિતિ ॥

(વ્યવહારભાષ્ય, ચૂળિ, ઉદ્દેશ ૧૦)

આચરણાવ્યવહાર તે પૂં તીર્થંકરદેવોએ આદેશેલ, પૂર્વધરોએ પ્રશંસેલ અને ધર્મપ્રિય પાપભીર પુરૂષોએ આચરેલ પાંચમો આગમ છે, જેને બહુશ્રુતોએ અનેક વાર કહ્યો છે કિન્તુ નિષેધો નથી એ જીતવ્યવહારથી પરંપરાપ્રમાણ મનાય છે.

યદિ જૂઠી પ્રવૃત્તિ હોય તો તેને બહુશ્રુતો પુનઃ પુનઃ નિવારે છે, માટે જે પ્રવૃત્તિને બહુશ્રુતો નિવારે નહીં તે પ્રવૃત્તિ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે—સાચી છે.

વાંચક સમજી શકશે કે—પૂનમની વધધટમાં તેરશની વધધટ કરવી આ આચરણ છે જેને પાપભીર અને ધર્મપ્રિય મહાપુરૂષો આચરે છે. બહુશ્રુતો આ પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરતા નથી. પર્વોની આરાધનામાં સંવર તથા નિર્જરા પ્રત્યક્ષ છે એટલે આ અસાવજ પ્રવૃત્તિ છે, માટે આ પ્રવૃત્તિ જીતવ્યવહારને સમ્મત છે, જિનપ્રણીત છે, વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે, અવિતથ છે.

નવીન મતની ચૌદશ પૂનમ એક દિવસે જ આરાધવી વિગેરે આચરણની કોટિમાં આવી શકે તેમ નથી કેમકે અનેક બહુશ્રુતો આ નવી પ્રવૃત્તિને નિષેધે છે, તેમાં પર્વના આરાધનની મના છે એટલે સાવધ વર્તનનો પક્ષ છે. અહીં ધૃતિ, સંઘયણ વિગેરેના ઢાસનું પણ નિમિત્ત નથી; માટે આ નવી પ્રથા વિશ્વાસને યોગ્ય નથી.

મગ્ગો આગમનીઈ, અહવા સંવિજ્ઞબહુજણાદ્ગં ।

ઉભયાનુસારિણી જાસા, મગ્ગણુસારિણી કિરિયા ॥૮૦॥

ટીકા—દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવપુરુષાદ્યૌચિત્યમાલો-ચ્ય સંયમવુદ્ધિઃ કાર્યેવં કિંચિદાચરન્તિ, તદ્વાન્યેડપિ સંવિજ્ઞગીતાર્થોઃ પ્રમાણયંતીતિ સ માર્ગોડમિધીયતે ॥

જં સવ્વહા ન સુતે, પડિસિદ્ધં નેવ જીવવહહેડ ।

તં સવ્વંપિ પમાણં ચારિત્ત-ધનાણ મણિયં ચ ॥ ૮૪ ॥

અવલંબિજ્ઞ કજ્ઞં, જં કિંપિ સમાચરંતિ ગીયત્યા ॥

યોવાવરાહણ બહુગુણં, સવ્વેસિં તં પમાણં ॥ ૮૫ ॥

(ધર્મરત્ન-પ્રકરણ)

સારાંશ—આગમ તથા સવિજ્ઞ મહાપુરૂષોએ આચરેલ આચરણને અનુસરતી ક્રિયા તે માર્ગાનુસારિણી ક્રિયા કહેવાય છે.

જેનો આગમમાં નિષેધ નથી, જેમાં જીવહિંસા નથી, જેમાં થોડો દોષ છે પણ લાભ ઘણો છે, જેને ગીતાર્થો કારણ

યોગે આચરે છે તે મુનિઓ તથા સર્વને માટે સ્વીકારવા યોગ્ય છે, પ્રમાણુ૩૫ છે.

સામાયારીવિ પુણો, પમાણમિહ હોઈ તન્નિસામેહ ॥
અસંદેહ સમારણો, અન્નેદિં અણુમયા હોઈ ॥ ૪૫ ॥
તલ્લક્ષણં તુ આવરિય-પારંપરયણ આગયા સંતી ॥
સિદ્ધંતદોસલેસં, વંસેદ ન અત્તદોસેણ ॥ ૪૬ ॥

(પૂ૦ ૩૦ શ્રી ધર્મસાગરજી મંકુત તત્ત્વતરંગિણી)

આ કથનમાં પણ ઉપરના લખાણો પ્રમાણે જ અર્થ-સંબંધ છે. વિશેષતા એટલી જ છે કે-જે સમાચારી આત્મ-દોષના કારણે જિનામને દુષિત બતાવે તે સમાચારી પ્રમાણુ-બૂત નથી.

અશકું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે.

આલપણં વિહારેણં, ટાણાચંકમણેણ ॥
સક્કા સુવિહિઆ નાડં, માસા વેણપણ ય ॥ ૧ ॥

(આવશ્યક વૃત્તિ અં ૩, પૂ૦ આં શ્રી કુલમંડન-સુરિકૃત તત્ત્વતરંગિણી, મુદ્રિત પૃષ્ઠ-૮૬)

અર્થ—શ્રી આદિના સંસગ દોષથી રહિત તથા પ્રતિ-શેખણવાળી વસતિ, નવકલ્પી વિહાર, અવિરૂદ્ધ સ્થાનમાં કાઠિસંગ, ધર્મસમિતિયુક્ત ગમન, ભાષા અને વિનયવડે સુવિદિત સાધુ મણી શકાય છે.

આવા અશક મહાપુરૂષે આચરેલ પ્રવૃત્તિ આચરણુરૂપે મનાય છે.

દુષિત આચરણુ

મનસ્વીપણે કરાતી પ્રવૃત્તિ એ આચરણુરૂપે નથી.
જં જીઝં સાવજં, ન તેણ જીપણ હોઈ વવહારો ॥
જં જીઝમસાવજં, તેણડ જાપણ હોઈ વવહારો ॥

(વ્યવહારમાપ્ય ૩૦ ૧૦)

પૂ૦ આં શ્રી શાન્તિસૂરિમહારાજા—

જં પુણ પમાયકુયં, ગુરુલાગ્રવર્ચિતા વિરહિયં સવહં ॥
સુદશીલ સદોદણં, ચરિત્તિણો તં ન સેવન્તિ ॥ ૮૬ ॥
જહ સડ્દેસુ મમત્તં, રાઢાઈ અણુદ્ધ ઉવહિ મત્તાઈ ॥
નિવિજ્ઞ વસહિ તૂલો-મસુરમારણ પરિમોગો ॥ ૮૭ ॥

—ધર્મરત્નપ્રકરણ

પૂ૦ આં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજા—

સમાચારીમાં અને અસંવેગી ગીતાર્થ કે અસમંજસ લોકની પ્રવૃત્તિના આધારે રચાયેલ અન્ય શાસ્ત્રમાં ભેદ પડે છે. એટલે સમાચારીમાં એવા અન્ય શાસ્ત્રોનો વિરોધ જોવાતો નથી. માત્ર આગમનો વિરોધ ન હોય એ વાત બ્રહ્મવી ન જોઈએ; માટે આગમાવિરુદ્ધમાચરિતં પ્રમાણમ્ આગમથી અવિરૂદ્ધ આચરણુ પ્રમાણુ છે.

(ધર્મરત્નપ્રકરણ, ગાં ૮૦ ની ટીકાનો આધારે)

પૂ. આ. શ્રી કુળમંડનસૂરિ મહારાજ

નનુ યદ્દિ આચાર્યપરંપરાગતા સમાચારી પ્રમાણી-ક્રિયતે તદા પાર્શ્વસ્થ-યથાચ્છંદાદિપ્રવર્તિતાડપિ કસ્માન્ન પ્રમાણમ્ ? ઉચ્યતે આચરણાલક્ષણાભાવાત્

તદમાચાર્યાડુદ્ધપિણ્ડાદિગ્રહણાદિનાં સાક્ષાત્ સા-ચયત્વાત્ કેવાંચિત્ ॥ ન ચ સા પ્રમાણન્ અશઠત્વાસંમત્વાત્ ॥

(શ્રીવિચારામૃતસંગ્રહ પૃ ૮૪)

પૂ૦ આં શ્રીગુણરત્નસૂરિ મં—પાર્શ્વસ્થ યથા ચ્છંદાદિ પ્રવર્તિતમપિ કસ્માન્ન પ્રમાણમ્ ।

ઉચ્યતે—આચરણાલક્ષણાભાવાત્ ॥

(વાસોન્તપ્રકરણે, આર્ચીર્ગપ્રામોણ્યવિચાર)

પૂ૦ ૩૦ શ્રી ધર્મસાગરજી મં—

દહરા પસત્થનામાવિ, પંદિયાણ પ્રમાણમિહ ન જઓ ॥
વિસમિસ્સ પાપસં વા, તિવહં તિવિદેણ વચ્ચિજ્ઞા ॥ ૪૭ ॥
(તત્ત્વતરંગિણી)

સારાંશ—જે સાવધ પરંપરા હોય તેનો ત્યાગ કરવો, જે અસાવધ પરંપરા હોય તેનો સ્વીકાર કરવો. પ્રમાણ-ચરણુ, લઘુગુરુમર્યાદાનું ઉદ્ધેધન, સપાપક્રિયા, સુખચાલતા, શકપ્રવૃત્તિ, ગૃહસ્થોમાં મમતા, દેહશોભાદિ, અશુદ્ધઉપધિ, અસુઝતો આહાર-પાણી, વિના આરા વસતિવાસ, તદ્વાપ્ત-ગાદી-તક્રિયાનું વાપરવું, અસંવેગી ગીતાર્થોની સ્વચ્છંદતા, અવિચારી લોકમર્યાદા, પાસત્યા, સ્વચ્છંદી તથા યતિની પ્રવૃત્તિ, દોષિત વસ્તુનું મહણુ વિગેરે અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓ છે જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

પૂ૦ આં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજાએ જાહેર કયું છે કે—પ્રાચીન આચરણુ અને લૌકિક શાસ્ત્રમાં ભેદ પડે એ સ્વાભાવિક છે એટલે કે—ભાદરવા શુદ્ધિમાં જે યોથ હોય ત્યારે જનતા પહેલી યોથે જ અને શ્રી સંધ ખીજ યોથે જ યોથ માને, જે પાંચમ હોય તો જનતા પહેલી પાંચમે જ અને શ્રી સંધ ખીજ પાંચમે જ પાંચમ માને ઇત્યાદિ તિથિભેદ સ્વાભાવિક જ રહેવાનો તેમ જ ગણેશ યોથ અને સંવત્સરી યોથનો પણ આ હિસાબે જ ભેદ પડવાનો.

શકે પ્રવર્તાવેલ પ્રવૃત્તિ પણ અપ્રમાણુ મનાય છે.

શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં શકેના લક્ષણો નીચે મુજબ બતાવ્યા છે.

આચાર્યાદિનો પરિભવ કરનાર, સ્થવિરાદિનો ઉપધાતક, અપમાન કરનાર, અદ્વપદ છતાં પોતાનો બહુશ્રુત મનાવનાર, પોતાને જ શુદ્ધપાઠી બતાવનાર, વિગેરે. આવા પુરૂષોએ પ્રવર્તાવેલ માર્ગ સમાચારીની કાઠિમાં આવી શકતો નથી માટે તેની એક પણ પ્રવૃત્તિ આચરણુને યોગ્ય નથી.

(શ્રી વિચારામૃતસંગ્રહ ૦ પૃ ૮૬)

આચરણુ સર્વથા માન્ય જ છે.

અશક ગીતાર્થોએ પ્રવર્તાવેલ આચરણુ તીર્થકરની આરા સમાન છે, ગણધરના વચન જેવી છે, જિનામ તુલ્ય છે. ભવભીરુએ તેનો આદર અને સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. જુઓ—

કો કજ્ઞા સત્થાણં ? તિત્થકરો । તિત્થકરેણ કયં ન કોવિજ્ઞ હિત્તિ વુત્તં મવઈ । एवं सोणां गीअत्थो कत्ता, विहीय करितो अकोण्णो मवइ । कत्ता इव तीर्थेकर इवेत्यर्थः

(નિર્જીય ચૂળિં ઉદ્દેશ-૧૬)

અપિ ચ—મગવદર્શનમપિ કિમાગમમૂલ-મનાગમમૂલં વા ? યચાગમમૂલં તર્હિ કચમ્ આચાર્યપરંપરા ન પ્રમા-ણમ્ ? આચાર્યપરંપરામન્તરેણાડગમાર્થસ્થાવબોધુ-મશક્યત્વાત્ । અથાડનાગમમૂલં તર્હિ અપ્રમાણમુન્મત્તક-વિરચિત-દર્શનવત્ । (શ્રી નન્દિસૂત્રવૃત્તિ)

વોસા જેણ નિરુજ્જંતિ, જેણ લિજ્જંતિ પુવ્વકરમાહં ।
સો મુલ્લો વાયો, રોગાવત્થાસુ સમણં ઘ્વ ॥ ૧ ॥

આગમવચનમનુસ્મરતો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-
પુરુષાદ્યૌવિશ્વમાલોચ્ય સંયમવૃદ્ધિઃ કાર્યેવ કિંચિદાચર-
ન્તિ, તદ્વાન્યેડપિ સંવિજ્ઞગીતાર્થાઃ પ્રમાણપ્રતીતિ, સ માર્ગોડ-
મિધીયતે ।

++ આગમાવિરુદ્ધમાચરિતં પ્રમાણમિતિ સ્થિતં ॥
(ધર્મરત્નપ્રકરણ-વૃત્તિ)

યદ્ માષિતં માધ્યાદૌ—

અસદાદૃષ્ટાંડવજ્ઞં, ગીયત્યઅવારયં તિ મજ્જત્યા ।
આયરણા, વિહુઆણત્તિ, વયણઓ સુવહુ મજ્જંતિ ॥ ૧ ॥
(આચારપ્રદીપ, પૃષ્ઠ ૧૯)

ગીતાર્થાચરણં તુ મૂલગણધર-મણિતમિવ સર્વ-
વિધેયમેવ સર્વમુમુક્ષુભિરપિ ॥

(શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર-વૃત્તિ)

ન ચાચાર્યપરંપરા ન પ્રમાણમ્, અવિપરીતાર્થવ્યાખ્યા-
ત્વેન તસ્યાઃ પ્રમાણસ્યાડપાકર્તુમશક્યત્વાત્ । ++
જીતવ્યવહારેણ પૂર્વાચાર્યચરણાયાઃ પ્રમાણિતત્વાત્ જિના-
શ્ચાન્તર્ભૂતત્વેડપિ.....કથં પૂર્વાચાર્યાણામાચરણા ન મન્ય-
ન્તે ? સતાં સા (આચરણા) જિનાતૈવ પ્રમાણમિતિ ॥
(શ્રીવિચારામૃતસંગ્રહ પૃષ્ઠ ૮૪, ૮૫)

“ અતઃ પંચમં જિતવ્યવહારમભિમન્યમાનૈઃ સર્વ-
શઠાચીર્ણં પ્રમાણીકાર્યમ્ । ”

“ યદ્શઠાંચીર્ણમસાવદ્યં, તજ્જિનોક્તમેવ । ”

“ અશઠાચીર્ણસ્ય તુ પ્રમાણ્યાંગીકારે સર્વં સુસ્થં સ્યાત્ ” ।

(વાસોન્તપ્રકરણ, આચોર્ણપ્રમાણ્યવિચાર)

ઉપરના દરેક શાસ્ત્રપાઠો એક અવાજે કઢ્યું કરે છે કે—
અશઠગીતાર્થની આચરણા તીર્થકરની આજ્ઞા તુલ્ય
છે. જો નિર્દર્શન આગમપ્રધાન છે માટે જ આચાર્યપરંપરા
પ્રમાણ છે. દોષને દૂર કરે અને પૂર્વ ક્રમને અપાવે તે મોક્ષ-
માર્ગ છે. આ હિસાબે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-આવ વિગેરેને ઉચિત
વિચારી સંયમવૃદ્ધિ માટે જે પ્રવર્તન થાય તેને અન્ય સંવેગી
ગીતાર્થો અનુસરે છે જે માર્ગ કહેવાય છે. અશઠઆચરિત
નિષ્પાપ ગીતાર્થોએ નહીં વારેલ આચરણાને સૌ કોઈ આજ્ઞા
(તીર્થકરની આજ્ઞા) રૂપે માને છે. મુમુક્ષુઓએ ગીતાર્થની
સર્વ આચરણા શ્રી ગણધરપ્રણીતની જેમ આચરવી.
આચાર્યપરંપરા અપ્રમાણિક હોય જ નહીં, કેમકે તે
જિનાજ્ઞામાં નિહાળે છે. સત્યુપદેશો તેને જિનાજ્ઞા સમી જ
પ્રમાણ માને છે.

પાંચમા છત્રવ્યવહાર માનનારે સર્વ અશઠાચરિત પ્રમાણ
કરવું. નિષ્પાપ અશઠાચરિત જિનપ્રણીત જ છે,
અશઠાચરિતને પ્રમાણ માનવાથી દરેક વ્યવસ્થિત થાય છે.
વિગેરે વિગેરે.

આચરણાના ઉચ્છેદકોને !

અશઠ ગીતાર્થોએ પ્રવર્તાવેલ પરંપરાને જિનાગમ તુલ્ય
માની તેને અનુસરવું જોઈએ કે એટલું જ નહીં કિન્તુ તેનો
અપલાપ કે ક્ષુદ્રબુદ્ધિથી ઉપજતો વિરોધ પણ ન કરવો
જોઈએ; કેમકે તેમ કરનારને આજ્ઞાભંગનો દોષ લાગે છે.

પ્ર૦—વી૦તંત્રીજી માને છે કે—“મહાપુરુષોનાં નામોના
નામે કે આપત્તિઓના નામે જનતાને મુંઝવવી એ યોગ્ય
નથી.” “ મહાપુરુષોને ગમે તે કારણસર તેનો આવા વિચાર
કરવાની તક ન મળી હોય પણ આપણને તક મળી છે.”
વિગેરે.

આ લખાણનો આશય એ જ છે કે—પરંપરા ગમે તેવી
પ્રાચીન હોય તો પણ તેને તજ દેવી. વિગેરે.

તત્ત્વતરંગિણીના અનુવાદકજી તો તેનાથી આગળ વધે
છે અને એ પ્રાચીન તિથિપરંપરા સામે કલમ ચલાવે છે કે—

“ જે કાળે કરીને કારણિક ઠરાવી હોય, છતાં તેમાં
શાસ્ત્રનો આધ ન હોય તેવી પરંપરા કારણ દૂર થતાં દૂર થઈ
ગય, એમાં પરંપરાનો કશોય ભંગ થતો નથી ” (વીર૦
પુ૦ ૧૫, અં૦ ૨૭, પૃ૦ ૪૧૮) એટલે કે તેઓ કારણિક
પરંપરાને તોડવામાં આજ્ઞાભંગ જેવું કંઈ માનતા નથી.

ઉત્તર—ઉપરના બંને લેખકોએ નવીન પક્ષના બચાવ
માટે જ એ પ્રમાણ લખેલ છે. વસ્તુતઃ તેઓએ પોતાની કલ-
મનો દુરુપયોગ જ કર્યો છે. આ સિવાય તેઓના લખાણમાં
પણ પરંપરા ભેદ છે. જુઓ વી૦ તંત્રીજી તો તિથિની આ-
ચરણાને શાસ્ત્રમર્યાદાથી વિપરીત માને છે જ્યારે તત્ત્વ૦
અનુવાદકજી તિથિપરંપરાને કારણિક અને શાસ્ત્રના આધ
વગરની માને છે.

વળી તત્ત્વ૦ અનુવાદકજી કારણિક પરંપરાને કારણ દૂર
થતાં દૂર કરવામાં આજ્ઞાભંગ માનતા નથી. આથી તો એમ
નક્ક થાય છે કે—તત્ત્વ૦ અનુવાદકના મતે “ પાંચમની સંવ-
ત્સરી ચોથે થાય છે તે કારણિક આચરણા છે, પણ હવે
તે કારણ ન હોવાથી અંચળગત્, પાંચમં ગત્ તથા સ્થા-
નકમાર્ગોએ તે આચરણાને દૂર કરીને પુનઃ પાંચમે સંવત્સરી
કરે છે તે સર્વથા વ્યાજ્ઞી છે.

હોય, મનુષ્ય પ્રમાણોના અભાવે આવા આવા જ ફક્ત
મારે છે છતાં લેખકને યદિ ચોથની સંવત્સરી ઇષ્ટ છે તો
શાસ્ત્રમાં સુચવેલ પાંચમની અનંતર ચોથે સંવત્સરી કરવામાં
જ જિનાજ્ઞા છે એ ભૂલવું જોઈએ નહીં. આજ્ઞાસિદ્ધ વસ્તુમાં
મનસ્વી તર્કણાઓને સ્થાન નથી.

અશઠ ગીતાર્થોની આચરણાને અંગે મનસ્વી તર્કણા કર-
નારને પૂ૦ મહાપુરુષોએ અનેક ઉત્તર આપ્યા છે જે નીચે
મુજબ છે.

૧—ચોઠ પૂર્વધર શ્રુતકેવલી ભ૦ શ્રીભદ્રભાડુ સ્વામી મ૦
કરમાવે છે કે—

આચરણ્યપરંપરણ, આગયં જો ડ છેયબુદ્ધિપ ।

કોડવેદ છેયવાદ, જમાલિ નાસં સ નાસિદ્ધિહ ॥

(શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર-નિર્યુક્તિ)

પૂ૦ આ૦ શ્રી વિજયાનંદસૂરિ મ૦—અર્થ “આચાર્યો
કી પરંપરા સે જો આચરણા ચલો આતી હોવે, ઉસકા
ઉચ્છેદ્ કહને અર્થાત્ ન માનને કી જો બુદ્ધિ કરે, સો
જમાલી કો તરે નાશ કો પ્રાપ્ત હોવે । ”

(વીર૦ પુ૦ ૧૫, અં૦ ૨૩, પૃ૦ ૨૨૧)

પૂ૦ આ૦ શ્રી સાગરાનંદસૂરિ મ૦—(અર્થ)

“ આચાર્યની પરંપરાથી આવેલા સૂત્ર, અર્થ કે આચા-
રને જે કોઈ ડહાપણ દેખાડતા માટે નાશ કરવાની બુદ્ધિએ

કાપે એટલે નામ જુર કરે કે હઠાવે તે મનુષ્ય જમાલિ (નિહવ)ની માફક નાશ પામે છે ”

(શ્રી સિદ્ધ્યક પાક્ષિક વ૦ ૫, અં ૯, પૃ ૨૦૫)

મુનિવર જનકવિજયજી—(અર્થ)

“ શ્રી જિનેશ્વરદેવની એ પ્રકારે આજ્ઞા જ છે કે—જે ગીતાર્થ આચાર્યેથી આવેલ અર્થ હોય તેને સ્વેચ્છકબુદ્ધિએ અપ્રમાણ ન કરવા સૂત્રકૃતાંશુસૂત્રની નિયુક્તિમાં ફરમાવ્યું છે કે—“ :આચાર્યેની પરંપરાથી આવેલી આચરણાને જે ઉચ્છેદ કરે અર્થાત્ ન માનવાની જે બુદ્ધિ કરે તે જમાલીની પેઠે નાશ પામે. ”

(વીર૦ પુ. ૧૫, અં ૧૩, પૃ ૨૨૧)

અર્થાત્—કોઈપણ :મનુષ્ય પ્રાચીન આચરણાને લોપ કરીને જમાલી અને એ જરાય હનુજા ચોગ્ય નથી.

૨—પૂ૦ શ્રી ચીરંતનાચાર્ય—

“ અશઠાચાર્યા—ડડચીર્ણા—ડમાનને પંચવિહાડડચારા—ડડચરણસીલસ ગુરુણો દિશ્વોવપસવયણં આજ્ઞા, તમ-જ્ઞા આચરંતરેણ ગણિપિટકં વિરાદિષ્ટં ભવદ્ ત્તિ ”

(શ્રી નન્દીસૂત્ર ચૂર્ણિઃ)

અર્થ—અશઠ આચાર્યની આચરણાને ન માનીએ તો, પંચવિધ આચારને પાલનાર ગુરુનું હિતોપદેશ વચન તે આજ્ઞા છે. તેને અન્યથા કરનારે ગણિપિટક (આગમ) વિરાધ્યું છે.

યથાર્થ છે કે—પ્રાચીન તિથિ આચરણાને લોપવાથી પૂ૦ જ૦ આ૦ શ્રી હારવિજયસૂરિ વિગેરે પૂર્વ મહાપુરૂષો અને ગુરુ-વર્ગની આજ્ઞાને હોડ્યોક અપલાપ થાય છે.

૩—પૂ૦ આ૦ શ્રી કુલમંડનસૂરિ મ૦—

“ પૂર્વપૂર્વતરૈઃ પાશ્ચાત્યૈશ્ચ ગીતાચૈરાગમહૃદયવેદિભિઃ તેષુ સ્વોપજ્ઞપ્રથેષુ પર્વક્રમાયાત-સામાચારી-પ્રામાણ્યદર્શનેન તદુચ્છેદકપુરુષ-કલ્પિત-સામાચાર્યાઃ પ્રામાણ્યનિરાકરણાત્ ।

અર્થ—આગમને જાણનાર અતિ પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ગીતાર્થેએ પોતાપોતાના ગ્રંથોમાં ગુરુપરંપરાથી આવેલ સમાચારીની પ્રમાણિકતા દર્શાવી છે અને તેના ઉચ્છેદનાર પુરૂષની મનસ્વી સમાચારીનો અપ્રમાણિકતા જાહેર કરી છે.

તેઓશ્રી વળી પણ જણાવે છે કે—ક૦ સ૦ પૂ૦ આ૦ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ પ્રમુખ શ્રીસંધે પોતાના મનસ્વી આગ્રહ નહીં છોડનારો દંડ કર્યો છે. તે પ્રમાણે કરનાર શ્રીસંધ આગમમાનુસારી છે. વિધાન છે કે—શ્રી શ્રમણસંધ પરિણામ-શુદ્ધિવાળો, નિશ્ચયકારી અને સુપરીક્ષિતકારી હોય છે. શ્રીસંધ દેશકાળ અને શક્તિ સમેત આગમખળવડે તપાસીને કાર્ય કરે છે, કિન્તુ જેમ તેમ કરી કરતો નથી; કેમકે કોઈએ મહાન અપરાધ કર્યો હોય તો તેને એક બે ત્રણ વાર માણસો મોકલી બોલાવે છે, ન આવે તો પણ તેને સંધબહાર મુકવાની ઉતાવળ કરતો નથી કિન્તુ તેના ન આવવાનું કારણ તપાસે છે. યદિ તે આગ્રહને અંગે ન આવે તો તેને સંધ-બહાર કરે, અને ભયથી ન આવે તો તેને આધાસન આપે, સંધની મહત્તા દર્શાવે અને સંધને શરણે આવવા સમજાવે, માટે સંધ સુનિશ્ચિતકારી છે જેમ શ્રી બ્યવહાર ભાષ્યની વૃત્તિ ઉ૦ ૩, પૃ ૪૪૩ માં વર્ણન છે. મતલબ એ છે કે—

પ્રાચીન આચરણાના રક્ષણ માટે શ્રીસંધની મોટી જવાબ-દારી છે. વળી એક મઝ્છની કોઈ પણ એક સમાચારી કે

જેને બિજા ગઝ્છવાળા ન માનતા હોય તો પણ અશઠાચાર્ય હોવાથી પ્રમાણભૂત મનાય છે તેમ જ બહુસમ્મત પણ મનાય છે.

તેઓશ્રી અંતે જણાવે છે કે—

પરં પુર્વાચાર્યપરંપરાગતસમાચારી સમુચ્છેદકૈઃ પ્રવ-તિતા યા સમાચારી તસ્યાં કસ્યાગમરહસ્યા મિત્ત-સ્ય નાયં પ્રત્યયઃ સંભાષ્યતે યત્ ક્યં આચરણાલક્ષણોપેતા પ્રમાણમિતિ ।

અર્થ—પરંતુ પુર્વાચાર્યની પરંપરાથી આવેલ સમાચારીને ઉચ્છેદનાર પુરૂષે ચલાવેલ સમાચારીમાં કોઈ પણ આગમ-રહસ્યના જાણનાર પુરૂષને એવો વિશ્વાસ આવતો નથી કે આ આચરણાના લક્ષણવાળી યાને શુદ્ધ આચરણારૂપે છે કે પ્રમાણભૂત છે.

(શ્રી વિચારામૃતમંત્રક પૃ ૮૬, ૮૭)

આ પાઠનું પૃથક્કરણ નીચે મુજબ થાય છે.

૧—ગુરુપરંપરાવાળી આચરણા માન્ય છે, તેને મહા-પુરૂષોને ટેકા છે.

૨—ગુરુપરંપરાના ઉચ્છેદકની મનમાની પ્રવૃત્તિ અમાન્ય છે. મહાપુરૂષો પણ તેવી પ્રવૃત્તિને અપ્રમાણિક રૂપે જ જાહેર કરે છે.

૩—સમાચારીનો ઉચ્છેદ કરી નવી સમાચારી ચલાવવી એ કોઈ રીતે ઇષ્ટ નથી, માટે શ્રી સંધની ફરજ છે કે—તેમણે આવા પ્રસંગે પોતાની ઠરેલ અને વિશાળ બુદ્ધિનો પરિચય કરાવી ચોગ્ય તોડ લાવવો જોઈએ અને સર્વતોમુખી પ્રયત્નો-દ્વારા શ્રી સંધમાં એકતાનું સાત્રાજ્ય સ્થાપવું જોઈએ.

૪—અશઠે પ્રવર્તિલ પ્રાચીન પરંપરા પ્રમાણભૂત છે તેમજ બહુસમ્મત પણ છે.

૫—પ્રાચીન આચરણાને લોપી નવી સમાચારી ચલાવવામાં આવે તો જિનાજ્ઞાપાલક મનુષ્ય તેને પ્રમાણિક માનવાનું જૂલ કરતો નથી.

હું પણ શ્રી સંધને એ જ વિશ્વસ્તિ કરું છું કે—તિથિ આચરણાને અંગે ચાલતી પ્રસ્તુત ચર્ચાનો, શાંતિપૂર્વક અંત લાવવો જોઈએ અને જૈન જગતમાં પુનઃ એક જ તિથિએ પર્વારાધન થાય તેમ માર્ગ ચોજવો જોઈએ.

૪—પૂ૦ આ૦ શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મહારાજ—

અશઠાચાર્યાચીર્ણાંડમાનને “ પંચવિહાન ” (નન્દીચૂર્ણો) “ કો કત્તા સત્યાણ ” (નિશીથચૂર્ણ ૧૬ વર્ણે) “ ઇત્યાદિવ્યનેકાનિ સિદ્ધાંતવચનાનિ અવહીલિતાનિ તેષાં ભવેયુઃ ।

અર્થ—અશઠ આચાર્યની આચરણા ન માનવાથી શ્રીનંદી સૂત્ર તથા શ્રીનિશીથ સૂત્ર વિગેરેની “ શ્રી ગુરુની આજ્ઞાથી ઊલટું કરી શ્રી આગમની વિરાધના ન કરવી ” તથા “ તીર્થકરન ” જેમ ગીતાર્થની આજ્ઞાને નામંજુર ન કરવી ” ઇત્યાદિ આજ્ઞાને અવહેલના દોષ લાગે છે.

અથવા યે આચીર્ણં ન મન્યન્તે, તૈઃ પ્રતિક્રમણે પ્રતિ-ક્રમણસૂત્ર મળનાનન્તરં અન્યસાધુદ્વયવર્જે સર્વેષાં સાધૂર્ના ક્ષમણાં કરણીયં નત્વાત્મવૃત્તીયસ્યૈવ ગુરોસ્તસ્યાડડચીર્ણ-ત્વાત્ ॥

અર્થ—જેઓ પ્રાચીન આચરણા ન માનતા હોય તેઓએ પ્રતિક્રમણમાં પ્રતિક્રમણ પાઠ બંધ્યા પછી પ્રાચીન

વિધિ પ્રમાણે છેલ્લા બે મુનિઓ બાકી રહે એ રીતે ક્રમશઃ દરેક મુનિઓને વંદન કરવું જોઈએ, કિન્તુ માત્ર ગુરુરહિત ત્રણ, ત્રણ, પાંચ, સાત તથા સાત મુનિઓને વંદન કરવું ન જોઈએ. કેમકે આ સમાચારો આચરણારૂપે પ્રવર્તમાન છે.

આ બધી ગડબડ શાંત કરવાનો એક જ માર્ગ છે કે- અશઠે પ્રવર્તાવિલ આચરણને પ્રમાણ માનવી.

(વાસોન્તપ્રકરણ, આચાર્યપ્રામાણ્યવિચાર)

આ દરેક પાઠોથી વાંચક સમજી શકશે કે વી. તંત્રીજી તથા તત્ત્વતરંગિણીના અનુવાદકે પ્રાચીન પરંપરા પર કરેલ હુમલો અવાસ્તવિક છે. પરિમાર્જિત શબ્દોમાં કહીએ તો માત્ર પોતાના નવા પક્ષને સાચો દરાવવા માટે જોભી કરેલી કલ્પના-જાળ છે. જ્યારે પ્રાચીન પરંપરા અશઠસુવિહિત ગીતાર્થોએ આચરી છે તો આ પરંપરાને શાસ્ત્રીય પ્રમાણનો સંપૂર્ણ ટેકો છે માટે તેને આગમતુલ્ય માની તેને અનુસરવામાં જ આત્મ હિત સમાયું છે.

અંતિમ ભાવના—

ઉપરના લખાણમાં તિથિને અંગે ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણોથી વિચારણા કરી છે. દરેક પ્રમાણોના તલસ્પર્શી અધ્યયન પછી આપણને એક જ નિર્ણય પર આવવું પડે છે કે-જૈન-સમાજમાં પર્વતિથિને અંગે જે પ્રાચીન આચરણ છે તે જ વ્યાજબી છે એટલે “ પર્વતિથિની વધધટ ન થાય પણ તેને બદલે પૂર્વતિથિની વધધટ થાય તથા પૂનમ, અમાસ અને બાદરવા શુદ્ધિ પાંચમની વધધટ ન થાય પણ તેને બદલે

તેરશ આદિની વધધટ થાય ” ઇત્યાદિ ગુરુપરંપરા છે તે જ તપગચ્છની બહુશ્રુતસમ્મત સમાચરી છે. આ સંબંધમાં ચાલુ વર્ષમાં જે જે સવાલો ઉઠ્યા છે. લગભગ તે દરેકનો ખુલાસો પ્રસ્તુત લખાણમાં કરવામાં આવ્યા છે. એટલે વાંચકો નિઃશંકપણે સમજી શકશે કે ઉપલબ્ધ પ્રમાણો પ્રાચીન આચરણના જ પક્ષમાં છે.

નવીન પક્ષવાળાએ માત્ર તર્કજાળ પર જ મદાર બાંધી છે પરંતુ જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો ઉપલબ્ધ હોય ત્યાં તર્કજાળની કિંમત શી ? ઉપરના પ્રમાણોમાં એક પણ પ્રમાણ એવું નથી કે જેના આધારે નવીન પક્ષે જાહેર કરેલ ચોદશ અને ચોથમાં પૂનમ અને પાંચમને અંતર્હિત થાય છે ઇત્યાદિ માન્યતા સપ્રમાણ મનાય. અસ્તુ.

અ તે એ જ મંગળ કામના છે કે—

કોઈ પણ નવીન કલ્પનાઓ કરી, પ્રાચીન આચરણને ઉથલાવી ગચ્છબેદ કરવાનું પાપ ન વહોરે. પક્ષ-મત્ત્વને ખાલુએ રાખી મારું એ સાચું એમ નહીં કિન્તુ સાચું એ મારું આવી શુભ ભાવનાથી પ્રેરાઈ પ્રસ્તુત વિષયનું અવલોકન કરી જેટલું સાચું લાગે તેટલું સ્વીકારે, આગમ તુલ્ય પવિત્ર આચરણ તરફ ઉપેક્ષા ન કરતાં સુવિહિત ગીતાર્થ આચાર્યોની ઉપકારક પરંપરાને માન્ય રાખી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞાને પાળે, અને દરેક લવબીર આત્મા સંધમાં શાંતિ, ઐક્ય તથા પ્રેમ જમાવી સત્યના પંથે વિચરી આત્મકલ્યાણ સાધે એ શુભેચ્છાએ વિરમું છું.

ચારિત્ર-સ્મારક ગ્રંથમાળા તરફથી પ્રગટ થયેલ કેટલાક ગ્રંથો

સીરીઝ નંબર

- ૧૧ વિશ્વરચનાપ્રબંધ:—(સચિત્ર) ગુજરાતી ભાષામાં. પૃથ્વી ગોળ છે કે ફરે છે ? વગેરે વગેરે ભૂગોળના પ્રશ્નોની સમીક્ષા કરતો જૈન જૈનેતર દ્રષ્ટિએ તૈયાર કરવામાં આવેલ ગ્રંથ. રૂ. ૧-૮-૦
- ૧૨ દિનશુદ્ધિદીપિકા:—પાકૃત તથા ગુજરાતી જૈન જ્યોતિષનો પ્રાચીન અને અનોકલ ગ્રંથ.
- ૧૭ જૈન તીર્થનો નકશો:—હિન્દભરના પ્રત્યેક જૈન તીર્થોની વિગતવાર ચાલી તથા રેલ્વે લાઇન, મોટર લાઇન વગેરેની સમજૂતી સહિત. રૂ. ૦-૮-૦
- ૧૯ બૃહત ધારણા મંત્ર:—(સંસ્કૃત) તમો તથા તમારા ગામનો સંઘ કયાં તીર્થ કરની કયારે પ્રતિષ્ઠા કરી શકે અને કેવું મંદિર બનાવી શકે તે જાણવા માટે રૂ. ૦-૮-૦
- ૨૦ વિહારદર્શન ખંડ ૧-૨ (ગુજરાતી) આખા હિન્દમાં પગે સાચકલ કે મોટરથી પ્રવાસ કરનારની ઝીણી મોટી વિગત સાથે માર્ગના ગામોની જૈન-વિગત પણ આપવામાં આવી છે. નકશા સહિત રૂ. ૧-૪-૦
- ૨૨ પટ્ટાવળીસમુચ્ચય ભા. ૧:—(સંસ્કૃત) પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસનો પ્રમાણબદ્ધ સંગ્રહ વિદેશના ઇતિહાસવેત્તાઓએ જેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. રૂ. ૧-૮-૦
- ૨૪ તપગચ્છ શ્રમણ વંશવૃક્ષ:—(આવૃત્તિ બીજી) ભગવાન મહાવીરસ્વામીથી શરૂ કરી વર્તમાન તપગચ્છના દરેક સાધુઓનો વંશક્રમ, મુખ્ય ઇતિહાસ તથા પૂર્વ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો સહિત રૂ. ૧-૦-૦
- ૨૬ શ્રી ચારિત્રવિજયજી:—જૈન ગુરુકુળના નિર્માતા પૂ. શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજની જીવની. અત્યાર સુધી બહાર પડેલ ચરિત્રગ્રંથોમાં જેનો પ્રથમ નંબર આવે છે. પોતાના ગુરુજીનું જીવનચરિત્ર લખવા ઇચ્છનારે આ ગ્રંથનું એક વાર અવશ્ય અવલોકન કરવું જ જોઈએ. રૂ. ૧-૪-૦

—:મળવાનું સ્થાન:—

શ્રી ચારિત્ર સ્મારક ગ્રંથમાળા-વીરમગામ (ગુજરાત)

[જાણીતા જૈન બુકસેલરો પાસેથી પણ મળશે.]